DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 1997, 21e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **290**

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon* **291**
G.P. Sanders met een eerste beschrijving

Prof. dr Enno van Gelder 80 jaar **302**
Een interview door Albert A.J. Scheffers

Dr J.P.A. van der Vin 25 jaar conservator **307**
Een interview door P.A.M. Beliën

Een legpenning van Mr C.P.K. Winckel **310**
A.J. Lansen over een legpenning met Nederlands-Indische achtergrond

Onbekend maakt onbemind **313**
L. Boezelijn vervolgt zijn serie munten over de Islam (26)

Gouden erepenning voor dr P. Ilisch **318**
P.A.M. Beliën over een bekroning

Van Tiel naar Deventer **320**
Peter Ilisch over een 11e-eeuwse imitatie

Recent verschenen **323**

Boekbesprekingen **324**

Verenigingsnieuws **328**

Van denarius naar euro **331**
Karel Soudijn over een nieuwe tentoonstelling

Tentoonstellingen **335**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de gouden 'Prijspenning des Konings' voor bekroonde antwoorden op Academische prijsvragen, door Van der Kellen. Vz. Borstbeeld van Koning Willem III naar rechts. Kz. Tussen oranje- en olijftak onder een kroon een half ontrold perkamenten blad waarop gegraveerd: AAN / Willem Rive / STUDENT / IN DE / GENEESKUNDE / AAN DE / HOOGESCHOOL / TE UTRECHT / MDCCCXIV. Dirks 698; goud 51 mm, 83,5 gram. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Het is jammer en niet goed dat Jannes Limperg van de rubriek Penningnieuws veel te weinig informatie krijgt van onze medailleurs over recent door hen gemaakte penningen. Immers, de lezers zijn benieuwd naar nieuwe penningen en voor de medailleurs lijkt het mij gezond dat ze informatie geven over hun activiteiten. Daarom: medailleurs laat van u horen.

Dit nummer brengt een bonte mengeling van bijdragen, met als pièce de résistance het stuk 'De totstandkoming van het *Vervolg op van Loon*'. Het is het eerste in een reeks van vier, geschreven door G.P. Sanders, wetenschappelijk medewerker bij Nationaal Museum Paleis Het Loo.

Wanneer deze *Beeldenaar* verschijnt zijn velen van u waarschijnlijk al bezig hun koffers, tassen en portemonnaies te prepareren voor een bezoek aan de 12e Holland Coin Fair, die op 24 januari zijn poorten opent (zie de rubriek Tentoonstellingen). Veel genoegen toegewenst.

Penning Kasteel Daelenbroeck

Van kasteel Daelenbroeck te Herkenbosch (stichter Gottfried II van Heinsberg, 1301-1331 bezitter van het gebied) bestaan heden nog de (deels ingestorte) kelders, resten van de brug, drie torens en de volledig gerestaureerde voorburcht (waarin culturele evenementen worden georganiseerd). Opgravingen en bodemvondsten hebben veel interessants opgeleverd. De Stichting Restauratie Kasteelburcht Daelenbroeck heeft plannen tot restauratie en/of gedeeltelijke herbouw van de kelders, torens en brug. Om de aandacht te vestigen op deze activiteiten en fondsen voor de restauratie te verwerven wordt een gegoten bronzen penning (90 mm) uitgebracht, gemaakt door Wim Rijvers uit Kessel, met op de ene zijde een ridder uit de glorietijd van vroeger, en op de andere zijde het nu nog bestaande poorthuis van de voorburcht. De penning is te koop door overmaking van *f* 315 op rekening 13.12.78.770 ten name van de Stichting Kunst in en om Daelenbroeck.

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

I De eerste drie delen, 1816-1827

G.P. SANDERS

Een ieder die zich met de penningkunde bezighoudt, kent de betekenis van de afkorting VVL voor het *Vervolg Van Loon*. Het werk, waarvan de volledige titel *Beschrijving van Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon* luidt, bestaat uit tien verschillende stukken die samen de afbeeldingen en de beschrijvingen bevatten van meer dan 900 penningen vervaardigd tussen 1716 en 1806. Tot op heden geldt het *Vervolg* als het handboek bij uitstek voor Nederlandse historiepenningen uit dat tijdvak. Reeds bij vluchtig doorbladeren wordt duidelijk dat het werk geen eenheid vormt. Wat typografie betreft verschillen de eerste vier stukken sterk van het volgende. De laatste vijf stukken vormen wel een eenheid, maar wijken af van de eerder verschenen delen. Bij nauwkeuriger beschouwing blijkt dat het *Vervolg Van Loon* verschillende drukkers kende, dat de laatste delen veel rijker zijn aan achtergrondinformatie en dat er tussen het verschijnen van het eerste en het laatste stuk bijna een halve eeuw verstreek. Kortom het *Vervolg Van Loon* is niet het product van één geest en één hand, maar van enkele geesten en van vele handen. Des te opmerkelijker is het dan wanneer we bedenken dat het *Vervolg Van Loon* slechts één enkele uitgever kende: het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten te Amsterdam, later de Koninklijke (Nederlandse) Akademie van Wetenschappen geheten.

Het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten werd op 4 mei 1808 door Lodewijk Napoleon, koning van Holland, naar Frans voorbeeld opgericht. Het had tot taak om de beoefening van kunsten en wetenschappen te stimuleren. Het Instituut kende een viertal afdelingen, *Klassen* geheten, die zich ieder met een deelgebied der wetenschap bezighielden. Schijnbaar moeiteloos en nagenoeg ongewijzigd overleefde het Instituut de ineenstorting van het Franse bewind in 1813: reeds op 2 februari 1814 regelde Willem I bij Soeverein Besluit nr 78 het voortbestaan van de instelling. Wel vonden in 1816 enige institutionele ingrepen plaats.

De *Tweede Klasse* van het Koninklijk Instituut legde zich toe op de geschiedbeoefening, de oudheidkunde en de bestudering der letteren. Zij beschouwde zichzelf als hoedster van het Nederlands cultureel patrimonium, belast met de zorg voor het behoud van belangrijk cultureel erfgoed. Het is in dit licht dat we de bemoeienis van het Instituut bij de totstandkoming van het *Vervolg Van Loon* moeten zien.[1]

Onsuccesvolle pogingen om te komen tot een *Vervolg Van Loon*, 1816-1818

In de vergadering van de Tweede Klasse op donderdag 11 juli 1816 maakte mr Jeronimo de Vries (1776-1853) de verzamelde leden opmerkzaam op de zorgelijke toestand waarin de Nederlandse penningkunde verkeerde. De penningen tot 1716 waren uitgebreid beschreven en becommentarieerd in de volumineuze standaardwerken van Van Mieris en Van Loon, maar voor de stukken geslagen na 1716 bestonden dergelijke

Mr Jeronimo de Vries, penning door David van der Kellen jr (Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht)

handboeken niet. Naar zijn mening was het de taak van de Klasse om *op een of andere wijze te zorgen voor het bijeenverzamelen hetzij van de oorspronkelijke, hetzij van afdrukken of afbeeldingen dier Historische Munten*. De vergadering dankte De Vries voor zijn betoog en besloot een commissie in te stellen om te onderzoeken wat de Klasse hieraan zou kunnen doen. Hierin werden naast mr Jeronimo de Vries zelf, mr Willem Bilderdijk (1756-1831) en de latere secretaris van de Tweede Klasse mr Samuel Iperusz. Wiselius (1769-1845) benoemd.[2] In de volgende vergadering, twee weken later, presenteerde deze commissie reeds een verslag van haar bevindingen. Zonder enige twijfel was Jeronimo de Vries de geestelijke vader van het rapport. Van de commissieleden was hij inhoudelijk gezien het best onderlegd. Al vroeg interesseerde hij zich voor de penningkunde. Samen met jhr mr Johannes Cornelis de Jonge (1793-1853), de opzichter van het Koninklijk Kabinet te Den Haag, zou hij in 1829 en 1837 aanvullingen op het werk van Van Loon en Van Mieris publiceren onder de titel *Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard, en met verdere bijdragen tot de Penningkunde*. Ook bracht hij een belangrijk kabinet bijeen dat op 6 februari 1854 te Amsterdam werd geveild.

De ondertekenaars van het verslag van de commissie van 25 juni 1816: Bilderdijk, Wiselius en De Vries (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

In het vier pagina's tellende verslag van de hand van Bilderdijk wees de commissie op de noodzaak om de werken van Van Mieris en Van Loon niet alleen aan te vullen door het verzamelen van stukken die de beide auteurs niet hadden opgenomen, maar ook te vervolgen door het verzamelen van stukken geslagen na 1716.
Haast was daarbij zeer zeker geboden, want in de afgelopen vijfentwintig jaar waren de meest kostbare stukken *niet bij duizenden, maar bij wagen- en sleëvrachten* in de smeltkroezen verdwenen. Het bijeenbrengen van een eigen penningkabinet was voor de Klasse op financiële gronden niet haalbaar. Wel was het mogelijk om een verzameling van numismatische afgietsels of aftekeningen aan te leggen. Maar ook een dergelijke onderneming zou de nodige kosten met zich meebrengen, die de middelen van de Klasse ruimschoots te boven zouden gaan. De commissie stelde dan ook voor de commissaris-generaal van het ministerie van Onderwijs om ondersteuning te vragen. Op verzoek van de vergadering stelde de commissie hiertoe een memorie op.[3]

Het verzoek van de Tweede Klasse bleef echter onbeantwoord, waarna Jeronimo de Vries ruim een jaar later in de vergadering van 14 september 1817 de zaak opnieuw ter sprake bracht. Besloten werd om de commissaris-generaal op beleefde wijze te herinneren aan het ingediende verzoek. Kennelijk bereikte de Klasse

ook nu haar doel niet want op 14 mei 1818 sprak Jeronimo de Vries de verzamelde leden ten derde male toe over de Nederlandse historiepenningen. Ditmaal stelde hij voor om A.R. Falck, minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën te benaderen. Omdat de minister kort daarop de hoofdstad zou aandoen, werden Jeronimo de Vries en secretaris Wiselius gemachtigd om hem over deze zaak aan te spreken. Een maand later legden beiden verslag af van hun onderhoud met de minister die zich alleszins genegen had betoond om de Klasse in haar streven bij te staan. Maar vooralsnog bleef het bij een dergelijke intentieverklaring, want in de vergadering van 12 november 1818 opperde De Vries het idee dat de Klasse in afwachting van een antwoord op haar verzoek zelf zou overgaan tot het verzorgen van kleinschalige uitgaven over penningen, zowel ter aanvulling als ten vervolge van de werken van Van Mieris en Van Loon, met korte beschrijvingen en afbeeldingen. De vergadering hechtte zijn goedkeuring aan het voorstel en droeg de uitwerking ervan op aan een driehoofdige commissie bestaande uit Jeronimo de Vries, Samuel Iperusz. Wiselius en David Jacob van Lennep (1774-1853).[4]

De totstandkoming van de eerste drie delen van het *Vervolg Van Loon*, 1822-1827

Op advies van de commissie werd medio december 1818 een zeventiental verzamelaars en penningkundigen in Nederland aangeschreven met het verzoek om aan de Klasse toe te zenden *1⁰ de volkomen juiste beschrijving van zoodanige Vaderlandsche penningen, als aan de Eerste Deelen van van Mieris en van Loon zouden mogen geoordeeld worden te ontbreken*, en *2⁰ gelijke juiste beschrijving der Vaderlandsche penningen, loopende van het laatste jaar bij van Loon (1716) tot 1725 ingesloten*. Om er zeker van te zijn dat men niemand oversloeg, werd de brief begin maart 1819 ook in de *Staatscourant* en in verschillende dagbladen geplaatst.[5] Vanaf begin 1819 stroomden de reacties in groten getale binnen. Toen de commissie op 24 juni 1819 voor de eerste maal aan de vergadering rapporteerde, waren inmiddels ruim twintig brieven ontvangen, hoofdzakelijk van niet-leden van het Instituut. Vrijwel zonder uitzondering reageerde men verheugd op het initiatief. Een van de respondenten had *wel 20 jaren naar de onderneming der Klasse gereikhalst*. Slechts een enkeling verklaarde zich onmachtig om de Klasse bij te staan. Ook na verschijning van het eerste rapport kwamen nog tal van reacties binnen en met enthousiaste numismaten als Gerrit van Orden (1774-1854) uit Zaandam en Jan van Dam Dwz. (1784-1858) uit Rotterdam trad De Vries zelfs in een langdurige briefwisseling. Op gezette tijden rapporteerde de commissie aangaande de stand van zaken. Van de opgegeven stukken werden chronologische lijsten aangelegd, met daarbij gevoegd de namen der bezitters.[6]

Gaandeweg werd het de commissie steeds duidelijker hoe omvangrijk de taak was die zij zich had gesteld. Al in haar eerste verslag van juni 1819 kwam zij er openlijk voor uit tamelijk ontmoedigd te zijn geraakt door de mededeling van de Alkmaarse verzamelaar P.A. van der Schoor dat hem wel 500 penningen bekend waren die niet in Van Mieris of Van Loon voorkwamen en dat dit aantal vermoedelijk wel tot 1500 kon oplopen. In haar volgende verslag van 11 november 1819 kwam de commissie dan ook tot een herformulering van haar doelstellingen. Voor het eerst werd nu expliciet een onderscheid gemaakt tussen het aanvullen van Van Mieris en Van Loon enerzijds, en het

De tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en schoone Kunsten, heeft aan onderscheidene, haar bekende, bezitters van Vaderlandsche penningen eenen brief gezonden van den volgenden inhoud:

Amsterdam den 15 *December* 1819.

„ Doordrongen van het belang der zake, heeft de tweede „ klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Weten- „ schappen, Letterkunde en schoone Kunsten, op voorstel van „ een harer leden, besloten, bij kleine afleveringen (cahiers) „ nu en dan eenige belangrijke penningen, in de bekende his- „ torische werken van *van Mieris* en *van Loon* outbrekende, „ hetzij tot aanvulling of ten vervolge, met eene korte beschrij- „ ving, in plaat uit te geven.

„ De klasse heeft die besluit niet genomen, dan onder gun- „ stig vooruitzigt op de medewerking van al hunne waardige landsmen- „ nen, gewillig om der klasse in dit haar Vaderlandsch doel „ behulpzaam te zijn."

„ Onder dezulken van wien, hetzij door kunde in het vak der „ Vaderlandsche penningen, hetzij door hunne belangrijke ver- „ zamelingen daartoe in staat gesteld, de klasse hulpvaardigheid „ verlangt, rekent zij het zich tot genoegen te mogen tellen, „ verzekerd dat zij hare verwachting in dezen ten beste der „ zaak niet zullen te leur stellen."

„ Het zal der klasse voor het tegenwoordige aangenaam zijn „ van u te mogen ontvangen: 1°. de volkomen juiste beschrij- „ ving van zoodanige Vaderlandsche penningen, als aan de „ eerste deelen van *van Mieris* en *van Loon* zouden mogen ge- „ oordeeld worden te ontbreken en bij u bekend of onder u be- „ rustende mogten zijn, gelijk ook van die der voormelde, „ welke met kennelijke veranderingen of andere keerzijden zich „ onderscheiden; en 2°. gelijke juiste beschrijving der Vader- „ landsche penningen, loopende van het laatste jaar bij *van* „ *Loon* (1716) tot 1725 in telleren."

„ Wij verzoeken u een en ander voor het einde van Januarij, „ van het volgende jaar, te willen laten bezorgen aan den laatst- „ benoemden onzer commissie, uit ons midden verkozen, be- „ staande uit de Heeren Mr. *J. de Vries*, Mr. *D. J. van Len-* „ *nep* en Mr. *S. Iz. Wiselius*."

Het heeft der klasse mogen gebeuren, van vele geachte liefhebbers en verzamelaars van zoodanige penningen, op deze hare uitnodiging, belangrijke opgaven te erlangen.

Daar zij echter onaangenaam iets verzuimen of onvervuld laten zoude, verzoekt zij, bij deze aankondiging, alle penningkundigen, vooral dezulken die verzamelingen van de hier bedoelde voorwerpen bezitten, en die geenen zoodanigen brief, als hierboven staat ingelascht, hebben ontvangen, om aan haar alle zulke bijdragen te willen leveren (zoo uit hunnen eigenen voorraad als uit dien van anderen) welke ter bevordering van gemelde oogmerk der klasse, waarop ieder Nederlander zeker prijs stelt, zouden kunnen nuttig geoordeeld worden, en om dat gene wat men van dien aard mogt bijeenbrengen, voor het einde der maand April aanstaande aan den ondergeteekenden in te zenden; zullende zich de klasse door alle medewerking van dezen aard ten hoogste verpligt achten.

Amsterdam, den 4 *Maart* 1819.

Uit naam der klasse voornoemd:
S. IZ. WISELIUS, *Secretaris.*

Oproep aan numismaten en verzamelaars van penningen om mee te werken aan een Vervolg op Van Loon, Opregte Haarlemmer Courant, 11 maart 1819 (Gemeentebibliotheek, Haarlem)

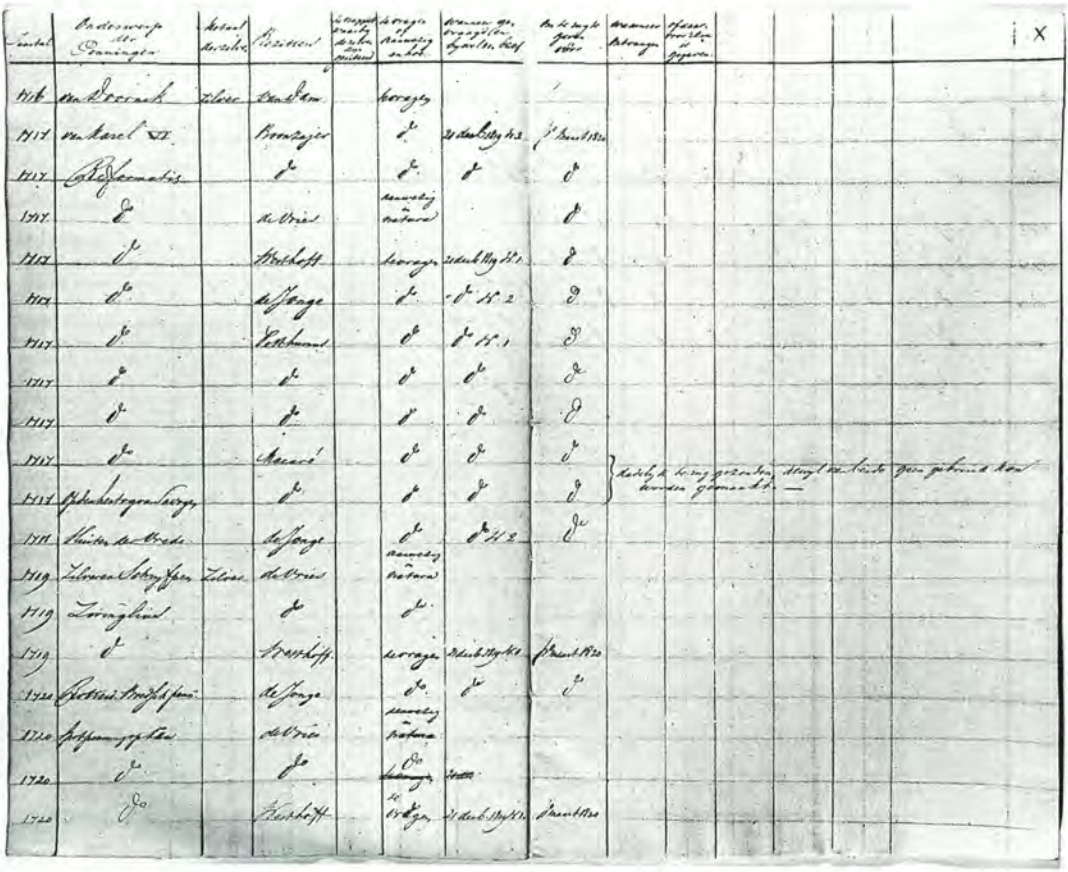

vervolgen van Van Loon anderzijds. De prioriteit, zo stelde de commissie, lag bij het laatste. Immers *het groote deficit of het gebrek is en blijft een Vervolg van Van Loon. Dit gebrek is van ruimer omvang en meer dringende noodzakelijkheid dan de aanvulling.* De meeste inzenders hadden hier uiteraard geen rekening mee gehouden: de commissie had met name opgaven ter aanvulling van Van Mieris en Van Loon ontvangen, in plaats van lijsten met penningen uit het tijdvak na 1716. Het werd dan ook raadzaam geacht om dit in de Inleiding op het uit te geven werk nog eens duidelijk te vermelden.[7]

Uit het rapport van november 1819 blijkt tevens dat het concept voor de uitgave langzaam vaste vorm aan begon te nemen. De gedachten van de commissie gingen uit naar een werk in folio formaat met vier of vijf platen, waarvan een plaat aanvullingen op Van Mieris, en een tweede plaat aanvullingen op Van Loon zou bevatten. Net als alle andere werken van het Instituut zou het *Vervolg Van Loon* worden uitgegeven door de boek- en kunstplaatdrukkerij Pieper & Ipenbuur te Amsterdam, sinds maart 1817 de huisdrukkerij van de instelling. Van de platen, die geëtst zouden worden, was de eerste in november 1819 al voor een groot deel gereed. Deze stond in het teken van mr Gerard van Loon en Andries Schoemaker, de voorlopers van het werk. Van eerstgenoemde zouden twee penningen worden afgebeeld, van laatstgenoemde drie. Indien er nog ruimte op de plaat was dan werd ook een penning opgenomen van Joan Corver, burgemeester van Amsterdam

Lijst van aan de Tweede Klasse opgegeven penningen, december 1819-maart 1820 (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

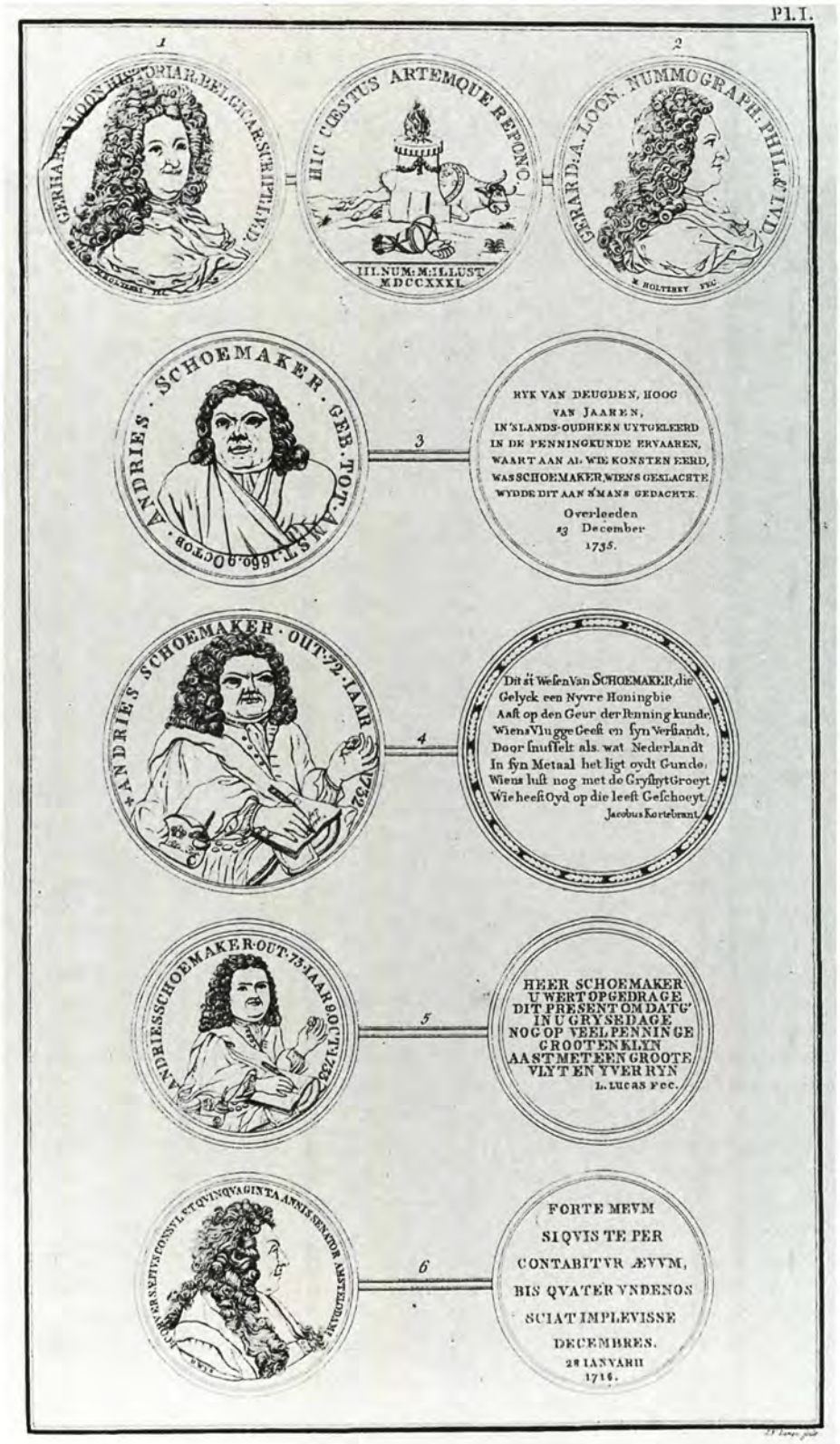

Eerste plaat van het Eerste Stuk van het Vervolg

in 1716, het jaar waarmee het werk van Van Loon eindigt. Om de vergadering een indruk te geven van het plaatwerk werden afdrukken van de beide penningen op mr Gerard van Loon getoond. Het plaatwerk werd verzorgd door Johannes Fredericus Lange, etser in dienst van de firma Pieper & Ipenbuur. Maar het werk vorderde dermate langzaam dat de commissie van mening was dat de drukkers een tweede etser ter assistentie aan dienden te stellen. Uiteindelijk kon men op de vergadering van eind november de eerste proef van de eerste plaat overleggen. Pas vier maanden later op 2 maart 1820 werd de proef van de volgende plaat gepresenteerd.[8]

Vervolgens dreigde het werk in een impasse te geraken. De commissie hinkte immers nog steeds op twee gedachten: weliswaar had zij het vervolgen van Van Loon als hoofddoel aangemerkt, toch streefde zij er na om ook enige aanvullingen op Van Mieris en Van Loon uit te geven. Maar dit leverde dusdanig grote moeilijkheden op, dat de Tweede Klasse op 16 maart 1820 de wijze beslissing nam om laatstgenoemde doelstelling voorlopig geheel los te laten.[9] Een tweede probleem betrof het in plaat brengen van de beschreven penningen. Toen in april 1820 de derde plaat in bewerking was, werd Lange getroffen door een ernstige en slepende ziekte die tot gevolg had dat het werk vier maanden lang kwam stil te liggen. *Schier dagelijks* spoorde de commissie de drukkers aan om een vervanger aan te trekken, maar dat mocht niet baten. Pas toen Lange weer was hersteld kon het werk worden hervat. Dit was evenwel van korte duur, want zijn vertrek naar elders noodzaakte de drukkers om alsnog iemand anders in dienst te nemen. Als vervanger van Lange werd Ludwig Gottlieb Portman (1772-na 1828) aangetrokken, die sedert 1817 te Amsterdam werkzaam was.[10] Het werk vlotte nu sneller: medio februari 1821 werd de verzamelde leden de vierde plaat getoond. Twee maanden later volgde de vijfde plaat en kon de commissie meedelen dat de zesde en laatste plaat nagenoeg was voltooid. Tevens werd de tekst voorgelezen die als Inleiding aan het Eerste stuk vooraf diende te gaan. Dit *breedvoerig betoog*, dat in druk maar liefst achttien pagina's zou beslaan, werd door de aanwezigen goedgekeurd.[11] Uiteindelijk kon Jeronimo de Vries in de vergadering van 8 november 1821 met gepaste trots het Eerste Stuk presenteren van het *Vervolg Van Loon*.

Het Eerste Stuk beslaat in druk 20 vellen (80 pagina's) en bevat de beschrijvingen van 66 penningen uit de jaren 1716-1733, afgebeeld op zes platen. Hiervan dragen de eerste drie de signatuur van Johannes Fredericus Lange, terwijl de door Ludwig Gottlieb Portman vervaardigde platen ongesigneerd zijn gebleven. Het *Vervolg* kent een heel andere opzet dan de werken van Van Mieris en Van Loon. In de optiek van de commissie waren Van Mieris en Van Loon immers geschiedschrijvers, die de penningen inlasten in hun geschiedwerk. De door de Klasse nagestreefde doelen weken hier sterk van af: men beoogde niet een geschiedschrijving, maar een bronnenpublicatie. De Klasse wilde slechts *bewaren, aanwijzen en afbeelden, ten einde aan anderen te dienen tot zoodanig gebruik, ten beste van Geschiedenis, Oudheid, Letter- of Kunstkennis des Lands, als men bruikbaar zal rekenen.*[12]

Het Koninklijk Kabinet te Den Haag en de verzameling van initiatiefnemer Jeronimo de Vries leverden het merendeel van de in het werk beschreven stukken. Daarnaast stonden ook verschillende andere verzamelaars hun zeldzame stukken ter aftekening aan de commissie af. Volgens de Amsterdamse uitgever en boekhandelaar Frederik Muller verscheen het

Vervolg Van Loon in een oplage van 500 stuks. Het werd gedrukt op groot papier en op gewoon papier en kostte respectievelijk *f* 8 en *f* 6,50. Het Instituut nam 183 exemplaren van het werk af tegen een gereduceerde prijs van *f* 4,20: *f* 0,10 per afgedrukt vel van 4 pagina's, *f* 0,30 per plaat en *f* 0,40 voor het kartonneren. Dat was elf meer dan het in het contract met de drukker vastgelegde aantal van 172 stuks.[13] Een exemplaar van het *Vervolg* werd geschonken aan elk van de leden van het Instituut en aan de correspondenten van de Tweede Klasse. De resterende exemplaren dienden als ruilmiddel ter uitbreiding van de bibliotheek van het Instituut en als presentexemplaren. Zo ontvingen de Minister van Openbaar Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën, de Staten-Generaal, de stad Amsterdam en de universiteiten van Leiden, Groningen, Utrecht, Luik, Leuven en Gent ieder een exemplaar van het werk. Ook werd het Eerste Stuk van het *Vervolg Van Loon* door David Jacob van Lennep, voorzitter van de Tweede Klasse, op de gewone audiëntie aangeboden aan Koning Willem I. Dit exemplaar, met goud op snede, was door de Amsterdamse binder A. van Rossum voorzien van een rood marokijnleren band.[14] Van Lennep liet de vergadering weten *dat Zijne Majesteit hetzelve met welgevallen had aangenomen.* Deze aanbieding geschiedde evenwel niet zonder bijbedoeling: op deze wijze hoopte men van de Koning een financiële ondersteuning te ontvangen om het werk voort te kunnen zetten. De Klasse werd in deze verwachting niet teleurgesteld. Op 22 januari 1822 kon minister Falck secretaris Wiselius laten weten dat de Koning een bedrag van *f* 1000 beschikbaar stelde. Daarmee was de voortgang van het *Vervolg Van Loon* voorlopig veilig gesteld.[15]

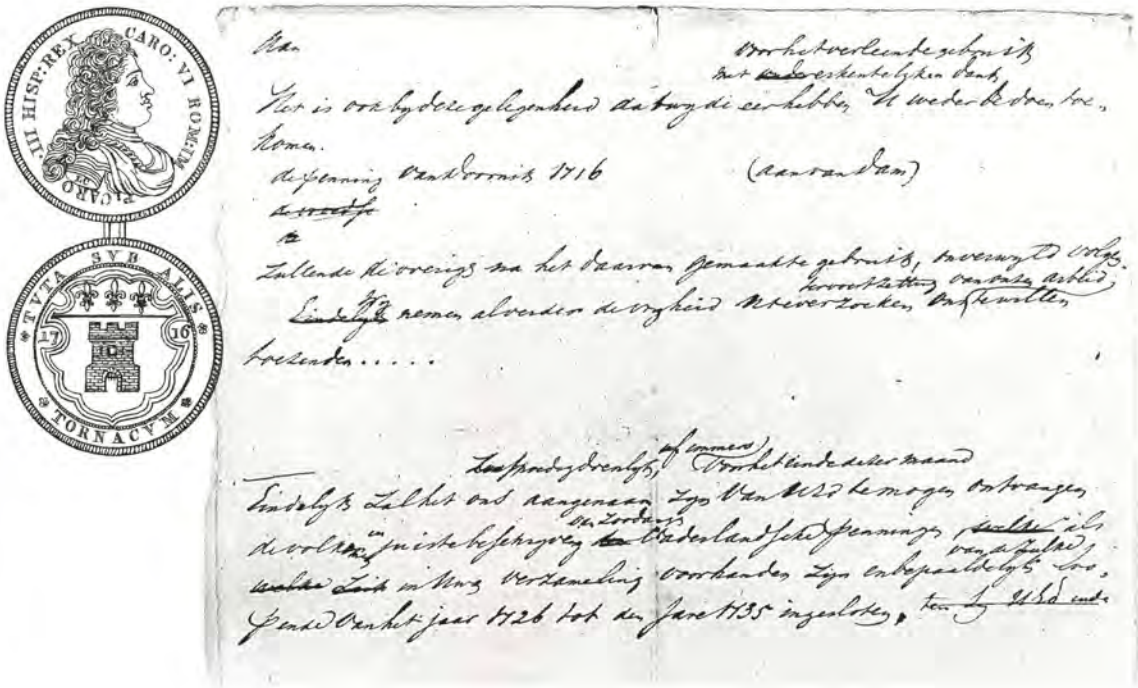

Ontwerp voor een bewijs van terugzending van penning VVL 11 aan J. van Dam Dwz., met bijgaand verzoek om penningen uit het tijdvak 1726-1735 aan de commissie op te geven (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

In 1822 nam de commissie de draad van het werk weer op, maar de verhouding tussen drukker en Tweede Klasse verslechterde zienderogen. Op 9 mei 1822 liet Jeronimo de Vries de vergadering weten dat hij *in weerwil van de allerernstigste vermaningen daartoe* nog steeds wachtte op een proef van de eerste plaat voor het Tweede Stuk. Daarop machtigde de vergadering hem om beslag te leggen op de kopij voor dit nieuwe deel, die bij de drukkers berustte. De Vries keerde echter onverrichterzake terug met de mededeling dat de voorraad zich te Den Haag bevond. Wel beloofde Pieper & Ipenbuur om de geëiste drukproef binnen acht dagen te overhandigen. Maar een maand later kon De Vries de toegezegde proef nog steeds niet overleggen. De drukkers hadden allerlei excuses aangevoerd, die volgens De Vries echter allesbehalve steekhoudend waren. Daarmee was voor de Klasse de maat vol. De Vries en Wiselius werd opgedragen om de drukkers, zo nodig door middel van juridische stappen, te dwingen om binnen acht dagen de verlangde drukproef af te leveren. Deze maatregel bleek afdoende, want twee weken later meldden beide gemachtigden dat de drukkers eindelijk een drukproef hadden overlegd.[16] Waardoor het werk zozeer werd vertraagd wordt niet vermeld, maar alles wijst erop dat zich opnieuw problemen voordeden met het in plaat brengen van de penningen. Om onduidelijke redenen werd het plaatwerk niet langer verzorgd door Portman, maar door diens leerling Jan Willem Caspari (1779-1822). Nog voordat deze werk in kon leveren, overleed hij op 10 september 1822. Opnieuw moest naar een geschikte vervanger worden omgezien. Uit de notulen van de vergaderingen van de Tweede Klasse valt niet op te maken op wie de keuze ditmaal viel. Maar de bij het Tweede Stuk behorende platen zijn op één na gesigneerd en maken duidelijk dat in eerste instantie opnieuw een beroep werd gedaan op Johannes Fredericus Lange, die de platen nrs 7, 8, 10 en 11 etste. Later nam Jacob Plügger (1795-1871) het werk over: hij signeerde de platen nrs 12-14.[17]

Begin januari 1823 riep de Klasse via advertenties in *Staatscourant* en dagbladen opnieuw de hulp van numismaten en verzamelaars in. Gevraagd werd dit maal om opgaven in te sturen van penningen uit de jaren 1735-1750. Andermaal stroomden de reacties binnen. In november 1823 veranderde de samenstelling van de Commissie voor het Penningwerk door de toetreding van Jacobus Koning (1770-1832), boekverzamelaar en *vraagbaak van allen, die inlichtingen omtrent oudheid-, geschied- en letterkundige onderwerpen verlangden.*[18]

Het Tweede Stuk van het *Vervolg Van Loon* zag tenslotte in september 1824 het licht, ruim tweeënhalf jaar na het eerste deel en wat later dan gepland. Het behandelt het tijdvak 1733-1738. Met zijn 20 vel druk (80 pagina's) en de beschrijvingen van 66 penningen heeft het exact dezelfde omvang als het Eerste Stuk. Slechts het aantal platen wijkt af. Op voorstel van de commissie had de Tweede Klasse namelijk al in april 1823 besloten om het te verschijnen deel vergezeld te doen gaan van acht platen, twee meer dan bij het Eerste Stuk. Ditmaal nam het Instituut 178 exemplaren van het werk af. De beide extra platen maakten het nieuwe deel voor haar 60 cent per stuk duurder dan het voorgaande. Net als de vorige keer werd het *Vervolg* aangeboden aan koning Willem I en aan verschillende hoogwaardigheidsbekleders.[19]

Een Derde Stuk werd door de commissie in het vooruitzicht gesteld. Met het oog daarop riep zij aan het slot van de Inleiding op het Tweede Stuk alle verzamelaars die nog in gebreke

waren gebleven op om lijsten van de in hun bezit zijnde penningen uit de jaren 1738-1760 in te zenden.[20] Onderwijl ondervond het werk opnieuw vertraging, dit maal als gevolg van de problematische financiële situatie waarin de Klasse verkeerde. Op 14 februari 1825 schreef Wiselius aan de Minister van Binnenlandse Zaken dat het de Klasse aan middelen ontbrak om de uitgave van het Derde Stuk van het *Vervolg Van Loon* en enkele andere van haar werken te verzorgen. De minister reageerde welwillend op de noodkreet en stelde op 2 april 1825 een bedrag van *f* 1000 ter beschikking. Met deze tegemoetkoming in de kosten kon het werk worden vervolgd. In de loop van 1826 presenteerde de commissie één voor één de proeven voor het plaatwerk. In augustus was het nieuwe deel nagenoeg voltooid, maar het zou nog tot eind juli 1827 duren eer het aan de verzamelde leden van de Tweede Klasse kon worden getoond.[21]

Het Derde Stuk werd opnieuw uitgegeven door Pieper & Ipenbuur. Qua opzet wijkt het niet af van de beide voorgaande delen, maar met zijn 24 vellen druk (96 pagina's) en de beschrijvingen van 87 penningen is het iets groter dan de eerste twee stukken. Het deel behandelt de periode 1739-1746 en telt net als het Tweede Stuk acht platen. Jacob Plügger nam er zeven van voor zijn rekening; de voorlaatste plaat, nr 21, bleef ongesigneerd. Voor het eerst nam het Instituut exact het overeengekomen aantal van 172 exemplaren van de drukkers af, à *f* 5,20 per stuk Presentexemplaren werden gezonden aan de Koning en aan andere belangrijke personen.[22]

In een tijdsbestek van 5½ jaar zagen drie stukken van het *Vervolg Van Loon* het licht. Direct na verschijning van het Derde Stuk maakte de commissie zich op voor de bewerking van een volgend deel. Dit vierde stuk zou echter veel langer op zich laten wachten dan gepland.

Met dank aan drs M.L.F. van der Beek, Het Nederlands Muntmuseum, en drs W.W.G. Steurbaut, Museum Paleis Het Loo.

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KNIW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten; NNBW *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, 10 dln Leiden; DE VRIES Koninklijke Bibliotheek te Den Haag: Familiearchief De Vries; VVL *Beschrijving van de Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon.*)

1 Voor een korte geschiedenis van Instituut en Akademie: G.E. LANGEMEYER De Akademie in het Trippenhuis, in R. MEISCHKE en H.E. REESER (ed.) *Het Trippenhuis te Amsterdam* (Amsterdam 1983) 279-291.

2 KNIW invnr 97, Notulen 255-256. Voor De Vries, NNBW III 1358-1361; voor Bilderdijk, ibid. I 146-165; voor Wiselius, ibid. II 1546-1549.

3 Ibid., invnr 88, Rapporten II 58.

4 Ibid., invnr 98, Notulen III 3, 42-43, 49 en 73. In zijn voorstel van 12 november sprak De Vries over *cahiers*. Voor Van Lennep, NNBW I 1265-1267.

5 Ibid., Notulen III 84 en 97; ibid., invnr 79, Uitgaande Brieven II d.d. 15-12-1818.

6 Voor de reacties op de oproep van de Klasse: KNIW invnr 77, Brieven van Leden I 141 e.v.; ibid., invnr 76, Brieven van Correspondenten I 81 e.v.; ibid., invnr 75, Brieven van Niet-Leden I 86 e.v. Van de Commissie voor het Penningwerk bestaan naast verschillende rapporten ook nog enkele aantekeningen: ibid., invnr 81. Ook in het familiearchief De Vries bevindt zich nog correspondentie met verschillende verzamelaars: DE VRIES 121-B-1 t/m B-9. Met dank aan drs G. van der Meer, die mij op laatstgenoemde archivalia wees.

7 KNIW invnr 89, Rapporten III 14 en 19. Inderdaad kwam de kwestie in de Inleiding van het Eerste Stuk uitgebreid aan de orde, VVL I (1822) 7-9.

8 Ibid., Rapporten III 19; ibid., invnr 98, Notulen III 144 en 159. Voor Johannes Fredericus Lange: F.G. WALLER *Biographisch woordenboek van Noord Nederlandsche graveurs* (herdruk, Amsterdam 1974) 192.

9 Ibid., invnr 98, Notulen III 164-165.

10 VVL I (1822) 15; KNIW invnr 89, Rapporten III 30; ibid., invnr 98, Notulen III 210. Voor Ludwig Gottlieb Portman: WALLER *op. cit.* 260.

11 KNIW invnr 98, Notulen III 210 en 217.

12 Ibid., Notulen III 244; ibid., invnr 89, Rapporten III 35; VVL I (1822) 13.

13 DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks, d.d. 1-5-1860: *er werden v.h. Vervolg op v.L. 500 Ex. gedrukt en zeêr vele verkocht*; ibid., invnr 40, Muller aan Dirks, d.d. 12-7-1858; KNIW invnr 89, Rapporten III 37, Rekening Pieper &

Ipenbuur, d.d. 2-12-1821 (12 ex.); ibid., IV 2, d.d. 5-12-1821 (170 ex.); ibid., IV 6, d.d. 16-2-1822 (1 ex.).

14 DIRKS invnr 40, Van Lennep aan Dirks, d.d. 2-8-1858: *van de vroegere delen van VLoon worden gedurig Exemplaren aan buitenlandsche instellingen gezonden of door geleerden aangevraagd.* De aan de Koning aangeboden delen van het *Vervolg Van Loon* bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, signatuur 510 A 18-27. Met dank aan drs A.D. Renting, bibliothecaris Museum Paleis Het Loo.

15 KNIW invnr 79, Uitgaande brieven II d.d. 26-11-1821; ibid., d.d. 13-12-1821; ibid., invnr 98, Notulen III 248; ibid., invnr 74, Ministeriële Stukken d.d. 22-1-1822.

16 Ibid., invnr 98, Notulen III 275-280. De Vries noemde de door de drukkers overlegde drukproef tamelijk onvolledig.

17 In VVL II (1824) i is sprake van *blijvende bezwaren wegens het vinden van goede plaatsnijders.* KNIW invnr 98, Notulen III 292-293. Voor J.W. Caspari: WALLER *op. cit.* 60; voor J. Plügger: ibid. 257. Plügger signeerde zijn werk zowel met *J. Plugger* als *J. Plügger.*

18 KNIW invnr 98, Notulen III 303. De oproep verscheen op 8 januari 1823 in de *Algemeene Konst en Letterbode* 2 (1823) 32. Voor J. Koning: *Biographisch woordenboek der Nederlanden* IV (herdruk, Amsterdam 1969) 96.

19 Ibid., Notulen III 320 en 415-416; ibid., invnr 79, Uitgaande Brieven d.d. 19-10-1824; ibid., invnr 89, Rapporten IV 20, Rekening Pieper & Ipenbuur d.d. 1-10-1824 (172 ex.); ibid., IV 26 d.d. 1-11-1824 (6 ex.).

20 VVL II (1824) viii.

21 KNIW invnr 79, Uitgaande Brieven II d.d. 14-2-1825; ibid., invnr 74, Ministeriële Stukken II d.d. 2-4-1825; ibid., invnr 99, Notulen IV 95, 104, 108, 117, 129 en 192.

22 Ibid., invnr 80, Uitgaande Brieven III d.d. 31-7-1827; ibid., invnr 90, Rapporten V 7, Rekening Pieper & Ipenbuur d.d. 20-9-1827.

Prof. dr H. Enno van Gelder 80 jaar

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Op 23 september 1996 vond een ontmoeting plaats met de enige hoogleraar in de numismatiek die Nederland in de twintigste eeuw kent: prof. dr Hendrik Enno van Gelder. Een ontmoeting één dag na de 80e verjaardag van de persoon die in ons land het veel gebezigde predikaat 'numismaat' in een ander daglicht heeft gesteld. Een ontmoeting die voortkwam uit louter nieuwsgierigheid, van iemand die zich zijn laatste jongste assistent mag noemen.

'Wat heeft deze nog steeds hard werkende, maar o zo bescheiden man bewogen zich meer dan 52 jaar volledig te geven aan de numismatiek?' 'Wat zijn de gebieden binnen zijn werkterrein waar zijn werkelijke interesse ligt of heeft gelegen?' 'Was hij zelf een verzamelaar?' Dit zijn enkele vragen die in het onderstaande worden beantwoord. Een weergave van een bijzonder aangenaam gesprek op een vijfde etage aan de rand van Zeist, met een schitterend uitzicht over de toppen van de bomen van het bos van Heidenstein.

Prof. dr H. Enno van Gelder

Wanneer bent u voor het eerst in aanraking gekomen met de numismatiek? Al vrij vroeg in mijn studententijd. Ik heb oorspronkelijk oude talen en oude geschiedenis gestudeerd. Toen was ik al geïnteresseerd in de mogelijkheden om objecten te betrekken bij de geschiedenis. Ik heb toen, dat moet geweest zijn ongeveer 1939, de leden van mijn dispuut Vires Acquirit Eundo een keer meegesleept naar het Koninklijk Penningkabinet. Dat was toen gevestigd in het pand van het Haagse Gemeentemuseum. Dat was mijn eerste aanraking met dit instituut en dat mag wel als een succes gezien worden, geloof ik.

Hoe wist u dat het Penningkabinet daar zat? Was u reeds eerder in munten of penningen geïnteresseerd? Nee, als kleine jongen heb ik wat postzegels verzameld, maar dat heeft nooit veel ingehouden. Ik woonde met mijn ouders in Den Haag en wist dus wel welke musea daar gehuisvest waren. Ik was eerder nooit in het Penningkabinet geweest. Ik dacht: dat is nou iets dat bij de studie past. Laten we daar eens naar toe gaan. We zijn daar toen rondgeleid door dr M.E. Evelein. We hebben wat boeken en munten bekeken.

Toen ik afgestudeerd was had ik geen erg grote interesse om leraar te worden. Door mijn studie MO-geschiedenis had ik ook de bevoegdheid om

les te geven in geschiedenis, maar ik zocht eigenlijk naar een betrekking waar met voorwerpen gewerkt kon worden. Ik heb korte tijd voor de klas gestaan bij het Nederlands Lyceum aan de Willemstraat, maar dat had niet mijn voorliefde. Ik wilde echt met dingen werken. Ik had net zo goed voor de archeologie kunnen kiezen. In mijn studietijd was er namelijk nog geen speciale opleiding voor archeologen. Mijn studie klassieke talen en oude geschiedenis was reeds voldoende.

Maar al vrij snel diende zich de mogelijkheid aan te gaan werken bij het Koninklijk Penningkabinet. Ik ben er heel tevreden mee geweest en altijd tevreden mee gebleven.

De kant van het verzamelen heeft mij persoonlijk nooit zo erg geïnteresseerd. Ik ben geen verzamelaarstype. Ik heb nauwelijks iets in huis. Natuurlijk wel enkele penningen die ik heb gekregen en de penningen van de Vereniging voor Penningkunst, maar verder niet. Dat verzamelen had niet mijn eerste interesse. Ik heb het in mijn beroep natuurlijk wel met ijver gedaan; ik hoop zelfs dat ik het voldoende gedaan heb!

Wat mij het meest geboeid heeft in de numismatiek is aan de ene kant de eigenschap van dit vakgebied dat de objecten als bronnen voor de geschiedenis kunnen worden gebruikt. Aan de andere kant boeide mij de vraag: waarom staat er op die munt nu wat er op staat?

Om deze laatste vraag te beantwoorden heeft u getracht via de historische bron te verklaren wat er op de munten staat? Dat heeft vóór die tijd eigenlijk alleen Van der Chijs gedaan en dan alleen nog voor de middeleeuwse munten. Ja, het onderzoek voor mijn proefschrift is onder andere gebaseerd op de observatie dat er munten waren waarop staat: munt van de Staten-Generaal en stukken waarop staat: munt van de Staten van Holland of van Friesland of van Zeeland. Het politieke probleem dat daarachter schuil ging, eigenlijk de reden waarom deze teksten op die munten staan, heb ik getracht in mijn dissertatie duidelijk te maken. Voor de Middeleeuwen was die vraag redelijk beantwoord door Van der Chijs. Voor het tijdperk van de Republiek was een dergelijk antwoord er nog niet.

U heeft binnen de numismatiek aandacht besteed aan munten uit de Romeinse tijd tot die uit het Koninkrijk der Nederlanden. Daarnaast heeft u ook enkele baanbrekende artikelen geschreven over penningen. Waar is nu uw grote liefde naar uit gegaan? In het begin was ik zeer in de Oudheid geïnteresseerd. Maar later ben ik meer in latere perioden van de geschiedenis geïnteresseerd geraakt. Doordat ik meer in de niet-antieke numismatiek betrokken raakte – Jan Jongkees was tijdens de oorlog ook reeds uitgezocht om op het Penningkabinet te gaan werken, maar dan met de antieke munten – kwam ik al gauw op de Nederlandse munten. Jongkees werd weldra hoogleraar archeologie in Utrecht en is opgevolgd door dr (later professor) Annie Zadoks-Josephus Jitta, met wie ik jaren lang een perfecte samenwerking had.

Na de oorlog werd mr J. van Kuyk directeur. Hij was vooral als verzamelaar in munten geïnteresseerd. Hij had een grote collectie Franse munten. Van beroep was hij eigenlijk advocaat, maar erg geïnteresseerd in het museumwezen. Hij was ook lid, later zelfs voorzitter van de toenmalige Rijkscommissie voor de musea. Van Kuyk wat het die de eerste aanzet heeft gegeven tot de nieuwe houding van het Penningkabinet. Hij was het die de regering heeft weten te overtuigen van het nut van uitbreiding van de staf van het Penningkabinet met twee volwaardig academisch gevormde medewerkers naast een directeur. Hij

was het die steeds heeft aangedrongen op een zelfstandige huisvesting voor het Penningkabinet. En hij was het ook die het initiatief heeft genomen het Penningkabinet te maken tot centrum van het numismatisch leven in ons land en tot researchinstituut op het gebied van de numismatiek dat voortdurend met binnen- en buitenland in contact stond. Van Kuyks ideeën heb ik verder uitgewerkt.

In het begin richtte het Penningkabinet zich voornamelijk op de munten. De collectie penningen werd alleen maar bijgehouden. Gericht onderzoek binnen de collectie penningen is eigenlijk pas gestart toen onder mijn directeurschap het mogelijk werd een aparte conservator aan te stellen. Die eerste conservator penningen was Olga Keuzenkamp-Roovers, later opgevolgd door Niek Zon en weer later door Gay van der Meer. Het eerste grote penningkundige onderzoek binnen het Penningkabinet in wederopbouw was dat naar de Nederlandse Triumfpenningen. Wat later kwamen ook de lang verwaarloosde gesneden stenen in de aandacht; vooral drs Marianne Maaskant (later hoogleraar geworden in Groningen) deed daar veel aan.

Ik was dus tijdens de oorlog reeds aangesteld. De collectie van het Penningkabinet was toen verspreid over het land opgeborgen. De ene helft lag in de kelders van het Museum voor Volkenkunde te Leiden. Dat waren de niet-antieke munten en de gesneden stenen. De Griekse en Romeinse munten lagen met vele andere belangrijke nationale kunstschatten in bunkers bij Paaslo, nabij Steenwijk.

Pas in 1947-1948, de collectie was toen overgebracht naar het Mauritshuis, was deze weer toegankelijk voor de medewerkers. Vandaar is de collectie verhuisd naar de kluis in het pand van de Handelmaatschappij op de hoek van de Kneuterdijk en de Lange Vijverberg. Ik ben toen begonnen met de ordening en beschrijving van de collectie middeleeuwse munten en met de herordening van de collectie munten van de Republiek – eigenlijk de bulk van de verzameling –, waarvoor niet eens een werk als Van der Chijs bestond.

Later heb ik mij toch vooral geïnteresseerd voor de late Middeleeuwen en de vroeg moderne tijd. Daarin heb ik ook het meeste onderzoek gedaan. Dat werd onder andere bepaald doordat voor de vroege Middeleeuwen niet en voor de late Middeleeuwen wel archiefmateriaal voor de ondersteuning van het onderzoek naar de munten beschikbaar is. Zoals nu door sommige wetenschappers alleen onderzoek wordt gedaan op basis van de muntstukken zelf waarbij deze verder nauwelijks beschikken over enig ander materiaal, dat soort onderzoek ligt me niet zo.

Toen ik in dienst kwam bij het Penningkabinet lag de vondst Driebergen op me te wachten. De inhoud van deze vondst intrigeerde me. In de publicatie van de vondstgegevens heb ik getracht een antwoord te geven op de vraag waarom er nu juist Zeeuwse zilveren dukaten in zaten en geen dukaten van andere oorsprong. Juist het zoeken naar dit soort achtergronden was tot dan toe nimmer gebeurd in de vondstregistraties in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde.*

De ordening van de collectie viel te plannen. De aanmelding van de muntvondsten natuurlijk niet. Zou daarom gesteld kunnen worden dat de volgorde van uw onderzoekingen en publicaties bepaald werd door enerzijds uw eigen behoefte aan uitbreiding van kennis van de vaderlandse numismatiek en anderzijds door pogingen tot verklaring van de inhoud van de verschillende vondsten? Ja, dat is ook een van de charmes van dit werk. Die wisselwerking is er altijd geweest. Er zijn dingen die je zelf bedenkt en entameert en er zijn dingen die op je afkomen, zoals die muntvondsten.

Verder ben ik zelf nogal veel bezig geweest met die laat-middeleeuwse rekenmunten [rekeneenheden -red.]. Dat is gekomen doordat anderen bedacht hebben dat de stadsrekeningen zoveel materiaal opleveren. Toen die eenmaal gedrukt waren, kon ik er mee aan de gang. Toen heb ik het initiatief genomen om uit deze gepubliceerde rekeningen te halen wat voor de munten belangrijk is. Ook dit materiaal was iets dat op me afkwam. Dat was er toen ineens. Ik heb alleen geconstateerd dat we daar voor de numismatiek waardevolle informatie uit konden halen.

Zelf heb ik vaak het genoegen gehad – en velen met mij – bij u te kunnen aankloppen met eerste resultaten van eigen onderzoek. Die resultaten worden steevast voorzien van pittig commentaar, maar altijd zeer gefundeerd en onderbouwd met ofwel literatuur ofwel verwijzingen naar door de onderzoeker nog niet geraadpleegd archiefmateriaal. Van Kuyk was de laatste jaren van zijn directeurschap al ziekelijk. Het organiseren van de toekomst van het Penningkabinet kwam toen al hoofdzakelijk op mij neer. Ik heb me – net als mijn voorganger Van Kuyk – altijd voor ogen gesteld dat het Penningkabinet niet alleen een verzameling van munten moest worden, maar ook een centrum van onderzoek over munten moest zijn. Ik heb daar zelf veel voor gedaan en heb dat aspect – dacht ik – ook altijd gestimuleerd. Een van de middelen daarvoor is geweest het ook bekijken van bronnen buiten de numismatische literatuur.

In de tijd dat u met uw dissertatie bezig was, had u toen iemand waarop u kon terugvallen zoals wij nu? Nee, vakgenoten waren er niet. Zelfs mijn promotor Van Dillen had weinig specialistische kennis van het onderwerp van mijn onderzoek. Hij heeft wel enkele algemene aanwijzingen gegeven, maar echte invloed op het resultaat van het onderzoek heeft hij niet gehad.

En een man als Van Kerkwijk? Die had zich reeds in 1935 teruggetrokken. Zijn aantekeningen, die sinds 1958 in de collectie van het Penningkabinet zitten, had hij thuis in Doorn. Ik heb hem een enkele keer bezocht en dan spraken we wel over mijn onderzoek. Maar van uitwisseling van onderzoeksgegevens was nauwelijks sprake.

Gedurende mijn directeurschap is erg veel tijd besteed aan de huisvesting van het Penningkabinet. Alle mogelijkheden zijn toen wel zo'n beetje besproken. Vlak na de oorlog was het personeel gehuisvest in een klein kantoor aan de Laan van Meerdervoort. In 1949 werd verhuisd naar een pand aan het Lange Voorhout, gelegen tussen Des Indes en Hotel Royal. In 1958 vond de verhuizing plaats naar het ruime negentiende-eeuwse pand in de Zeestraat, tegenover het PTT-museum. In dat pand was wel ruimte voor tentoonstellingen, de bibliotheek en de wetenschappelijke en technische staf. Maar vanwege gebrek aan goede, beveiligde opslagruimtes in dit pand moest de collectie elders in de Haagse binnenstad opgeborgen blijven.

Ten aanzien van de huisvesting kan ik nog melden dat begin jaren zeventig het idee is geboren het pand in de Zeestraat te verlaten om naar Leiden te gaan. Dat onderhandelen over goede huisvesting van het Penningkabinet heeft altijd erg veel van mijn aandacht en tijd gekost. Pas na mijn pensionering is de overgang naar Leiden gerealiseerd.

Op het gebied van de personele bezetting heb ik meer succes gehad. Tegen de tijd dat ik wegging had het Penningkabinet een redelijke bezetting, geloof ik. Ook dat heeft natuurlijk een hoop tijd gekost.

Tot slot nog enkele vragen van meer persoonlijke aard. Wat leest u zoal? Ik lees veel historische en kunsthistorische werken. Wat de literatuur aangaat lees ik graag Engels- en Franstalige

literatuur. Mijn laatst gelezen niet-historische boek is *Un paradis sur mesure* uit 1983 van Chr. Arnothy.

Waar gaan verder uw interesses naar uit? Mijn vrouw en ik houden erg graag van wandelen. Na een ochtend werken aan diverse numismatische projecten gaan wij graag wandelen in de bossen. Ook reizen hoort nog steeds tot onze favoriete bezigheden, waarbij onze voorkeur uitgaat naar Frankrijk en Italië.

Nieuwe conservator Teylers Museum

Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), een rijk koopman en bankier uit Haarlem, liet na zijn dood zijn verzamelingen na aan een door hem in het leven geroepen stichting. Hieronder bevond zich ook een collectie munten en penningen. Deze werd, vooral in de negentiende eeuw, sterk uitgebreid en geldt nu als één van de belangrijkste in het land.

In april 1996 heeft mevrouw drs G. van der Meer haar werkzaamheden als conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum in Haarlem neergelegd. Zij heeft dit werk vele jaren met plezier gedaan en Teylers Museum is haar dan ook grote dank verschuldigd.

Inmiddels is per 1 oktober 1996 drs P.A.M. Beliën bij Teylers Museum als nieuwe conservator in dienst getreden. Hij heeft archeologie gestudeerd, als assistent-conservator in het Legermuseum in Delft gewerkt en is reeds enige jaren in dienst bij Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden als projectmedewerker.

A. G. van der Dussen b.v.

Postbus 728,
6200 As Maasstricht,
Ons ADRES is gewijzigd:

m.i.v. 01.10.1996 heeft
A. G. VAN DER DUSSEN b.v.
het pand gelegen aan
de Hondstraat 5 gesloten.
Telefoon en Faxnummers blijven
ongewijzigd.
Voor correspondentie en bestellingen
hebben wij een postbus geopend.

A. G. van der Dussen b.v.
Postbus 728, 6200 AS Maastricht.
tel. 043-3 215 fax. 043-3 216 014

Zojuist gepubliceerd:

SCHULZKI H., J.: Die Antoninianprägnung der Gallischen Kaiser von Postumus bis Tetricus (AGK). Typenkatalog der regulären und nachgeprägten Münzen. XVII. 228 p. 31 pl. Nieuw standaard werk met concordinantie RIC, Elmer, Cohen, de Witte. (1996). ***f* 177**

WOODHEAD P.: The Herbert Schneider Collection of English Gold Coins. vol. 1, 1257-1603, xtv, 466 p., 83 pl. met illustraties van 890 munten (waaronder ook "Continental immitations"). ***f* 160**

Te bestellen door het bedrag
(+ *f* 7.50 voor verzendkosten)
over te maken op postbanknummer 15.38.597
t.n.v. A.G. van der Dussen b.v. te Maastricht.

Dr J.P.A. van der Vin 25 jaar conservator

P.A.M. BELIËN

Op 1 januari 1996 was het precies 25 jaar geleden dat dr J.P.A. van der Vin als conservator in dienst trad bij het Koninklijk Penningkabinet, dat toen nog in Den Haag te vinden was. Om dit heugelijke feit te vieren werd in november 1996 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een tentoonstelling over keizer Augustus geopend en zal in maart 1997 een symposium georganiseerd worden. Hieronder een kort interview, waarin dr Van der Vin vertelt over de afgelopen 25 jaar en vooruitblikt naar de jaren die zullen komen.

Hoe ben je bij het Penningkabinet terecht gekomen? Mijn eerste echte baan was als assistent aan de universiteit in Leiden, waar ik klassieke talen en archeologie had gestudeerd. Dit heb ik twee jaar gedaan, waarna ik nog een half jaar als docent klassieke talen op een middelbare school heb gewerkt. Hierna maakte een vriend mij attent op de vacature bij het Penningkabinet, hier heb ik toen op gereageerd. Dus was ik 26 jaar geleden aan het solliciteren in Den Haag.

Er is natuurlijk veel veranderd in de afgelopen 25 jaar, wat is je nu het meest opgevallen? De verhuizing van Den Haag naar Leiden in 1986 was een memorabele periode. Het instituut is toen eigenlijk veranderd van een bijna uitsluitend wetenschappelijke instelling, naar een museum waar de publiekskant meer in zicht is gekomen. Zo konden er op een gegeven moment geen tentoonstellingen meer in Den Haag georganiseerd, omdat er twee keer in twee weken een inbraak was gepleegd, waarbij gelukkig geen munten zijn gestolen. Ook bevond de collectie zich niet in het museum zelf, maar in een bankkluis elders in de stad. Als je iets na wilde kijken moest je lopend, op de fiets of met de auto naar de kluis. Dit was natuurlijk volledig onpraktisch en bracht ook beveiligingsproblemen met zich mee. Zoals de toenmalige technicus van het museum zei: 'je bent eigenlijk een timmerman zonder hamer'.

Is er in vergelijking met twintig jaar geleden meer of minder belangstelling voor numismatiek? De belangstelling is sterk gegroeid. Het verzamelen gebeurt wellicht minder intensief dan vroeger, maar gebeurt wel over een breder gebied. Ook begint er van de kant van studenten en wetenschappers duidelijk meer interesse te komen voor de mogelijkheden die de numismatiek voor historisch en economisch onderzoek kan bieden.

Dr J.P.A. van der Vin

Is dit een gevolg van het aan de weg timmeren van het Penningkabinet? Er is naar mijn mening toch wel een duidelijke samenhang. Het Penningkabinet heeft meer naamsbekendheid gekregen. Men moet tenslotte eerst weten dat je bestaat. Als je eerst aan de mensen moet uitleggen dat je bestaat en wat je doet en deze zeggen dan, hè als ik dat geweten had ... Dan ben je te laat. Men weet nu steeds meer dat je bij het Penningkabinet terecht kan met alle vragen op numismatisch gebied.

Er is dus veel veranderd? Ja, ik doe dus nu ook maar een zeer klein deel van waar ik vroeger eigenlijk voor ben aangesteld. Ik heb de eerste tien jaar erg veel kunnen doen aan collectiebeheer. Ik had toen de tijd om de collectie Romeinse munten 'op z'n kop te zetten'. Dat was erg leuk. Verder hield ik mij bezig met het redigeren van tijdschriften (*De Geuzenpenning*) en heb ik een groot aandeel gehad in het oprichten van *De Beeldenaar*, waar ik ook nog tien jaar voor in de redactie heb gezeten. Ook behoort het tot de taken van een conservator om voordrachten te geven, lezingen te houden, schoolklassen te ontvangen en artikelen te schrijven. Verder moet je natuurlijk vragen van het publiek beantwoorden, beoordelen of munten al dan niet echt zijn. In 1976 ben ik begonnen met het geven van colleges aan de Universiteit van Leiden, iets wat ik nog steeds erg leuk vind.

Je werkzaamheden nu zijn dus niet meer met die van vroeger te vergelijken? Dat klopt, die zijn totaal anders geworden. In 1971 werkten we met zeven mensen en nu inmiddels met dertien personen. Dat is dus bijna een verdubbeling. Dit brengt meer werkzaamheden op het gebied van management en organisatie met zich mee en ik gebruik hier nu bijvoorbeeld een derde van mijn tijd voor. Als het museum straks naar Amsterdam is verhuisd zal dit ongetwijfeld veranderen. De instelling is nu immers te klein voor een hoofd algemene zaken.

Waar concentreert je wetenschappelijke werk zich nu op? Momenteel houd ik mij vooral bezig met de vondsten van munten uit Nederlandse bodem. Deze zijn afkomstig van particulieren en uit officiële opgravingen. Ik ga proberen de komende jaren alle gegevens die tot op heden bekend zijn voor Nederland te publiceren in de Duitse serie publicaties 'Fundmünzen der römischen Zeit in den Niederlande'. Zo zal er in ieder geval een basisbestand van Romeinse munten uit Nederlandse bodem zijn waar men mee aan de gang kan gaan. Er zijn nu twee delen uitgebracht en er zullen er nog minsten vijf verschijnen, dus de komende jaren hoef ik me niet echt te vervelen.

Heb je nog favoriete collectie-onderdelen? De Griekse munten vind ik erg leuk, maar deze worden niet in Nederland gevonden en zijn daarom minder relevant, dus daar kom ik door tijdgebrek niet echt aan toe. Andere periodes die mij erg interesseren zijn de tijdperken van de Romeinse keizers Augustus (rond het begin van de jaartelling), de tijd van Diocletianus (rond 300 n. Chr.) en de periode van de Byzantijnse keizer Justinianus (vijf en zesde eeuw n. Chr.). In die tijden was er sprake van grote veranderingen en reorganisaties. Het interesseert mij om te zien hoe deze keizers bestuurlijke problemen hebben opgelost. Ook de economische kant van de zaak boeit mij. Bij de vondstmunten zie je bijvoorbeeld grote aantallen sestertii (grote koperen Romeinse munten) die in Friesland zijn gevonden. Deze zie je nergens anders in deze regio van Noordwest-Europa. Wat betekent dit? Waarom wilden de Friezen juist deze munten hebben? Dit soort dingen vind ik interessant. Dat boeit me in dit vak, maar niet of er nu een krasje links of

een streepje rechts staat, dat heeft me nooit erg geïnspireerd. Ik ben niet iemand voor stempelonderzoek. Het is op zich nuttig, maar dat mag iemand anders doen. Het moet ook gebeuren, maar dat moet je niet aan mij vragen.

Wat zijn je plannen voor de toekomst? Ik heb voorlopig mijn handen vol aan het publiceren van de Nederlandse delen van de Fundmünzen-serie. Ook zal ik, zolang we in Leiden zitten, een deel van het management erbij blijven doen. Zolang het niet meer dan de helft van mijn tijd opslokt vind ik dit leuk. Ook zal in de komende jaren de verhuizing naar Amsterdam gaan spelen, dat brengt natuurlijk ook werk met zich mee. Verder zal de rest van de dagen zich snel vullen met het schrijven van artikelen en het geven van lezingen.

Stel de verhuizing naar Amsterdam is rond en je kan een deel van de managementtaken afstoten, hoe zou je de vrijgekomen tijd het liefst invullen? Ik zou wel zin hebben om weer wat aan de collectie Griekse munten te gaan doen, hier ben ik de afgelopen jaren niet echt aan toe gekomen. Dan is de cirkel eigenlijk weer rond en zou ik weer bezig zijn met dat waarmee ik ben begonnen. Dat zou mij erg aanspreken en het lijkt me een mooie afsluiting van mijn actieve werkperiode. ■

Rietdijk
Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Een legpenning van Mr C.P.K. Winckel

A.J. LANSEN

Een onbekende bronzen legpenning met een duidelijk Nederlands-Indische achtergrond intrigeerde dermate, dat het bijna vanzelf sprak om een nader onderzoek naar de herkomst te doen. Tot nu toe waren slechts twee exemplaren bekend, één berust in de verzameling van professor L.T. Wells jr, terwijl ik zelf een ander exemplaar bezit. In de verzameling van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet is geen exemplaar aanwezig, wel beschikt men daar over enige achtergrondinformatie, waardoor het mogelijk is om een begin te maken met het achterhalen van zijn geschiedenis.

C.P.K. Winckel is in 1842 in Den Haag geboren. In 1863 promoveerde hij in Utrecht tot doctor in de rechten, waarna hij in 1865 slaagde voor het groot-ambtenaar examen. In een van de daarop volgende jaren vertrok hij naar Nederlands-Indië, waar hij in diverse plaatsen op Sumatra en Java officier van justitie en rechter was. In 1872 volgde zijn benoeming tot rechter-advocaat te Semarang. Op 1 november 1872 werd hij lid van de Raden van Justitie op Java, sinds 1877 was hij aangesteld als procureur-generaal.

Met onderbrekingen, zowel door politieke gebeurtenissen als door buitenlandse reizen (hij bezocht Europa en in Oost-Azië onder andere Siam, Cambodja, Birma, Cochin-China en Engels-Indië), bekleedde hij zijn ambt tot 1882. In dat jaar keerde hij naar Europa terug en vestigde zich te Gotha (Hohe Strasze 15/17). De keuze om zich in Gotha te vestigen is hoogst waarschijnlijk bepaald door de relaties die hij op Oost-Java onderhield met Duitse handelaren en planters en leden van het consulaat. In 1882 kreeg hij het staatsburgerschap van het hertogdom Sachsen-Coburg-Gotha, terwijl hij in 1883 door hertog Ernst II (1884-1893) in de erfelijke adelstand werd verheven wegens zijn numismatische verdiensten. Na 1884 ontbreken verder gegevens over Winckel.

Winckel was een fervent verzamelaar van munten en penningen, en had op dit gebied, nationaal en internationaal, vele contacten. Hij publiceerde in onder andere het *Berliner Münzblatt* en de *Revue Numismatique Belge*. Aan de Muntkabinetten van Berlijn, Dresden en Gotha schonk hij waardevol materiaal.

De legpenning herinnert aan het feit dat mr Winckel, mr Von Winckel, in zijn functie als rechter-advocaat vele contacten heeft gehad met op Java wonende Chinezen, waarvan de meesten zaken- of handelslieden waren. De penning is dan ook hoofdzakelijk uitgereikt aan zijn Chinese vrienden en bekenden op Java. Bij de schenking van een bronzen exemplaar aan het hertogelijk muntkabinet op slot Friedenstein te Gotha, in 1884, betitelde Winckel de uitgave als een 'jeton de numismate'. Het Slotmuseum te Gotha bezit een, nu bekend, derde exemplaar. Tevens is men in het bezit van het muntstempel.

Het ontwerp van de penning is van G. Schuppan uit Berlijn. De uitvoering is verzorgd door de Gotha'er stempelsnijder Ferdinand Helfricht. Helfricht werd op 8 mei 1809 in Sankt Blasii geboren en verkreeg reeds in 1827, als gezel werkzaam op de Munt te Gotha, de opdracht van de

hertogelijke muntmeester Kleinsteuber om een medaille te slaan voor de scheidende minister Bernhard von Lindenau. Door de voortreffelijke uitvoering hiervan ging hij in opdracht van hertog Ernst I voor een verdere opleiding naar de Berlijnse Munt, waar hij onder leiding van Schadow kwam te werken. Na terugkeer werd hij tot hofgraveur benoemd tegen een salaris van 100 thaler per jaar.

De reeks van door Helfricht geslagen èn ontworpen munten, penningen en medailles strekt zich uit over een periode van 65 jaar: van 1827 tot 16 mei 1892, de dag waarop hij overleed. Zijn werk werd door tijdgenoten zeer gewaardeerd. Landsheer hertog Ernst II onderscheidde hem meermalen en verleende hem de titel van professor als verdienste voor zijn werk. Voor de vrijmetselaarsloge, waarvan hij ook lid was, ontwierp hij verschillende penningen. In totaal sloeg hij 170 penningen en medailles, het aantal munten is onbekend.

Helfricht leverde aan mr Winckel op 4 juni 1884 in Gotha twee zilveren penningen (36 mm) tegen een prijs van vijf mark per stuk en honderd bronzen penningen (38 mm) voor de prijs van 60 pfennig per stuk.

Voorzijde. Omschrift op verhoogde rand, met middenonder drie vijfpuntige sterren: *Mr. C.P.K. Winckel, Advocaat en Procureur*. Midden in het veld: een vierkant omgeven door Chinese schrifttekens.

Keerzijde. Omschrift op verhoogde rand, middenboven: *Samarang*; middenonder: *1872*; links en rechts twee maal drie vijfpuntige sterren. Midden in het veld: een vierkant omgeven door Chinese schrifttekens.

Volgens Van der Chijs betekenen de Chinese opschriften: 'De bevolking brengt hulde aan den Praktizijn' en 'Moge de vijf zegeningen op Uw huis nederdalen'. Dit is echter een onjuiste vertaling. De karakters verstrekt door zijn vriend Schlegel, professor in de Chinese literatuur aan de universiteit te Leiden, en als zodanig op de penning aangebracht, moeten in de onderstaande volgorde worden gelezen

	1			9	
voorzijde:	4	3	keerzijde:	7	5
	2			8	6
				10	

en luiden in Mandarijns dialect:

Voorzijde: *Wu Fuh lin mun*, of vertaald in het algemeen door de Chinezen op Java gesproken Tschang-tscheïï dialect: *Go hok lim bun*. Vertaald: 'De vijf geluk brengende elementen mogen neerdalen op Uw huis!' [De vijf geluk brengende elementen zijn: rijkdom, eer, talent, nakomelingen en een lang leven.]

Keerzijde: *Min-Kia Sung-sze tun pai*, in Tschang-tscheïï dialect: *Bin-Ka Siong-Su tun pai*. Vertaald: 'De Advocaat Winckel groet U hoffelijk.'

LITERATUUR

Berliner Münzblätter 45, mei 1884
Festnummer Berliner Münzblätter circa 1935, penning 62
BEHRENDT PICK *Die Arbeiten des Gothaer Stempelschneiders Ferdinand Helfricht* (Gotha 1916) penning 148
Beschrijving der Nederlandsche, of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898 (1902) penning 258
Catalogus der Numismatische verzameling van het Bataviaasch Genootschap (Batavia/'s Hage 1886) penning 120
Regeringsalmanak voor Nederlandsch-Indië diverse jaargangen (Batavia-Weltevreden 1898-1930)
Correspondentie met het Slotmuseum Friedenstein te Gotha
Correspondentie met het Berlijnse Muntkabinet

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

L. BOEZELIJN

26. Invallen der Ghoriden leiden tot de stichting van het sultanaat van Delhi

In de voorgaande afleveringen is de geschiedenis van de meeste door islamitische dynastieën beheerste landen tot ongeveer het jaar 1500 aan de orde geweest als leidraad voor hun numismatiek. Er resteert echter nog een belangrijk gebied waaraan in deze artikelenserie zeker niet mag worden voorbijgegaan, namelijk het Indische subcontinent. De laatste keer dat dit immense gebied en dan nog slechts zijdelings in beeld kwam, was in aflevering 11 (november-december-nummer 1989) over de dynastie der Ghaznawiden.

Om geheel bij te blijven, pakken we de draad op bij het jaar 1160, toen de laatste vorst uit dit huis, Taj ad-daula ('kroon van het rijk') Khoesroe Malik aan het bewind kwam over wat toen nog was overgebleven van het grote rijk van sultan Mahmoed: niet veel meer dan de Punjab met als belangrijkste stad Lahore.

Enige jaren tevoren waren zij uit hun Afghaanse bezittingen verdreven door de Ghoriden. Dit oorlogszuchtige bergvolk uit de landstreek Ghor in centraal Afghanistan had met succes de wapens tegen hen opgenomen, toen sultan Bahram Shah de vroegere vazallen weer onder de duim trachtte te krijgen: zijn hoofdstad Ghazna werd op vreselijke wijze geteisterd door hun leider 'Ala ed-din Hoessein, bijgenaamd de 'Wereldverzenger' (1150/1).

Diens honger naar meer macht werd in het westen nog enige tijd in toom gehouden door de Seldjoekensultan Moe'izz ed-din Sanjar, maar diens dood in 1157 en een plaatselijke opstand verschaften de mogelijkheid Khorasan binnen te vallen; uiteindelijk zouden de Ghoriden nog korte tijd heer en meester worden over een gebied dat reikte tot aan Bistam nabij de Kaspische Zee.

Ook in oostelijke richting werd terrein gewonnen; nadat in 1163 Ghiyas ed-din ('hulpe van het geloof') Mohammed bin Sam op 22-jarige leeftijd sultan van Ghor was geworden, betrok hij zijn jongere broer *Moe'izz ed-din ('die het geloof eert') Mohammed bin Sam* bij zijn regeringstaken. Dit tweetal werkte vele jaren nauw samen – een zeldzaamheid in de geschiedenis! – waardoor de oudste zich meer op het westen kon richten en vanuit Herat Perzië kon veroveren, terwijl Moe'izz ed-din zich na zijn benoeming tot sultan van Ghazna in 1173 ging bezighouden met invallen in Voor-Indië.

Allereerst verovert hij het strategisch gelegen Multan (1175) en Peshawar, waarna hij in 1182 de machthebbers in Sind zijn wil oplegt. Vervolgens neemt hij in 1186 Lahore in, waardoor de Ghaznawiden definitief van het toneel verdwenen.

De Ghoriden krijgen vaste voet in India

Ten tijde van sultan Mahmoed (998-1030) was India voor de invallers slechts van betekenis geweest vanwege de enorme schatten die daar weggeroofd konden worden; als de oogst te velde stond groeide de angst onder de bevolking, want de invallers zorgden er wel voor juist dan ter plaatse te zijn. Keer op keer zat er voor

hen daarna niets anders op dan zich opnieuw uit de ontreddering omhoog te werken. Moe'izz ed-din – *nogal verwarrend vaak alleen maar met Mohammed bin Sam aangeduid!* – was zich er echter van bewust dat in dit schier onmetelijke land ongekende mogelijkheden lagen om een groot en welvarend rijk te stichten. Mede gezien de geografische omstandigheden lag het voor de hand dat hij zijn aandacht ging richten op de aan de Punjab grenzende Gangesvallei.

Toentertijd was de staatkundige situatie aldaar zo, dat dit vruchtbare gebied werd geregeerd door diverse Rajpoet-clans. Pas omstreeks het jaar 1000 duiken deze op in de geschiedenis van India: waar zij vandaan kwamen blijft onzeker. Hoe het ook zij, zijzelf dichtten zich de hoogstaande status van *kshatriya* (krijgers en aristocraten) toe; dit komt ook in hun benaming tot uiting, want deze is een verbastering van *rajapoetra* (koningszoon).

Gedurende de negende en tiende eeuw was hun invloed gestaag toegenomen en van de toen gevormde clans noemen we hier de Pratihara's en de Chauhans (Chahamana's) in het zuiden, respectievelijk het oosten van Rajasthan, de Chalukya's (of Solanki's) in Kathiawar en de Paramara's (of Pawars) rond de stad Dhar in Malwa. Al met al oorlogszuchtige groepen die elkaar ook in de volgende twee eeuwen onafgebroken zouden bestrijden. Daarmee verspilden deze Hindoe-vorsten veel tijd en mankracht zonder zich druk te maken om gevaren van buiten af – de door Mahmoed van Ghazna veroorzaakte rampen waren al weer zo lang geleden!

Het had dan ook nogal wat voeten in de aarde voordat men besefte dat een gezamenlijk optreden noodzakelijk was teneinde het dreigende gevaar van de zijde der Ghoriden het hoofd te bieden. De eerste krachtmeting vond plaats op het slagveld van Tarain

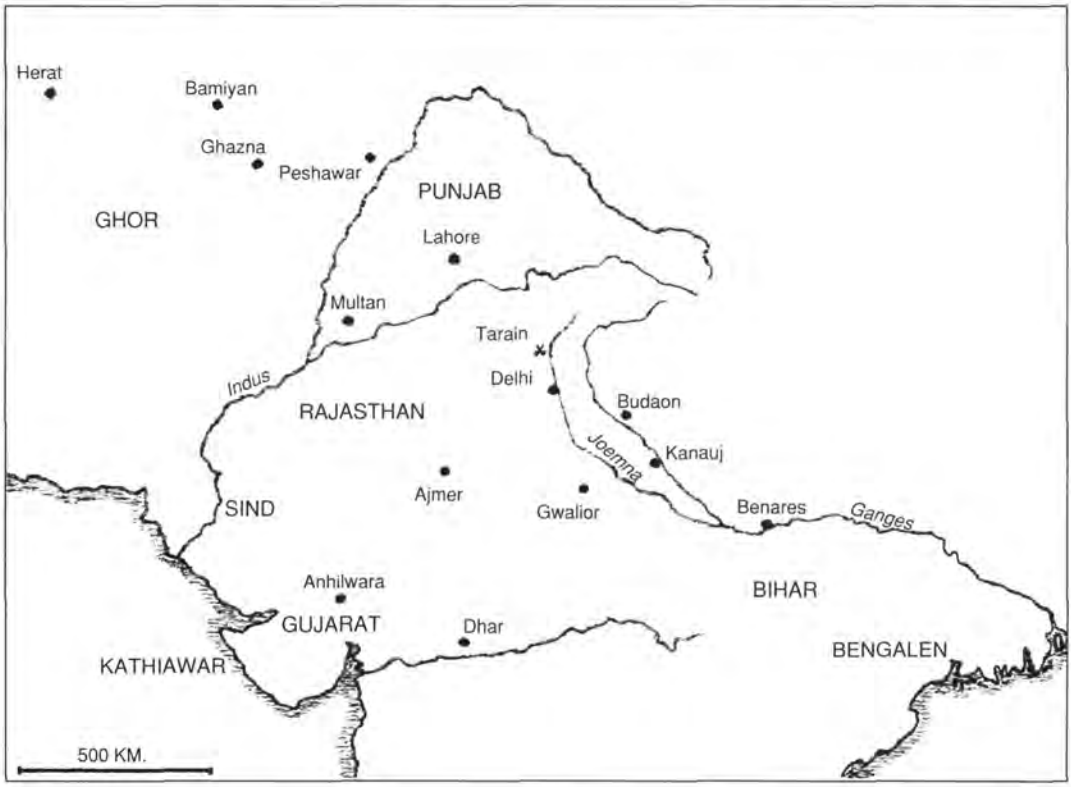

(Taraori) in 1191 en zij slaagden er in onder leiding van de koning der Chauhans *Prithviraja III* de aanvallers een nederlaag toe te brengen. Dit bleek echter uitstel van executie, want nadat Moe'izz ed-din versterkingen had laten aanrukken, leden de Rajpoeten een jaar later op hetzelfde slagveld een beslissende nederlaag: Prithviraja werd gevangen genomen en terechtgesteld. In 1193 volgde de bezetting van Delhi, dat onmiddellijk door Moe'izz ed-din tot zijn Indische provinciehoofdstad werd gemaakt onder de hoede van zijn Turkse slaaf-generaal *Qutb ed-din ('poolster van het geloof') Aibak*. Vervolgens werd de doab (= gebied tussen twee rivieren) van de Ganges en de Joemna ontnomen aan de koning van Kanauj en Benares, Jayachandra van de Gahadavala's, Gwalior onder de voet gelopen (1198) en de hoofdstad van Gujarat Anhilwara veroverd.

Een andere generaal, de Afghaan Ikhtiyar ed-din Mohammed Khalji, stootte door in de Gangesvallei en bereikte in 1202 Bengalen. De oorlogshandelingen verliepen dus voorspoedig voor de Ghoriden in India; dit kon niet worden gezegd over het westelijk deel van het sultanaat. Hoewel Moe'izz ed-din zijn broer in Perzië te hulp was gekomen, vond Ghiyas ed-din de dood op het slagveld bij Merw, verslagen door de sjah van Khwarezm (1203). Het jaar daarop leed ook Moe'izz ed-din een zware nederlaag, waardoor de Ghoriden op hun beurt naar Voor-Indië werden weggedrukt door de in macht toenemende Khwarezm-sjah.

Moe'izz ed-din werd in 1206 vermoord door een sji'itische fanaticus toen hij een veldtocht ondernam in de Punjab-bovenlanden tegen de in opstand gekomen Khokars. Het hierdoor ontstane machtsvacuüm werd onmiddellijk opgevuld door generaal Qutb ed-din Aibak, die zich in het door hem gecontroleerde gebied uitriep tot zelfstandig heerser over Hindoestan: zijn regeerperiode en die van zijn opvolgers zouden de geschiedenis ingaan als de *'Slaven-dynastie van Delhi' (1206-1290)*.

Wat gebeurde er op het monetaire vlak? Op zeker moment, toen de macht van de Ghaznawiden tanende was, zijn de Ghoriden zelf met de muntslag begonnen; als muntplaatsen kennen we Ghazna, Herat en Bamiyan. In laatstgenoemde plaats werd overigens gemunt door een afzonderlijke groep van Ghoriden, namelijk die van Bamiyan – voor ons verhaal verder van weinig betekenis.

Een eigen stijl heeft men niet

Ghoriden: gouden 14 gram zware dinar, postuum op naam van Moe'izz ed-din geslagen te Ghazna in AH 602 / AD 1206

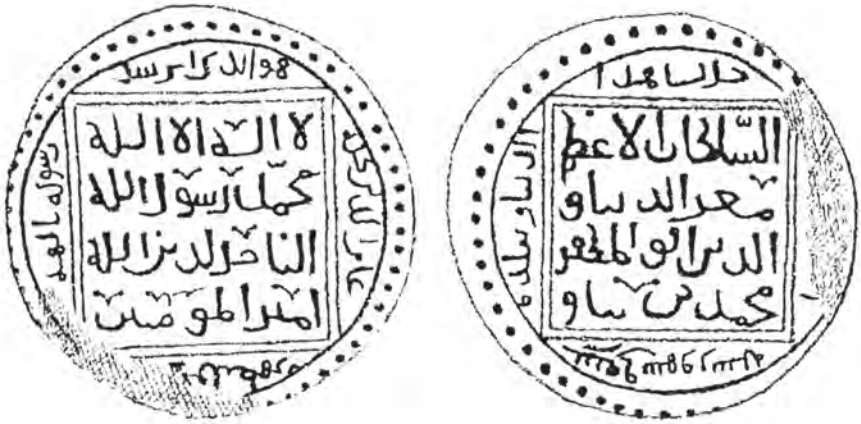

Ghaznawiden, Bahram Shah 1118-1152, biljoen jital geslagen te Lahore

Ghaznawiden, Khoesroe Malik 1160-1186, AE jital

Chalukya's, periode circa 1120-1210, gadhaiya paisa, biljoen

Gahadavala's van Kanauj en Benares, Govindra Chandra circa (1104) 1114-1154, laag gehalte goud, 4,13 gram

Tomara's, Madana Pala Deva circa 1145-1167, biljoen b&h-munt

Chauhans, Chahadadeva circa 1172-1191, biljoen b&h-munt

Chauhans, Pritbviraja III circa 1191-1192, biljoen b&h-munt

Ghoriden, Moe'izz ed-din, biljoen b&h-munt, geslagen te Delhi

ontwikkeld, want de bewaard gebleven zilveren dubbele dirhems vertonen grote gelijkenis met reeds bestaande typen bekend van de Fatimiden (die met een drievoudig omschrift) en van de Ajjoebieden (model vierkant in cirkel). Er zijn zelfs zware goudstukken (14 gram!) van hen bekend, die op het eerste gezicht zouden kunnen doorgaan voor de van de Almohaden bekende Noordafrikaanse dinars, ware het niet dat deze laatste drie keer zo licht waren. Men heeft deze indrukwekkende munten nog enige jaren postuum te Ghazna geslagen op naam van Moe'izz ed-din en kalief al-Nasir.

De unieke samenwerking tussen de twee gebroeders Mohammed bin Sam kwam ook op de munten tot uitdrukking. We dienen bij de determinatie goed op te letten of er sprake is van de sultan al-moe'azam (zoveel als 'Grote Heer'), dan wel van de sultan al-'azam ('Grootste Heer'): in het eerste geval is sprake van de jongere broer. Toch zijn er gedurende de periode 1173-1193 te Ghazna munten geslagen waarop Moe'izz ed-din zich de titel sultan al-'azam aanmeet, wat er op zou kunnen duiden dat hij zich wellicht toch niet zo goed kon vinden in zijn positie als tweede man.

India was een land dat bij het binnenvallen van de moslims in de jaren na 1190 reeds een beschaving van eeuwen achter de rug had. Daartoe behoorde uiteraard ook een ruime voorziening met muntgeld om allerlei transacties mogelijk te maken. In het westelijke gedeelte van het subcontinent gaf men de voorkeur aan zilver, bestaande uit de zogenoemde gadhaiya-munten uit Gujarat, terwijl in de Punjab sedert het midden van de elfde eeuw zogenoemde 'bull and legend'-munten werden geslagen als vervolg op de bekende 'bull and horseman'-typen. Laatstgenoemde geldstukjes werden in groten getale in omloop gebracht door

de als 'Delhi-radja's' bekend staande Tomara's en Chauhans vanuit hun munthuis in Delhi gedurende de twaalfde eeuw; deze munten hebben nog een zilverkleurige aanblik vanwege hun edelmetaalgehalte van ongeveer 18%. Gouden munten van minder goed gehalte, de Lakshmi staters, circuleerden stroomafwaarts in de Gangesvallei.

Moe'izz ed-din besloot het munthuis van de Chauhans in Delhi gewoon te laten doorwerken aan de produktie van de b&h-munten (bull & horsemen; ook bekend onder de benaming 'dehliwals') en hetzelfde gebeurde met de munt van de Gahadavala's in Kanauj, die de staters bleef afleveren. Het zou nog tientallen jaren duren aleer 'echte' moslimmunten voor het Indische sultanaat algemeen gangbaar zouden worden, munten dus met tekst aan weerszijden. Men had het gebied dan wel overrompeld, maar dat wilde nog niet zeggen dat men in dit Hindoe-land vast in het zadel zat.

Na de veroveringen door Moe'izz ed-din zijn vele in Delhi geslagen munten op allerlei manieren terechtgekomen in Afghanistan, waardoor het b&h-type na ongeveer twee eeuwen afwezigheid aldaar weer in de circulatie terugkeerde.

Wonderbaarlijk blijft het dat deze munt met de Indische 'bull' zich eeuwenlang heeft kunnen handhaven – pas in de veertiende eeuw verdween deze dan al lang jital genoemde munt uit de omloop. Uiteraard is mede daardoor de variatie bij dit type uitzonderlijk groot en dat maakt een juiste determinatie van deze heden ten dage nog ruim voorhanden zijnde geldstukjes vaak tot een probleem. Niet alleen voor de verzamelaar, maar ook voor de beroepsnumismaat zal daarom de verschijning van het boek *Jitals* een uitkomst zijn geweest. Hierin worden bijna 500 verschillende – maar soms erg op elkaar lijkende – muntjes afgebeeld, geslagen in de periode van circa 750 tot ongeveer midden 15e eeuw, met een verklaring van de teksten op voor- en keerzijde. Hiervan zijn er zo'n 150 waarop de zeboe en/of de lansier voorkomt; bij deze aflevering dus slechts een bescheiden greep uit deze verscheidenheid.

(wordt vervolgd)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

ROMILA THAPAR *A History of India 1* (Penguin Books 1984)
JOHN S. DEYELL *Living without silver, the monetary history of early medieval North India* (Oxford University Press 1990)
ROBERT & MONICA TYE *Jitals* (Robert Tye, Isle of South Uist 1995)

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Gouden erepenning voor dr P. Ilisch

P.A.M. BELIËN

[...] liefhebbers van en ervaaren in de Natuur-, dicht-, Historie-, Teeken- en Penningkunde, die mede met den anderen uijtmakende een permanente collegie, [...] en welken jaarlijks mede eenige Stoffe ter Verhandelinge, te weeten het eene jaar in de Natuurkunde, het Tweede in de Dichtkunst, het andere in de Historien, het vierde in de Teekenkonst en het vijfde Jaar in de penningkunde, aan het gemeen zullen moeten voorstellen, met offerte van een gelijke gouden medaille, ter waarde als hier voor in opzigte van de verhandelinge over den Godsdienst is geordonneerd, voor dengeene, die naar het oordeel van het meerder gedeelte der Executeurs en leeden zoo van dit als van 't voorgemelde Collegie, onpartijdig en na rijp onderzoek over de ingeleverd werdende verhandelingen te vellen, de beste verhandelinge over de opgegeeven stoffe zal hebben ingeleeverd.'

Deze woorden uit het testament van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), een rijke handelaar uit Haarlem, waren de aanleiding tot het stichten van Teylers Tweede Genootschap. Dit bestaat tegenwoordig uit zes leden. Eens in de zes jaar wordt er volgens de bepalingen uit het testament een prijsvraag uitgeschreven met een numismatisch onderwerp.

In 1993 was de numismatiek weer aan de beurt en het onderwerp was deze keer de Nederlandse muntgeschiedenis van de periode zesde tot en met elfde eeuw. De inzendingstermijn verstreek op 1 december 1995. Op dat moment waren er twee werkstukken binnengekomen, waarvan een van de hand van dr Peter Ilisch van het Münzkabinett van het Westfälisches Landesmuseum te Münster. De kwaliteit van zijn inzending werd door de leden van het Genootschap zo hoog bevonden dat zij van mening waren dat het uitreiken van de erepenning op zijn plaats was.

Op vrijdag 8 november 1996 was het zover, in de aula van Teylers Museum aan het Spaarne in Haarlem had zich een menigte numismaten verzameld om deze blijde gebeurtenis bij te wonen. Na het openingswoord van presiderend directeur J.I. Bienfait van Teylers Stichting, volgde een toelichting door drs A. Pol, conservator middeleeuwse munten van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en lid van Teylers Tweede Genootschap. Hij verduidelijkte de keuze voor het onderwerp van de prijsvraag en wees nog eens met nadruk op het hoge niveau van het ingezonden werk. Hierna ontving dr Ilisch de gouden erepenning uit handen van de heer Bienfait. De rest van het officiële gedeelte werd gevuld met een betoog van dr Ilisch over het onderwerp van zijn inzending: *Die Münzprägung zwischen Niederrhein und Rheinmündung in 10. und 11. Jahrhundert*. Hij onderstreepte het belang van het onderzoek dat reeds gedaan is en de vele nieuwe gegevens die dit heeft opgeleverd. Na dit formele gedeelte was er gelegenheid de bekroonde te feliciteren onder het genot van een drankje. Al met al kan men stellen dat het een geslaagde middag was. De combinatie van wetenschap en ontspanning was een succes en hopelijk is er over zes jaar weer iets dergelijks te vieren.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

NAMENS BEIDE FIRMA'S WENSEN WIJ U EEN GOED EN GEZOND 1997.

WELKOM OP DE HOLLAND COIN FAIR.

ONZE VOORJAARSVEILING 1997 WORDT GEHOUDEN TE EINDHOVEN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 034 - 3216014

Van Tiel naar Deventer

PETER ILISCH

In de 10e eeuw breidde het aantal munthuizen zich in alle hertogdommen van het Duitse keizerrijk sterk uit. Ook was dat het geval in Nederlotharingen, het gebied dat het tegenwoordige Nederland, oostelijk België en het Rijnland ten noorden van Andernach omvatte. Het is aannemelijk dat de verruiming van de monetaire economie een van de oorzaken is, een andere is zeker de afbrokkeling van het koninklijke muntmonopolie. Naast koningen kregen nu ook geestelijke vorsten, vooral bisschoppen, het privilege om muntateliers in te richten en uit te baten; meestal worden deze muntprivileges genoemd in samenhang met tol en markt.[1] In ieder geval werden al voor het jaar 1000 munten geslagen in de koninklijke muntplaatsen Deventer, Tiel en Maastricht. Dat er nog andere ateliers geweest zijn, is waarschijnlijk, aangezien vele (op stilistische gronden aan deze regio toe te schrijven) muntreeksen anoniem zijn: er staat geen muntheer of muntplaats op vermeld.

In het laatste kwart van de 10e eeuw begon een ontwikkeling die Nederlotharingen en de andere hertogdommen verbond met de landen rondom de Oostzee. Daar had men sinds meer dan honderd jaar langs internationale handelswegen via Rusland oriëntaalse zilveren munten geïmporteerd, vooral Arabische dirhems uit muntplaatsen in Midden-Azië. Tegen het eind van de 10e eeuw stokte deze zilverimport. De Noormannen zochten nieuwe wegen en er begon een zilverimport uit Engeland en de Duitse hertogdommen naar het noorden op gang te komen. Duitse muntplaatsen langs de kust en langs de Rijn exporteerden meer dan de verder weg gelegen steden. Het hoogtepunt van deze zilverimport lag waarschijnlijk tegen 1030/1040; daarna verminderde deze allengs.[2]

Denemarken en Polen kwamen in deze tijd ieder tot een eigen regulier muntwezen. In alle andere importlanden ontstonden eveneens muntateliers, waar de geïmporteerde buitenlandse munten geïmiteerd werden – deels zeer exact, deels minder precies. De Scandinavische muntplaatsen stonden geheel onder Angelsaksische invloed.[3] De Engelse munten verschilden van die uit het Duitse Rijk, doordat zij in technisch opzicht veel beter geslagen werden, omdat de muntslag onder centraal koninklijk toezicht stond en omdat behalve de muntplaats ook de verantwoordelijke muntmeester op de munten werd aangegeven.[4] In Zweden zijn naast Engelse munten sporadisch ook Byzantijnse en Duitse nagebootst.[5] Al deze imitaties hebben gemeen, dat het er alleen maar om te doen was gemunt zilver te maken: een gewichtsnorm was er niet. De geïmporteerde munten zag men slechts als stukjes edelmetaal en zij werden dienovereenkomstig mishandeld: ter controle werd er in geprikt of gesneden, werden zij verbogen of – vooral in de Slavische gebieden – in kleine stukken gesneden of gebroken om een bepaald gewicht te verkrijgen.

De oudste Poolse muntslag rondom de millenniumwisseling oriënteerde zich meer op Duitse dan op de Angelsaksische voorbeelden. De munten met namen van de Poolse koningen Boleslaw Chrobry en Mieszko I/II zijn redelijk goed

onderzocht.[6] De anonieme Poolse kopieën van Westeuropese (Duitse) munten zijn daarentegen minder bekend. Dat ligt voor een deel aan het feit dat het uiterlijk van de Duitse munten minder uniform was dan dat van bijvoorbeeld de Angelsaksische. Voorbeeld en imitatie zijn daardoor slechts door zeer goede kennis van het materiaal in de verschillende series uit elkaar te houden. Bovendien werden in het Slavische gebied zowel verzorgde als primitieve stempels gemaakt, terwijl in het Duitse Rijk zelf ook wel barbaars ogende munten zijn geslagen.[7] Verschil met de situatie in Polen bestond slechts daarin, dat in alle Duitse muntplaatsen naar bepaalde regionale gewichtsnormen gestreefd werd.[8] In het nederzettingsgebied van de westelijke Slaven, Pommeren en Polen waren Beierse en Friese munten bijvoorbeeld naast elkaar in omloop. Hier konden imitaties soms voorbeelden combineren, welke in geografisch ver uiteen liggende gebieden ontstaan waren en onderling geen contact met elkaar hadden.

Een dergelijke imitatie met beeldenaars uit twee verschillende muntplaatsen in de Nederlanden, kwam enige jaren geleden in de numismatische collectie van het Westfälisches Landesmuseum te Münster, waar munten uit dit tijdperk al decennia lang een zwaartepunt vormen van het onderzoek. De ene kant van de munt toont een smalle kop *en face* die een puntige kroon op het hoofd draagt. De ogen hebben meer de vorm van een bril. Rondom ziet men een parelcirkel en enkele letters, die echter geen begrijpelijke tekst vormen. De lettertekens zijn voor een deel uit wigvormige elementen opgebouwd, zoals die vaak op munten van Nederlotharingen uit de 10e en 11e eeuw te zien zijn. Dat het 'omschrift' een pseudo-omschrift is, is voor munten uit deze periode niet ongewoon. De beeldenaar is afgeleid van de munten van de handelsstad Tiel.[9] De andere kant van de bewuste munt toont eveneens een kop *en face*, maar ovaal en zonder kroon. Hij is door middel van lijnen weergegeven en vertoont gebogen lijntjes voor wenkbrauwen en tonsuur, evenals driehoekjes voor neus en kin; op de borst is een rij punten te zien. Het voorbeeld is gemakkelijk te vinden: penningen van Deventer, geslagen onder de Utrechtse bisschop Bernold nadat deze in 1046 van koning Hendrik III het muntrecht in die plaats had verkregen.[10]

Deventer en Tiel sloegen weliswaar niet volgens dezelfde gewichtsstandaard, maar liggen geografisch toch zo dicht bij elkaar, dat in eerste instantie verondersteld werd van doen te hebben met een imitatie uit een onbekende Nederlandse muntplaats, welke door beide muntplaatsen beïnvloed was. In de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden bevindt zich echter een munt, die dezelfde 'Tielse kop' vertoont, maar slechts eenzijdig is. Deze munt is met dezelfde stempel geslagen als het stuk in Münster. Omdat de stempeling van de ene kant licht doorgedrukt is aan de blanco kant, kan uitgesloten worden dat de keerzijde een volkomen

Anonieme West-Slavische penning naar Deventer/Tiels voorbeeld, tweede helft 11e eeuw, twee maal vergroot (Westfälisches Landesmuseum te Münster; en Instituut voor de Geschiedenis van Letland te Riga, gevonden in graf 73 van begraafplaats Vampeniesi II)

versleten stempel is geweest, zoals soms voorkomt bij munten van het Duitse Rijk. Daarentegen vindt men zulke eenzijdige munten des te vaker onder de Poolse koninklijke muntslag van Boleslaw en Mieszko, net als onder latere Slavische aanmuntingen. Bij Zweedse of Deense munten is zo'n eenzijdigheid nog niet waargenomen. Het betreft dus een munt die na 1046 in Slavisch gebied gemaakt moet zijn. Of dit stuk en de beide eerder genoemde exemplaren in het gebied van de Poolse koning, in Pommeren of nog ergens anders ontstaan is, kan niet vastgesteld worden zolang er geen vondstgegevens bekend zijn. Helaas werden in het verleden de Poolse schatvondsten uit de 10e en 11e eeuw voor het merendeel door de handel verspreid zonder dat wetenschappelijke bewerking en registratie plaats had. Ook tegenwoordig is de situatie vanwege de zo verschillende economische toestand van Oost- en West-Europa niet wezenlijk veranderd. Nog steeds zijn Poolse schatvondsten tot schade van de wetenschap een bevoorradingsbron voor grote en kleine munthandelaren, vooral in de Duitstalige landen.

Na afsluiting van het manuscript werd mij nog een exemplaar bekend van klaarblijkelijk dezelfde stempels. Het stuk bevindt zich in het Instituut voor de Geschiedenis van Letland te Riga, en werd gevonden in graf 73 van de begraafplaats Vampeniesi II; helaas is dit exemplaar sterk beschadigd.

NOTEN

1 De beste introductie is Kluge (1991).

2 Ilisch (1981).

3 Vergelijk Malmer (1989).

4 Vergelijk Petersson (1969).

5 Malmer (1981); Malmer (1989) nrs 401-404, 901-903; Berghaus (1983); Ilisch (1989).

6 Suchodolski (1967).

7 Vergelijk Ilisch (1990) 7-12; Ilisch (1991) 160-163

8 Ilisch (1990) 129-131.

9 Hatz (1968).

10 Dannenberg 570-572; Van der Chijs I. 1-5.

LITERATUUR

P. BERGHAUS Nachahmungen duisburger Münzen des 11. Jahrhunderts aus Skandinaviën *Numismatiska Meddelanden* 33 (Stockholm 1983) 59-84

P.O. VAN DER CHIJS *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1859)

H. DANNENBERG *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* (Berlijn 1876-1905)

G. HATZ Tieler Denare des 11. Jahrhunderts in de schwedischen Münzfunden der Wikingerzeit *Commentationes de Nummis Seaculorum IX-XI in Suecia Repertis, 2* (Stockholm 1968) 95-190

P. ILISCH German Viking-Age coinage and the North *Viking-Age coinage in the Northern Lands. The Sixth Oxford Symposium on Coinage and Monetary History* M.A.S. BLACKBURN/D.M. METCALF eds (British Archaeological Reports International Series 122; Oxford 1981) 129-146

P. ILISCH Nordische (?) Imitationen zu ottonisch-kölnischen Pfenningen *Lars. Festkrift till Lars O. Lagerqvist* U. EHRENSVARD e.a. eds (Numismatika Meddelande 37; Stockholm 1989) 159-162

P. ILISCH Metrologische Tendenzen in Niederlotheringen ca. 950 – ca. 1050 *Sigtuna papers. Proceedings of the Sigtuna Symposium on Viking-Age Coinage 1-4 June 1989* K. JONSSON/B. MALMER eds (Commentationes de Nummis Saeculorum IX-XI in Suecia Repertis. Nova series 6; Stockholm/Londen 1990) 129-131

P. ILISCH Eine Serie westslawischer Münzen des 11. Jahrhunderts *Berliner Numismatische Forschungen* 4 (1990) 7-12

P. ILISCH Polnische Otto-Adelheid-Pfennige *Wiadomosci Numizmatyczne* 34 (1990) 160-163

B. KLUGE *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier* (Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien 29; Sigmaringen 1991)

B. MALMER Imitations of Byzantine Miliaresia found in Sweden *Studies in northern coinages of the eleventh century* C.J. BECKER ed. (Den Kongelige Danske Videnskabernes Selskap. Historisk-Filosofiske Skrifter 9.4; Kopenhagen 1981) 9-28

B. MALMER *The Sigtuna coinage c. 995-1005* (Commentationes de Nummis Saeculorum IX-XI in Suecia Repertis. Nova Series 4; Stockholm/Londen 1989)

H.B.A. PETERSSON *Anglo-saxon currency. King Edgar's reform to the Norman conquest* (Bibliotheca Historica Lundensis 22; Lund 1969)

S. SUCHODOLSKI Moneta polska w X/XI wieku: Mieszko I i Boleslaw Chrobry *Wiadomosci Numizmatyczne* 11 (1967) 67-193

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

ANDRE HAECK *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België (750-1433) - Trésors monétaires médiévaux découverts en Belgique - Mittelalterliche Münzschätze gefunden in Belgien.* Brussel: Cercle d'Etudes Numismatiques, 1996. 287 blz. (Cercle d'Etudes Numismatiques Travaux; 13) *f* 80.
Dit repertorium vult de lacune tussen de muntvondsten van Gallische en Romeinse munten (van Marcel Thirion uit 1967), van de Griekse en aanverwante munten (van Marc Bar uit 1991) en de inventaris van de moderne tijden (van André van Keymeulen).
In totaal zijn 149 muntschatten en 56 losse vondsten uit de Middeleeuwen in het huidige België in chronologsche volgorde samengebracht. Na het voorwoord en een korte verklarende inleiding (in drie talen) volgt de catalogus van de vondsten (in het Nederlands). Bij elke muntschat en elke losse vondst worden de vindplaats, de vondstdatum, de vondstomstandigheden en de vermoedelijke verbergingsdatum aangegeven. Van alle munttypes die in de vondsten voorkwamen is het aantal exemplaren aangegeven. De rangschikking is naar land en muntmeester. Er wordt naar literatuur verwezen en de bewaarplaatsen van de munten worden aangegeven. Er is een index van staten, van muntmeesters en van munttypes van de Zuidelijke Nederlanden. Zeer nuttig repertorium voor numismaten en archeologen.

GEORGE DEPEYROT *Histoire de la monnaie des origines au 18e siècle.* Wetteren: Moneta. Tome I: Introduction de l'antiquité au treizième siècle, 1995, 208 blz., ISBN 90-74623-05-0. Tome II: Du quatorzième au seizième siècle, 1995, 204 blz., ISBN 90-74623-06-9. Tome III: Les dix-septième et dix-huitième siècles, 1996, 240 blz., ISBN 90-74623-07-7. *f* 210 (*f* 70 per deel).
In drie delen beschrijft Depeyrot de herkomst van het geld sinds de Oudheid. In het eerste deel staat een introductie met een lijst van definities die voorkomen in delen 1, 2 en 3. In elk deel komen per tijdvak aan de orde: monetaire theorieën, prijzen en evolutie, de rol van de banken, het staatsbudget en de monetaire voorraad. Deel 1 is verdeeld in de periodes: Oudheid, Karolingen en Capetingen. In deel 2 en 3 komen de eerder genoemde thema's per eeuw aan de orde.

C. FREDERICK SCHWAN, JOSEPH E. BOLING *World War II Remembered: History in your hands: a numismatic study.* Port Clinton (Ohio): BNR Press, 1995. 864 blz., ISBN 0-931960-40-1.
De geldstelsels van de landen van de Asmogendheden en de geallieerden (en de bondgenoten van beide partijen) gedurende de tweede wereldoorlog worden beschreven. Het lijvige naslagwerk geeft per land een overzicht van onder meer munten, papieren geld, kampgeld, penningen en onderscheidingen. Omdat er zoveel landen en onderwerpen aan de orde worden gesteld is de inhoud ietwat oppervlakkig. Desondanks is *World War II Remembered* een handig naslagwerk. Het boek is completer dan *World War II Military Currency* van beide auteurs uit 1978.

Boekbesprekingen

L.M.J. BOEGHEIM

W.L. KORTHALS ALTES *Van £ Hollands tot Nederlandse f. De geschiedenis van de Nederlandse geldeenheid.* NEHA, Amsterdam 1996. ISBN 90-71617-92-0, 323 blz., ill., *f* 42,50.

Geld heeft een aantal functies. Het kan dienen als ruilmiddel, als rekeneenheid of als spaarmiddel. De schrijver van bovengenoemd werk koos als hoofdthema voor zijn monografie een uitgebreide verhandeling over geld als rekeneenheid. Hij gaat daartoe uitvoerig in op de in de loop der tijden in onze munten verwerkte hoeveelheden edelmetaal en de door de overheid toegepaste verlagingen hiervan, waardoor muntverzwakking ontstond. Steeds komt daarbij de vraag naar voren wat de beweegredenen voor dergelijke verlagingen zijn geweest en welk gewicht aan fijn zilver c.q. fijn goud de geldeenheid vertegenwoordigde. Waarom was dit gewicht zo veelvuldig aan veranderingen onderhevig?

Vastgesteld wordt dat reeds in de najaren van het Westromeinse Rijk als gevolg van de slechte monetaire situatie in het algemeen slechts gewogen edelmetaal als betaling werd geaccepteerd. Munten speelden geen rol van betekenis meer; men rekende in ponden (Latijn: libra = £).

Na terugtrekking van de Romeinse legers omstreeks 400 was er ook in ons land weinig sprake meer van eenheid. De grote volksverhuizing en de Merovingische tijd gaven in West-Europa slechts zeer eenvoudige monetaire verhoudingen te zien. De eenheid zonder tegenstrijdigheden tussen munten en rekeneenheden zoals tijdens de Romeinse bezetting, was ver te zoeken.

De Karolingische periode (circa 750-925) bracht de denarius als munt en het £ als rekeneenheid, waardoor in West-Europa opnieuw een monetaire eenheid ontstond. De grondslag voor ons muntstelsel werd sindsdien gevormd door het edelmetaal zilver. Pas na 1870 zou het zilver door goud worden vervangen.

Politieke ontwikkelingen, die een ingrijpende verzwakking van het centrale gezag meebrachten, waren de oorzaak van verschillende graden van ontwaarding, als gevolg waarvan de intrinsieke waarde van munten regionaal werd bepaald. Hierdoor verdween het oorspronkelijke £-systeem. Opnieuw ontstond een steeds verder gaande monetaire verbrokkeling met een netwerk van rekensystemen.

Deze differentiatie werd een halt toegeroepen door de unificatie onder Bourgondisch en Habsburgs gezag. Staatkundige eenwording en toenemende handel bevorderden de monetaire eenwording. De oorspronkelijke goudgulden ontwikkelde zich vanaf de late Middeleeuwen van een gouden munt tot een monetaire eenheid die in principe op zilver was gebaseerd.

Deze eenwording werd teniet gedaan door de opstand die in onze gewesten in 1566 begon. De revolutie en de oorlog tegen Spanje waren de oorzaak van een geheel gewijzigde monetaire politiek, waarbij de Verenigde Provinciën in het noorden een andere koers insloegen dan de gewesten van de zuidelijke regio. Hierin vermocht ook de Unie van Utrecht in 1579 geen verandering te brengen. De oprichting

van de Wisselbank in Amsterdam in 1609, die van zeer grote invloed op de geldomloop in de Nederlanden is geweest, verklaart de schrijver dan ook gedeeltelijk uit de verwarring ontstaan sedert het begin van de opstand.

In een volgend hoofdstuk behandelt de schrijver de periode van 1609 tot 1816, derhalve in hoofdzaak het tijdperk van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Bepalend voor aanvang en einde van dit tijdperk acht de schrijver de oprichting van de Amsterdamse Wisselbank in 1609 en haar liquidatie eind 1819, kort na de totstandkoming van de muntwet van 1816. In deze periode beleefde ons land ook zijn opkomst en ondergang als grote mogendheid, hetgeen de monetaire ontwikkeling uiteraard enorm heeft beïnvloed.

Daarnaast leidden ontdekkingsreizen en maritieme expedities vanaf het einde van de zestiende eeuw tot een aantal commerciële en staatkundige betrekkingen. Dit bracht een aanzienlijke export van handelsmunten met zich mee.

In het voorlaatste hoofdstuk, dat het tijdvak van 1816 tot 1914 omvat, bespreekt de schrijver de gouden standaard vanaf 1870 en de muntunie met de overzeese gebieden. In dit bewogen tijdvak komt vooral de vraag naar de grondslag van ons geldstelsel aan de orde. Het laat tevens zien dat door de koppeling van de muntstelsels in de overzeese gebieden ook daar de gulden de belangrijkste rekeneenheid werd.

Tenslotte wordt in de epiloog de rekeneenheid in de twintigste eeuw tot het jaar 1974 besproken. Hierbij wordt vooral veel aandacht geschonken aan de beide wereldoorlogen, de grote depressie van 1929, het loslaten van de gouden standaard in 1936, de periode van wederopbouw na 1945 en de ineenstorting van het systeem van Bretton Woods in februari 1973.

In de tekst zijn een achttal tabellen, waarin vooral de muntverzwakkingen vanaf 1300-1755 zijn verwerkt, alsmede een negental grafieken opgenomen. In een aantal bijlagen worden wisselkoersen vanaf 1609-1973, edelmetaalpariteiten van de gulden 1816-1973, goud- en zilverprijzen te Amsterdam 1719-1973 en een overzicht van aanmuntingen van zilveren en gouden munten 1694-1873 gegeven. Een Engelstalige samenvatting completeert het geheel.

Hier is een werk gewrocht dat niet alleen voor economen van belang moet worden geacht, maar zeker ook voor muntverzamelaars met belangstelling voor de geschiedenis van het muntwezen. Korthals Altes is er in geslaagd op grond van bestudering van de uitgebreide literatuur en het nodige bronnenonderzoek een boek samen te stellen, waarin alle aspecten van de rekenmunt in de Nederlanden vanaf de Romeinse tijd tot in de huidige tijd worden behandeld. Hierdoor is een boek ontstaan dat zonder meer als standaardwerk op dit speciale gebied mag worden beschouwd.

Het boek, op A4-formaat, is duidelijk en overzichtelijk samengesteld. Aan iedere periode gaat een kort overzicht van de belangrijkste geschiedkundige gebeurtenissen uit die periode vooraf. Het is voor alle categorieën belangstellenden vlot en prettig leesbaar. Ook is het ruimschoots van annotaties voorzien, terwijl de opgave van geraadpleegde literatuur niet minder dan zeventien pagina's beslaat.

Jammer is dat de schrijver gemeend heeft in de verwijzende noten te moeten volstaan met opgave van alleen de naam van de schrijver en het jaar van verschijnen van diens publicatie. Hierdoor wordt de lezer genoodzaakt in de literatuuropgave naam en jaar op te zoeken om de volledige titel van de gezochte publicatie te kunnen

vaststellen. Helaas ontbreekt een register.

De ter illustratie afgebeelde munten zijn met zorg gekozen en mogen goed geslaagd worden genoemd, al doet het gebruik van een hele pagina voor het afbeelden van voor- en keerzijde van een munt die in natuurlijke grootte wordt afgebeeld, wel wat overdadig aan.

De schrijver komt alle lof toe voor zijn werk en het NEHA (Nederlands Economisch-Historisch Archief) voor de correcte verzorging van deze uitgave.

Tenslotte is het ook nog een genoegen te constateren dat er nog schrijvers zijn die weten dat Nederlandsch-Indië met 'sch' en Tweede Wereldoorlog met 'hoofdletters' dient te worden geschreven.

JAN VAN GEELEN

WIELAND SCHUTZ (ed.) *Hommage zum 90. Geburtstag Siegmund Schütz und Trude Petri.* Verlag Willmuth Arenhövel, Berlijn 1996. ISBN 3-922912-35-4, 72 blz.

Bij zijn tachtigste verjaardag werd Schütz al geëerd met een publicatie, *40 Jahre Porzellan*, waarin zijn verdiensten als kunstzinnig vormgever (vanaf het begin van de jaren dertig) bij de Staatlichen Porzellan-Manufaktur (KPM) in Berlijn werden beschreven. De nu verschenen, fraai en rijk geïllustreerde uitgave is daar in zekere zin een vervolg op. Het behandelt de meer dan zeventien jaar lange samenwerking tussen Siegmund Schütz en zijn collega Trude Petri bij de KPM. Maar het schenkt ook aandacht aan Schütz' werk als medailleur en tekenaar. In een zeven pagina's tellende bijdrage 'Siegmund Schütz und die Erneuerung der Kunstmedaille in der Bundesrepublik Deutschland in den sechziger und siebziger Jahren' geeft Wolgang Steguweit een schets van Schütz' werkzaamheden en verdiensten als ontwerper van munten en biscuit-porseleinen penningen in een elegante, idealiserende, neoklassicistische stijl. Steguweit sluit zijn bijdrage af met een catalogus van de 45 penningen, plaketten en munten van Schütz die in de collectie van het Berlijnse Münzkabinett aanwezig zijn.

NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN
Muntalmanak 1997. Romunt bv, Roermond 1996. ISBN 90-71151-921, 224 blz., *f* 17,95.

Deze jaarlijkse officiële uitgave van de NVMH is de veertiende editie en is dit keer uitgebreid met een ruim vijftig bladzijden tellend beknopt overzicht van de Nederlandse munt- en bankbiljetten en zilverbonnen (1814-heden). Dit is ten koste gegaan van de in de vorige editie nog meer dan twintig bladzijden tellende catalogus-afdeling Nederlands Indië: deze is geheel verdwenen. Het vertrouwde catalogusgedeelte is identiek aan de vorige druk, alleen aangevuld met recente verschijningen en noodzakelijke prijsbijstellingen. De rubriek Informatie (ledenlijst, kwaliteitsaanduidingen, muntmeesters en muntmeestertekens, stempelvarianten) bevat dit keer geen redactioneel artikel. Goed dat de almanak er weer is, waarbij voor velen de catalogus van munt- en bankbiljetten een welkome uitbreiding zal zijn.

MORTEN ESKE MORTENSEN
Svenska Myntpris-Arsboken 1995/96. Grelber's Forlagsekspedition, Kopenhagen 1996. ISBN 82-91705-01-1, geb. 248 blz., DM 95.

Een overzicht met meer dan 7000 prijzen uit de jaren 1994 en 1995 betaald in openbare veilingen voor munten van Zweden en de Zweedse bezittingen in Duitsland en de

Baltische landen 1521-1995. Veel informatie voor de specialist en/of liefhebber op dit gebied.

Ids Wiersma tekent 's Rijks Munt. Schetsen en schilderingen van industrieel erfgoed in de Utrechtse Munt. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1996. ISBN 90-73465-02-8, 48 blz., *f* 14,95 (per post te bestellen door overmaking van *f* 22,50 op postgiro 5170 van Het Nederlands Muntmuseum onder vermelding: boekje Wiersma).

Het jaar 1996 was uitgeroepen tot het Jaar van het Industrieel Erfgoed. Meer en meer is het besef doorgedrongen dat vele voorwerpen, gebouwen, enzovoort uit het verleden waard zijn om bewaard te worden; ons nageslacht kan zich dan goed een beeld vormen van allerlei aspecten in de leefomgeving van onze voorouders. Om slechts één voorbeeld te noemen: hoeveel monumentale stadspoorten zijn destijds afgebroken om ruim baan te maken en hoeveel spijt hebben we daar nu van!

Ook onze Nederlandse Munt is kort na de eeuwwisseling onder de slopershamer gevallen en daarbij moet eerlijk worden gezegd: veel ging er niet aan verloren. Het bedrijf was gevestigd in een aantal oude panden aan de Oudegracht in Utrecht en rond 1900 groeide het besef dat de hele zaak op een goede moderne manier opnieuw op poten gezet moest worden. Zo ontstond op een goed gekozen plek ons huidige muntbedrijf, waarvan de voorgevel, de hal en de bibliotheek een zekere voornaamheid uitstralen, wat ook vandaag de bezoeker nog met enig ontzag vervult. De toenmalige muntmeester Hoitsema had een vooruitziende blik en kwam op het idee om een jonge Friese schilder, Ids Wiersma, alle facetten van het produktieproces te laten vastleggen toen het nog kon. De kunstenaar heeft zich goed van zijn taak gekweten door een groot aantal tekeningen en schilderijen te maken waarop alles naar het leven was weergegeven.

Het was een goede gedachte van Het Nederlands Muntmuseum om met deze waardevolle afbeeldingen als basis een tentoonstelling te organiseren en dat op te luisteren door de publicatie van Wiersma's werk in een mooi uitgevoerd boekje, verlucht met enkele tientallen afbeeldingen in kleur. Met name die afbeeldingen zetten de aandachtige lezer terug in de tijd en stap voor stap ontrolt zich voor zijn ogen het hele proces. De mensen speelden daarin een belangrijke rol en wie daarop let, kan niet aan de indruk ontkomen dat de werkomstandigheden in die oude ruimten nogal wat te wensen overlieten: zoals het toen ging, zou thans niet meer kunnen.

De samenstellers, Marieke van Gemert en Marcel van der Beek, geven met korte bijschriften aan wat er allemaal te zien is: interessant, temeer daar de ruimten 'waar het allemaal gebeurt' terecht voor de buitenstaander verboden gebied waren en zijn. Het boekje zelf is voorzien van een harde geplastificeerde kaft en kan dus tegen een stootje; handig formaat, circa 15 x 20 centimeter, en een vriendelijke prijs dankzij sponsoring door de Spaar- en Voorschotbank te Surhuisterveen. Hoe dan ook, het boekje ligt bijzonder goed in de verkoop.

Iedere rechtgeaarde numismaat, die dus ook het nodige wil weten over de techniek van de muntslag en daarbij ons Muntbedrijf een warm hart toedraagt, doet er goed aan dit boekje snel aan te schaffen. Helemaal geen kritiek te melden? Ach, wie valt over de teksten op de bladzijden 29 en 30 – het kijkplezier is er niet minder om.

L. BOEZELIJN

Verenigingsnieuws

P.E. DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Najaarsvergadering te Nijmegen

Op 28 september vond de najaarsvergadering van het Genootschap plaats in 'De Vereniging'.

In de huishoudelijke vergadering werd het verslag van de secretaris besproken en goedgekeurd. De voorzitter deelde mede dat het jaarboek 1995 begin 1997 zal verschijnen. Na een korte discussie werd besloten om via een enquête in *De Beeldenaar* na te gaan hoe groot de belangstelling voor de banden is.

Vervolgens werd het woord gegeven aan dr J.P.A. van der Vin. Het onderwerp van zijn voordracht was: Opgravingen en vondsten op het Kops Plateau. De heer Van der Vin nam ons in zijn verhaal mee naar de jaren twintig voor onze jaartelling te Rome. Keizer Augustus was aan het bewind en het was het begin van het keizerrijk. Egypte was veroverd en daarmee was de cirkel rond. Het Centrale Rijk bevond zich nu rondom de Middellandse Zee. De bescherming werd nu overgelaten aan een soort politie. Legioenen werden geïnstalleerd langs de grenzen van het rijk. Noordwest-Europa komt weer in beeld.

In 58-51 v. Chr. deed Caesar een inval in Frankrijk en Engeland. Hij had het moeilijk in verband met het gebied, veel moerassen, veelheid van stammen, waaronder de Germanen en de Galliërs. In 15 v. Chr. werd het plan gemaakt om de grens te verleggen bij de Rijn-Elbe. Drusus, een stiefzoon van Augustus, moest dit plan uitvoeren. De eerste plaats in Nederland was Nijmegen. Met name op de stuwwal, in verband met de goede strategische ligging. Er werd een Romeins kamp van twee maal 6000 man geïnstalleerd. Xanten aan de Lippe en Nijmegen zouden als uitvalsbasis moeten dienen. De Romeinen leden veel verliezen en waren niet succesvol. Het kamp te Xanten aan de Lippe werd 9 à 8 v. Chr. verlaten. Onder Tiberius werd een nieuwe expeditie ondernomen in 3 à 4 n. Chr. Vervolgens werd een expeditie ondernomen door Germanicus in 15 à 16 n. Chr.

Het Kops Plateau wordt wel het Pompeji van het noorden genoemd. Door een opstand van de Bataven in 69-70 n. Chr. kwam er een eind aan het kamp. Het kamp heeft circa 80 jaar bestaan van 12 v. Chr. tot 69-70 n. Chr.

In 1986 tot 1995 zijn er opgravingen verricht op het terrein waar het voormalige kamp heeft gelegen. In 1920 werd er reeds een onderzoek verricht door J.H. Holwerda. Er zijn vele verschillende voorwerpen aangetroffen, waaronder een ijzeren helm, aardewerk, Spaanse makrelen en lijsterbotjes (vogels uit de Ardennen). Deze vondsten zijn van belang voor het inzicht in de handelslijnen. Voorts is er een pot met 86 denarii gevonden. De oudste munt dateert van 211-210 v. Chr. Deze munten werden in Nederland voor het eerst als betaalmiddel gebruikt. Dit was van economisch belang, met name het betalingsverkeer deed zijn intrede. Voorts is er sprake van een integratie van Romeinse en inheemse munten. Er zijn 19 Keltische munten aangetroffen. Er zijn in totaal circa 4800-4900 munten gevonden. De

volgende munten zijn beschreven: 3 gouden, 312 zilveren, 3 loden en 4235 koperen. De munten die in het legerkamp zijn gevonden hebben een normale verhouding ten opzichte van munten die in Pompeji en Halteren in Duitsland zijn gevonden. Wel opvallend was dat in Nijmegen in verhouding veel klein geld in kleine denominaties is aangetroffen. Tijdens de voordracht werden diverse dia's van munten getoond. Slechts 1% van de gevonden munten is van nut voor de archeologen. Dit in verband met het feit dat de grondsporen van belang zijn voor de datering van bijvoorbeeld aardewerk. Aangezien munten vooraf hebben gecirculeerd, bijvoorbeeld 200 jaar, moet men bij de munt die fungeert als post quem een bepaald getal optellen. De ervaring leert hoeveel dat is. Doordat er steeds meer wordt gevonden, komen er steeds weer nieuwe vragen die een antwoord behoeven.

Na aperitief en lunch werd de lezing gehouden door drs J. Thyssen, met als titel: Archeologisch onderzoek van de Romeinse burgerlijke bewoning in Nijmegen. De heer Thyssen begon zijn verhaal met een overzicht van de Romeinse civiele bewoning. In de eerste plaats het Valkhof, wat de nieuwbouw-locatie moet worden van het nieuwe museum van Nijmegen en ten tweede Ulpia Noviomagus.

Er is zowel onderzoek verricht door het ROB als door de Katholieke Universiteit. Met name is onderzoek verricht naar het militaire kamp op de Hunerberg. Door stadskernonderzoek zijn op de Waalkade zware Romeinse muren gevonden. In 1988 werd circa 300 ha als archeologisch aandachtsgebied aangewezen. De procedure van bouwplan naar uitvoering vergt circa drie jaar. Voor niet gemeentelijke terreinen is een bedrag van circa *f* 200.000 beschikbaar gesteld.

Er is sprake van een groot gebied met wisselende locaties. Op de Hunerberg en het Kops Plateau werden militaire kampen aangetroffen, datering 15-20 v. Chr. Daar omheen werden circa 500 grafvelden gevonden. Op de plaats van het Valkhof werden resten van de brand teruggevonden. Met name aardewerk van circa 25-30 n. Chr. Er werd ook een stenen kelder gevonden. Tevens werd een houten kelder met een lemen vloer aangetroffen. In de kelder was nog verbrand leem aanwezig, tezamen met een bronzen ketel met een doorsnede van een meter. Voorts werd een bronzen Bachusbeeldje van circa 8 cm groot gevonden.

Rond 1920 werd door de heer Daniëls een tempel plus cella gevonden van circa 45 bij 90 meter. Deze locatie is het huidige Maasplein. Deze locatie werd circa drie jaar geleden wederom onderzocht. Er werd een scherf van een vaas gevonden met de tekst *Fortun Sacrun*. Voorts werd een bronzen beeldje van circa 7 cm groot van Mercurius aangetroffen. Tevens heeft men vijgen, dadels, verkoolde kippenboutjes en pijnboomkegels gevonden. Aan de noordzijde van de stad heeft men betonvloeren met pijlers aangetroffen. Dit zijn thermen geweest (badhuis). Eveneens werden verschillende soorten marmer en kalk tevoorschijn gehaald.

Tijdens de lezing werden ons diverse dia's getoond. Zo werd onder meer een zilveren ring getoond met de tekst *NOVION* = gilde van schoenmaker. Tot slot werd ons nog een Keltische munt getoond.

Na de theepauze werd na een korte wandeltocht door de prachtige stad de Sint Stevenskerk bereikt. Na de kerk bezocht te hebben, waar tevens een expositie was van diverse kunstenaars, werd een bezoek gebracht aan het museum Commanderie van Sint-Jan. Het karaktervolle gebouw vormt een passend decor voor het verzamelen, conserveren en ontsluiten van de

plaatselijke cultuurhistorie. Daarnaast herbergt het museum een interessante verzameling twintigste-eeuwse beeldende kunst. Hoogtepunten uit de collectie zijn onder meer het drieluik van de familie Kanis, het monumentale gezicht op de Valkhofburcht van Jan van Goyen en de Vrede van Nijmegen van de Franse schilder Henry Gascard. Bovendien beschikt het museum over een unieke verzameling Nijmeegs zilver. De mooie collectie munten en penningen, de laatste speciaal voor het Genootschap gepresenteerd, viel bij de leden zeer in de smaak. Het museum is lid van het Genootschap en de directeur, de heer Lemmens, maakte het vriendelijke gebaar de leden gratis toegang te verlenen.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner. Het diner vond plaats in een restaurant op de Waalkade met een prachtig uitzicht over de Waal.

GREET KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributiebetaling 1997

Begin 1997 hebben alle leden en donateurs van de vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie over 1997. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Jaarvergadering 1997

De jaarvergadering van de Vereniging voor Penningkunst zal plaatsvinden op 24 mei 1997. Informatie omtrent plaats en programma zal tijdig aan de leden worden toegezonden.

KEIZER HADRIANUS

Uit de verzameling van de Kreissparkasse Köln (Neumarkt 18-24) en uit privé-collecties is onder de titel 'Er zähmte die Wölfin' een tentoonstelling ingericht over de munten van keizer Hadrianus, die van 117-138 n. Chr. regeerde over het Romeinse rijk, dat toen op het toppunt van zijn macht stond. Er zijn niet alleen ruim 200 gouden, zilveren en bronzen munten uit het centrale muntatelier in Rome te zien, maar ook de muntslag uit bijna 100 andere steden is vertegenwoordigd, onder andere uit Athene, Ankara, Damascus, Beiroet, Antalya en Petra. De expositie in de Kreissparkasse loopt tot april 1997 en is te bezoeken tijdens de openingstijden van deze spaarbank. Bij de tentoonstelling is een fraaie, kleine brochure van 16 pagina's uitgegeven met kernachtige documentatie in woord en beeld.

NEDERLANDSE INZENDING FIDEM 1996

Het werk van 23 penningkunstenaars waarmee Nederland acte de présence gaf op de Fidemtentoonstelling 1996, penningen van onder anderen Irene Bakker, Guus Hellegers, Charlotte van Pallandt, Jos Reniers, Elisabeth Varga en Willem Vis, is van 18 januari tot en met 4 mei 1997 te zien in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4 in Schoonhoven (0182-385612); geopend dinsdag tot en met zondag 12.00-17.00 uur.

Van denarius naar euro

KAREL SOUDIJN

Op 7 november 1996 vierde dr Jos van der Vin op bijzondere wijze zijn zilveren jubileum bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. De minister van Financiën opende 's ochtends, in klein gezelschap, de tentoonstelling 'De euro van de Oudheid: nieuw geld onder keizer Augustus'. Daarna werden de deuren van de expositieruimte van het KPK voor het publiek gesloten, om eind van de middag weer open te gaan tijdens een receptie waar een groot aantal vrienden en relaties Jos van der Vin kon feliciteren met zijn 25-jarig dienstverband.

Tijdens de plechtigheid in de ochtend kreeg de minister van Financiën een paar witte handschoenen aangetrokken. Vervolgens maakte hij de tentoonstelling 'af', door een nog ontbrekende denarius (een prachtexemplaar) van de Romeinse keizer Augustus in de eerste vitrine neer te leggen.

In een 16 pagina's tellende brochure geeft Jos van der Vin toelichting op de tentoonstelling. Hierin maakt hij duidelijk dat de Romeinen weliswaar vanaf ongeveer 280 v. Chr. munten als betaalmiddel gebruikten, maar dat er tijdens de regeringsperiode van Augustus (aan de macht gekomen in 31/30 v. Chr.) een vernieuwing zichtbaar wordt. De reeds bestaande denarius wordt nu de centrale munt. Daar omheen komt een reeks van munten die het veel gemakkelijker maakt om zowel grote als kleine bedragen in geld te betalen. Het systeem zit logisch in elkaar, maar bij de invoering moest toch ook rekening worden gehouden met de variatie aan munten die gebruikt werden in de gebieden die de Romeinen veroverd hadden. Men ging pragmatisch te werk. Zoals Van der Vin schrijft: 'Augustus liet veel van de bestaande muntrechten intact, maar binnen duidelijke begrenzingen. Het slaan van goud en zilver was voortaan alleen aan de keizer voorbehouden en mocht alleen gebeuren in keizerlijke muntplaatsen. Die inperking van bestaande rechten werd echter weer gecompenseerd bij het kopergeld, want de productie daarvan werd niet centraal en strak geregeld.'

De expositie over 'De euro van de Oudheid' en de gelijknamige brochure illustreren fraai hoe tijdens de regeringsperiode van Augustus een evenwicht gevonden werd tussen centralisatie en decentralisatie. Er wordt ook duidelijk gemaakt wat er in economisch opzicht in deze periode in het Romeinse rijk gebeurde. Van der Vin legt bijvoorbeeld een verband tussen de enorme bouwactiviteiten onder Augustus en de aantallen munten die in deze periode werden geslagen.

In de tentoonstellingsruimte is een grote kaart van het Romeinse rijk neergelegd. Hierop lezen we, wat men omstreeks 'het jaar nul' voor één denarius kon krijgen. In Lyon kocht een huisvrouw op de markt voor dit bedrag vier preien, vier porties melk en twee granaatappels. Ergens in Spanje kregen twee handelsreizigers voor hetzelfde bedrag vier porties voer voor hun muilezels en ieder een meisje voor de nacht. In Antiochië kreeg een balsemer voor een denarius genoeg mirre om twee lichamen te balsemen. In Egypte kocht een voorman voor dat geld brood voor zijn werkploeg van zestien man. En in Nijmegen liep een legioensoldaat anderhalve dag de wacht voor een

denarius, terwijl in Efeze een leraar voor acht kinderen schrijfstiften en de was voor hun plankjes aanschafte. Goede wijn was ook in de Romeinse tijd al wat duurder. Dat zien we in Carthago, waar vier drinkebroers voor hun denarius de keuze hadden tussen vier bekers kwaliteitswijn of zestien bekers gewone wijn.

De tentoonstelling in het KPK toont prachtige muntstukken en andere bijzondere voorwerpen, maar is ook heel verhalend ingericht. Scènes uit het dagelijkse leven worden daarbij geïllustreerd met afbeeldingen uit de *Alex*-stripverhalen van Jacques Martin.

De titel van de expositie is met opzet provocerend gekozen. De invoering van een Europese munt roept de vraag op, of de landen die hieraan mee zullen doen ook inderdaad lessen uit de historie kunnen trekken. Keizer Augustus liet zien dat het verstandig was om niet alles van bovenaf op te leggen; de tentoonstelling in het KPK maakt ons nieuwsgierig naar toekomstige processen van centralisatie en decentralisatie. Hoe alles zich zal ontwikkelen, kon minister Gerrit Zalm op 7 november in zijn openingstoespraak ook niet goed voorspellen. Hij benadrukte in het KPK de voordelen van invoering van de euro. Wisselkoersonzekerheden zullen verdwijnen; budgetaire concentratie zal leiden tot een lagere rente en een hoger vertrouwen in de munt. De minister verzweeg daarbij niet dat sceptici bang zijn dat de budgetaire criteria, waar landen aan moeten voldoen, ons in een afgrond zullen storten. Vooralsnog gaat de minister er echter van uit, dat allen zich na de invoering van de euro netjes zullen gedragen. In Nederland is overigens een forum in het leven geroepen dat tot taak heeft om knelpunten op te lossen en om coördinerend op te treden bij de invoering van de euro; daar nemen zo'n twintig organisaties aan deel.

In 1998 wordt vastgesteld welke landen uit de Europese unie mee mogen doen; bepalend daarbij is hun begroting voor 1997. Vanaf 1999 is de euro in abstracte vorm voor bedrijven beschikbaar; in 2002 komen de euromunten en -bankbiljetten in omloop. Minister Zalm denkt, dat de euro een waarde tussen de twee gulden en de twee gulden en twintig cent zal krijgen. 'Al onze prijzen worden dan gehalveerd,' aldus de minister.

Tijdens de openingsplechtigheid herinnerde Marjan Scharloo, de directeur van het KPK, er overigens aan dat het Amsterdamse reclamebureau Prad in 1971 (het jaar waarin Jos van der Vin bij het KPK kwam werken) in het blad *Time* een prijsvraag heeft uitgeschreven rond de vraag, hoe de toekomstige munteenheid van de Europese gemeenschap zou moeten heten. Er kwamen toen 1463 inzendingen uit 35 landen binnen, met 1077 verschillende suggesties voor muntnamen zoals 'pompidou', 'churchill' of 'luns'. Maar liefst 102 mensen suggereerden de naam 'euro'. Volgens de jury was dit de beste keuze. Prad heeft toen aan medailleur Eric Claus de opdracht gegeven om een euro te ontwerpen. Deze is vervolgens in een kleine oplage vervaardigd. Voor de minister van Financiën was dit verhaal nieuw. Hij herinnerde zich vooral hoe op het niveau van ministers gediscussieerd werd over naamgeving. Op dat niveau deden namen zoals 'dukaat' en 'florijn' nog lang mee.

Het KPK is van plan om in de komende jaren geregeld tentoonstellingen te organiseren over het gebruik van geld in Europa en over de problemen die het publiek en de overheid daarbij kunnen tegenkomen. In april 1997 is een expositie te verwachten over het gebruik van geld in de vroege middeleeuwen in het noordwesten van Europa.

STICHTING BEVORDERING NUMISMATIEK

organiseert onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren:

HOLLAND COIN FAIR 1997

in het *NEDERLANDS CONGRESGEBOUW* DEN HAAG

het grootste numismatische evenement

Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse handelaren - Vereniging voor Penningkunst
Het Koninklijk Penningkabinet - De Nederlandse Munt
Koninklijk Nederlands Genootschap Munt- en Penningkunde

vrijdag	24 januari	17.00-21.00 uur
zaterdag	25 januari	10.00-17.00 uur
zondag	26 januari	11.00-17.00 uur

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER NOVEMBER 1996 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Bussumse postzegel- en munthandel
J.W. Eeckhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
035 - 6916288

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenestraat 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollandsche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
Postbus 249
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Min. Dr. Kuyperplein 54
7522 AW Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15[2]
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munt-handel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546-561322
fax: 0546-561352

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020 - 5577375
fax: 020 - 6221721

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M.van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949474
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Sipiro Munten
P. Willems
Selterskampweg 14
6721 AT Bennekom
0318 - 418064
fax: 0318 - 415816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00 - 32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00 - 32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14 Rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00 - 32 2 5122528

Tentoonstellingen

HOLLAND COIN FAIR
Voor de twaalfde maal organiseert de Stichting Numismatiek onder auspiciën van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren de Holland Coin Fair, de grote jaarlijkse numismatische gebeurtenis. Deelnemers zijn onder meer: alle belangrijke Nederlandse munthandelaren, buitenlandse handelaren, De Nederlandse Munt, Het Nederlands Muntmuseum, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. Openingstijden: vrijdag 24 januari van 17.00 tot 21.00 uur, zaterdag 25 januari van 10.00 tot 17.00 uur en zondag 26 januari van 11.00 tot 17.00 uur. Het Nederlands Congresgebouw (eigen parkeergarage), Churchillplein 10 (bij de Johan de Wittlaan), Den Haag (070-3066366). Per openbaar vervoer: vanaf het Centraal Station (CS) met tramlijn 7 (halte Johan de Wittlaan), vanaf station Hollands Spoor (HS) met tramlijn 8 (halte Eisenhowerlaan).

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EEN NIEUWE VORST, EEN NIEUWE MUNT: I DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM I
De eerste tentoonstelling uit een serie van zes, waarin de nieuwe geschiedenis van de muntslag ten tijde van het Koninkrijk der Nederlanden wordt belicht. De eerste tentoonstelling behandelt de nationale muntgeschiedenis tijdens de regeringsperiode van Koning Willem I en toont de rijkdom van de nationale monetaire voorbeeldcollectie munten die door Het Nederlands Muntmuseum wordt beheerd. Aldaar te bezichtigen tot en met 16 mei 1997. Zie hiervoor.

DE EURO VAN DE OUDHEID
Met deze titel en als ondertitel 'Nieuw geld onder keizer Augustus', een tentoonstelling over het door de eerste Romeinse keizer, Augustus (31 v. Chr.-14 n. Chr.), rond het begin van onze jaartelling ingevoerde nieuwe muntstelsel. T/m 31 maart in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

IDS WIERSMA TEKENT 'RIJKS MUNT
Schetsen en schilderingen van industrieel erfgoed in de Utrechtse munt 1910/1911.
Expositie van een vijfentwintigtal tot nu toe onbekende schetsen van de Friese schilder, tekenaar en illustrator Ids Wiersma (1878-1965), gemaakt in opdracht van 's Rijks Muntmeester dr C. Hoitsema in verband met de verhuizing van 's Rijks Munt. Met zijn schetsen heeft Wiersma delen van het productieproces vastgelegd die in de nieuwe behuizing niet meer waarneembaar zouden zijn. T/m 14 februari in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9A te Surhuisterveen (0512-361925); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst worden verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees worden verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

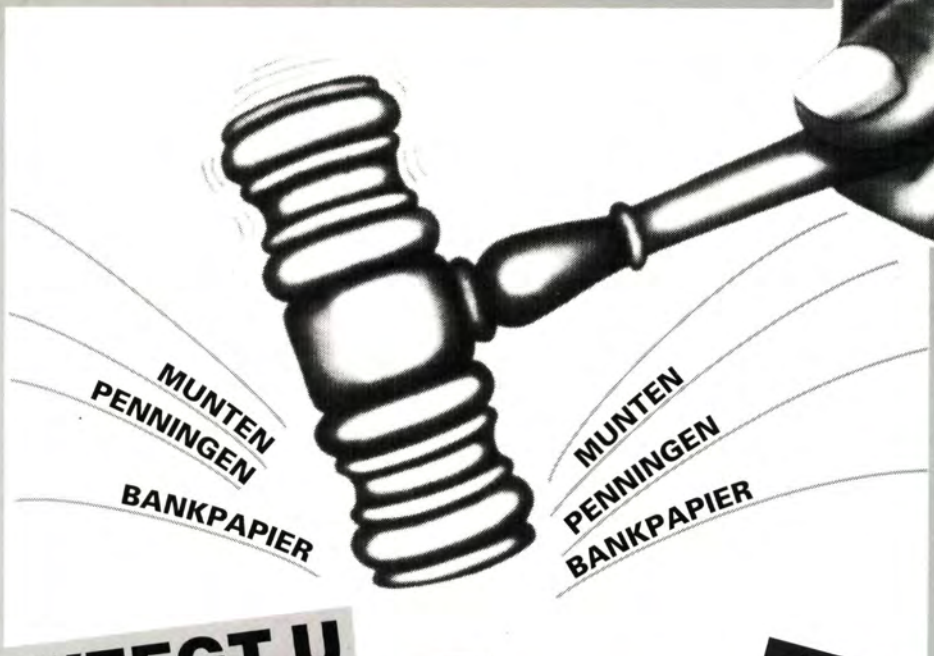

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 1997, 21e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **338**

De Geboortepenning van Guus Hellegers **339**
Louk Tilanus over een nieuwe penning in een oude traditie

Beeldtaal van Lina Hodoroaba **343**
Geer Steyn over de Inschrijfpenning 1997

Een komeet boven Friesland **345**
J.C. van der Wis over een komeet op een Friese rekenpenning

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon* **353**
G.P. Sanders over de delen vier en vijf, 1827-1848

Valse concurrentie voor 's Rijks Munt **366**
L.M.J. Boegheim over een eenvoudige vervalsing uit 1916

FIDEM-penning 1998: een prijsuitreiking **369**
Karel Soudijn over een 'collectie bijzaken'

Muntmelange **372**

Penningnieuws **374**

Boekbesprekingen **377**

Verenigingsnieuws **382**

Tentoonstellingen **383**

Duitse penning (1618) op de verschijning van een komeet (zie blz. 348)

Op de voorplaat: Het geheel van de door Guus Hellegers ontworpen nieuwe Geboortepenning (foto: Erik Hesmerg). Zie bladzijden 339-341.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Na de verschijning van het november-decembernummer 1996 verzocht de heer C. van Hengel ons de volgende mededeling als ingezonden stuk te willen opnemen: 'Het artikel De muntslag van Floris V door de heer J.J. Grolle is geheel buiten mijn medeweten tot stand gekomen. Het geeft mij geen aanleiding om mijn meningen in *De munten van Holland in de 13e eeuw* te herzien.Van deze gelegenheid maak ik gaarne gebruik om er op te wijzen, dat nader onderzoek van de Dordtse stadsrekeningen (BURGERS en DIJKHOF) het vrijwel zeker maakt, dat de [in mijn boek] in voetnoot 7 (pag. 30) genoemde datum 1285/6 herzien moet worden in oktober 1286. Dit betekent dat de aanvangsdatum van type 5 (pag. 60) evenals type 6 en 7 (pag. 62) 1286 moet worden. - Cees van Hengel.'

In nummer 6 van 1996 heeft de redactie een woord van vier letters zijn plaats onthouden en de tijd geweld aangedaan. Deze onzorgvuldigheid dient gecorrigeerd: op pagina 281 (Nieuws over het 'Doosjesproject') begint de laatste zin met: 'Over een jaar', dit had moeten zijn: 'Over een paar jaar'.

Auktionskataloge gesucht

Das Niedersächsische Landesmuseum Hannover sucht für seine numismatische Fachbibliothek noch ausländische sowie ältere deutsche Auktionskataloge und Lagerlisten als Literaturspende. Jede Gabe ist willkommen, denn sie kann helfen Lücken zu schliessen. Wer aus dem Kreis der Leser dieser Zeitschrift etwas abgeben möchte, wird gebeten, mit dem Landesmuseum Kontakt aufzunehmen. Einzelheiten des Transports (Abholung/Übernahme der Portokosten) können bei dieser Gelegenheit geklärt werden. Ausserdem gibt es eine Liste der vorhandenen Kataloge, die angefordert werden kann. Kontaktadresse: Dr Reiner Cunz, Niedersächsisches Landesmuseum Hannover, Willy-Brandt-Allee 5, 30169 Hannover (Tel. 0511/365-2577 oder -2578, Fax 0511/365-2359).

XIIe Internationale Numismatische Congres

De Staatliche Museen zu Berlin (Münzkabinett) en de Internationale Numismatische Commissie organiseren van 8 tot en met 12 september 1997 in Berlijn het twaalfde Internationale Numismatische Congres. Het belooft een groot maar goed georganiseerd congres te worden met een rijk gevarieerd programma. De Berlijnse medailleur Wilfried Fitzenreiter heeft de congrespenning ontworpen, terwijl ter gelegenheid van het congres een tweedelige, circa 800 pagina's tellende *Survey of Numismatic Research* zal verschijnen, een handboek over het numismatische onderzoek in de periode 1990-1995. Voor inlichtingen over de wetenschappelijke organisatie: Münzkabinett, Bodestrasse 1-3, D-10178 Berlijn (fax ++49/30/209 05 702); voor inschrijving: Congresburo PCMA GmbH, Kirchstrasse 1, D-14199 Berlijn (fax ++49/30/824 40 76).

De Geboortepenning van Guus Hellegers

LOUK TILANUS

Penningen zijn een Italiaanse vinding, maar er is een thematische variant die typisch Nederlands is: de geboorte-, huwelijks- en begrafenispenning. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet bezit zelfs een scheidingspenning: een unicum.

De vroegste penningen die zulke familiale aangelegenheden memoreren stammen uit het begin van de zeventiende eeuw, zij werden tot ver in de achttiende eeuw gegoten of gegraveerd en in zilver (soms in goud) uitgevoerd. Daarna liep de belangstelling voor deze traditie terug. De Vereniging voor Penningkunst, die zich sinds jaar en dag ten doel stelt de interesse voor penningkunst te wekken en te stimuleren, heeft in 1996 de beeldhouwer Guus Hellegers opdracht gegeven om een geboortepenning te ontwerpen: de kunstenaars Jet Schep en Christine Nijland hebben dit eerder voor de Vereniging gedaan.

Hellegers, geboren in 1937, schreef in *De Beeldenaar* 6 van afgelopen jaar over zijn ontmoeting, om niet te zeggen confrontatie, met penningkunst toen hij in 1963 als student aan de Koninklijke Academie de FIDEM-tentoonstelling in het Haags Gemeentemuseum zag. Op de Academie had hij nooit over deze tak van beeldhouwkunst gehoord en de tentoonstelling was voor hem een openbaring. Penningen hebben hem sindsdien niet meer losgelaten, tot op heden heeft hij er ruim veertig ontworpen. Dat is misschien geen overweldigend aantal, maar Hellegers werkt lang aan zijn ontwerpen, wikkend, wegend en polijstend tot de penning die vorm en uitvoering heeft die hem voor ogen staat. Daarbij staan de penningen niet op zichzelf: sterk is de relatie met zijn vrije beeldhouwwerk.[1]

Het leven begint en eindigt met en in verhoudingen: tussen vriend en vriendin, man en vrouw, vrienden en vriendinnen onder elkaar, ouders en kinderen, kind en ouder en alles wat zich daar tussen beweegt; ik laat maatschappelijke verhoudingen nog buiten beeld. Om dit thema met een viertal penningen van Hellegers' hand duidelijk te maken kies ik een volgorde die cyclisch is en niet de volgorde van ontwerp, ik eindig met de penning die de Vereniging thans aan haar leden aanbiedt: de geboortepenning.

Ik begin met de relatiepenning uit 1995 die *Der Ring rundet die Ecken des Lebens* heet. Dit motto stamt uit de huwelijksdienst van de Duitse christengemeenschap. Hellegers' penning heeft als basis een 'rondhoekige cirkel'; een spiraal die naar binnen toe in een open cirkel eindigt en aan één kant een rechte hoek heeft. De tekstzijde laat wolkenslierten zien; de opgeroepen gedachte daarvan is duidelijk. De keerzijde bestaat uit drie concentrische cirkels, weergegeven door kleine verhogingen. De middencirkel, die het gat vormt, is gepolijst en

Relatiepenning, 1995, bronzen gietpenning, 55 mm

Zwangere, 1972/1995, bronzen gietpenning, 78 mm

steekt door zijn goudachtige bronskleur af tegen het donkergroene patina. De associatie van een verlovings- of trouwring komt, door de neiging deze aan de vinger te steken, direct op. De huid is grillig, korrelig, maar wordt gebonden door de cirkelvorm waarin de puntige hoek geïntegreerd is. Wanneer men de penning in de hand neemt dringt de gevoelsmatige benadering van de beeldhouwer letterlijk en figuurlijk door: het streven naar harmonie wordt door obstakels geremd. In de penning laat Hellegers de harmonie overheersen – die aanpak hoeft niet altijd overeen te komen met het leven zoals de mensen het ervaren.

Uit een relatie kan een kind voortkomen. Hellegers heeft dit gegeven op een superieure wijze verbeeld met zijn 'zwangere' uit een thema dat hij in 1972 opppakte en dat in 1995 de vorm heeft gekregen die op de foto te zien is: een zwangere vrouw zittend op een krukje. Binnen de platte cirkelvorm heeft hij alles wat hij waargenomen heeft van boven en van onderaf kunnen uitbeelden. Van bovenaf kijkt men op de naakte vrouw wier armen de gezwollen buik omvatten. Van onderen, op de keerzijde dus, ziet men de onderbenen en de voeten gesteund tegen het gematte krukje, het forse lijf steekt er aan alle kanten overheen. De penning rust op de poten van de kruk. Het is een beeld van afwachtende rijpheid en vervulling, een schitterende uitbeelding van een menselijke situatie die iedereen kent.

Als kinderen eenmaal opgroeien wordt op een goed moment de vertrouwelijke huislijke omgeving beknellend en de kinderen willen weg; hoe bekommerd de ouders ook mogen zijn. Dit heeft Hellegers door een vogelnest verbeeld met *Het uitvliegen van de jongen*.

Vier jonge vogels zitten in een te klein geworden nest met daar rond de inscriptie 'Verlangen naar de einder maakt het nest te klein'. Het is niet zonder betekenis dat de klassicistisch gevormde letters naar buiten zijn gericht: dit versterkt de expansieve opzet: de jongen moeten eruit. De keerzijde toont de twee zwaluwouders die verlangend wachten op de telefoondraad, kijkend naar hun nestje onder het pannendak of de kinderen, eenmaal uit het nest gevallen, ooit nog zullen terugkeren.

Zij zullen hun eigen leven beginnen. Ook zij zullen weer kinderen krijgen en dat is het onderwerp van de Geboortepenning. Dit is door Hellegers op een veel abstracter wijze verbeeld. De ene zijde toont een kiemvorm die wel gepolijst en gesloten is maar geen onbeschreven blad – al bij de geboorte zijn er eigenheden en oneffenheden meegekregen.

De keerzijde van de penning heeft een labyrintmotief. Binnen een klein bestek worden verschillen tussen hoogte en diepte aangegeven, uitgaande van een gepolijste kern waar rond het labyrint van het bestaan, de levensweg, in fijne verhogingen is uitgebeeld.

Het uitvliegen van de jongen, 1981/1988, bronzen gietpenning, 46 mm

Op de rand vindt men de verklaring van Hellegers' aanpak en denkwijze: 'Elke geboorte is een belofte aan de wereld'. Deze woorden ontleende Hellegers aan een Azteeks gebed; een zinspreuk waarmee een kind in Mexico in de wereld verwelkomd werd.

Hellegers heeft hiermee een filosofisch-meditatieve penning ontworpen die een sterke tactiele waarde heeft. De penning in de hand houdend wordt de doordachte en heldere presentatie van een algmeen menselijk gegeven duidelijk. Een gegeven in cirkelvorm van verlangen en verwachting samengaand met het besef dat niets in het bestaan echt eenvoudig is maar altijd de moeite waard, anders had de belofte aan de wereld geen betekenis.

Liggend in een boekje zonder tekst wordt de penning gepresenteerd (zie de foto op het omslag); de gever of ontvanger kan er zijn eigen wensen en gedachten die het kind en zijn omgeving betreffen in noteren; de meerwaarde van Hellegers' symbolische plastiek bestaat uit het geschrevene dat het geschenk begeleidt en daarmee het bestaan van het kind bezegelt.[2]

Geboortepenning 1996, bronzen gietpenning, 59 mm (foto: Erik Hesmerg)

NOTEN

1 JOSE BOYENS Guus Hellegers *Traditie en experiment* (Venlo 1982) 35-52.

2 Voor de bestelmogelijkheid zie men in de rubriek Verenigingsnieuws op blz. 382.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

VEILING 4 OP 7 EN 8 APRIL 1997

KIJKDAGEN: Vanaf dinsdag 11 maart, dagelijks op ons kantoor te Eindhoven; bij voorkeur op afspraak a.u.b.

TIP: Maak goed gebruik van deze uitgebreide kijkgelegenheid.

Bestelwijze catalogus: Door overmaking van f 20 op giro no 3983914 o.v.v. VEILING 4

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

Beeldtaal van Lina Hodoroaba

De inschrijfpenning 1997

GEER STEYN

'Tijdens haar laatste studiejaren op de Koninklijke Academie in Den Haag heeft Lina Hodoroaba voornamelijk in steen gewerkt. Een Roemeens-Franse achtergrond inspireerde haar om een beeldende identiteit te vinden. Uit het werk ademde een andere, niet-Hollandse geest.

Zij zelf typeerde haar thema als het 'Doina'-gevoel. Dit is een moeilijk te vatten begrip, afkomstig uit het Balkangebied. Doina is klank, een verlangen, het onzegbare tussen dood en leven, dat uitnodigt tot vertolking in muziek, dans en beeld. Voor Lina was het 'Doina'-begrip duidelijk gekoppeld aan haar verleden. Zij vond dat zij nooit op papier kon tekenen en nooit in de ruimte kon beeldhouwen. Haar werk kenmerkt zich door te tekenen op steen, waarbij de scherf de drager van een reliëfachtige beeldtaal werd.

Bij het bekijken van haar werk word je meegezogen de diepte van 'Doina' in: fascinerend gekriebel, altijd fijnzinnig en met betekenis, ook al valt het niet meteen te ontcijferen; bovenal eigenzinnig.' Tot zover dit citaat uit mijn artikel in *De Beeldenaar* 3 van 1994, waarin de achtergronden van Lina's werk belicht worden.

Het bijzondere van de inschrijfpenning 1997 is dat het geen zin heeft een foto te plaatsen van de penning waarop u inschrijft. De kans dat u dit exemplaar krijgt, bedraag één op de honderd – ervan uitgaande dat honderd mensen zullen inschrijven. Het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst heeft Lina bereid gevonden voor elke inschrijving een unicaat in speksteen te snijden (zie Verenigingsnieuw, blz. 382). Bestelt u nu iets, dat u niet gezien heeft? Het antwoord is ja en nee.

De beeldende ontwikkeling in het werk van Lina toont een grote constante. Het constante ligt in haar thematiek: het 'Doina'-gevoel. Vorm en inhoud zijn onverbrekelijk met elkaar verbonden. Kleine verschillen in materiaal en ingrepen zorgen ervoor dat elke penning een individu is. Het constante ligt dichtbij het veranderlijke. In Nederland neemt zij een eigen positie in. Haar vormentaal is duidelijk herkenbaar of het nu driedimensionale beelden dan wel penningen betreft. Zij kiest voor kleurrijke materialen: marmers uit Portugal, speksteen uit India en Polen. Het lijkt wel of de kleur en de structuur van de steen het belangrijkste uitgangspunt voor haar ingrijpen zijn.

Het volume is ondergeschikt. Zij hanteert de materie zoals een dichter

Een aantal penningen uit de 'Doina'-stroom 'Brieven uit een andere wereld', 1996, speksteen, circa 80 mm (foto: Anatolie Sourov)

De twee zijden van een penning uit de 'Doina'-stroom 'Brieven uit een andere wereld', 1996, speksteen, circa 80 mm (foto: Anatolie Sourov)

taal, het alfabet, een bepaalde typografie gebruikt. Vaak dragen haar penningen 'Brieven uit een andere wereld' als titel: een duidelijke verwijzing naar taal en haar communicatieve functie.

Zodra we aannemen dat de letter A een vast symbool is, vanaf dat moment kunnen we ons gaan bezighouden hoe de letter A eruit kan zien. Het constante van de letter A schept de mogelijkheid de A verschillend te ontwerpen.

De werken van Lina Hodoroaba zijn in feite een nog niet vertoonde beeldtypografie met als constante betekenis: de definitie van het 'Doina'-gevoel.

Met grote vaardigheid snijdt zij de ene na de andere penning; soms vier op een dag. Zoals iemand spreekt, zo zet zij haar werk in de wereld. Opvallend zijn de kwaliteit en het eigen gezicht.

Als kritiek kun je misschien aanvoeren dat het op elkaar lijkt, maar het werk blijft ondanks een fikse productie fris van uitstraling. De boog blijft gespannen. Het 'Doina'-begrip kan haar opladen tot een stroom waar inhoud en beeldgrammatica onverbrekelijk verbonden zijn.

Speksteen is een zachte en kwetsbare steensoort. De verpakking is noodzakelijk en het ligt voor de hand dat hierover nagedacht dient te worden. Kinderen zijn geneigd, wanneer zij iets kostbaars vinden, dit in een lucifersdoosje te verbergen. Dit atavistische verlangen wilde Lina bewaren. In samenwerking met studio Kadra is een doosje met schuifsysteem ontworpen om het kleinood te versturen en te bewaren.

Voor diegenen die door het werk van Lina Hodoroaba gecharmeerd zijn wil ik het volgende ter overweging geven: Is het niet spannend een sprookje te bestellen dat u nog nooit heeft gezien en waarvan u zeker kunt zijn dat elk exemplaar zijn eigen gezicht heeft?

Een penning die getuigt van een wereld waar een ieder naar reikt, zonder de gehele betekenis te kunnen bevatten.

Een komeet boven Friesland

J.C. VAN DER WIS

Penningmakers hebben op penningen soms minuscule details aangebracht die betrekking hebben op voorvallen van grote importantie. Ongetwijfeld geheel tegen de oorspronkelijke bedoeling van de makers in levert een detail echter het gevaar op, dat de betekenis ervan snel in de vergetelheid verdwijnt en gemakkelijk over het hoofd wordt gezien. In een volgend stadium kan zo'n detail als gevolg van een zwakke slag, zwak gietsel of van slijtage (als het een gebruikspenning betreft), verkeerd worden gelezen om vervolgens, tot overmaat van ramp, onjuist te worden geïnterpreteerd. Dit artikel gaat over een detail op een Friese rekenpenning uit 1617, dat toentertijd wees op een belangrijke gebeurtenis, namelijk de verschijning van een komeet, die de gemoederen van miljoenen mensen moet hebben beziggehouden. Het detail is in latere eeuwen verkeerd gelezen en de betekenis ervan is aan de aandacht ontsnapt.

Kometen of staartsterren

In maart/april van 1996 was de komeet Hyakutake, genoemd naar zijn Japanse ontdekker, wekenlang aan de noordwestelijke hemel met het blote oog zichtbaar. Geïnteresseerd in dit soort astronomische verschijnselen heb ik menige avond de komeet gevolgd. Met Hyakutake nog vers in het geheugen was ik, hoewel geen astronoom zijnde, enkele maanden geleden degene die een komeet op een Friese rekenpenning mocht herontdekken

Alvorens nader op die penning in te gaan eerst enige bijzonderheden over kometen. Kometen zijn hemellichamen met een wazig uiterlijk, die dikwijls een lichtgevende staart vertonen. Zij vormen een bolvormige wolk van zeer grote afmetingen om ons zonnestelsel. Over de bouw en de processen die hun uiterlijk bepalen en over de vorming van de staart bestaan een aantal theorieën. Zo zou een komeet bestaan uit een kop of coma van bevroren gassen, vermengd met stofdeeltjes en meteoroïden, waaruit zich bij benadering van de zon dikwijls een staart van lichtende materie ontwikkelt. De naam komeet is afgeleid van het Griekse woord komètès (= langharig); komètès astèr (= lang haar dragende ster). Een komeet werd vroeger ook wel 'staartster' of 'harige ster' genoemd, een enkele keer ook 'ster met een lange baard'.

Jaarlijks worden ongeveer een dozijn kometen ontdekt. Zeer heldere kometen kunnen soms overdag zichtbaar zijn, maar dan slechts gedurende enkele dagen. De meeste zijn echter veel zwakker, terwijl een klein deel alleen 's nachts bij heldere hemel met het blote oog waarneembaar is. Zeer heldere kometen strekken zich soms over de halve hemel uit. Een komeet is in het algemeen slechts enkele maanden zichtbaar, hoewel zij een enkele keer verscheidene jaren kan worden gevolgd. Kometen doorlopen gewoonlijk langgerekte elliptische banen met omlooptijden van tientallen miljoenen jaren. Afhankelijk van de baan en de omlooptijd, keren zij op gezette tijden in ons blikveld terug, zoals de bekende komeet Halley; meestal echter kunnen zij slechts één enkele keer worden waargenomen.

De komeet als een teken van de Almachtige

In vroeger eeuwen, waarin men voor kometen geen afdoende verklaring had, maakte de onverwachte verschijning ervan een diepe indruk; men beschouwde de verschijning als een teken van de gramschap Gods en tevens als een voorteken van een ramp.

Zo is begin 1619 door een Leidse boekverkoper een verhandeling van een onbekende auteur over een komeet uit 1618 en kometen in het algemeen gepubliceerd, die ons een duidelijk inzicht geeft in het denken van die tijd.[1] Het is aardig de auteur even te volgen: 'De beduydingen van dese Comete / ofte seltsame Sterre / is den Alwetenden ende Almachtigen Godt alleen bekent. Doch veele ende verscheyden Auteurs / so wel oude als nieuwe inde Astronomye ende Hemels loop gheoeffent / ghetuyghen eensaementlick ende accordere hier in (hoewel veel tijdts verschillende van Opinien / nae ghewoonte der Philisophen) dat noyt eenighe Comete ghesien is / dewelcke niet zijne eyghent werckinghe ende beduydinghe mede gebracht heeft. Yeder een is oock mede gheleert door de ondervindinge ende de gheschiedenissen / dat de Cometen gemeenlicken zijn verkondigers des Goddelicken toorns / ende voorbode vande nakende ende over t'hooft hanghende ellendichheden: als daer zijn veranderinghe van Staten ende Rijcken: Oorloch / Honger / duyzentijdt / Pest / grote Sterft / met andere ontallicke meer plagen ende onghelucken te landt ende te water. Met de welcke / als met een roede zijns rechtveerdighen toorns / God de menschen over hare voosheyden ende grouwelen straft ende vermaent.'

Hij vervolgt met een overzicht van hem bekende komeetverschijningen die hij in bloemrijke taal in verband brengt met onheil dat omstreeks die verschijningen de mensheid is overkomen. Hij eindigt met een passage over het sterfbed van Karel de Grote waaruit een duidelijke vermaning spreekt en schrijft daarover '... als korts voor zijne doot hem een Comeet vertoonde / heeft hem seer gevreeset / als meynende dat de selve wat sonderlinger soude beduyden ...' Nadat de keizer was gewezen op wat de bijbel leert, 'En vreest u niet voor de teeckenen des Hemels', zou de vrome keizer hebben geantwoord: 'Ic en vreese my niet voor dit teycken maar voor God de welcke sulck teecken laet voorschynen / ende dancke den selven God dat hy my daer voor tot boetveerdichheyt heeft willen vermanen.' Het verhaal klinkt alsof de verslaggever op de rand van 's keizers sponde heeft gezeten! Of en hoe boetvaardig de keizer is geweest, weten we niet, maar wat we wel weten is, dat er zich jaarlijks vele rampen voordoen die onafhankelijk van komeetverschijnselen staan. Maar als men wil, zijn er altijd voldoende rampen om ze aan een komeetverschijning op te hangen.

Waarom kometen op penningen?

Penningmakers zijn particuliere ondernemers, die, willen zij hun penningen kunnen verkopen, met de keuze van de onderwerpen onder meer moeten inspelen op de smaak van het publiek en op de actualiteit, een min of meer ongeschreven wet in het marktmechanisme. Oranje-attributen bijvoorbeeld moeten bij het publiek in de smaak vallen en vóór of op koninginnedag of vóór of tijdens wedstrijden van Nederlandse sporters verkocht worden. Na afloop van die evenementen zijn ze aan de straatstenen niet meer te slijten! Inspelend op de actualiteit van de zeer veel indruk makende verschijning van kometen, mag het dan ook niet als verwonderlijk worden beschouwd, dat penningmakers herhaalde malen kometen op penningen hebben afgebeeld.

De 'schrikkelijke staartstar' van 1618 op de penning

Van Loon[2] beschrijft een tweetal Duitse penningen met een komeet die van 27 november 1618 tot in januari 1619 aan de Nederlandse hemel zichtbaar is geweest en die al op 25 augustus voor het eerst in Opper-Hongarije kon worden waargenomen en vervolgens op 1 september door de Duitse astronoom Johannes Kepler (1571-1630) te Linz werd gezien.[3] Ook andere wetenschappers uit die tijd, waaronder de Deen Longomontanus, eigenlijk Christen Sørensen (1562-1647), ook wel Christianus Severinus genoemd, de Nederlander Willebrord Snellius of Snel (1580-1626) en de Fransman Pierre Gassendi (1592-1655) hebben de verschijning opgetekend.[3,4]

Van Loon brengt het verschijnen van de komeet in verband met de politieke en godsdienstige twisten gedurende het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) en inzonder met de grote verontwaardiging die was ontstaan over de gevangenneming op 29 augustus 1618 door prins Maurits van raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt. Hij zegt daarover: 'De gemoederen der ingezeetenen, weegens zo onverwachten handel beroerd, wierden sedert nog meer ontsteld, als in't midden dier onstuymigheden zich eene schrikkelijke staartstar aan den Hemel vertoonde, welke met een donkerroodvarwige roede zich van het Hemelteken der Weegschaal tot den staart des Beers uytstrekkende, in achttiendagen vierenzestig graaden doorwandelde. Invoege dit zeldsaame verschynsel door de verslaage gemeente, als een gewis voorteken van 's Hemels gramschap beschouwd wierdt.'

Naast de twee door Van Loon beschreven penningen, zijn er nog enkele penningen op de komeet van 1618 geslagen.[5]

Duitsland 1618, penning op de verschijning van de komeet, zilver, 30 x 30 mm. Vz.: Binnen een met acht lelies geornamenteerde achthoek de komeet. Opschrift: CoMeta.VentVrl:Del. VIrga.25.Augusti: (= De staartster is de roede van de naderende God) (25 augustus was de eerste dag dat de komeet in Duitsland werd waargenomen). Kz.: Links geknakte halmen, daarboven een stralende zon als zinnebeeld van God, rechts een stander met brandende kaars op een voetstuk en onder twee omhoog geheven samengevouwen handen. Opschrift: KEINES.WIRDT. VERSERT.WER.GOTT. RECHT.EHRT. en een verwijzing naar Jesaja 41, vs 3. (uit Van Loon)

Rekenpenningen niet altijd om mee te rekenen

Rekenpenningen, het woord zegt het al, waren aanvankelijk bedoeld om mee te rekenen. In de loop van de tweede helft van de zestiende eeuw verliezen zij door een andere manier van rekenen langzamerhand hun oorspronkelijke functie. In de Nederlanden, en met name na het uitbreken van de Opstand in 1568, worden op rekenpenningen veelvuldig afbeeldingen geplaatst met een politieke achtergrond en verandert hun functie, om met Van Beek te spreken, in die van een 'metalen politieke prent'[6]. De afbeeldingen spelen in op de actualiteiten van het moment. De aanzienlijke aantallen waarin zij dan worden geproduceerd, alsmede de vele honderden verschillende typen moeten de rekenbehoefte zeker te boven zijn gegaan, zodat het niet aannemelijk is dat ze nog

Duitsland 1618, penning op de verschijning van de komeet, zilver, 20 x 20 mm. Vz.: Binnen een bladerkrans de komeet: er onder in twee regels: ANNO 1618/19 NO (19 november was de laatste dag dat de komeet in Duitsland kon worden waargenomen). Kz.: Als afb. 1, doch met een verwijzing naar Jesaja 24. (coll. KPK)

*Duitsland 1618, penning op de verschijning van de komeet, zilver, 36 x 36 mm. Vz.: De komeet, daaronder ANNO 1618 / 19 NO' / (lelie). Opschrift: NVMINIS*ASTRVM* (versiering) ARDET*OFFENSI*. Kz.: Stralende zon boven een landschap. Opschrift: SICVT*IN SOLE*PRVDENTER* AMBVLATE*. (uit Catalogus Hans Meuss, pl. I, 8; zie noot 2)*

uitsluitend voor het oorspronkelijke doel waren bedoeld.

Rekenpenningen moeten in die tijd in de dagelijkse conversaties een niet onbetekenende rol hebben gespeeld. In het bezit zijnde van zo'n penning kon men door haar te tonen een gesprek op gang brengen. Ook kon men tijdens een gesprek over een bepaald onderwerp triomfantelijk de penning laten zien en alom bewondering over het bezit ervan oogsten.

Diverse muntmeesters in de Nederlanden hebben de grote vraag naar rekenpenningen aangegrepen om wat bij te verdienen. Zeker in perioden waarin de vraag naar munten gering was, vormde de aanmaak van rekenpenningen een welkome aanvulling op de inkomsten. Ook voor hen was het van groot belang in te spelen op actuele gebeurtenissen en het liefst in een zo vroeg mogelijk stadium. Voor de financieel minder draagkrachtigen waren er de koperen, voor de rijkeren de zilveren rekenpenningen. Voor de laatste werden soms speciaal verzorgde stempels gemaakt.

De Friese rekenpenningen 1608-1620

In 1608 sloeg de Friese muntmeester Willem van Vierssen[7] een rekenpenning met op de voorzijde het Friese wapen en de tekst SAVLE.SAVLE. QVID ME PERSEQVERIS (= Saule, Saule, waarom vervolgt gij Mij?) (Handelingen der Apostelen 9:4-5), gevolgd door het jaartal. Op de keerzijde staan twee uit wolken gestoken en ineengeslagen handen die een pijlenbundel met zeven pijlen vasthouden. Het omschrift luidt: CONCORDIA.FRISIAE.LIBERTAS. (= door de eendracht bestaat de vrijheid van Friesland). De tekst wordt gevolgd door het muntteken van de Friese Provinciale Munt, een naar links klimmende leeuw.[8] Van Loon brengt de uitgifte van de penning in verband met het verwerpen door een groot deel van de bevolking van de door Gomarus en Arminius veroorzaakte godsdienstige geschillen en zegt, dat de penning vanwege de Staten van 'Westvriesland' zou zijn uitgegeven als een 'oproep tot eendracht'. Van Loon heeft met Westvriesland het Westerlauwerse Friesland, de huidige provincie Friesland bedoeld en niet het Landschap West-Friesland. De benaming Westvriesland voor Friesland leidt vaker tot misverstanden. Dugniolle, die Van Loon volgt, spreekt van het wapen van West-Friesland en ziet in de penning een 'oproep tot eendracht'.[9] Ook de wapens van West-Friesland met de twee boven elkaar geplaatste gaande en aanziende leeuwen en van Friesland met de twee boven elkaar geplaatste gaande leeuwen worden menigmaal verwisseld.[10]

Eveneens in 1608 geeft Van Vierssen een tweede penning uit, geheel als de voorgaande, doch nu met de tekst ANTIQVA.VIRTVTE.ET.FIDE (= met de moed en trouw van weleer, of, zoals

Friesland, rekenpenning 1608 (1e type), met spreuk SAVLE.SAVLE.QVID ME PERSEQVERIS. (uit Van Loon)

Friesland, penning 1601, zilver, 32 mm, met spreuk ANTIQVA. VIRTVTE.ET.FIDE. (coll. KPK)

Van Loon zegt 'met de oude dapperheid en het geloof') op de voorzijde, een spreuk, die we in 1601 al tegenkomen op Friese penningen met de radiaal geplaatste wapens van de vier Friese kwartieren rond twee ineengeslagen handen die een pijlenbundel met vier pijlen vasthouden.[11] Deze beeldenaar zal later op Friese penningen worden herhaald[12] evenals in 1682 en 1687 op de zogenaamde Friese koggedaalders van 30 stuiver[13].

Van Loon brengt het tweede penningtype in verband met de politieke verdeeldheid die er was ontstaan over het al of niet aangaan van het Twaalfjarig Bestand.[14] Hij laat in plaats van een exemplaar uit 1608 een penning uit 1612 afbeelden. Inderdaad is het tweede penningtype in 1612 en vervolgens nog eens in 1613, 1617 en 1620 herhaald.[15] Er bestaan vele stempelvarianten.

Dugniolle ziet in de tweede penning van 1608 de 'goede overeenstemming in Friesland'[16] en in de vrijwel identieke penning van 1612 de 'eendracht van Friesland'[17]. Hij blijft echter van het wapen van West-Friesland spreken.

De penningen van 1613, 1617 en 1620 worden door Van Loon niet meer genoemd, echter wel door Van Orden.[18] Dugniolle volgt Van Orden, maar spreekt nu wel van het gekroonde wapen van Friesland.[19]

Het detail

Op de penning uit 1617 vermeldt Dugniolle[20] tussen tekst en muntteken op de voorzijde de aanwezigheid van een lelie, die tussen legende en muntteken leeuw is geplaatst, een detail in het totale penningbeeld. Dit bijteken komt noch op vroegere, noch op latere exemplaren voor. Ook is mij uit summier onderzoek gebleken dat niet op alle penningen uit 1617 dit bijteken staat: in de collectie van het KPK bevinden zich drie koperen exemplaren zonder en één koperen en één zilveren exemplaar met bijteken. Het Fries Museum bezit negen koperen exemplaren, vijf met en vier zonder bijteken, terwijl ik zelf een koperen penning zonder en een zilveren met bijteken bezit. Bij nadere bestudering van het bijteken ontdekte ik onlangs, dat de lelie van Dugniolle geen lelie is,

Friesland, rekenpenning 1608 (2e type), koper, met spreuk ANTIQVA. VIRTVTE.ET.FIDE. (uit Van Loon)

Friesland, koggedaalder 1682, zilver, met spreuk ANTIQVA VIRTVTE ET FIDE (coll. KPK)

maar een staartster tussen twee zesstralige sterren. Aangezien in 1617 geen met het blote oog waarneembare komeet aan de hemel te zien is geweest, is de komeet op de rekenpenning ongetwijfeld een verwijzing naar de komeet van 1618.

Er komen allerlei vragen op, waarop moeilijk een antwoord is te geven. Heeft de Friese muntmeester Jurriaen van Vierssen, die zijn vader in 1616 was opgevolgd,[21] vooruitlopend op de verschijning van een komeet in 1618, die komeet in 1617 op zijn rekenpenningen opgenomen om vooruit te lopen op wat stond te gebeuren? Het is niet aannemelijk omdat men toen nog niet het inzicht had de komst van een komeet te voorspellen.[22] Zou het zo kunnen zijn, dat hij aanvankelijk de rekenpenningen uit 1617 – zoals alle vroegere emissies – zonder staartster heeft gemaakt en met de productie in 1618 is doorgegaan zonder het jaartal aan te passen en later in 1618 de komeet aan de legende heeft laten toevoegen? Speelde hij met de komeet in op de markt of is hijzelf zo door de verschijning geïmponeerd geweest, dat hij de stempelsnijder opdracht heeft gegeven de komeet in de stempel te laten snijden?

Bij vergelijking van de penningen uit het KPK en mijn collectie blijkt, dat voor de penningen met komeet geheel nieuwe stempels zijn gesneden, hoogstwaarschijnlijk omdat in de 'oude' stempels tussen legende en muntteken onvoldoende ruimte was om er een komeet te plaatsen. Tussen 'nieuwe' en 'oude' stempels zijn, buiten de komeet, nog enkele in het oog lopende verschillen: de interpunctie op de penningen met komeet bestaat uit zesstralige sterretjes, die op de exemplaren zonder komeet uit punten. Voorts staat op de penningen met komeet ter weerszijden van het wapen één bol, op die zonder komeet staan vijf in kruisvorm geplaatste bollen.

Waarom heeft Van Vierssen op de penningen met komeet het jaartal 1617 gehandhaafd, ofschoon de verschijning van de komeet in 1618 plaatsvond. Is dit bewust gebeurd of was het een vergissing? Hoe het ook zij, de bezitter van zo'n penning kon in ieder geval wel opscheppen dat hij, met de penning als bewijs, in 1617 al van de komst van de komeet wist!

De staartster is later door Dugniolle verkeerd gelezen, als zodanig door anderen onopgemerkt gebleven, terwijl de betekenis ervan in de vergeteldheid is geraakt. Het detail, een staartster, op een Friese rekenpenning uit 1617, verwijst naar een gebeurtenis van grote importantie en is alleen al daarom de moeite waard om op die penning herontdekt te zijn.

Beschrijving van de Friese rekenpenning uit 1617 door Dugniolle met het bijteken lelie tussen legende en muntteken (uit Dugniolle)

Dans un grênetis, en sept lignes.
Gravé dans VAN LOON, t. II, H., p. 101, F., id.

L'UNION DES FRISONS.

3733. ✠ ✠ · CONCORDIA · FRISIAE · LIBERTAS ·
Deux mains jointes, tenant un faisceau de sept flèches.
Rev. ANTIQVA VIRTVTE ET FIDE · 1617.
L'écu de Frise couronné, accosté de deux points.
VAN ORDEN, t. I, n° 1134.

Mon cabinet.

3734. Même jeton que le précédent, mais le lion (monétaire) est plus petit, et l'écu de Frise est accosté de

links:
Friesland, rekenpenning 1617, voorzijde, koper, zonder bijteken komeet (coll. KPK)

rechts:
Friesland, rekenpenning 1617, voorzijde, koper, met bijteken komeet (coll. KPK)

Friesland, rekenpenning 1617, zilver en koper, detail bijteken staartster tussen sterren (coll. KPK)

Mijn dank gaat uit naar de staf van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet voor haar bijstand in de totstandkoming van dit artikel en naar de heer H. Nieuwenhuis, conservator van het Eise Eisinga Planetarium te Franeker. Inmiddels is weer een komeet in aantocht met de naam Hale Bopp, die zich in het voorjaar van 1997 zal vertonen en die mogelijk de helderste komeet van deze eeuw zal zijn. Ter gelegenheid daarvan zal het Planetarium tussen 1 februari en 15 april 1997 een expositie houden onder de titel 'Kometen door de eeuwen heen'. ■

NOTEN

1 *Korte beschrijvinghe ende affbeeldinghe des seer grooten ende schrickelijcken Comeets, de welcke den 27. November in 't Jaer 1618 ons verschenen is.* Mitsgaders veel schoone Exempelen van verscheyden Cometen. Tot Leyden/by Jacob Marcus Boekverkooper uyt ghegeven tot een nieuwen Jaer 1619.

2 G. VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen* (4 dln, 's-Gravenhage 1723-31) II 103-104. De kleinste penning (21 x 21 mm) staat ook vermeld in *Catalogus Hans Meuss* (Hamburg, veiling 15-16 april 1942) 'Pestilentia in nummis', Sammlung Pfeiffer nrs 9-10.

3 NICOLAAS STRUYCK *Inleiding tot de Algemeene Geographie, benevens eenige Sterrekundige en andere verhandelingen* (Amsterdam 1740) 30-31. IDEM *Vervolg van de beschryving der staartsterren, en nader ontdekkingen omtrent den staat van 't menschelyk geslagt, benevens eenige sterrekundige, aardrijkskundige en andere aanmerkingen* (Amsterdam 1753) 261-262.

4 R. ASH/J. GRANT *Spectacular Comets* (Londen 1973) 40.

5 R. ASH/J. GRANT *Spectacular Comets* (Londen 1973) 40. *Catalogus Hans Meuss* (Hamburg, veiling 15-16 april 1942) 'Pestilentia in nummis', Sammlung Pfeiffer nrs 8 en 11. N. CALDER *De komeet komt* (Baarn 1982) 8.

6 E.J.A. VAN BEEK Rekenpenningen VI *De Beeldenaar* 5 (1981) 215-23.

7 Willem van Vierssen was 1586-1616 muntmeester van de Provinciale Friese Munt.

8 VAN LOON II 41-42.

9 J.F. DUGNIOLLE *Le jeton historique des 17 provinces des Pays-Bas* (Brussel 1876-80) nr 3637.

10 J.S. VAN DER MOLEN *Wat Friese munters sloegen; een korte geschiedenis van het Friese muntwezen* (Leeuwarden 1974). Op blz. 61 wordt een hanger uit het bezit van het Fries Museum afgebeeld en op blz. 60 beschreven als 'Hanger van uitgezaagde duiten van de 7 provinciën met Friesland bovenaan (18e eeuw)'. De Friese duit is echter een West-Friese.

11 P. VERKADE *Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig Vereenigde Nederlandsche Provinciën, sedert den Vrede van Gent tot op onzen tijd* (Schiedam 1848) 152; nr 684/684a, pl. 125-1.

12 A. DELMONTE *De gouden Benelux* (Amsterdam 1964) nrs 1017-1018.

13 A. DELMONTE *De zilveren Benelux* (Amsterdam 1967) nrs 1087 en 1089.

14 VAN LOON II 43.

15 G. VAN ORDEN *Handleiding voor de verzamelaars van Nederlandsche Historiepenningen* (1825-30). Nrs 1116-1117, 1134, 1147. DUGNIOLLE nrs 3699-3700, 3733-3734, 3770-3773; de verwijzing bij 3699 naar Van Orden is onjuist: 1161 in plaats van 1116.

16 DUGNIOLLE nr 3638.

17 DUGNIOLLE nr 3675.

18 VAN ORDEN nrs 1116-1117, 1134, 1147.

19 DUGNIOLLE nrs 3699-3700, 3733-3734, 3770-3773.

20 DUGNIOLLE nrs 3733-3734.

21 Jurriaen van Vierssen, zoon van Willem van Vierssen, was 1616-1648 muntmeester van de Provinciale Friese Munt. We mogen aannemen dat hij over het stempelmateriaal van zijn vader kon beschikken.

22 Nog steeds kan men de komst van een komeet niet voorspellen; wel kan een komeet eerder worden waargenomen en kan men door de baan enige tijd te volgen, berekenen of en wanneer hij zo dicht bij de aarde zal komen, dat hij met het blote oog kan worden gezien.

Mededeling Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

De planning voor de komende vergaderingen is als volgt:

Voorjaarsvergadering 1997 op zaterdag 31 mei te Schoonhoven.

Najaarsvergadering 1997 op zaterdag 20 en zondag 21 september te Groningen en Bourtange. Deze tweedaagse bijeenkomst wordt gehouden samen met der Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete.

Voorjaarsvergadering 1998 op 30 mei te Den Haag.

Rietdijk Aº 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

II De delen vier en vijf, 1827-1848

G.P. SANDERS

Het Vierde Stuk, 1827-1840

Met regelmatige tussenperiodes van iets meer dan tweeënhalf jaar waren de eerste drie stukken van het *Vervolg Van Loon* uitgekomen. Voor sommigen was dit niet snel genoeg: nog vóór het verschijnen van het Derde Stuk sprak P.J. Rethaan Macaré, opzichter van het numismatische kabinet van het Zeeuwsch Genootschap, zelfs de vrees uit dat het werk met een dergelijk tempo misschien wel nooit voltooid zou worden. Mogelijk was het om die reden dat de commissie, enkele maanden na het verschijnen van het Derde Stuk in juli 1827, op eigen verzoek werd versterkt met jhr J.C. de Jonge, opzichter van het Koninklijk Kabinet te Den Haag. Vol goede moed zette de uitgebreide commissie zich aan de bewerking van het volgende stuk. En toch zou het nog jaren duren eer de beide volgende delen daadwerkelijk het licht zouden zien.[1]

Zelf schreef de commissie in haar inleiding op het Vierde Stuk dit lange oponthoud toe aan de drukke bezigheden van de commissieleden en aan het tijdrovende karakter van de bewerking van het *Vervolg*. Daarnaast wees zij op de politieke ontwikkelingen in het begin van de jaren dertig. De afscheiding van België in 1830-1831 ontnam de commissie, die in het verleden herhaaldelijk te kennen had gegeven het vervolgen van Van Loon te beschouwen als een verplichting jegens het vaderland, de lust om het werk voort te zetten.[2] Ook deden zich opnieuw problemen voor met de drukkers, die er na het vertrek van Jacob Plügger uit Amsterdam maar moeilijk in slaagden om een bekwame etser te vinden voor het plaatwerk. De notulen van de vergaderingen van de Tweede Klasse zwijgen hierover, maar de drie bij het Vierde Stuk horende platen die zijn gesigneerd, stammen alle van een andere hand. Pas op 7 juni 1832 kon De Vries de eerste twee platen van het Vierde Stuk presenteren. Plaat nummer 3 volgde begin 1833, nummer 4 meer dan een jaar later in april 1834. Maar ook het drukken van het werk verliep uitermate langzaam. De vergadering van de Tweede Klasse sprak van een *voorbeeldloze vertraging* en overwoog serieus om het contract met de drukker te beëindigen.[3] De meest zwaarwegende reden voor de trage voortgang van het werk lijkt echter in het verslag van de commissie buiten beschouwing te zijn gebleven. Het belangrijkste struikelblok vormde

Jhr mr Johannes Cornelis de Jonge (1793-1853), opzichter van het Koninklijk Kabinet, lithografie door C.W. Mieling (KPK Leiden)

Mr Jeronimo de Vries Jerz. (1808-1880), heliotype door Wegner & Mottu (part. coll., foto M.H.A. Koblen)

namelijk opnieuw de financiering van het werk. Anders dan de beide voorgaande keren werd het nieuwe deel van het *Vervolg* geheel bekostigd uit de eigen middelen van de Tweede Klasse, *tot uitputting harer kasse toe.*

Het Vierde Stuk verscheen uiteindelijk pas in juni 1840, bijna dertien jaar na het uitkomen van het voorgaande deel. Net als de eerste drie delen werd het uitgegeven door de huisdrukker van het Instituut, al was de naam daarvan in 1833 gewijzigd in Ipenbuur & Van Seldam.[4] Wat typografie betreft wijkt het Vierde Stuk in niets af van zijn voorgangers. In inhoudelijk opzicht valt echter een zekere koerswijziging te bespeuren. Nog steeds vormden het *bewaren, aanwijzen en afbeelden* het uitgangspunt van het werk, maar de historische en numismatische ophelderingen die de beschrijvingen van de stukken vergezelden, waren uitgebreider dan voorheen. Hierin verraadt zich de hand van de bewerker van dit deel. Anders dan bij voorgaande gelegenheden namen de leden van de commissie ditmaal de tijdrovende bewerking van het nieuwe stuk niet zelf ter hand: zij vonden mr Jeronimo de Vries Jerz. (1808-1880), de zoon van de initiatiefnemer, bereid om deze zware taak op zich te nemen. Als kassier van de Stadsbank van Lening te Amsterdam beschikte deze over de hiertoe benodigde tijd. Daarbij verzamelde De Vries Jerz. al sinds zijn veertiende jaar penningen en kende hij de omvangrijke collectie van zijn vader. Uiteraard hielden de commissieleden De Vries en De Jonge toezicht op de voortgang van het werk. In de inleiding werd Jeronimo de Vries Jerz. voor zijn *hulpvaardigheid en onvermoeide vlijt* bedankt.[5]

Met zijn 42 vellen druk (168 pagina's) is het Vierde Stuk groter dan de eerste twee delen van het *Vervolg* tezamen. Het telt de beschrijvingen van 104 penningen, afgebeeld op niet meer dan zeven overvolle platen. Zoals reeds vermeld zijn slechts drie daarvan gesigneerd: plaat nummer 23 werd geëtst door Roelof van der Meulen (1806-1833), plaat nummer 24 door Hendricus Wilhelmus Couwenberg (1814-1845) en plaat nummer 25 door Dirk Jurriaan Sluyter (1811-1886). Niet bekend is wie de platen 26-29 etste. Overigens was het helemaal niet de bedoeling dat het Vierde Stuk zo veel groter zou worden dan zijn voorgangers. Een redactionele noot maakt duidelijk dat het werk in eerste opzet tot het jaar 1748 liep en slechts vier platen telde. Pas later besloot men om het voort te zetten tot aan de dood van prins Willem V in 1751, waardoor het met 65 pagina's en drie platen werd uitgebreid. Een reden voor deze tussentijdse aanpassing wordt niet gegeven, maar het lijkt erop dat de commissie na het verstrijken van zovele jaren niet een al te klein stuk af wilde leveren.[6]

Overeenkomstig het contract met de drukker nam het Instituut weer 172 exemplaren van het werk af à *f* 6,70 per stuk. Opnieuw werden presentexemplaren aangeboden aan enkele belangrijke personen. De koning

Rekening van A. van Rossum voor het in rood marokijnleer inbinden van een exemplaar van het Vierde Stuk van het Vervolg, dat aan de koning werd aangeboden (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

ontving een exemplaar met goud op snede door Van Rossum voorzien van een rood marokijnleren band.[7]

Over de door Ipenbuur & Van Seldam ingediende nota van *f* 1056,40 ontstond onenigheid. Allereerst hadden de drukkers slechts een maal een voorschot van *f* 200 op de rekening in mindering gebracht, terwijl zij in werkelijkheid twee keer een dergelijke tegemoetkoming hadden genoten. Ook hadden zij, anders dan bij voorgaande gelegenheden, een post van *f* 106 opgevoerd als loon voor door hen verricht extra-correctiewerk aan druk en platen. Deze post werd door de Klasse geschrapt. De drukkers beklaagden zich hierover op 2 september 1840. De op de drukproeven gemaakte aanmerkingen hadden zo veel werk met zich mee gebracht dat het in sommige gevallen makkelijker en zelfs goedkoper zou zijn geweest om een heel nieuw blad te zetten. Zij wezen erop *dat op de platen, na volbragte gravure, enkele penningen zijn uitgeslepen om door een ander vervangen te worden, de cijfers der penningen en der platen zelve, door gemaakte schikkingen datzelfde lot hebben ondergaan.* De commissie ingesteld om de rekening van de drukkers na te zien, bevestigde deze lezing: na verschijning van de drukproeven was gebleken dat een bepaald stuk tot een later tijdvak behoorde. Dit had een ingrijpende herschikking van de penningen tot gevolg gehad, die voor de drukkers veel extra werk met zich had meegebracht. Toch was de commissie van mening dat de post geschrapt diende te worden, ten einde geen precedent te scheppen. Op haar voorstel werd aan de drukkers voor hun geduld en ijver wel een eenmalige gratificatie van *f* 75 toegekend, waarbij zij aantekende dat een dergelijke tevredenheid ten

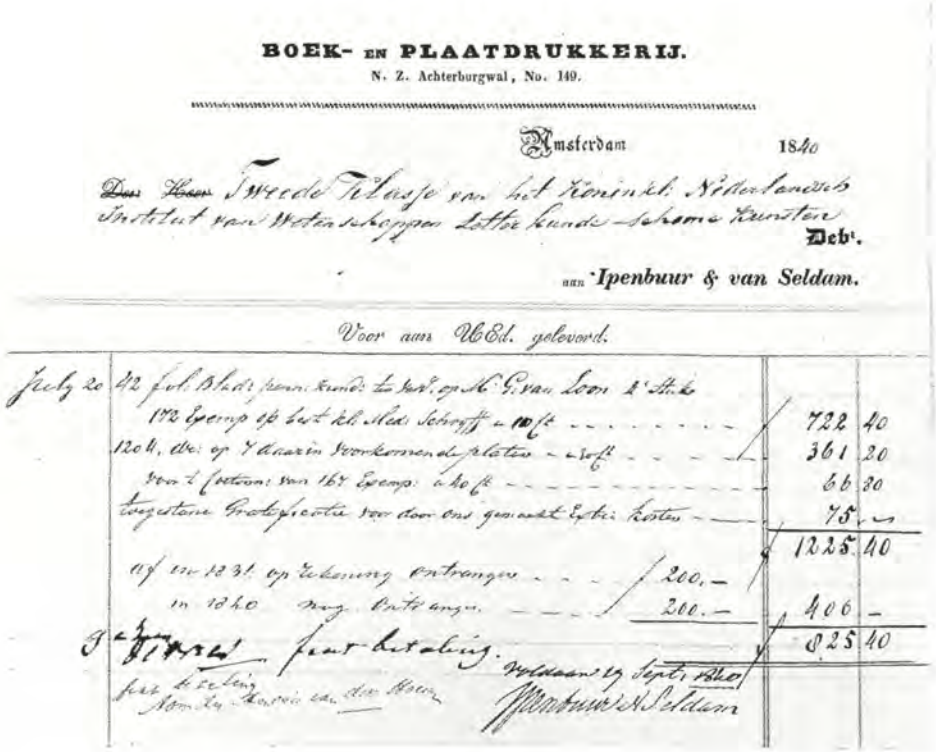

BOEK- EN PLAATDRUKKERIJ.

N. Z. Achterburgwal, No. 149.

Amsterdam 1840

Den Heer Tweede Klasse van het Koninkl. Nederlandsch Instituut van Wetenschappen Letter kunde en schoone Kunsten

Debt.

aan Ipenbuur & van Seldam.

Voor aan UEd. geleverd.

Julij 20	42 fol. Blad: penn: kunst: te Dev. op M. G. van Loon 2 Stuk		
	172 Exemp: op het 4de Stuk Schrift à 10 ct	722	40
	1204, die op 7 daarin voorkomende platen à 30 ct	361	20
	voor 1 Cotton: van 168 Exemp: à 40 ct	66	20
	toegestane Prospecten voor door ons gemaakt Exter: Kosten	75	–
		1225	40
	Af in 1831 op Rekening ontvangen	200.–	
	in 1840 nog Ontvangen	200.–	400 –
	Saldo	825	40

Geld 1840 Jan: Betaling.

Voldaan 29 Sept: 1840

Ipenbuur & Seldam

Jan: Betaling Aan Rekening van den Heer

Rekening van Ipenbuur & Van Seldam voor de levering van 172 exemplaren van het Vierde Stuk van het Vervolg (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

opzichte van de drukkers *iets bijzonders* [...] *mag worden genoemd.*[8]

Het Vijfde Stuk, 1840-1848

Aan het einde van de inleiding op het Vierde Stuk had de commissie te kennen gegeven dat het haar intentie was om het werk *met spoed en ijver voort te zetten*. Maar de uitgave van het vierde deel, zonder enige steun van overheidswege, had de middelen van de Klasse volledig uitgeput. In de jaren na 1840 horen we dan ook lange tijd niets meer over de voortzetting van het *Vervolg*. Maar het was opnieuw de onvermoeibare Jeronimo de Vries sr die de zaak onder de aandacht van de Klasse bracht. Op zijn voorstel werd op 1 augustus 1844 een commissie van leden en correspondenten van de Tweede Klasse ingesteld om te onderzoeken op welke wijze het werk voortgezet diende te worden. Hiervan maakten deel uit De Vries zelf, De Jonge en G. van Orden (1774-1854). De Rotterdamse verzamelaar J. van Dam Dwz. (1784-1858), die eveneens was benaderd om zitting te nemen in de commissie, bedankte voor de eer met het oog op zijn reeds ver gevorderde leeftijd en zijn aanhoudende slechte gezondheistoestand.[9]

Op 10 oktober presenteerde de commissie een verslag van haar bevindingen, dat aan duidelijkheid niets te wensen overliet. *Zonder opoffering of bijdrage van geld*, zo concludeerde zij, *is het werk niet aan te vangen zonder de Klasse in finantieele ongelegenheid te brengen.* Vervolgens werden de verzamelde leden enkele vragen voorgelegd aangaande de voortzetting van het werk. Hierop dienden zij een antwoord te geven, alvorens besloten kon worden om tot de uitgave van een nieuw deel over te gaan. De belangrijkste vragen hadden tot doel om de kosten van bewerking en druk

zoveel mogelijk te beperken: – Zou men een aanvraag indienen om financiële steun van overheidswege? – Zou men het werk ditmaal voor eigen rekening laten drukken of opnieuw slechts een bepaald aantal exemplaren afnemen? – Diende men vast te houden aan het gekozen formaat, de grote letter en de uitvoerige wijze van beschrijving? – Van de platen zag de commissie niet graag af: die waren toch *het meest dringend noodzakelijke*. Maar zou men ze ditmaal laten lithograferen? – Zou men het werk opnieuw laten drukken en uitgeven door Ipenbuur & Van Seldam? – Kon de Klasse zelf iets aan de uitgave bijdragen? En zo ja, hoeveel?[10]

Op 7 november 1844 werd het rapport van de commissie besproken. De vergadering hield vast aan de in de reglementen vastgelegde verplichting dat de leden van het Instituut en de correspondenten van de Tweede Klasse een exemplaar van het werk dienden te ontvangen. Het aantal door het Instituut af te nemen exemplaren werd derhalve vastgesteld op 150. De overige punten uit het rapport werden voorlopig in beraad gehouden. Een maand later besloot men om de hulp van de koning in te roepen. Begin december stelde De Vries een concept voor een verzoek om ondersteuning op, dat hij voorlegde aan De Jonge. Deze kon zich met het adres aan de koning wel verenigen, al vroeg hij zich af of de volledige voor het werk benodigde som van *f* 700 gevraagd diende te worden. *Kan de Klasse dan niets doen uit hare eigene middelen*, schreef hij. *Wordt er dan niet één enkel exemplaar verkocht?* Het antwoord op het verzoek liet lang op zich wachten. Pas na herhaald indienen deelde de minister op 28 juni 1845 mee dat de koning aan de Klasse eenmalig een bedrag van *f* 600 ter beschikking stelde.[11]

Door deze toezegging stond weinig de voortzetting van het werk meer in de weg. Twee weken na ontvangst van de ministeriële toezegging verleende de vergadering de commissie voor het Penningwerk toestemming om met Ipenbuur & Van Seldam in onderhandeling te treden om 150 exemplaren van het werk af te nemen tegen dezelfde prijs als voorheen: *f* 0,10 per vel, *f* 0,30 per plaat en *f* 0,40 voor het kartonneren. Tegelijkertijd werd Jeronimo de Vries Jerz. benaderd met het verzoek om aan de totstandkoming van het vijfde deel van het *Vervolg Van Loon* zijn medewerking te verlenen. Diens bijdrage, zo had De Jonge reeds bij herhaling laten weten, was volstrekt onmisbaar. De Vries Jerz. beantwoordde de brief van de Klasse niet onmiddellijk. Pas twee weken later, op 30 juli 1845, liet hij de secretaris weten de uitnodiging te accepteren. Hij tekende daarbij aan wel enigszins geaarzeld te hebben, indachtig, zo schreef hij, *de vele moeiten, welke voor mij aan het opvragen, opsporen, verzamelen, vergelijken, beschrijven, rangschikken der penningen, nazien der proeven en platen enz. verbonden zijn geweest*. Maar het vooruitzicht van de leerzame arbeid en de prettige samenwerking met zijn vader en met De Jonge hadden hem doen besluiten om toch op het verzoek van de Klasse in te gaan.[12]

Het eerste dat De Vries Jerz. deed, was het opmaken van een lijst van de hem bekende penningen uit het tijdvak 1753-1766. De basis hiervoor vormden de verzameling van zijn vader en de op 10 september door De Jonge gezonden opgave van hetgeen in het Koninklijk Kabinet voorhanden was. Later werd de lijst door De Jonge voorgelegd aan de Haagse verzamelaar J.A. Stricker, die een belangrijke collectie Nederlandse penningen bezat. Vervolgens verscheen in de *Algemeene Konst- en Letterbode* van 20 februari 1846 een advertentie, waarin de Klasse opnieuw de medewerking inriep van verzamelaars en numismaten. Op voorstel van De

Vries sr ging de oproep vergezeld van de door zijn zoon opgestelde lijst. Een ieder die penningen in zijn bezit had die niet in de lijst voorkwamen, werd uitgenodigd om daarvan aan de Klasse opgave te doen.[13]

Ruim een jaar lang vernemen we vervolgens niets meer van commissie en penningwerk, totdat in de vergadering van 25 februari 1847 een brief van Ipenbuur & Van Seldam ter tafel kwam. De drukkers wezen in hun schrijven op de trage voortgang van het werk. Van het Vijfde Stuk was op dat moment slechts één enkele proefplaat verschenen. Volgens de drukkers was het oponthoud niet te wijten aan de inzet en de ijver van De Vries Jerz., maar aan niet nader omschreven *bijzondere omstandigheden*. Een commissie onderzocht de zaak en rapporteerde twee maanden later aan de vergadering van de Klasse. De in het rapport gedane suggestie om uit te zien naar een assistent voor het werk werd overgenomen. Daarop werd bij besluit van de Klasse d.d. 23 april 1847, Jeronimo de Vries Jerz. aangesteld als *amanuensis ten dienste der commissie* tegen een honorarium van *f* 150.[14] Het werk schoot hierna snel op: nog in oktober van hetzelfde jaar kon De Vries sr de vergadering laten weten dat drie van de zeven platen van het nieuwe deel gereed waren. Nauwelijks een half jaar later, in juni 1848, was het zelfs geheel voltooid.

Het Vijfde Stuk van het *Vervolg Van Loon* telt 114 pagina's (28½ vel) en bevat de beschrijvingen van 85 penningen, afgebeeld op de platen 30 tot en met 36. Aan het voorstel uit het rapport van oktober 1844 om het plaatwerk te laten lithograferen, was geen gevolg gegeven. De platen, die geen van alle zijn gesigneerd, werden geëtst door Dirk Jurriaan Sluyter.[15] Het folioformaat van het werk was eveneens gehandhaafd gebleven. Andere voorstellen uit het rapport van oktober 1844 hadden wel aanleiding gegeven tot wijzigingen in de opzet van het werk. Zo was ditmaal gekozen voor een kleiner lettertype en een veel minder ruime zetting, waardoor de pagina's van het Vijfde Stuk zo'n 65% meer tekst bevatten dan de pagina's van de voorgaande delen.[16] Ook was voor het Vijfde Stuk gekozen voor een ander, goedkoper soort papier. Op den duur zou dit veel sterker blijken te verkleuren dan het papier van de voorgaande delen. Voorts waren de aan de beschrijvingen toegevoegde historische en numismatische uiteenzettingen uitgebreider dan ooit. Steeds verder raakte de commissie verwijderd van haar unieke doelstelling van *bewaren, aanwijzen en afbeelden*. Zij motiveerde deze verandering door te wijzen op *de weinige bearbeiding van de Penningkunde hier te Lande in den laatsten tijd*. Met de uitgave van het nieuwe deel hoopte zij *een belangrijke leemte aangevuld, en alzoo aan de Verzamelaars en Liefhebbers van Medailles en beoefenaars der Vaderlandsche Historie en Oudheidkunde dienst gedaan te hebben*. Meer nog dan op het Vierde Stuk drukte Jeronimo De Vries Jerz. op deze wijze zijn stempel op het Vijfde Stuk. In een brief aan de Friese numismaat mr Jacob Dirks (1811-1892) schreef hij naar aanleiding hiervan: *ik ben dus voor de beide Stukken de* Schoemaker *geweest, evenals deze het voor Mr* G. van Loon *was, voor de Klasse*.[17]

Op 26 juli 1848 ontving De Vries Jerz. van de secretaris van de Tweede Klasse zijn honorarium van *f* 150. Ook werd hem in de inleiding op het Vijfde Stuk dank gezegd voor zijn *ijverige bemoeijingen*. Een uitvoerige aankondiging van het Vijfde Stuk verscheen in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1849. Deze bespreking werd door De Vries Jerz. zelf geschreven, op uitdrukkelijk en herhaald verzoek van zijn vader en De Jonge. Hierin wees hij op de *nauwkeurigheid van*

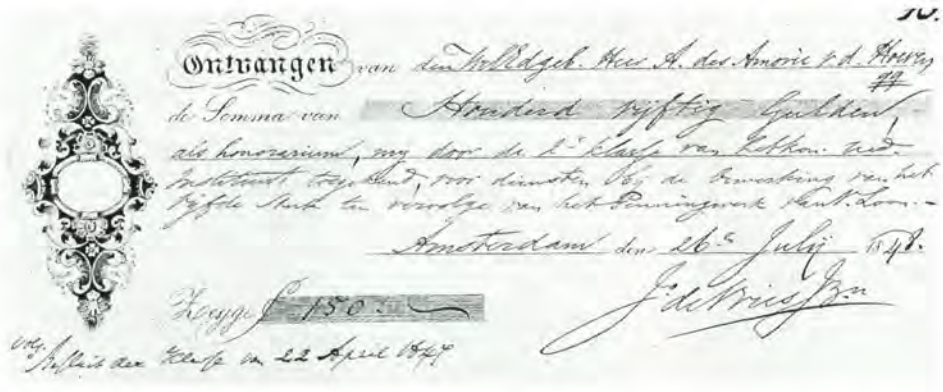
Ontvangen van den Heeren A. des Amorie v.d. Hoeven
de Somma van Honderd vijftig Gulden
als honorarium, my door de 1e Klasse van Letterkunde
Instituut toegekend voor diensten bij de bewerking van het
Vijfde Stuk in vervolge van het Penningwerk van L. Loon.
Amsterdam den 26e Julij 1848.
J. de Vries Jzn
Zegge f 150:—
Uitg. Rijks Arch. Kleefse 22 April 1848

Door De Vries Jerz. ondertekende verklaring van ontvangst van het honorarium, toegekend voor de bewerking van het Vijfde Stuk van het Vervolg (Rijks Archief in Noord-Holland, Haarlem)

behandeling en prees hij het plaatwerk dat veel beter was dan dat van het voorgaande stuk.[18]

Net als acht jaar eerder vond de vergadering van de Tweede Klasse de nota van Ipenbuur & Van Seldam te hoog. Zo hadden de drukkers het Instituut opnieuw 172 exemplaren van het werk in rekening gebracht in plaats van 150. Voorts hadden zij een post opgevoerd van *f* 95: na voltooiing van de platen hadden zij namelijk opnieuw een aantal penningen moeten wegslijpen om door andere te vervangen. Daarbij waren de platen ditmaal bewerkelijker omdat ze meer penningen bevatten dan voorheen, waarop de drukkers niet hadden gerekend. Navraag bij Sluyter maakte echter duidelijk dat dit bedrag te hoog was: men kon volstaan met *f* 50. Uiteindelijk betaalde de Klasse in het totaal *f* 1136,62½ aan Ipenbuur & Van Seldam. Ofschoon de drukkers hierover niet verder bij de Klasse reclameerden, kan de uitgave van het *Vervolg Van Loon* voor hen zeker geen succes worden genoemd. Sinds het verschijnen van het Eerste Stuk in 1822 waren immers vele intekenaars overleden. Aan De Vries sr hadden de drukkers laten weten dat zij er zeker van waren dat zij op de uitgave geld toe zouden moeten leggen. De Vries zag geen reden om die uitspraak in twijfel te trekken.[19]

De lijst van 1846 en het Vijfde Stuk

Het is interessant om een vergelijking te trekken tussen de in februari 1846 door de Tweede Klasse in de *Algemeene Konst- en Letterbode* gepubliceerde lijst van penningen en het in juni 1848 verschenen Vijfde Stuk van het *Vervolg Van Loon*. Een dergelijke vergelijking maakt het mogelijk om een beeld te krijgen van het door de commissie verrichte voorbereidende werk en om vast te stellen wat het rendement was van de in de *Letterbode* geplaatste oproep.

Lijst en Vijfde Stuk van het *Vervolg* bestrijken beide de periode 1752-1766. De Lijst van 1846 geeft de korte omschrijving van 93 stukken. Hiervan horen de nrs 56, 90 en 91[20] niet thuis in het tijdvak 1752-1766: ze zijn in het *Vervolg Van Loon* respectievelijk terug te vinden onder de nummers VVL 426, 738 en 400. Voorts vermeldt de Lijst drie stukken die helemaal niet bestaan:

Oproep aan numismaten en verzamelaars van penningen om mee te werken aan een Vijfde Stuk van het Vervolg, Algemeene Konst- en Letterbode, 20 februari 1846 (Bibliotheek KNAW)

PENNINGKUNDE.

De Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten de onderstaande lijst van Penningen, behoorende tot de jaren 1752 tot 1766, hebbende opgemaakt, om ter voortzetting van het vervolg op van Loon's Penningwerk te dienen, noodigt allen, die nog andere penningen uit dat tijdvak, betrekking hebbende tot de geschiedenis der voormalige Republiek van de vereenigde Nederlandsche gewesten, mogten bezitten, welke in het genoemde werk behooren vermeld te worden, bij dezen beleefdelijk uit, om daarvan binnen den tijd van ééne maand schriftelijk opgave te willen doen aan den Ondergeteekende.

Amsterdam, 13 *Februarij* 1846. ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Lid en vaste Secretaris der Klasse.*

—

Muntbuspenning van Harderwijk op het aanvaarden van het gouvernanteschap door prinses Anna van Hannover, penning door Martinus Holtzhey. Het stuk kwam abusievelijk twee maal voor op de Lijst van februari 1846

nr 15, bezoek van Anna en haar kinderen aan Marie Louise op Oranjewoud door Van Moelingen, 1765; nr 51, kroning van Carolina van Oranje tot koningin van Engeland en nr 77, Willem V te Kampen ingehaald. De Lijst vermeldt laatstgenoemd stuk in twee formaten. In werkelijkheid komt de penning [VVL 394] slechts in één grootte voor. Tenslotte komen drie andere stukken op de Lijst abusievelijk twee maal voor: nr 1, aanvaarding van het gouvernanteschap door prinses Anna, te Harderwijk geslagen, 1752 en nr 5, penning op de munt te Harderwijk door M.H., 1752 zijn twee omschrijvingen voor één en hetzelfde stuk, VVL 407; nr 82 op prins Willem V met het opschrift *In te spero* door Van Moelingen en nr 83 op prins Willem V met *Arripe confides* eveneens door Van Moelingen zijn respectievelijk voor- en keerzijde van VVL 391; nr 89 op Willem V met *William V* en nr 86 met *de Prins van Oranje* zijn beschrijvingen van voor- en keerzijde van VVL 384.

Van de 93 op de Lijst van 1846 vermelde penningen behoren er dus 84 tot het tijdperk 1752-1766. Hiervan staan er 60 op de platen van het Vijfde Stuk afgebeeld. Van de 24 ontbrekende stukken worden er vijf wel in de tekst genoemd. In vier gevallen betreft het stukken die reeds op een andere grootte op de platen voorkwamen en met het oog op de kosten niet nogmaals werden afgebeeld [varianten van VVL 326, 329, 332 en 408].[21] Naar het andere stuk, nr 18, aardbeving te Lissabon, 1755 wordt verwezen in de beschrijving van VVL 355 op pagina 371. De resterende negentien penningen werden niet in het Vijfde Stuk opgenomen. Zestien daarvan waren familiepenningen, die van geringe historische of numismatische waarde werden geacht. Van de drie andere stukken is nr 47 een toegangspenning tot de Hortus Medicus te Amsterdam ten name van Jeronimo Bosch.[22] De omschrijvingen van nr 72 op de inhuldiging van Willem V en nr 79 op diens meerderjarigheid zijn te algemeen om identificatie mogelijk te maken.

Het Vijfde Stuk geeft de beschrijving en de afbeelding van 85 penningen. Daarvan vallen er twaalf buiten het genoemde tijdvak: drie stukken stammen uit 1751 [VVL 324, 325 en 327] en negen stukken uit 1767 [VVL 398 tot en met 406]. Van de 73 penningen uit de jaren 1752-1766 ontbreken er dertien op de Lijst van 1846. De belangrijkste daarvan zijn: de landdagpenningen van Willem V en Carolina, VVL 333 en 377, een muntbuspenning van Harderwijk uit 1757, VVL 341, de penning van Eise Andeles op het overlijden van Anna van Hannover, VVL 346, de nieuwjaarspenning van 1762, VVL 365, de penning op het overlijden van Martinus Holtzhey, VVL 373 en de penning op het huwelijk van Karel van Nassau-Weilburg en Carolina van Oranje, VVL 359. Daarnaast ontbreken in de

Landdagpenning van prinses Carolina, penning door Johan Georg Holtzhey. Het stuk ontbrak op de Lijst van 1846

Lijst de drie prijspenningen van de achttiende-eeuwse genootschappen opgenomen als VVL 378, 395 en 396. De drie overige penningen kan men rustig onbeduidend noemen: VVL 342, een overlijdenspenning van een Armeens koopman uit 1757, VVL 353, het broodloodje van de Amsterdamse Gereformeerde Diaconie, waarvan in de tekst wordt gezegd dat het is opgenomen als bladvulling, en VVL 364, een van de vele vroedschaps-penningen van Den Bosch.

De Lijst van 1846 vermeldt 60 van de 73 later in het Vijfde Stuk afgebeelde penningen uit het tijdvak 1752-1766. Dit komt neer op een percentage van meer dan 80%. Het merendeel van het materiaal was de commissie dus al in februari 1846 bekend. Toch was de oproep in de *Letterbode* wel degelijk zinvol: onder de dertien op de Lijst ontbrekende stukken bevindt zich een tiental dat in het werk zeker niet mocht ontbreken.

Het zeldzame stuk

Niet iedereen was over de vijf eerste stukken van het *Vervolg* te spreken. Op 26 oktober 1857 merkte Jacob van Lennep op dat *de meningen verschillend en sommige zeer ongunstig waren*. En ook Frederik Muller sprak over de *ongunstige indruk* die de vijf eerste stukken hadden achtergelaten. Dit geldt met name voor de stukken die tussen 1822 en 1827 verschenen: zij bevatten weinig meer dan de beschrijvingen en opschriften van de penningen. Het Vierde en vooral het Vijfde Stuk geven daarentegen uitvoerige historische en numismatische achtergrondinformatie, waardoor deze beide delen voor de gebruiker veel meer waarde hebben.[23]

Opmerkelijk is het dat nu juist die beide laatste delen uitermate zeldzaam zijn. In veilingen worden met enige regelmaat losse delen van het werk aangeboden. Ook komen de Stukken VI tot en met X nogal eens voor. Het Vierde en Vijfde Stuk ziet men nooit los, terwijl ook de complete serie zeer zeldzaam is. Dit was reeds in de negentiende eeuw het geval. Zo meldt de catalogus van de verkoping van het kabinet van J.A. Völcker bij Frederik Muller & Co. in 1888: *la suite complète est fort rare, surtout sur grand papier.* Als reden hiervoor vermeldt de catalogus: *par une erreur on n'a tiré de la 5e partie qu'un nombre très-restreint, ce qui rend cette partie presque introuvable.* Aan het Instituut heeft het vermoedelijk niet gelegen: dit betaalde de van Ipenbuur & Van Seldam ontvangen 150 exemplaren. Er zijn in de notulen van de Tweede Klasse geen aanwijzingen dat de stukken niet geleverd en onder de leden uitgedeeld zouden zijn.[24]

Met dank aan drs M.L.F. van der Beek, Het Nederlands Muntmuseum en M.H.A. Kohlen, Rijksmuseum Amsterdam.

Lijst van penningen gepubliceerd in de Algemeene Konst- en Letterbode van 20 februari 1846 (n.b.: de nummers van de stukken die in het Vijfde Stuk van het *Vervolg* staan afgebeeld zijn vet weergegeven; de volgnummers, waarvoor hetzelfde geldt, zijn door de auteur toegekend).

1752	**1**	Aanvaarding van het gouvernanteschap door Prinses Anna, te Harderwijk gemunt	**407**
	2	Oprichting van de Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem	**328**
	3	Verheffing van Willem V tot ridder van de kouseband, door Holtzhey	**326**
	4	Als voren, door Holtzhey, kleiner	-
	5	Op de munt van Harderwijk, door M.H.	**407**
	6	Overlijden van H.B. Hoedmaker, Hoogduits predikant te 's-Gravenhage	-

1753	7	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	-
	8	Als voren, door Holtzhey, anders, kleiner	**329**
	9	Oprichting van het Stolpiaans Legaat	**331**
	10	25-jarig huwelijk van ds P. Smidt en S. de Koker	-
	11	Aanstelling van J. Cramer tot muntmeester te Harderwijk, door D.V.S.	**330**
1754	**12**	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	**332**
	13	Als voren, kleiner	-
	14	Bezoek van Prinses Anna met haar kinderen bij de douairière Maria Louise op Oranjewoud, door Holtzhey	**334**
	15	Hetzelfde op het jaar 1765, door Van Moelingen	-
	16	Anna, gouvernante en voogdes van de Erfprins van Oranje, met het wapen van Sneek, door N. van Swinderen	**350**
1755	**17**	Aardbeving te Lissabon, door Holtzhey	**335**
	18	Als voren, anders, met Duitse inscriptie	-
	19	Overlijden van Leendert de Neufville	**336**
1756	**20**	Eeuwfeest van de Tekenacademie te 's-Gravenhage	**337**
	21	G. van Swieten, med. doctor	**338**
	22	Overlijden van G. Kessel, pred. te 's-Gravenhage	-
1757	**23**	Geboorte van Willem Zeelandus van Borsselen	**339**
	24	Eeuwfeest op de volbouwing van het diac. weeshuis te Amsterdam, door Van Moelingen	**343**
	25	De Staten van Gelderland aan de muntmeesters van Harderwijk	**340**
	26	50-jarig huwelijk van G. Hooft, burgemeester te Amsterdam en Hester Hinloopen	-
	27	25-jarig huwelijk van D. Kulenkamp, geref. leraar te Amsterdam en A.M. Franszen	-
	28	Huwelijk van Prins Karel van Nassau-Weilburg en Prinses Carolina, door Holtzhey	**358**
1758	29	25-jarig huwelijk van J. Brandts en S. van der Heijden	-
	30	Oprichting van het Geref. Diak. Oud. Mannenhuis te Leeuwarden	**344**
	31	Theod. Knöffel, overleden te Suriname, door P.L.K.	**345**
1759	**32**	Dood van Anna, gouvernante douair. van Willem IV, door Holtzhey	**349**
	33	Als voren, door Van Swinderen	**347**
	34	Als voren, anders, door Van Swinderen	**348**
	35	Overbrenging van het vaandel te Utrecht van Kapit. van Dam	**354**
	36	Inwijding van het diak. O. Vrouwenhuis te Utrecht, door Holtzhey	**355**
	37	Ter ere van de Prinses, moeder van Willem IV, grootmoeder van Willem V	**351**
	38	Overlijden van W. Muilman, predikant te 's-Gravenhage, door Van Moelingen	-
	39	Overlijden van ds G. van Aalst te West-Zaandam	-
	40	Maria Louise, landsdag- of huldigingspenning, andermaal voogdes over Willem V, door Van Swinderen	**352**
	41	25-jarig huwelijk van C.H. van Leeuwen, burgem. van Brielle en rentmeester van het land Voorne	-
1760	**42**	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	**356**
	43	Als boven, kleiner	**357**
	44	J. Mossel, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië	**361**
	45	Overlijden van H. Smith, heer van Langeweide, drossaart van Vianen en Ameide	-
	46	Overlijden van Ludwig van Zinzendorf, opperste der Broedergemeenten	**360**

	47	Toegangspenning tot de Amsterdamse kruidtuin, aan Jeron. de Bosch	-
	48	25-jarig huwelijk van S. Gilles, raad in den hove van Holland, Zeeland en West-Friesland	-
1761	**49**	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	**362**
	50	Vroedschapspenning van 's-Hertogenbosch	**363**
	51	Kroning van Carolina van Oranje tot Koningin van Engeland	-
1762	**52**	Nazien der Gelderse munt onder Novisadi	**366**
	53	93e verjaardag van Huibert Bastert	-
1763	**54**	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	**367**
	55	Van der Parra, gouverneur-generaal van Nederlands-Indië	**369**
	56	Als voren, met het jaartal 1768, door Holtzhey	426
	57	25-jarig huwelijk van burgemeester T. Lestevenon en E. Alewijn, door Holtzhey	-
	58	Einde van de zevenjarige oorlog, door Holtzhey	**368**
1764	**59**	Aanvang van het jaar, door Holtzhey	**370**
	60	J. de Bosch, vijftig jaar inspecteur van het Collegium Medicum te Amsterdam, door B.C. van Calker	**372**
	61	Nazien van de munt te Harderwijk, door Van Moelingen	**371**
	62	Overlijden van ds Fontein te Harlingen, door B.C. van Calker	-
1765	**63**	Overlijden van Maria Louise, douair. J.W. Friso, moeder van Willem IV, grootmoeder van Willem V	**376**
	64	Overlijden van A.B. Robineau, Waals predikant te 's-Gravenhage	-
	65	Welvaart der stad Utrecht (Vroedschapspenning?)	**374**
	66	Vroedschapspenning van 's-Hertogenbosch	**375**
1766	**67**	Aanvang van het jaar	**380**
	68	Op de Westfriese munt	**393**
	69	Friese landsdagpenning met het borstbeeld van Willem V	**392**
	70	Eerste eeuwfeest van het Aalmoezeniersweeshuis te Amsterdam	**379**
	71	Inhuldiging van Willem V als stadhouder der Verenigde Nederlanden	**386**
	72	Inhuldiging van Willem V als stadhouder der Verenigde Nederlanden	-
	73	Willem V, markies van Veere en Vlissingen, *Felicitas*, door Van Moelingen	**408**
	74	Als voren, anders, door Van Moelingen	-
	75	Willem V, ingehaald te Utrecht, door H. de Meijer	**390**
	76	Willem V, ingehaald te Kampen, door Holtzhey	**394**
	77	Als voren, kleiner	-
	78	Meerderjarigheid van Willem V, leeuw op het zeil	**389**
	79	Als voren, anders	-
	80	Als voren, *Uw frisse jeugd*	**388**
	81	Als voren, *Ut patriae*, door Holtzhey	**382**
	82	Als voren, *In te spero*, door Van Moelingen	**391**
	83	Als voren, *Arripe confides* etc., door Van Moelingen	**391**
	84	Als voren, Borstbeeld, k.z. *ter inhuldiging*	**387**
	85	Als voren, de wapens der 7 Provinciën	**385**
	86	Als voren, *De Prins van Oranie*	**384**
	87	Als voren, *In mentore cerno minervam*	**383**
	88	Als voren, *Alma dici nuncius*	**381**
	89	Als voren, *Willem V*	**384**
	90	Prins te paard, *Vivat de Prins van Oranje*	738
	91	Willem V, volbrachte reis tot zijn huwelijk, door Van Berckel	**400**
	92	P. Curtenius, hoogleraar te Amsterdam	**397**
	93	25-jarig huwelijk van mr T. Beels, burgemeester van Brielle en gecommitteerde in het Collegie der Admiraliteit op de Maas	-

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KPK Koninklijk Penningkabinet te Leiden; KNIW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten; VAN LENNEP Gemeentearchief Amsterdam: Familiearchief Van Lennep; NNBW *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, 10 dln Leiden; DE VRIES Koninklijke Bibliotheek te Den Haag: Familiearchief De Vries; VVL *Beschrijving van de Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon*)

1 DE VRIES invnr 121-B-7, Rethaan Macaré aan De Vries d.d. 29-12-1826. KNIW invnr 99, Notulen IV 202; ibid., invnr 80, Uitgaande Brieven III, Secretaris Tweede Klasse aan De Jonge d.d. 22-9-1827.

2 In de 71 brieven van De Jonge aan De Vries in het Familiearchief De Vries komt het *Vervolg* slechts sporadisch ter sprake: beide heren hielden zich veeleer bezig met de uitgave van ander werk; VVL IV (1840) i-ii.

3 KNIW invnr 100, Notulen V 96, 147 en 250; ibid., invnr 101, Notulen VI 111.

4 In 1833 trad Hendrik van Ipenbuur uit de firma ten behoeve van Jan van Seldam, *Uitgever & Debutant. Officiëel Orgaan van den Nederlandschen Uitgeversbond* jrg. 1 no 49, d.d. 8-9-1906.

5 DIRKS invnr 39, De Vries Jerz. aan Dirks d.d. 29-12-1857. Sinds 1835 was hij (tevens?) plaatsvervangend kantonrechter te Amsterdam, zie NNBW IV, 1428-1429. VVL IV (1840) iv en vi; KNIW invnr 75, Brieven aan Niet-Leden II d.d. 30-7-1845.

6 De Vries *hechtte zoo bepaald niet aan het gezigt der platen, integendeel plaatste* zooveel *ik maar kon*. Zijn vader en vooral De Jonge hadden het graag anders gezien, zie DIRKS invnr 45, De Vries Jerz. aan Dirks d.d. 13-1-1863 en 19-5-1863; ibid., invnr 48, d.d. 21-4-1866. Voor Van der Meulen: WALLER *op. cit.* 222; voor Couwenberg: ibid. 69; voor Sluyter: ibid. 303. VVL IV (1840) 267-268: *later heeft de Klasse besloten het beschrijven der Penningen in dit Vierde Stuk, tot het Overlijden en de Begrafenis van Prins Willem den Vierde uit te strekken, waardoor dit Stuk met drie Platen vermeerderd is.*

7 KNIW invnr 91, Rapporten VIII 3, Rekening Ipenbuur & Van Seldam d.d. 20-7-1840; ibid., invnr 92, Rapporten IX 33, Rekening Van Rossum d.d. 15-6-1848. De boekbinder diende zijn nota abusievelijk pas in 1848 in.

8 KNIW invnr 75, Brieven van Niet-Leden II, Ipenbuur & Van Seldam aan De Vries d.d. 22-6-1840 en 2-9-1840; ibid., invnr 91, Rapporten VII 30 en VIII 1.

9 Ibid., invnr 102, Notulen VII 14 en 20.

10 Ibid. 25; ibid., invnr 91, Rapporten VIII 28*.

11 Ibid., 27 en 30; DE VRIES invnr 121-B-6, De Jonge aan De Vries d.d. 4-12-1844.

12 DE VRIES invnr 121-B-6, De Jonge aan De Vries d.d. 20-8-1844 en 13-7-1845; KNIW invnr 102, Notulen VII 56-57; ibid., invnr 75, Brieven van Vreemden II, De Vries Jerz. aan Secretaris Tweede Klasse d.d. 30-7-1845.

13 Ibid., De Jonge aan De Vries d.d. 22-12-1845; KNIW invnr 102, Notulen VII 74-75 en 79. De oproep verscheen in *Algemeene Konst- en Letterbode* 8 (1846) 124-127.

14 Ibid., 115 en 123; invnr 75, Brieven van Vreemden II, Ipenbuur & Van Seldam aan De Vries d.d. 2-1847; ibid., invnr 92, Rapporten IX 1 d.d. 4-1847. KPK, D 80.120, De Vries Jerz. aan Van Dam Dwz., d.d. 15-5-1847. In een brief aan Dirks noemt De Vries zichzelf *adsistent* [...] *a titulo oneroso*. DIRKS invnr 39, De Vries Jerz. aan Dirks d.d. 8-12-1857.

15 *Vaderlandsche Letteroefeningen, of Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen* (1849) 120; DIRKS invnr 44, De Vries Jerz. d.d. 14/15-2-1862.

16 Uitkomst van een steekproef gebaseerd op een vergelijking van p. 176 (Derde Stuk) en pp. 216-217 (Vierde Stuk), die elk circa 40 regels van circa 60 karakters bevatten, met pp. 415 en 442 (Vijfde Stuk), die circa 50 regels van circa 80 karakters bevatten.

17 VVL V (1848) iv; DIRKS invnr 39, De Vries Jerz. aan Dirks d.d. 8-12-1857.

18 KPK, D 80.120, De Vries Jerz. aan Van Dam, d.d. 10-2-1849: *men heeft mij gedwongen een aankondiging te stellen van dat V Deel in de Letteroeff. Mijn vader en de Heer De Jonge bielden niet op!*

19 KNIW invnr 102, Notulen VII 186 en 188; ibid., invnr 92, Rapporten IX 19, Rekening Ipenbuur & Van Seldam d.d. 12-6-1848; ibid. IX 16 d.d. 4-10-1848.

20 De volgnummers staan niet in de Lijst van 1846, maar zijn door mij toegekend.

21 Gevolg hiervan was *dat nu de Catalogussen wel eens verkeerd opgeven: niet beschreven bij Van Loon (vervolg)*, DIRKS invnr 45, De Vries aan Dirks d.d. 19-5-1863.

22 Het is niet zo vreemd dat de toegangspenning op Jeronimo de Bosch in de Lijst van 1846 was opgenomen: vader en zoon De Vries waren niet alleen nazaten van De Bosch, maar bovendien naar hem vernoemd. In het *Vervolg Van Loon* staat een aantal penningen op Jeronimo de Bosch: VVL 372, 506, 522 en 791.

23 DIRKS invnr 39, Van Lennep aan Dirks d.d. 26-10-1857; VAN LENNEP invnr 480, Muller aan Van Lennep d.d. 5-3-1858; DIRKS invnr 40, Muller aan Dirks d.d. 19-5-1858: *over die Stukken heb ik (het zij met alle bescheidenheid gezegd) door kenners nooit veel goeds gehoord, het beste nog over het laatste stuk.*

24 *Catalogue du Cabinet Numismatique formé par feu Monsieur J.A. Völcker*, III, *Bibliothèque*, Frederik Muller & Co., 15-17 juni 1888, p. 11, nr 192. Zie ook de catalogus van de veiling jhr mr W.E.J. Berg van Dussen Muilkerk et al., 19 november 1889, nr 1218. Met dank aan Munthandel Verschoor, Strijen.

Munthandel Verschoor

VOC, Zeeland Dukaton 1741 met kabelrand, scho. 39d.

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Valse concurrentie voor 's Rijks Munt

Rivalen voor het gerecht

L.M.J. BOEGHEIM

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914 nam het Nederlandse publiek in groten getale spaartegoeden op. Getracht werd ook papiergeld zoveel mogelijk om te wisselen in zilveren munten, die werden opgepot. De regering trachtte op haar beurt aan het tekort aan guldens het hoofd te bieden door het in omloop brengen van zilverbons van *f* 1, *f* 2,50 en *f* 5. Bovendien trachtte zij aan de vraag naar zilvergeld te voldoen door aanmunting van grote aantallen zilveren guldens, die echter door het publiek prompt werden vastgehouden. In 1916 werd dan ook besloten de produktie van guldens weer tot normale proporties terug te brengen.

Het tekort aan munten in de omloop, dat door het oppotten was ontstaan, bracht enkele inventieve geesten op het idee te proberen 's Rijks Munt te gaan beconcurreren, door guldens in eigen beheer te gaan produceren. Maar de Munt stelde dit goed bedoelde gebaar helemaal niet op prijs, zoals uit onderstaand verhaal moge blijken.

Het begin

Eind juli 1917 ontving het Departement van Financiën in Den Haag een brief van De Nederlandsche Bank, waarin werd medegedeeld dat bij de Hoofdbank in Amsterdam sedert 1 april 1917 reeds 26 stuks loden guldens waren aangeboden.[1] Ook bij de Agentschappen van de bank waren reeds diverse van dergelijke valse guldens ontvangen. Gevraagd werd of het wenselijk moest worden geacht bijzondere maatregelen te treffen, gezien de blijkbare toename van vals geld in de circulatie. Het Departement vroeg 's Rijks Muntmeester, dr C. Hoitsema, om advies. Deze onderschreef het oordeel van De Nederlandsche Bank, temeer daar ook hij berichten omtrent de omloop van vals geld had ontvangen.[2] Dit scheen voornamelijk in Breda en Haarlem het geval te zijn. Hoitsema achtte zulks een bedenkelijk element, maar koesterde voor deze vervalsingen, die uit de onedele metalen lood en tin waren vervaardigd, geen bijzondere vrees. Ze waren van geheel andere orde dan de vervalsingen in Indië, waar zilverhoudende stukken werden geslagen.[3] Uiterlijk waren de stukken die in Nederland waren aangetroffen te goed als onecht herkenbaar, zodat ze nimmer lang in circulatie bleven. Ze vormden dus geen ernstig gevaar. Dit bestond – volgens Hoitsema – wel voor degenen die door onachtzaamheid dergelijke stukken ontvingen en deze trachtten uit te geven, zonder doordrongen te zijn van het risico dat hierop buitengewoon zware straffen waren gesteld. Publikatie achtte hij ongewenst daar zulks onnodige onrust zou kunnen veroorzaken. Hoitsema stelde voor de politie speciaal op het voorkomen van deze vervalsingen te attenderen door bemiddeling van het Ministerie van Justitie.

Het Ministerie van Financiën bracht de zienswijze van Hoitsema zowel ter

Valse gulden 1916, onderzocht bij 's Rijks Munt: 9,119 gram, soortelijk gewicht 10,35; gedeeltelijk oplopend randschrift. Afkomstig van De Nederlandsche Bank, voorjaar 1930. (foto Het Nederlands Muntmuseum)

kennis van De Nederlandsche Bank als van het Ministerie van Justitie. De Nederlandsche Bank volstond met een korte bevestiging.[4] Het Ministerie van Justitie had een vertrouwelijke mededeling in het *Politieblad* doen plaatsen en de procureurs-generaal bij de gerechtshoven uitgenodigd haar mededeling te doen van eventuele strafvervolgingen.[5]

De politie heeft succes

Reeds op 30 augustus 1917 meldde het parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Haag aan het Ministerie van Justitie dat op 17 augustus 1917 door de politie in Rotterdam een drietal personen was aangehouden.[6] Er was tegen hen rechtsingang[7] verleend met last tot gevangenhouding, omdat zij valse guldens zouden hebben vervaardigd en uitgegeven. Het bleek echter om vervalsing van zilverbons te gaan.

De Rotterdamse politie was blijkbaar bijzonder actief of had een keertje geluk, want al op 31 augustus 1917 verrichtte zij nieuwe arrestaties, die reeds enkele dagen later door het parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Haag ter kennis van het Ministerie van Justitie werden gebracht.[8] Ditmaal was het wel raak. De arrondissementsrechtbank in Rotterdam had beschikt dat wegens vervaardiging van valse guldens rechtsingang met last tot instructie en bevel tot gevangenneming werd verleend tegen: Adriaan Anthonius van Oostveen, oud 36 jaar, kartonwerker en Johannes Aloysius Vera, oud 42 jaar, coupeur, beiden wonende te Rotterdam. Ook hun vrouwen waren ingesloten omdat zij (net als alle vrouwen) guldens zouden hebben uitgegeven (maar dan valse). De dames hadden blijkbaar goed hun best gedaan, want na aanhouding en huiszoeking waren slechts twee valse stukken gevonden. Wel was een aantal ingrediënten, zoals matrijzen, een smeltkroes en dergelijke, geschikt voor het vervaardigen van vals geld aangetroffen. Op een portret dat bij een der verdachten in beslag werd genomen stond een scheikundige uit Delft afgebeeld. Omdat ook daar nogal wat vals geld in omloop was, werd een onderzoek ingesteld naar naam en adres van de betrokken persoon, teneinde huiszoeking te kunnen verrichten. Dit schijnt echter met een sisser te zijn afgelopen, want er wordt verder niets meer over vermeld. Wel werd nog opgemerkt dat de verdachte Vera hoogst ongunstig bekend stond.

De officier van justitie te Rotterdam achtte de mogelijkheid niet uitgesloten dat de verdachten de vervaardigers waren van het vele valse geld dat in de laatste tijd was uitgegeven. Het Ministerie van Justitie gaf van dit bericht kennis aan het Ministerie van Financiën.[9]

Het einde

De rechtszitting van de arrondissementsrechtbank te Rotterdam vond op 22 december 1917 plaats.[10] Terecht stonden: (1) Adriaan Anthonius van Oostveen en (2) Johannes Aloysius Vera wegens het vervaardigen van vals geld en (3) Bertha Elisa Hubertina Sarton en (4) Catharina Hendrika Brokken wegens het uitgeven van vals geld. De uitspraak werd vastgesteld op 3 januari 1918. Van Oostveen werd veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf met aftrek van voorarrest, terwijl de drie andere beklaagden werden vrijgesproken. Maar Vrouwe Justitia deed haar werk destijds volledig. Dus schreef het gerechtshof in Den Haag in mei 1918 nog aan het Ministerie van Justitie dat het vonnis van de arrondissementsrechtbank te Rotterdam, waarbij Van Oostveen was veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf met aftrek van drie maanden preventieve hechtenis, was bevestigd. Door de veroordeelde werd geen cassatie aangetekend.[11]

Conclusie

Het betrof kennelijk een geval van eenvoudige vervalsing, waarbij lood als muntmetaal heeft gediend. Met matrijzen werden waarschijnlijk gietvormen bedoeld. Gegoten loden munten zijn makkelijk als vals herkenbaar, alleen al aan de grauwgrijze kleur en de doffe klank. Veel plezier zullen de vervalsers van hun arbeid niet hebben gehad, wel veel werk. Maar hun dames zullen allicht een hoedje of een paar schoenen aan de zaak hebben overgehouden. 's Rijks Munt behoefde in ieder geval voor concurrentie niet bevreesd te zijn. 's Rijks Muntmeester Hoitsema kon gerust zijn; de valse stukken waren *net even anders!*

Met dank aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht, voor diens weloverwogen kritisch commentaar.

NOTEN

1 ARA, Archief Ministerie van Financiën 2.08.36 inv. 381, brief van De Nederlandsche Bank dd. 20.7.17.

2 Ibidem, brief nr 2198VM van 's Rijks Muntmeester aan het Ministerie van Financiën.

3 In Nederlands Oost-Indië kwamen sedert 1890 vrij veel valse zilveren rijksdaalders en guldens voor, die perfect waren nagemaakt en erg moeilijk als vals waren te herkennen.

4 ARA, Archief MvFin. 2.08.36 inv. 381, brief dd. 2.8.17 van De Nederlandsche Bank aan het MvFin.

5 Ibidem, brief dd. 24.8.17 van het Ministerie van Justitie aan het MvFin.

6 Ibidem, brief nr 3695 dd. 30.8.17 van het parket van de procureur-generaal te 's-Gravenhage aan het Min. van Justitie.

7 Rechtsingang verlenen: verklaren dat tot strafvervolging zal worden overgegaan.

8 ARA, Archief MvFin. 2.08.36 inv. 381, brief nr 3741A dd. 4.9.17.

9 Ibidem, brief nr 532 dd. 24.9.17 van het MvJ. aan het MvFin.

10 Ibidem, brief nr 126A dd. 8.1.18 van het parket van de procureur-generaal bij het gerechtshof te 's-Gravenhage aan het Ministerie van Justitie.

11 Ibidem, brief nr 2577A dd. 13.5.18.

FIDEM-penning 1998: een prijsuitreiking

KAREL SOUDIJN

In 1963 pubiceerde de Groningse psycholoog B.J. Kouwer een boek met als titel *Het spel van de persoonlijkheid*. Hierin beschrijft hij allerlei theorieën over hoe mensen in elkaar zitten. Aan het slot van zijn overzicht vergelijkt Kouwer onze persoonlijkheid met een ui. Als we daar een schil van afhalen, houden we nog steeds een ui over; kennelijk is zo'n schil niet van bijzonder grote betekenis. Geen enkele schil lijkt onmisbaar: ze mogen allemaal weggehaald worden, maar op het laatst sta je dan met lege handen. Een ui heeft geen vaste kern. De schillen die stuk voor stuk bijzaak lijken, vormen tezamen nu juist de hele ui. Iets dergelijks kan volgens Kouwer ook gezegd worden van onze persoonlijkheid. Die heeft ook geen kern. We kunnen onszelf derhalve opvatten als een collectie bijzaken.

Dit beeld drong zich aan mij op, toen ik de penning zag die Mirjam Mieras heeft ontworpen voor het FIDEM-congres dat in 1988 in Den Haag wordt gehouden. Zij maakte een penning waarbij de kern eveneens lijkt te ontbreken. Alles wat er als bijzaak uitziet (en dus eigenlijk weggelaten kan worden) blijkt hoofdzaak te zijn.

Deze raadselachtige penning zit als volgt in elkaar. In een metallic gespoten zakje, met opschrift, bevindt zich een metalen doosje dat opengemaakt kan worden. Aan de binnenkant van de deksels zijn foto's geplakt van respectievelijk een maan en een muis. Verder bevindt zich los in het doosje een glazen lens waarop een eenvoudige tekst is aangebracht. Met die lens kunnen we desgewenst de afbeelding van de maan of van de muis vergroten. *Maan en muis* bestaat uit een dubbele verpakking en een hulpmiddel (de lens). Wie de verpakking wegneemt houdt alleen maar een hulpmiddel over, dat dan nergens toe dient. De penning bestaat op dat moment niet meer. Sterker nog: wie die onderdelen geïsoleerd bekijkt, mist de essentie van de penning. Wie echter alle onderdelen netjes op hun plaats laat zitten, die ziet alleen maar de buitenkant van een zakje. Alles bij elkaar een vreemde constructie: het coherente geheel lijkt ontoegankelijk, maar de uit elkaar gehaalde elementen liggen er in elke opstelling verbrokkeld bij.

Maan en muis is geen penning die we op de gebruikelijke manier kunnen bekijken. We zien steeds brokstukken of iets dat nog geopend moet worden. Altijd zullen we in de waarneming iets missen. Een speels ontwerp, dat menig verzamelaar droevig of kwaad zal maken. Waar is de penning? Overal en nergens. Is dit nog wel een penning? Daarover valt te discussiëren.

Mirjam Mieras, werkzaam in Amsterdam, won met haar ontwerp een prijsvraag die de Stichting Internationale Penningkunst eind 1995 uitschreef. Op 21 november 1996 werd in Museum Beelden aan Zee te Scheveningen het juryrapport openbaar gemaakt. Het museum toonde bij die gelegenheid de zes schetsontwerpen die in de tweede ronde van de prijsvraag beoordeeld waren door de jury.

Het thema van het in Den Haag te houden FIDEM-congres 1998 is 'beïnvloeding'. De (Nederlandse) kunstenaars die een ontwerp voor de congrespenning instuurden, moesten

op één of andere wijze uitdrukking geven aan dit thema. Overigens gaf de jury een zee van ruimte. 'Beïnvloeding' mocht worden opgevat als (1) 'de invloed van de persoonlijke omgeving van de kunstenaar', (2) 'de omgeving waarin artistieke bekwaamheid en creativiteit eigen zijn gemaakt', (3) 'de invloed van kunsttraditie en kunststromingen' en (4) 'de invloed van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen'.

Deze citaten uit het juryrapport suggereren dat kunstenaars naar eigen goeddunken konden handelen, mits zij hun ontwerp maar vergezeld lieten gaan van een briefje waarin zij op één of andere wijze het idee verwerkten van 'beïnvloeding'. Anders gezegd: alles heeft altijd wel iets te maken met een persoonlijke, een artistieke of een maatschappelijke beïnvloeding.

In de eerste ronde, waarin kunstenaars alleen nog maar hoefden te tonen dat zij iets interessants te bieden hadden, zond Mirjam Mieras foto's in van alledaagse objecten die volgens de jury een sterk vervreemdend effect gaven, zoals van boterhammen met muisjes. In een toelichting schreef zij, dat ze de afwezigheid van fotografie in de penningkunst opmerkelijk vond. Verder stelde zij, dat 'beïnvloeding' vaak uitgangspunt is voor haar fotowerken: 'Ik beïnvloed de vruchtenhagel door haar uit haar verband te halen en ik beïnvloed de toeschouwer door hem een bekend maar afwijkend beeld te tonen.'

Behalve Mirjam Mieras werden nog vijf andere kunstenaars geselecteerd voor de tweede ronde. Nu moesten zij schetsontwerpen voor de FIDEM-penning inzenden. Het ontwerp van de winnares werd in een derde ronde uitgewerkt tot het kunstwerk dat ik hierboven reeds besprak. Uit het juryrapport vat ik kort samen welke andere ontwerpen voor de tweede ronde werden ingestuurd.

Dini Besems kwam met een zwart kartonnen pasfotomapje, waarin een geëtste metalen pasfoto van een Chinees was gestoken. Vertikaal over het portret is de tekst 'portrait of a perfect stranger' gegraveerd.

Jan Dietvorst vervaardigde wasmodellen van penningen waarop verschillende soorten dieren op een zeer dikke rand kruipen: katachtigen, amfibische modderkruipers, 'non-descripte levendbarende zoogdieren' (moeder en zoon) en koudbloedigen.

Guus Hellegers presenteerde een vierkante vorm, overgaand in een cirkel die deels uit het vlak is 'gesneden'. Op de penning, die rechtop moet staan, bracht hij vierkante en ronde banen aan, die bijvoorbeeld het mannelijke en het vrouwelijke kunnen symboliseren.

Miranda Rikken ontwierp een vijfhoekige vorm van vier centimeter doorsnee, met daarin een merkteken.

H.R. Roeten presenteerde een kartonnen schuifdoosje met opdruk, waarin perspex blokjes met menselijke afbeeldingen waren aangebracht.

Op één na stuurden de kunstenaars een toelichting mee, waarin zij verduidelijkten hoe zij het thema 'beïnvloeding' hadden verwerkt. Misschien is het wel een zwakte van de hele prijsvraag, dat dergelijke toelichtingen ook echt nodig waren om aan buitenstaanders duidelijk te maken wat een bepaald ontwerp nu eigenlijk te maken had met het thema.

Mirjam Mieras schreef in haar toelichting niet alleen hoe het grote (de maan) en het kleine (de muis) ons leven beïnvloeden. Zij benadrukte bovendien, dat zij met haar penning het kijken centraal wilde stellen. 'Ik reik een instrument aan om beter te gaan kijken. Tevens geef ik aan waarnaar gekeken zou kunnen worden: van maan tot muis is de moeite waard om te bekijken. Alles leent zich ervoor bekeken te worden. De penning bevindt zich tussen twee uitersten: de

maan is ver weg en "van onder" bekeken, de muis is dichtbij en van boven bekeken.' Daar voegde ze nog aan toe: 'Maan en muis zijn hier even groot. Het verre en nabije is zodoende gelijkwaardig.'

De jury kende geen tweede en derde prijs toe. Men vond het verschil tussen het ontwerp van Mieras en dat van de andere kunstenaars te groot.

Bij de prijsuitreiking in Scheveningen sprak de winnares in haar dankwoord over de soms zeer banale obstakels die zij moest overwinnen om alles tot een goed eind te brengen. Ze las bovendien een brief aan haar kleine neefje voor, waaruit duidelijk werd dat de muis sinds kort het leven van de kunstenares enorm heeft beïnvloed.

[Het juryrapport van de prijsvraag is op verzoek verkrijgbaar bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet; C. Voigtmann, 071-5120748.]

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Muntmelange

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Een 'echte' duit

Begin augustus 1996 ontving de redactie van Muntmelange een vriendelijke brief van Peter Ilisch, verbonden aan het Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, met nadere opmerkingen over de munt met de legende EEN DUIT en een Kleefs uiterlijk. Als doorgeefluik van meningen, nieuwe opvattingen en puzzelstukjes die verzamelaars en wetenschappers mogelijk weer een stukje verder kunnen helpen in hun onderzoek, geeft Muntmelange hieronder de opmerkingen en aanvullingen van Peter Ilisch weer.

In Muntmelange van *De Beeldenaar* 3 (1996) in 'Een "echte" duit' beschrijft C.G.J. Pannekeet een door hem verworven munt van het Kleefse type met de tekst EEN DUIT, gevonden in Rotterdam. Pannekeet gaat in op de verschillende toeschrijvingen van deze munt door de auteurs J.R. de Mey en J. Schulman. De Mey neemt deze duit op onder Kleef, Schulman beschrijft de duit als een particuliere munt geslagen in een onbekend munthuis in de Nederlanden. Op basis van het afwijkende wapenschild, de Nederlandse tekst 'Een duit' en een te laag gewicht (voorgeschreven is 2 g, het door Pannekeet beschreven stuk weegt 1,2 g[1]), schrijft Pannekeet dit type toe aan 'het werk van een vervalser of hagemunt', geslagen in een gebied waar men vertrouwd was met het Kleefse kleingeld: Gelderland en Overijssel. Ilisch merkt in zijn brief op dat de toeschrijving van De Mey gebaseerd is op het werk van G. Schön, die op zijn beurt de toeschrijving gebaseerd heeft op het werk van F. Freiherr von Schrötter. In een later boek van deze auteur wordt de duit toegeschreven aan het munthuis van Emmerich.

Het munthuis te Emmerich werd in 1689 opgericht en tot 1695 werden daar zilveren munten geslagen, met een uitzondering in 1692 toen er ook koper vermunt werd. Sinds 1695 werden er alleen nog maar koperen duiten geslagen, 'Seit 1695 entstanden in Emmerich nur noch Kupferdeute.'

Het wapen op de munt EEN DUIT is niet dat van Kleef. Pannekeet beschrijft het als 'een vage verticale lijn met een punt'. De verticale lijn met punt is de scepter van het Markgraafschap Brandenburg. Kleef was vanaf 1624 in het bezit van Brandenburg. Het wapen met de scepter is ook gebruikt voor de duiten van 1670. De zilveren munten geslagen in het munthuis van Emmerich zijn, zo blijkt uit de stempelstand, zeker mechanisch gemaakt. De door Von Schrötter (1922) aan Emmerich toegeschreven duiten zijn met de hand geslagen. Uit deze gegevens concludeert Ilisch tenslotte dat de uitspraak door Von Schrötter dat de zilveren munten en koperen duiten uit één en hetzelfde munthuis te Emmerich afkomstig zijn, mogelijk niet juist is.

Pannekeet schrijft over de vondstgeschiedenis van zijn duit: 'Het feit dat dit muntje een vondst uit Rotterdam is, bewijst dat zij ook in de andere delen van de Nederlanden in gebruikt zijn geweest.' Binnen de grote hoeveelheid kopergeld die sinds de uitvinding van de metaaldetector overal in ons land los gevonden wordt en die het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te zien

krijgt, maar ook in de vondstmunten afkomstig uit gecontroleerde vondstomstandigheden (opgravingscomplexen), bevindt zich altijd weer een aantal buitenlandse koperen munten ter grootte van een duit. De Kleefse duit uit de 17e eeuw is binnen deze groep altijd weer een goede oude bekende. De besproken EEN DUIT komt echter minder vaak voor dan de veel gevonden gewone duiten van Kleef.

NOOT

1 Ilisch merkt op dat ook de Kleefse duiten van 1692 tot 1697 in de collectie van het Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte niet het voorgeschreven gewicht van 2 gram hebben: 0.93, 1.17, 1.19, 1.26, 1.37, 1.45, 1.61 en 1.97 gram.

LITERATUUR

J.R. DE MEY *Le monnaye de cuivre d'Allemagne* (Brussel 1986)
G. SCHON *Katalog der Kupfermünzen des Römisch-Deutschen Reiches im 16., 17. und 18. Jahrhundert* (Graz 1978)
F. FREIHERR VON SCHROTTER *Die münzen Friedrich Wilhelms des Grossen und Friedrichs III. von Brandenburg auf Grundlage der Sammlung des Kgl. Münzkabinetts* (Berlin 1913) nr 863
F. FREIHERR VON SCHROTTER *Die Münzen Friedrich Wilhelms des Grossen Kurfürsten und Friedrichs III. von Brandenburg, Münz- und Geldgeschichte 1640-1700* (Berlijn 1922) blz. 337
J. SCHULMAN *Handboek Nederlandse munten van 1795-1965* (Amsterdam 1966)

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Een ruiterschelling van Zutphen met vier maal de letter N in spiegelbeeld

HANS VAN DER VALK

In oktober 1995 kocht ik op een verzamelaarsbeurs een ruiterschelling van Zutphen uit 1688, waarop de letter N twee maal op de voorzijde en twee maal op de keerzijde in spiegelbeeld is weergegeven. Kort daarop ontving ik een nieuw nummer van *De Beeldenaar* met een artikel van J.C. van der Wis over vergissingen van de stempelsnijder Johan Sluyter op munten van Deventer, Nijmegen en Zutphen uit het einde van de 17e eeuw. Johan Sluyter maakte fouten bij het snijden van stempels die het spiegelbeeld van de voorstelling op de munten moeten zijn. De meest voorkomende afwijking is de letter N in spiegelbeeld. De ruiterschelling moet gezien het jaartal en de afwijkende N ook aan Johan Sluyter worden toegeschreven.

Zutphen, ruiterschelling 1688, zilver (part. coll.)

LITERATUUR

J.C. VAN DER WIS De vergissingen van een stempelsnijder *De Beeldenaar* 19 (1995)

Penningnieuws

JANNES LIMPERG

JAN PAUL KRUIMEL
Old Shatterhand
Brons, circa 83 mm hoog
Een eenzijdige penning met het portret van Old Shatterhand. Vrij ontwerp.

Jaarpenning 1995
Brons (45 mm)
'De gedachte achter deze penning is dat het einde van de eeuw nadert. Overigens eindigt de eeuw niet bij het begin van het jaar 2000 maar bij het voltooien van dat jaar.'
Vz.: Een landschap met de jaren die deze eeuw nog moet doorlopen. Aan de horizon komt het jaar 2000 op.
Kz.: Afbeelding van het verloop van de eeuw, nu in de vorm van een horloge, waarop de tijd (circa 22.49 uur) eveneens het voortgaan van de eeuw aangeeft. Op de plaats waar gebruikelijk de datum is aangegeven, nu het jaartal 1995: MVM.

Put all your troubles in a box
Brons, circa 68 mm hoog
De penning is gebaseerd op een liedje van de Duncan Sisters (jaren twintig of dertig).
Put all your troubles in a great big box,
As big as a box can be
Put all your troubles in a great big box,
As big as a box can be:
Put all your troubles in a great big box
And lock it with a great big key:
Crying never yet got anybody anywhere,
So just stick out your chin
AND
JAM all your troubles in a great big box
And sit on the lid and grin.
'De penning beeldt het lied uit. De domheid van de achterliggende gedachte – alsof de zorgen in de dood zouden blijven – blijkt uit het feit dat de afgebeelde persoon weinig hersens heeft.'

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

Penning ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Remonstrantse Broederschap (RB)
Gegoten brons (80 mm)
Het kerkgenootschap werd in 1619 in Antwerpen opgericht door de predikant Johannes Uijtenbogaert.
Vz.: Zijn portret.
Kz.: De letters R en B zijn hier centraal geplaatst en ook nog in spiegelbeeld gezet; dit om een van de taken van dit kerkgenootschap te symboliseren namelijk om de mensen af en toe een spiegel voor te houden. Omschrift: 'Eenheid in het nodige, vrijheid in het onzekere, in alles liefde'.

Boekbesprekingen

JAN VAN GEELEN

WOLFGANG STEGUWEIT (ed.)
Die Kunstmedaille in Deutschland. 1993-1995. Mit Nachträgen seit 1988.
Deutsche Gesellschaft für Medaillenkunst/Münzkabinett Staatlichen Museen zu Berlin, Berlijn 1996.
ISBN 3-7861-1926-0, 202 blz.

Deze uitgave, de vierde in een reeks, is een kostelijke, kloeke bundel over penningen en penningkunst in Duitsland. In het voorwoord wordt de verandering van de reekstitel Die Kunstmedaille der Gegenwart in Deutschland in kortweg Die Kunstmedaille in Deutschland op zinnige en dynamische wijze verwoord: 'Die Weglassung der Temporalbestimmung bedeutet keine inhaltliche Reduzierung, kein Ausstieg aus der Energie zur Förderung der zeitgenössischen Kunstmedaille. Ganz im Gegenteil. Die somit möglich gewordene Öffnung für historische Themen und Bezüge, gelegentlich auch durch Einbeziehung internationaler Tendenzen, erweitert den Horizont, schärft den Blick für die Leistungen der Medailleure in Vergangenheit und Gegenwart und erhellt das gesellschaftliche Umfeld, das diesen besonderen Formen im Bereich der Reliefplastik ein günstiges Klima schafft oder die Vitalität raubt.'

Hierna volgt een tekst van Fidempresident Mark Jones uit 1995 'Fidem today and tomorrow', waarin met gepaste zorg wordt opgeroepen tot waakzaamheid en inzet: 'Wir müssen Wege finden, die sicherstellen, dass eine neue Generation von Medailleuren mit neuen Ideen über die Zukunft ihrer Kunst vor dem Jahrtausendwechsel den Durchbruch schaffen.' Daarna volgen nog twee voordrachten uit dezelfde jaarvergadering 1995 van de DGMK, door de medailleur Peter G. Güttler ('Wie ich zur Medaille kam') en door de verzamelaar Helmut Emrich ('Die Medaille und ich').

Wolfgang Steguweit vervolgt met een overzicht van de meer dan 180 Duitse deelnemers aan de Fidem-exposities sinds 1951. Hierna een uiteenzetting dat in navolging van onze Vereniging de DGMK elk jaar een of twee penningen gaat uitgeven: Jahresmedaillen die aan de keerzijde als zodanig worden gewaarmerkt. Voor 1996 zijn een penning van Siegmund Schütz en een van Wilfried Fitzenreiter uitgegeven (deze worden de leden aangeboden voor 75 DM per stuk). Aandacht wordt ook besteed aan de penningontwerpen voor het XIIe Internationale Numismatische Congres, dat in 1997 in Berlijn wordt gehouden. De daarna volgende vier bijdragen zijn: 'Probleme bei der Erfassung von Medaillen und Medailleuren im deutschsprachigen Raum seit 1870', 'Anmerkungen zu Aktenstücken aus dem Nachlass von Dr. Otto Marzinek', 'Bericht zum Medaillenkolloquium Gotha am 4. Mai 1996' en 'FIDEM 2000 in Deutschland'.

Hoofdbestanddeel is de meer dan 100 bladzijden beslaande 'Katalog', met daarin 247 afgebeelde penningen, recent werk van 42 medailleurs, die allen met een korte biografie worden gepresenteerd. En maar kijken. De bundel wordt afgesloten door een 285 nummers tellende bibliografie en een register.

Deze uitgave geeft een grote hoeveelheid informatie in woord en

beeld, boeit door de originaliteit en andere kwaliteiten van het besproken werk, en enthousiasmeert door de zorgvuldigheid en numismatische gedrevenheid waarmee het geheel is samengesteld.

Om gelukkig mee te zijn: een bloeiende penningkunst en een uiterst actieve vereniging.

ULF DRÄGER *Deutsche Kunstmedaillen des 20. Jahrhunderts. Aus der Sammlung des Landesmünzkabinetts Sachsen-Anhalt.* Deel 5 in de door Wolfgang Steguweit bezorgde reeks 'Die Kunstmedaille in Deutschland'. Halle (Saale) 1996. ISBN 3-7861-1955-4, 168 blz.

Deze uitvoerige tentoonstellingscatalogus, mede uitgegeven door de Staatliche Galerie Moritzburg Halle/Landesmuseum Sachsen-Anhalt, beschrijft goed gedocumenteerd 183 geëxposeerde penningen (ongeveer een tiende van de museumcollectie) van bijna 100 medailleurs (104 penningen zijn in dit boek fraai afgebeeld). Behalve het boeiende beeld dat men krijgt van de twintigste-eeuwse Duitse penningkunst in deze verzameling, is het ook interessant lezen in de beide opgenomen essays, samen 50 bladzijden met veel illustraties, over de 'Geschichte der Sammlung des Landesmünzkabinetts Sachsen-Anhalt' en 'Die Hallesche Medaillenschule'. Hierin komen met name het wel en wee tijdens de tweede wereldoorlog, onder de Sovjet-bezetting en in de DDR-periode ter sprake. Eén citaat uit de inleiding: 'Die Überzeugungskraft einer Idee, denkmalhaft versinnbildicht oder poetisch überhöht, ist Kennzeichen für eine qualitätvolle Kunstmedaille.' De uitgave wordt afgesloten met een literatuuropgave en een persoonsregister. Voor de scherpe penningliefhebber valt het te betreuren dat van de levende medailleurs niet de adressen zijn vermeld (zoals ook niet in het hierboven besproken vierde deel). Immers, men zou zo graag willen overwegen om een brief te schrijven en te vragen of en hoe een bepaalde penning te verwerven is. Ook heb ik in dit deel nergens kunnen vinden wanneer de tentoonstelling in 1996 precies is gehouden.

BERT VAN BEEK

Numismatische Kring Oost-Nederland 1961-1996. 88 blz., *f* 17,50 (incl. porto). Te bestellen via rekening Postbank no 56.59.516 of ABN/AMRO no 49.67.84.730 o.v.v. 'Jubileumboek'.

Dit is een eenvoudige, maar leuke en levendige uitgave ter gelegenheid van het 35-jarige bestaan van de Numismatische Kring Oost-Nederland, dat vergezeld ging van een op 2-11-1996 geopende tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Zutphen ('Geld heeft meer ... dan alleen een betaalfunctie') en de creatie van een door H. Helldorfer ontworpen gegoten jubileumpenning (*f* 75, te bestellen via rekening no 56.59.516 van de Postbank o.v.v. 'Penning'). De bundel bevat twintig geheel verschillende, korte maar aansprekende bijdragen van onder anderen Dick Purmer, R.J. Zaalberg ('Latijnsamerikaans zilver in de Indische Archipel'), Jan Koning en Toon Opdam. Kringsecretaris is drs A.J.M. Opdam, Klaroen 6, 6904 PB Zevenaar (0316-340521).

H. VANHOUDT *Atlas der munten van België.* Herent 1996. ISBN 90-9009686-8. A4 formaat, 380 blz. (waarvan 192 met afb.), ingen., Bfr. 1000 (excl . verzendkosten). Te bestellen: (1) door overmaking van Bfr. 1300 op postcheckrekening 000-1614677-15 van EGMP te Herent (B), o.v.v. 'Atlas'; (2) schriftelijk bij het EGMP vzw,

t.a.v. H. Vanhoudt, Belsenakestraat 20, B-3020 Herent, België.

De bruikbaarheid van de atlas heb ik voor mijzelf proberen te onderzoeken door vooral naar de late middeleeuwen te kijken, de periode waarin ik me enigszins thuis voel. Het hieronder geschetste beeld is daarom misschien niet maatgevend voor de vroege middeleeuwen of voor de 16e eeuw en later.

De *Atlas der munten van België* bevat meer dan de titel doet vermoeden. Het is daarom een aanrader voor zowel de verzamelaars van de munten van België en de Zuidelijke Nederlanden als voor geïnteresseerden in de munten van de Bourgondische gewesten, nu gelegen in het huidige Nederland. Vanzelfsprekend vindt u in dit naslagwerk ook de munten van het Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I tot 1830. De sleutelvraag is steeds geweest: welke munten zijn specifiek voor het gebruik op het huidige Belgische grondgebied geslagen? Dit betekent bijvoorbeeld dat de munten van de lidstaten van de Latijnse Muntunie – die wel geldig waren in België, maar die daar niet specifiek voor werden geslagen – niet in deze atlas te vinden zijn. De werkwijze bij de samenstelling van de atlas doet mij denken aan het (door mij veel geraadpleegde) werk van A. Mignolet van 1986, *Les monnaies de la principauté de Liège*, dat de oude platen van De Chestret de Haneffe van 1887 combineerde met een nieuwe, korte beschrijving, aangevuld met later bekend geworden typen.

Wat kunt u in de *Atlas* vinden? Voor het eerst bij elkaar gebracht de belangrijkste typen van de munten van de Kelten, de Romeinse periode, Franken, Merovingers, Karolingers, de munten van West-Nederlotharingen (= de munten op naam van de Duitse koningen/keizers tot het einde van de 12e eeuw), de vroeg-feodale munten, de feodale vorstendommen, de Bourgondische, de Spaanse en de Oostenrijkse Nederlanden, de Franse periode, het Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) en het koninkrijk België, verdeeld in dertien hoofdstukken A tot en met M, met in het totaal ruim vierduizend typen, waarvan meer dan de helft van de feodale vorstendommen. Het eerste deel bevat de korte beschrijvingen van de munttypen; het tweede deel de afbeeldingen, beide delen zijn aan elkaar gekoppeld door een letter-getalcombinatie (voortaan nummer genoemd).

De indeling binnen de hoofdstukken is in hoofdzaak alfabetisch-chronologisch. Dit werkt enigszins hinderlijk omdat er geen index is. Het zoeken wordt nog onnodig bemoeilijkt doordat de zogenaamde Maaslandse heerlijkheden, beschreven in P. Lucas, *Monnaies seigneuriales mosanes*, samen onder de letter M staan in het hoofdstuk over de feodale vorstendommen. Een oningewijde die bijvoorbeeld zoekt naar de munten van de heerlijkheid Cuijk, moet daarom de gehele inhoudsopgave doorlezen om in hoofdstuk G, feodale vorstendommen, onder Maaslandse heerlijkheden, uiteindelijk terecht te komen bij Kuik en dit in de tekst op te zoeken en te ontdekken dat Kuik identiek is aan het gezochte Cuijk. Waarom Cuijk wel opgenomen werd en het naburige, eveneens aan de Maas gelegen Ravenstein niet (terecht wel opgenomen in het werk van Lucas), is mij overigens een raadsel. Beide heerlijkheden hadden een onduidelijke leenband met Brabant en de Ravensteinse imitatie-roosebekers vervulden dezelfde functie voor het grondgebied van het huidige België als de imitatie-botdragers van Cuijk.

De systematiek in hoofdstuk H, de Bourgondische Nederlanden, is op het eerste gezicht chronologisch, namelijk per vorst. Daarbinnen volgen de emissies elkaar in de juiste tijdvolgorde,

alleen de lokale emissies (alle munttypen beneden de kwart groot), staan per vorst helemaal achteraan. Zo vindt men bijvoorbeeld de Hollandse penning van de eerste emissie op naam van Philips de Schone (GH 58-6) onder nummer H 167, terwijl de Hollandse (en andere) kwart groten (GH 57) enkele pagina's eerder te vinden zijn onder nummer H 73.

De korte omschrijving in het eerste deel bestaat per munttype uit drie tekstregels: de eerste bevat het nummer, de Nederlandse naam en de metaalsoort, bijvoorbeeld: *H 61-H 63 dubbel vuurijzer; zilver*. Uit de nummers valt af te leiden dat het hoofdtype door de auteur onderverdeeld is in drie subtypen. De tweede regel vermeldt plaats en periode van aanmunting, in dit geval: *Antwerpen (1482-5); Brugge (1486-7); Dordrecht (1485-6); Zaltbommel (1483-5)* en de derde regel de bronverwijzing: *DW* (= De Witte) *539-42*; *DdP* (= Deschamps de Pas) *14,1; VDCH H-Z* (= v.d. Chijs Holland) *17.8-9; VDCH G* (= v.d. Chijs Gelderland) *12.2 en 13.3-4.8; VG-H* (= van Gelder-Hoc) *52*. Uit deze omschrijving is helaas niet te vinden welke literatuurverwijzing bij welk subtype hoort. De literatuurverwijzing, alleen geverifieerd voor de eerste drie muntsoorten van de eerste emissie van Philips de Schone (GH 50 tot en met 52, hier nrs H 59 tot en met H 63), is niet geheel betrouwbaar. Zo wordt voor het bovenstaande Gelderse vuurijzer (GH 52-4) verwezen naar v.d. Chijs Gelderland, plaat 12, nr 2 en plaat 13, nrs 3, 4 en 8. Bij terugzoeken blijken 12.2 en 13.3 en 4 te kloppen, maar plaat 13.8 betreft een dubbele griffioen van de emissie 1487 (GH 68-3). Inderdaad is de laatste afbeelding in het werk van v.d. Chijs wat zwak, maar de vergelijking met de tekst levert toch een ondubbelzinnig resultaat. Overigens komt v.d. Chijs 13.8 correct terug bij de dubbele griffioen nr H 84.

De *Atlas* heeft twee zoekingangen: het is mogelijk de afbeeldingen te zoeken van de munttypen behorende bij een vorstendom en/of heerlijkheid uit de inhoudsopgave en het is mogelijk vanuit een afbeelding de beschrijving en de literatuurverwijzing te vinden. Als determinatietabel is de verzameling afbeeldingen natuurlijk slechts met mate geschikt, bijvoorbeeld de dubbele groot kromstaart van Vlaanderen op naam van Jan zonder Vrees, G 2656 of Philips de Goede, G 2665, is niet gemakkelijk te vergelijken met de imitaties, bijvoorbeeld die van Jan van Heinsberg, bisschop van Luik (1419-1455), G 1006 of de zeer zeldzame van Bernard van Bourscheid, heer van Orchimont (1432-1436), G 2326. Vanzelfsprekend is het geheel niet mogelijk om deze kromstaarten te vergelijken met die van Holland, Utrecht, Bergh en Saint-Pol, die niet in deze atlas zijn opgenomen maar in welk werk kan dat wel?

Wat kunt u wel van dit repertorium verwachten? Een behoorlijk complete lijst van alle munttypen met afbeeldingen in één band, een snelle ingang naar de meer gespecialiseerde literatuur en vooral een onmisbaar houvast voor iedere belangstellende die niet over een zeer uitgebreide numismatische bibliotheek beschikt. Zo heb ik bijvoorbeeld uit deze atlas geleerd dat de unieke dubbele groot op naam van Philips de Goede als graaf van Namen geheel van het vierlandertype is, iets wat ik alleen maar had kunnen ontdekken als ik de beschikking over Chalon had, want De Mey heeft dit stuk niet afgebeeld.

De *Atlas* is goed verzorgd en er zitten zo goed als geen opvallende fouten in (toevallig zag ik dat de inhoud van de pagina's 133 en 134 verwisseld is). De standaardliteratuur is behoorlijk verwerkt, alleen de meest recente artikelen zijn in deze editie nog niet opgenomen. Zo is bijvoorbeeld het

tot dan toe onbeschreven Luikse halve vuurijzer z.j. uit de Muntvondst Maastricht (*JMP* 1991) nog niet opgenomen. Begrijpelijker is het dat verwijzingen naar tijdschriften als *De Beeldenaar* ontbreken. Door mijn werk aan de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* weet ik hoe moeilijk het is om alle relevante informatie uit dit soort publicaties zonder index op trefwoord op te sporen. Hierdoor staat bijvoorbeeld de tot dan geheel onbekende Hollandse penning op naam van Maria van Bourgondië (dus zonder GH-hoofdnummer), genoemd in *De Beeldenaar* nummer 3 van 1987 (Stichting Nederlandse Pennigkabinetten, aanwinsten 1982-1986, onder cat. nr 61), nog niet in dit repertorium. Dat is natuurlijk jammer, maar bijna onvermijdelijk.

Samenvattend: een beknopt overzicht, waardevol om wat er wel in staat, een welkome aanvulling op Delmonte's *De gouden en de zilveren Benelux*, een tijdbesparend werk, dat wat mij betreft tien jaar eerder had mogen verschijnen, want dan was veel werk aan de encyclopedie een stuk sneller verlopen.

Studiedag 'Money and banking in the age of Augustus'

Op 13 juni 1997 zal in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden een studiedag plaatsvinden over het gebruik en de functie van geld tijdens de regeringsperiode van keizer Augustus. Vooraanstaande specialisten op het gebied van de Romeinse geschiedenis., economie en numismatiek zullen hun visies presenteren op verschillende aspecten van dit onderwerp. Reeds toegezegd te spreken hebben: dr A. Burnett en dr J. Williams van het British Museum (Londen) en dr M. Amandry van het Cabinet des Médailles van de Bibliothèque Nationale (Parijs). Indien men deze studiedag bij wil wonen kan men contact opnemen met het KPK te Leiden (tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

Munthandel
" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering 1997
De jaarvergadering 1997 zal plaatsvinden zaterdag 24 mei 1997 in het Kröller Müller Museum te Otterlo. Informatie omtrent het programma zal tijdig aan de leden toegezonden worden.

Jaarpenning 1997
Over de vrije opdracht voor de jaarpenning 1997 wordt onderhandeld met Barbara Kletter. Naar verwachting zal de penning in het najaar voor verzending gereed zijn.

Inschrijfpenning 1997
Tot 15 juni 1997 kunnen leden van de Vereniging op de door Lina Hodoroaba ontworpen inschrijfpenning 1997, *Brieven uit een andere wereld*, inschrijven. De penning is op het omslag van dit nummer afgebeeld, terwijl men op bladzijden 343-344 uitvoerige informatie vindt. De penning is te bestellen door overmaking van *f* 100 (prijs inclusief verzendkosten) op Postbank rekening no 96820 ten name van de Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk onder vermelding van 'Inschrijfpenning 1997'. Na bestelling ontvangt men een bevestiging. Per 15 juni 1997 wordt de inschrijftermijn afgesloten en kan de penning niet meer worden besteld.

Geboortepenning
De *Geboortepenning* van Guus Hellegers (zie bladzijden 339-341) kunnen leden van de Vereniging bestellen bij het secretariaat van de Vereniging voor Penningkunst, p/a mevr. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. De prijs is *f* 95 exclusief verzendkosten.

Jaarpenning 1998
Als onderwerp voor de Jaarpenning 1998 is als thema gekozen 'Koningin Beatrix'. Het bestuur heeft Tony van de Vorst een opdracht gegeven.

Inschrijfpenning 1998
Voor de Inschrijfpenning 1998 wordt gewerkt aan een Casanova-ontwerp door Roberto Ruggiu.

Contributiebetaling 1997
Begin 1997 hebben alle leden en donateurs van de Vereniging een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie over 1997. Mede in verband met de kosten die gemaakt moeten worden voor bovengenoemde penningen wordt de betaling van het contributiebedrag graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien.

Folder en kaart
Bij het secretariaat, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356, is voor belangstellenden een folder verkrijgbaar met informatie over de Vereniging. Tevens is een fotokaart van de *Constantijn Huygens*-penning 1996 door Elisabeth Varga verkrijgbaar à *f* 1,25.

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EEN NIEUWE VORST, EEN NIEUWE MUNT: DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM I
De eerste tentoonstelling uit een serie van zes, waarin de nieuwe geschiedenis van de muntslag ten tijde van het Koninkrijk der Nederlanden wordt belicht. De eerste tentoonstelling behandelt de nationale muntgeschiedenis tijdens de regeringsperiode van Koning Willem I en toont de rijkdom van de nationale monetaire voorbeeldcollectie munten die door Het Nederlands Muntmuseum wordt beheerd. Aldaar te bezichtigen tot en met 16 mei 1997. Zie hiervoor.

DE EURO VAN DE OUDHEID
Een tentoonstelling over het door de eerste Romeinse keizer, Augustus (31 v. Chr.-14 n. Chr.), rond het begin van onze jaartelling ingevoerde nieuwe muntstelsel. T/m 31 maart in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

GEWAPEND MET GOUD
Op 12 april opent in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een tentoonstelling over het gebruik van munten en andere kostbare voorwerpen als sociaal smeermiddel in de vroege middeleeuwen. Bruiklenen, waaronder veel muntschatten, uit binnen- en buitenland. Tot en met 28 september. Zie hiervoor.

KEIZER HADRIANUS
Uit de verzameling van de Kreissparkasse Köln (Neumarkt 18-24) en uit privé-collecties is onder de titel 'Er zähmte die Wölfin' een tentoonstelling ingericht over de munten van keizer Hadrianus, die van 117-138 n. Chr. regeerde. Er zijn niet alleen ruim 200 gouden, zilveren en bronzen munten uit het centrale muntatelier in Rome te zien, maar ook de muntslag uit bijna 100 andere steden is vertegenwoordigd, onder andere uit Athene, Ankara, Damascus, Beiroet, Antalya en Petra. De expositie in de Kreissparkasse loopt tot april 1997 en is te bezoeken tijdens de openingstijden van deze spaarbank.

NEDERLANDSE INZENDING FIDEM 1996
Het werk van 23 penningkunstenaars waarmee Nederland acte de présence gaf op de Fidemtentoonstelling 1996, penningen van onder anderen Irene Bakker, Guus Hellegers, Charlotte van Pallandt, Jos Reniers, Elisabeth Varga en Willem Vis, is van 18 januari tot en met 4 mei 1997 te zien in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4 in Schoonhoven (0182-385612); geopend dinsdag tot en met zondag 12.00-17.00 uur.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

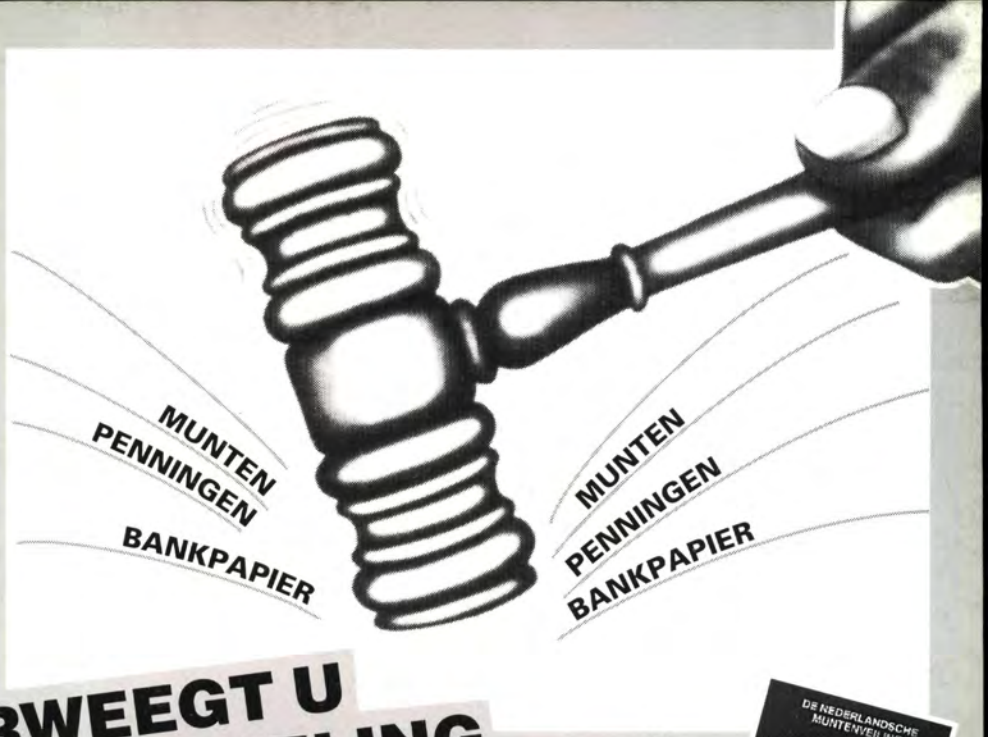

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 1997, 21e JAARGANG NR. 3

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 3

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **386**

Schijndel-penning van Jos Reniers **387**
Karel Soudijn over een opdracht

De kracht van de cirkel **393**
Theo van de Vathorst over deuren voor de Utrechtse Domkerk

Het oudste en het nieuwste geld van Aruba **398**
Hans de Koning over Arubaans geld

'Beschuit met muisjes' **404**
Elles Kloosterman beschrijft hoe zij een penning maakte

Muntmeestertekens weggewerkt **407**
J.C. van der Wis over een 'charmant verschijnsel'

Nog verkrijgbare penningen **410**

De overdracht van de rivier de Vecht **411**
Albert A.J. Scheffers over twee bijzondere penningen

Muntmelange **415**

Penningnieuws **417**

Boekbesprekingen **421**

Recent verschenen **424**

Nieuws van het KPK **426**

Verenigingsnieuws **428**
Jaarverslag 1996 Vereniging voor Penningkunst

Tentoonstellingen **431**

Azorenklop 1887 op Nederlandse gulden 1848 (zie blz. 416)

Op de voorplaat: Voorzijde van de Schijndel-penning van Jos Reniers; 1996, 8,5 cm doorsnee, gegoten brons (foto: Peter Cox). Zie bladzijde 387 en volgende.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

In dit nummer, niet voor de eerste keer, aandacht voor werk van de medailleurs Jos Reniers en Theo van de Vathorst. Bij de eerste ter gelegenheid van de penning die hij maakte voor de gemeente Schijndel, bij de tweede vanwege de monumentale penning die hij ontwierp voor de Utrechtse Domkerk. Bij Van de Vathorst komt het verhaal uit de eerste hand: de medailleur schrijft zelf over zijn werk. Hans de Koning laat zijn stem weer horen met een artikel over het oudste en het nieuwste geld van Aruba. Verder: een tweede schrijvende medailleur, Elles Kloosterman over haar 'Beschuit met Muisjes'. Van der Wis over achttiende-eeuwse muntmeestertekens. Albert Scheffers laat ons kennis maken met de Rijkshavenmeester van de Keulsche Vaart. Martine Stroo bericht over twee bijzondere schatvondsten in 1996. Ook de rubrieken Muntmelange, Penningnieuws, Boekbesprekingen en Recent verschenen zijn in dit nummer aanwezig. De Vereniging voor Penningkunst sluit af met de publicatie van haar jaarverslag over 1996.

Het derde deel van de artikelenserie 'De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*' verschijnt in het juli-augustusnummer.

Tot slot graag uw aandacht voor de Dag van de Munt, die 14 juni aanstaande wordt gehouden in het gebouw van De Nederlandse Munt te Utrecht. Zie onder de rubriek Tentoonstellingen.

Oproep

Sinds enige tijd vindt in het Gemeentearchief van Amsterdam een onderzoek plaats naar kompasmakers. Dit waren ambachtslieden die voor de scheepvaart kompassen maakten. Ze waren vaak aangesloten bij het 'zeil- en kompasmakersgilde'. Van dat gilde kregen de kompasmakers een penning met daarop aan een kant een zeil met daarin een kompasroos gegraveerd, of met een zeil en een kompasroos aan iedere kant. In enkele gevallen werd ook de naam van de maker en soms ook een jaartal aangebracht. Zulke penningen zijn bewaard in onder meer het Amsterdams Historisch Museum, het Fries Museum en het Nederlands Scheepvaartmuseum. Als aanvulling op het onderzoek wil men graag weten of er gildepenningen met namen van kompasmakers in particulier bezit zijn. Die namen kunnen dan gekoppeld worden aan het archiefonderzoek, hetgeen ook voor de eigenaar van de penning interessant kan zijn. Het onderzoek zal leiden tot een publicatie, maar het spreekt vanzelf dat particulier bezit niet zonder uitdrukkelijke toestemming van de eigenaar openbaar zal worden gemaakt. Gaarne reacties aan: W.F.J. Mörzer Bruyns en S.E.M. ter Kuile, Nederlands Scheepvaartmuseum, Kattenburgerplein 1, 1018 KK Amsterdam (tel. 020-5232247, fax 020-5232213).

Schijndel-penning van Jos Reniers

KAREL SOUDIJN

Schijndel is een Brabantse gemeente, ten zuidoosten van 's-Hertogenbosch gelegen, met 22.300 inwoners. Sinds de komst van burgemeester G.M. Scholten, in 1976, kent Schijndel een 'omgekeerde beeldenstorm'. Voor de aankoop van beelden stort de gemeente jaarlijks 20.000 gulden in een fonds. Bovendien moet er per verkochte vierkante meter grond een rijksdaalder worden afgestaan aan datzelfde fonds. Dankzij deze maatregelen kan men tegenwoordig in Schijndel tijdens een vier uur durende wandeling ruim zestig beelden bewonderen. Sommige hiervan stonden er al wat langer, maar de meeste zijn in de afgelopen twintig jaar aangekocht. Het openbare kunstbezit van Schijndel bestaat uit werk van Jan Bronner, Charlotte van Pallandt, Niel Steenbergen, Arthur Spronken, Fons Bemelmans, Frank Letterie, Theresia van der Pant, Geurt Brinkgreve en vele andere beeldhouwers.

Op initiatief van burgemeester Scholten kreeg de Helmondse beeldhouwer en medailleur Jos Reniers in 1995 opdracht om voor Schijndel een penning te ontwerpen. In 1996 werden van dit ontwerp de eerste exemplaren in brons gegoten (8,5 cm in doorsnee) bij Binder in Haarlem. De totale oplaag zal uit maximaal 30 penningen bestaan. Het is de bedoeling dat deze exemplaren te zijner tijd worden uitgereikt aan aftredende leden van de gemeenteraad. In het verleden kregen vertrekkende raadsleden een fles cognac of (recenter) een ets; dat is nu veranderd in penningkunst. Aan andere personen dan raadsleden zal het kunstwerk van Reniers overigens niét worden gegeven, want Schijndel kent geen stelsel van erepenningen voor verdienstelijke burgers.

Op het eerste gezicht ziet de penning van Schijndel er tamelijk eenvoudig uit. Op de voorzijde staan enkele gebouwen. De naam van de gemeente is hierboven horizontaal aangebracht. De keerzijde is nonfiguratief. Wie deze penning ter hand neemt, wordt geconfronteerd met iets intrigerends: een *rolletje* dat een aparte plaats bovenin de penning heeft gekregen. Bij oppervlakkige waarneming lijkt het, alsof het hier gaat om de loop van een ouderwets kanon. Bij nadere beschouwing blijkt het echter iets heel anders te zijn. Wàt? Daar komen we straks op terug.

Bij de voorzijde dacht ik eerst even aan een kasteel. In Schijndel staat echter geen kasteel. De gemeente kent trouwens maar weinig historische bouwwerken, omdat door oorlogshandelingen in 1944 veel huizen in puin zijn geschoten. Meest opvallend in de dorpskern van Schijndel zijn de eeuwenoude Sint Servatiuskerk en het gemeentehuis uit 1959 met zijn aanbouw uit 1990. Kerk en gemeentehuis staan bij de Markt dicht bij elkaar. Jos Reniers heeft ze op de voorzijde van de penning gezet, nog wat meer naar elkaar toegeschoven dan waar ze zich in werkelijkheid bevinden. De kerktoren lijkt nu direct tegen het gemeentehuis aan te liggen. Wie foto's van Schijndel bekijkt, ziet dat Reniers de torenspits iets heeft verkort, terwijl de beide delen van het gemeentehuis naar verhouding extra hoog zijn weergegeven. Door de onderste ramen

uit het gemeentehuis weg te laten, wordt de suggstie gewekt van een stevig bolwerk, van waaruit de raadsleden de belangen van Schijndel kunnen verdedigen. Wat dit betreft is het niet zo gek om te denken dat er boven het gemeentehuis een kanon hangt.

Eerst nog even terug naar de keerzijde. Het nonfiguratieve reliëf blijkt de bast van een eikenboom te zijn. Tijdens het ontwerpproces heeft Jos Reniers stukken klei op een eik gedrukt. Van daaruit werd de keerzijde gemodelleerd.

De associatie van Schijndel met de schors van een eik ligt voor de hand, want in een schrijven van de Brabantse hertog Jan II uit 1299 komt het dorp voor onder de naam 'Scinle'. Die naam zou afgeleid zijn van een eikenbos waar men schors haalde voor de bereiding van run. Een run, zo leert ons de gemeentegids, werd gebruikt bij het leerlooien. Andere bronnen, aldus dezelfde gids, menen overigens dat de gemeente Schijndel haar naam te danken heeft aan een 'spookbos' (schijn = spook; loo = bos), maar die mogelijkheid heeft Jos Reniers niet verder uitgewerkt. De gedachte aan schors voor leerlooierijen was voor hem veel aantrekkelijker.

In het boek *Schijndel, historische verkenningen* van Wiro Heesters (Stichting Brabants Heem, Waalre 1984) staat te lezen, dat in de Middeleeuwen het gebied rondom Schijndel begroeid was met zware eikenbossen: 'De houtrijkdom van dit gebied is voornamelijk te danken aan zijn lage ligging en aan het feit dat de Brabantse leem hier dicht aan de oppervlakte ligt' (p. 243). Door roofbouw verdwenen in de loop der tijd de meeste eiken; ze werden vervangen door sneller groeiende houtsoorten.

De nonfiguratieve keerzijde van deze penning verwijst naat het bosrijke gebied waarin Schijndel is ontstaan. Door de bast van een eik af te beelden, wordt tevens de suggstie gewekt dat raadsleden zich 'stevig' voor de belangen van hun gemeente inzetten. Overigens komt de eik ook voor in het gemeentewapen van Schijndel zoals dat in 1958 bij Koninklijk Besluit is verleend. Onderin de heraldische rechterhelft van dat wapen staat de eik weergegeven als symbool van het burgerlijk gezag.

Het wordt tijd om de aandacht te richten op het merkwaardige rolletje dat horizontaal is aangebracht in een vrijgelaten ruimte. Zoals eerder gezegd: dit is géén kanon dat de raadsleden kunnen inzetten bij de verdediging van hun belangen. In een eerdere versie van het ontwerp is dit draaibare deel ook al te zien. Het kreeg daar de vorm van een spiraal, waarvan de sporen terug te vinden zijn in het fond. Aan de keerzijde van dat ontwerp lijkt de spiraal een spoor te trekken waaruit met 'primitieve' letters de naam van de gemeente ontstaat. Een ploegeffect: alsof in de loop der tijd een gemeente verrijst op de plek waar mensen het land bewerken.

Voor Jos Reniers lag het voor de hand om verbanden te leggen tussen 'ploegen' door de tijd en allerlei andere cyclische processen. De geschiedenis van Schijndel toont namelijk een aaneenschakeling van plundering, pest, ziekte en verwoesting door oorlogshandelingen. Telkens kwam het dorp echter de ellende weer te boven, om enige tijd later opnieuw slachtoffer te worden van noodlottige ontwikkelingen. Maar ook dan herrees het dorp weer. Het simpele beeld van een spiraal die haar sporen nalaat, heeft volgens Reniers echter een belangrijke beperking: dit beeld is te weinig specifiek voor Schijndel. Ook andere dorpen of steden kennen in hun geschiedenis een cyclische afwisseling van bloei en verval.

De associatie van Schijndel-Scinle met eikenschors bood nieuwe mogelijkheden. Voor Jos Reniers kreeg het rolletje in de penning nu vooral ook de betekenis van een instrument om de bast van een boomstam te schillen.

Door de middeleeuwse naam (met gespiegelde letters) op de rol te zetten, kon hij een verband leggen met de middeleeuwse oorsprong van Schijndels naam: het gebruik van eikenschors ten behoeve van de leerlooierij.

Voor- en keerzijde Schijndel-penning, 1996, gegoten brons, 8,5 cm.

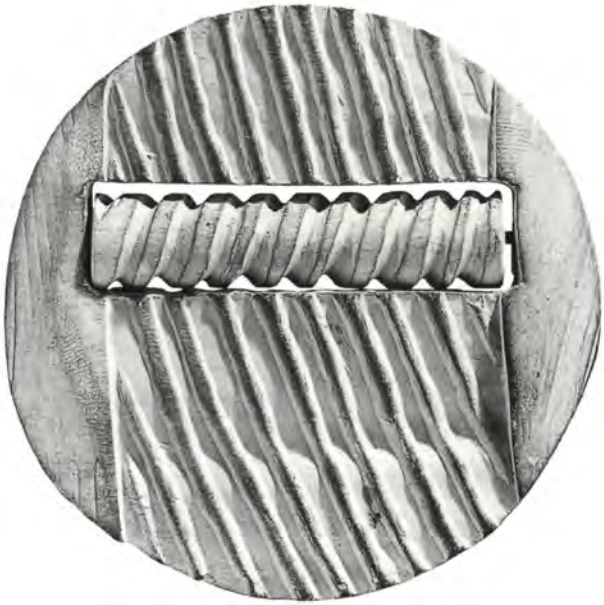

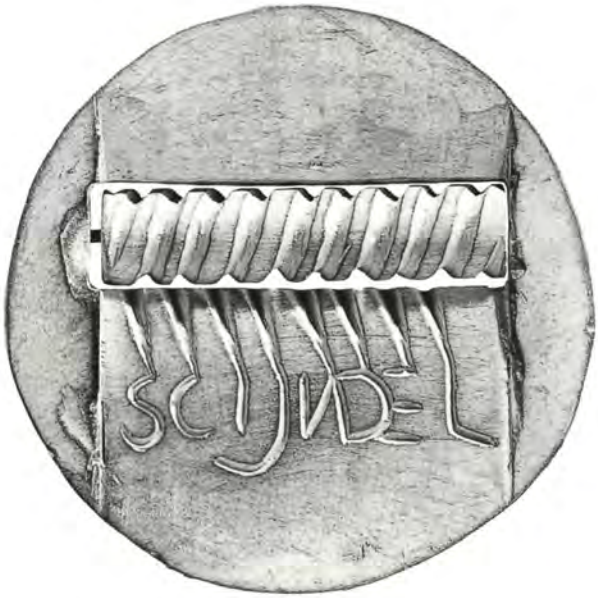

Voorstudie Schijndel-penning

Als idee bleek het schillen van schors bruikbaar, maar daarmee was nog niet een tweezijdige penning gegeven. Reniers maakte een hele reeks varianten voordat hij bij zijn definitieve ontwerp uitkwam. Eikenschors op de keerzijde werd soms gecombineerd met een repeterende reeks namen die op de voorzijde via de rol afgedrukt leken te worden. In een andere variant bevatte het penningvlak op de voorzijde niet alleen zo'n repeterende reeks namen, maar ook het markante profiel van kerk en gemeentehuis. Bovendien experimenteerde Reniers met de plaats waar het rolletje in de penning kon worden aangebracht. In sommige versies deelt dit rolletje het penningvlak precies

Voorstudie Schijndel-penning

doormidden; uiteindelijk koos de medailleur voor een plaats die hoger ligt.

In het uiteindelijk ontwerp heeft Reniers in het rolletje (verkort) de kerktoren en het gemeentehuis in reliëf gesneden. Wie de gegoten penning in de hand neemt, kan het rolletje inderdaad laten draaien. De suggestie ontstaat nu, dat kerk en raadhuis door de beweging worden 'afgedrukt' in de voorzijde. Bij mij wekt zo'n draaiende beweging ook de associatie van het 'verloop der tijd': alsof de gebouwen van Schijndel het resultaat zijn van een steeds voortgaande geschiedenis.

Voor wat betreft de keerzijde blijft het rolletje de betekenis houden van een instrument om de bast van een eik

Het 'rolletje' van de Schijndel-penning (alle foto's: Peter Cox)

te schillen. Door de rustige structuur van de boombast zijn de figuurtjes op de rol hier niet storend. De uitgesneden gebouwen vloeken niet met het idee, dat eikenschors wordt geschild.

De varianten van het penning-ontwerp heeft Reniers in klei geboetseerd. Technisch leverde het concept van een rolletje echter een probleem op: hoe boetseer je een mooi rond staafje klei? Dit probleem loste Reniers op door te experimenteren met *elektriciteitspijpen* van verschillende doorsnee. Telkens perste hij door zo'n pijp een stukje klei dat goed aangeduwd werd. Daarna drukte hij de klei langzaam uit de pijp, om het vervolgens leerhard te laten drogen. In die droge klei sneed hij vervolgens figuurtjes uit.

De penning, met uitsparing, en het rolletje zijn los van elkaar gegoten. Een juwelier heeft vervolgens het rolletje zodanig in de penning bevestigd dat het draaibaar blijft. Pas daarna werd het geheel gepatineerd.

Overigens leverde het open gedeelte in het penningvlak ook nog problemen bij het gieten op. Het moedermodel van gebakken klei ging al gauw kapot en moest toen vervangen worden door een model van kunststof.

Jos Reniers ontwierp de laatste vijf jaar verscheidene penningen met onderdelen die in elkaar geschoven kunnen worden. Ook vervaardigde hij (voor de gemeente Eindhoven) een penning met scharnierende gedeelten. De Schijndel-penning met een roterend element is een mooi voorbeeld van het experimenteren met vormgeving. Toch vindt Reniers, dat de karakteristieken van een penning wel altijd duidelijk aanwezig moeten blijven. Met betrekking tot grensoverschrijdingen in de penningkunst is zijn standpunt als volgt samen te vatten: pas als de mensen gezien hebben dat ze een *penning* in handen hebben, mogen ze ontdekken dat er misschien nog wel méér aan te beleven valt.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

De kracht van de cirkel

THEO VAN DE VATHORST

Hoewel het niet direct met penningen te maken heeft, leek het me aardig een stukje te wijden aan de overwegingen die een rol gespeeld hebben bij het maken van de deuren van de Utrechtse Domkerk. De principes die daarbij van belang waren, zijn in feite niet anders dan bij penningen, omdat ook hier alles zich afspeelt in het platte vlak.

Even iets over de geschiedenis van de Domkerk. De bouw heeft geduurd van 1254 tot 1517. In 1674 heeft een orkaan het middenschip voor een groot deel weggevaagd, waarmee ook de hoofdingang direct achter de Domtoren was verdwenen. Wie meer wil weten kan dat vinden in een boekje van Marja Smit, te verkrijgen voor een luttel bedrag in de Domkerk. In de loop der jaren zijn er diverse ingangen gebruikt, maar na de laatste restauratie, voltooid in 1988, heeft men gekozen voor de ingang in de zuidwesthoek van de kerk, aan het Domplein. Na de storm was het hele vlak van de westgevel met baksteen dichtgemetseld, en deze ingang was een soort achterdeur, zonder enige monumentaliteit. Bij de laatste restauratie ontstond het idee om de nieuwe hoofdingang niet alleen door functie maar ook door uiterlijk te markeren.

De opdracht heeft een lange aanlooptijd gehad. Daarvoor zijn een aantal oorzaken aan te wijzen. Het ongewone feit deed zich voor dat de deuren van de kerk naar buiten opendraaien. De Utrechtse brandweer liet zich niet vermurwen toestemming te geven de draairichting te veranderen. Zouden de deuren naar binnen opendraaien, zoals gebruikelijk bij middeleeuwse kerken, dan ging het voornamelijk om een oplossing voor de buitenkant. Nu had ik rekening te houden met een binnen- en een buitenkant, want als de deuren openstaan om de mensen binnen te laten is de binnenkant buitenkant geworden. Het grootste deel van de dag zie je de eigenlijke buitenkant niet. Daarom voelde ik er niet voor alleen die kant te ontwerpen. Gezocht moest worden naar evenwicht zowel met dichte als met open deuren, althans dat vond ik. Misschien vindt dat zijn oorsprong bij het penningmaken waar per slot ook geprobeerd wordt harmonie te vinden tussen de beide zijden van de penning. Toen werd het meteen duidelijk dat dit stevige financiële consequenties moest hebben, wat aanvankelijk een onoverkomelijk bezwaar leek. Uiteindelijk hebben een aantal sponsors, met de gemeente Utrecht aan het voortouw, gezorgd voor de financiën. Maar dat moest toen allemaal nog georganiseerd worden. Gelukkig niet door mij.

Een ander probleem lag in de verhoudingen van de spitsboog-opening waarbinnen de deuren moesten komen, circa vijf meter hoog en twee meter breed. Bovendien was deze opening precies op de helft van de hoogte doorgesneden: de bovenste helft was gevuld met een planken afdichting en de onderste helft bevatte de eigenlijke deuren. Ook hieraan kon niets veranderd worden, omdat er op de bestaande maten al een duur tochtportaal met automatische glazen deuren was aangebracht.

Ik had derhalve te maken met drie hoofdproblemen.

(1) De deur werd in de gevel niet architectonisch ingeleid.

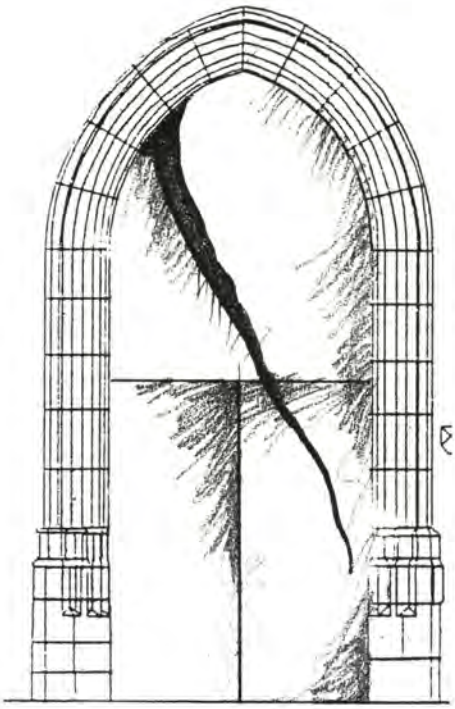

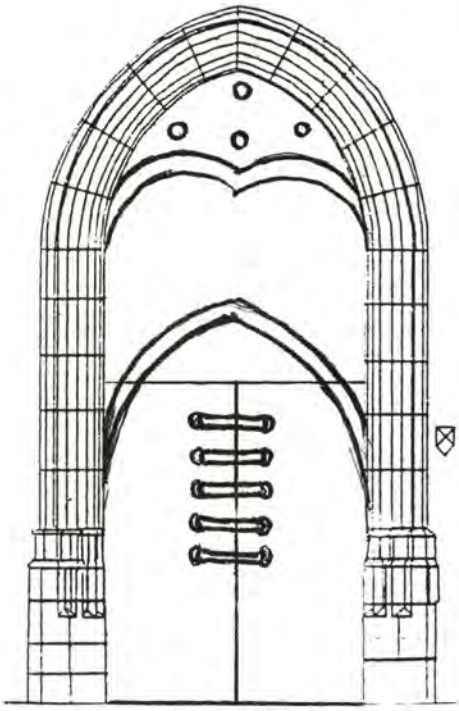

Het bliksemmodel
Het schoenmodel

Een verband tussen binnenkant en de punt

(2) De bestaande opening was door de proporties visueel onaantrekkelijk.

(3) De gekozen oplossing moest werken met zowel open als gesloten deuren.

Voordat het uiteindelijke ontwerp ontwikkeld werd zijn er zo'n dozijn andere oplossingen en ideeën de revue gepasseerd. Drie daarvan laat ik hier zien. Het eerste is het bliksemmodel, afgeleid van de diagonaal doorsnede van het Utrechtse wapen. Een van bezwaren hiertegen is dat het alleen werkt met gesloten deuren. De invulling van de punt heeft bij open deuren geen betekenis. De tweede is het schoenmodel, ingegeven door de vorm van de opening, tevens de schoen waarmee wij het met goede voornemens geplaveide pad op lopen? Hoewel de punt hier wel een eigen rol kan spelen, is de werking in gesloten toestand erg verticaal. Maar ik zocht naar een oplossing waarbij de punt een dubbelrol kon vervullen. En ik wilde aan de beide binnenkanten een kleinschalige figurale versiering, omdat de bezoekers van de kerk op zeer korte afstand passeren. Het lag dus voor de hand ook in dit opzicht een verband te

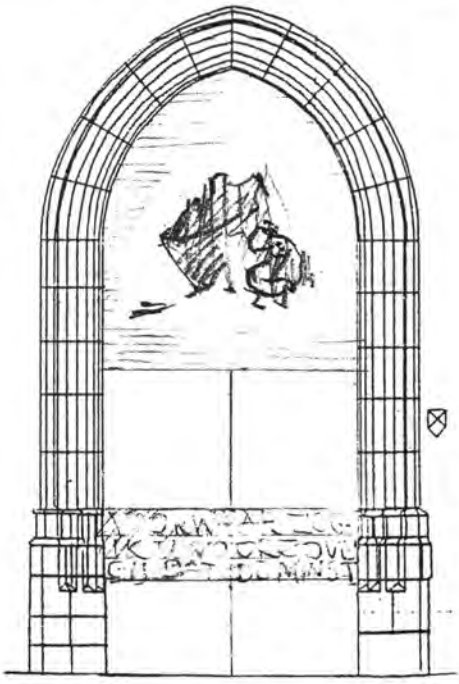

leggen tussen de binnenkant en de punt.

Een geschikt onderwerp vond ik in de werken van barmhartigheid. De opstap naar dat onderwerp kon gemakkelijk gemaakt worden via de patroon van de Domkerk, Martinus van Tours, vooral bekend omdat hij de helft van zijn mantel gaf aan een naakte bedelaar, en daarmee een van de goede werken in praktijk heeft gebracht. (Men zegt dat het rood-witte wapen van Utrecht is afgeleid van dit verhaal.) Traditioneel kennen we zeven werken van barmhartigheid, maar in het nieuwe testament worden er slechts zes genoemd: hongerigen te eten en de dorstigen te drinken geven, vreemdelingen huisvesten, naakten kleden, zieken en gevangenen bezoeken. Het zevende werk, het begraven van de doden, hoort er pas sinds de dertiende eeuw bij.

Martinus heb ik gekozen om op te treden boven de deuren, in de punt van de spitsboog. In tegenstelling tot de gebruikelijke afbeeldingen zit deze Martinus niet te paard, ook draagt hij geen zwaard. Hij maakt vanuit het vlak een beweging met zijn halve jas naar de bedelaar c.q. de mensen op het plein en de wereld toe. Samen met de bedelaar opereert hij in een nadrukkelijk aangegeven cirkel, die op die plaats 'duwt'. De kracht van de cirkel doet de smalle gotische punt wat breder lijken. Hiermee is mijn grootste 'penning' ontstaan. Ook in mijn echte penningen probeer ik vaak de cirkel door de figuratie onder spanning te zetten. Ik denk nu bijvoorbeeld aan de verenigingspenning *A bird in the hand* en aan de *Boeienkoning*. (Overigens heb ik ook Martinus en de bedelaar op een 70 mm-penning onderhanden.) Bij de eerste ontwerpen van het bovenstuk ontstond er al gauw, net als daaronder in de deuren, een verticale tweedeling die ik juist wilde vermijden. De cirkel alleen was niet voldoende. Om te

bereiken wat mij voor ogen stond moest ook de compositie meedoen. Daar zijn nog heel wat ontwerpen mee gemoeid geweest.

Hoewel de deuren in het geheel van de gigantische bakstenen westgevel niet

anders dan nietig konden blijven, wilde ik graag dat de hele deurpartij van grotere afstand ook nog enig effect zou hebben. De compositie moest dus niet alleen de cirkel versterken, maar ook heel helder zijn. Daarbij kwam nog het probleem van het licht. Om iets te doen aan de draaiwinden op het Domplein heeft men jaren geleden op het plein een aantal bomen geplant, maar bomen groeien en nemen als ze in het blad staan aanzienlijk veel licht weg. Bladloos en bij lage zonnestand wordt de schaduw van de takken geprojecteerd op de reliëfs. We kunnen niet alles mee hebben. Nog een andere factor was de hoogte. Het bleek nodig de bovenkant van de cirkel een flink stuk uit het fond naar buiten te halen om te voorkomen dat de cirkel in het vlak zou wijken.

De twee deuren zijn van buiten vrijwel helemaal bedekt met tekst die over beide delen doorloopt, de verticale scheiding tussen de deuren enigszins opheft, en de cirkel 'draagt'. Ook dat helpt in het corrigeren van de verhoudingen. De meeste teksten komen uit het *Evangelie van Mattheus* 25, 31-46, maar Mattheus is hier een correspondent van een hedendaags dagblad. Verder is er een tekst gewijd aan het zevende barmhartige werk, het begraven van de doden, één aan Martinus en één aan Willibrord, de eerste bisschop van Utrecht wiens wijding als zodanig toevallig in 1996 herdacht werd. Langzaam ontwikkelde zich bovendien het idee om meer dan één taal te gebruiken. (Per jaar wordt de Dom bezocht door 200.000 toeristen uit alle windstreken.) Het zijn er zeven geworden, te weten Nederlands, Fries, Engels, Japans, Grieks, Latijn en Syrisch. Behalve de rol die ze spelen in de compositie en in de grafische versiering van het oppervlak verwijzen de teksten ook nog naar de middeleeuwse gewoonte mededelingen en traktaten op de kerkdeur te spijkeren, denk bijvoor beeld aan Luther bij de slotkapel van Wittenberg. De vorm van de 'krantenknipsels' (verlucht met plaatjes) is bereikt door gebruik te maken van ouderwetse clichés. Een drietal duiven onderaan de deuren probeert contact te maken met hun levende collega's op het Domplein.

Als de deuren openstaan ontstaat er een soort portaal, dat bescheidenerwijs

A bird in the hand

iets opvangt van het gebrek daaraan in de architectuur. De ingang is hiermee visueel breder en uitnodigender geworden. Voor de binnenzijde van de deuren bleven nog vijf werken van barmhartigheid over. Aan beide kanten zijn alle vijf werken ondergebracht op eilandjes in een van de cirkel afgeleide vorm, in de hoop dat de relatie met de grote cirkel enige rust brengt, terwijl de horizontale richting van deze reliëfs de breedtewerking versterkt. Wie naar binnen gaat kan niet verder weg dan maximaal 1,75 m van de ene of van de andere deur, en wie wil kijken staat er dus vrij dicht bij. Voor die afstand zijn de plaatjes ook gemaakt. Ik vond dat er wat aan te kijken mocht zijn, links vijf min of meer eigentijdse voorstellingen, rechts vijf taferelen met een knipoog naar de geschiedenis.

Na het modelleren zijn de onderdelen in gips gegoten. De vijf lastig te hanteren, loodzware, stukken van twee en een half bij een meter zijn getransporteerd naar de bronsgieter die ze ook op die maat in één keer heeft gegoten, een knappe prestatie. Een constructiebedrijf heeft het geheel zeer kundig gemonteerd op een roestvrij-stalen geraamte. Voor de laatste bewerking, het patineren, is het geheel weer teruggebracht naar de gieter. Begin september 1996 zijn de beide circa 800 kg zware deuren en het bovenstuk in de Domkerk geplaatst. Nog geen vijf minuten nadat de commissaris van de koningin samen met de restauratie-architect op 20 september het doek voor de ingang weggetrokken had, nestelde zich de eerste levende bedelaar al naast de deur. En hij had geen slechte middag.

Hoewel ik op een aantal plaatsen ruimte gelaten heb voor de beschouwers om een dubbele bodem of een grapje naar eigen smaak te interpreteren wordt dat tot nu toe maar door heel weinigen opgepikt. Sommigen doen een poging. Zo las ik onlangs dat mijn

Boeienkoning

mannetjes en vrouwtjes op de deur grote overeenkomst vertonen met de figuren op het schilderij *De aardappel-eters* van Van Gogh. Daar was ik zelf nog niet opgekomen, noch op de mare die de ronde deed onder de gidsen van de Dom dat Martinus een zelfportret zou zijn. Verder vond iemand dat er nogal veel bloot in de cirkel zit, maar ja, alles draait om de halve jas die door een gezonde Martinus wordt gegeven aan de bibberende man.

Behalve in het genoemde boekje zijn enige afbeeldingen van de Domdeuren te vinden op mijn Internet-pagina: <http://www.worldaccess.nl/-vathorst>.

PRIJSPENNINGEN UIT FRIESLAND

Een tentoonstelling over mensen die furore hebben gemaakt met kaatsen, schaatsen, fierljeppen, skutsjesilen, en het fokken van stamboekvee en paarden, èn over de prijzen, veelal in de vorm van penningen, die ze daarmee in de wacht hebben gesleept. T/m 5 september in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9A te Surhuisterveen (0512-361925); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

Het oudste en het nieuwste geld van Aruba

HANS DE KONING

Het oudste geld of betaalmiddel van Aruba is waarschijnlijk de zogenoemde quiripa. Dit 'knopengeld' werd oorspronkelijk als siervoorwerp vervaardigd van schelpen en wordt gerekend tot de categorie primitief geld. De doorboorde schijfjes schelp circuleerden onder de oorspronkelijke bewoners van de kusten van Columbia, Venezuela en de Caribische eilanden. Het is bekend dat de quiripa door de Indianen op het vasteland van Zuid-Amerika werd gebruikt om een vrouw te kopen, er werd belasting mee betaald aan het stamhoofd en sommige stammen ruilden mensen voor quiripa. De Arawakken – een indianenstam waarvan de oorspronkelijke bewoners van Aruba afstammen – gebruikten de quiripa (en ook verengeld) om Europese producten te verkrijgen. De quiripa werd niet alleen gebruikt aan de noordkust van Zuid-Amerika, maar ook rond de Orinoco-rivier in Venezuela en in het zuidelijker gelegen gebied van het Andesgebergte. Veel van deze knoopachtige quiripa werden soms als ketting in deze gebieden gevonden. In Venezuela was een quiripa-ketting twee realen waard; in Trinidad bereikte zo'n ketting de hoge waarde van acht realen. De Hollanders gebruikten de quiripa als betaalmiddel voor slaven en de Spanjaarden ruilden er goederen mee. De vervaardiging van de quiripa door de Indianen was vrij gecompliceerd en moeilijk. Slechts een klein aantal vaklieden beschikte over de technische bekwaamheid om dit werk te doen zonder gebruik te maken van metalen (boor)gereedschap. Mannen droegen de quiripa aan snoeren geregen rond hun lijf en armen, vrouwen droegen deze doorboorde schijfjes schelp rond hun nek en in hun haar als versiering en teken van welstand. Op Aruba werden bij het plaatsje Boton (Spaans en Papiaments voor knoop) veel quiripa-stukken gevonden. Er wordt aangenomen dat in dit gebied quiripa vervaardigd werden. Andere historici veronderstellen dat Aruba een belangrijk commercieel centrum was en wellicht de woonplaats van een Indianenopperhoofd.

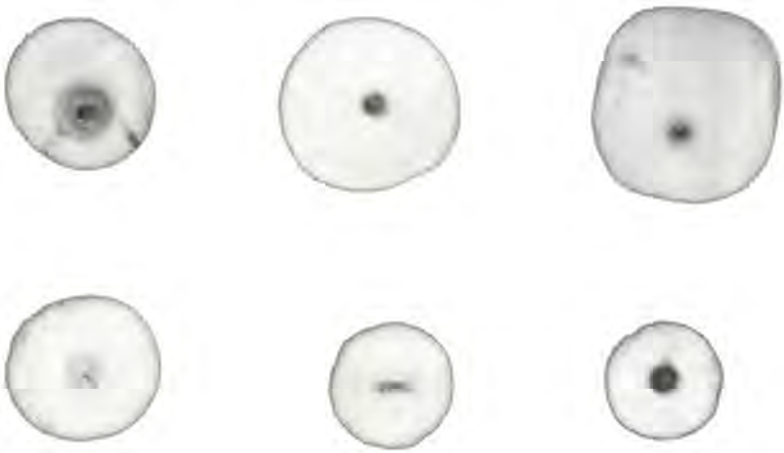

Aruba, Quiripa, afgebeeld op ware grootte, collectie J. Mario Odor; bruikleen aan Museo Arqueologico, Aruba (foto: Vivian Ruiz)

Deze informatie werd mij deels verstrekt door Mario Odor, aan de hand van een kort artikel dat hij schreef voor *World Coin News* (juni 1980) onder de titel 'Aruba: The Quiripa Capital'. Odor is verzamelaar van munten en historische voorwerpen. Zijn zeer uitgebreide privé-collectie munten en bankbiljetten is ondergebracht in het Museo Numismatico in Oranjestad op Aruba. Daaronder bevindt zich ook quiripa of knopengeld; een deel daarvan is in bruikleen afgestaan aan het Archeologisch Museum van Aruba.

Museo Numismatico

Het Museo Numismatico (numismatisch museum) op Aruba werd opgericht in november 1981 en bestaat uit de privé-collectie van de Arubaanse verzamelaar J. Mario Odor. De verzameling bestaat uit meer dan 33.000 verschillende munten, bankbiljetten en papiergeld afkomstig uit meer dan vierhonderd landen. Deze collectie is uniek in het Caribisch gebied; de omringende (ei)landen bezitten soms een vrij uitgebreide numismatische collectie maar die is steeds beperkt tot munten uit het eigen gebied of land.

Op 24 november 1955, op zijn 36e verjaardag, was Mario Odor in zijn tuin aan het graven en vond twee munten, een shilling van 1790 en een halve shilling van 1788. Deze vondst bracht hem op het idee om munten en papiergeld te gaan verzamelen. Bijgestaan door zijn vrouw Inès en later door zijn zoon Rubèn groeide de collectie uit tot het huidige Museo Numismatico Aruba, of de Coin & Papermoney Gallery, zoals de benaming aangeeft op de pui van het pand in Oranjestad waar sinds drie jaar het museum is gehuisvest. De uitgebreide verzameling is onder te verdelen in meer dan honderd verschillende kleinere collecties, zoals primitief geld, antiek geld, kloppen, vals geld, tokens, herdenkingsmunten, bankbiljetten, noodgeld en dergelijke. Het grootste deel van de collectie is tentoongesteld in tafelvitrines en aan de wanden, gerangschikt naar land of thema met een korte beschrijving. Enige eenvoudig uitgevoerde folders in de landstaal, het Papiaments, of in het Engels geven verdere toelichting. Terecht wordt bij de toeristische informatie over Aruba een bezoek aan het interessante Museo Numismatico aanbevolen.

Het nieuwste geld: de munt van 5 florin en het bankbiljet van 500 florin

Toen Aruba elf jaar geleden op 1 januari 1986 een autonome positie binnen het Koninkrijk der Nederlanden verwierf, introduceerde het (ei)land een eigen muntreeks met de florin als munteenheid. De munten worden vervaardigd bij De Nederlandse Munt naar ontwerp van Evelino Fingal en zijn uitgevoerd in vernikkeld staal (nickel bonded steel).

Zoals bekend beperkt de samenwerking tussen Aruba en De Nederlandse Munt zich niet tot de productie van Arubaanse munten voor het betalingsverkeer, ook de uitgifte en verkoop van de jaarlijkse speciale muntsets (fdc) en de productie van de verschillende Arubaanse herdenkingsmunten gebeuren in nauwe onderlinge samenwerking. De waarde van de Arubaanse munteenheid is gekoppeld aan de koers van de Amerikaanse dollar; omgerekend in Nederlandse guldens komt 1 Arubaanse florin momenteel overeen met ongeveer *f* 0,96.

In december 1995 kwam de 5 florin munt in circulatie als aanvulling op de sinds 1986 bestaande muntreeks van zes denominaties: 5, 10, 25, 50 cent en 1 en 2,50 florin. De 5 florin munt is evenals het kleinere 50 centstuk vierkant met afgeronde hoeken en komt dus in vorm overeen met de

Aruba, 5 cent, vernikkeld staal, 16 mm

Aruba, 50 cent, vernikkeld staal, 20 mm

Aruba, 5 florin, vernikkeld staal, 26 mm

vroegere vierkante Antilliaanse stuiver (5 cent) die in 1948 in omloop kwam. Voor die tijd was de in Nederland sinds 1913 uitgegeven vierkante stuiver ook op de Antillen (en Aruba) bruikbaar. Deze stuivers waren vanwege hun vorm een geliefd souvenir voor vele – voornamelijk Amerikaanse – toeristen die Aruba of de Antillen bezochten. De Arubaanse stuiver werd sinds 1986 rond en de vierkante vorm werd gebruikt voor het 50 centstuk (20 mm) en nu ook, met een grotere diameter (26 mm), voor de munt van 5 florin. De voorzijde van de 5 florin munt is uitgevoerd als de bestaande (ronde) munten van 1 en 2,50 florin met de tekst 'Beatrix Koningin der Nederlanden' en het naar links gewende profielportret van de koningin. De keerzijde komt (op de waarde-aanduiding na) overeen met die van de andere munten: bovenaan de tekst 'Aruba', rechts daaronder het wapen van Aruba met links daarvan het muntmeesterteken (pijl en boog) en rechts het muntteken van De Nederlandse Munt (mercuriusstaf). Links naast het wapen staan het jaartal van uitgifte en de waarde-aanduiding. De 1 en 2,50 florin zijn voorzien van de randtekst *God zij met ons*; deze tekst is niet aangebracht op het 5 florinstuk.

Wat de bankbiljetten betreft werden gedurende een korte periode na het ingaan van de Status Aparte nog de Antilliaanse biljetten gebruikt (Aruba hoorde tot 1986 met de eilanden

Curaçao, Bonaire, Sint Maarten, Sint Eustatius en Saba tot de Nederlandse Antillen); daarna waren Arubaanse bankbiljetten in omloop die alle groen van kleur waren. Omstreeks 1990 kwamen nieuwe bankbiljetten met Arubaanse motieven in roulatie; een reeks die bestaat uit de waarden 5, 10, 25, 50 en 100 florin (zie ook *De Beeldenaar* 1990, p. 172-173).

Naast de nieuwe *5 florin munt* kwam in december 1995 ook het nieuwe *500 florin bankbiljet* in circulatie. De uitvoering ervan past bij de huidige bankbiljetten die elk een diersoort tonen die op of rondom Aruba voorkomt. De oorspronkelijke ontwerpen van het Arubaanse geld (munten en bankbiljetten) zijn van de Arubaanse kunstenaar Evelino Fingal. Voor de bankbiljetten zocht hij zijn inspiratie in de flora en fauna van Aruba en in de archaïsche voorstellingen zoals die op Aruba voorkomen op potscherven van oudindiaans (precolombiaans) aardewerk uit de periode 1000-1200 na Christus. Na aanvankelijke ontwerpen met de motieven los van elkaar ontstond uiteindelijk de combinatie van een afbeelding van een voor Aruba uniek

dier met een ondergrond van de oude voorstellingen in een geometrisch patroon. Naast de geslaagde vormgeving wordt met deze combinatie tevens de relatie tussen heden en verleden benadrukt. Op de keerzijde van alle biljetten is een soortgelijk geometrisch patroon aangebracht, identiek uitgevoerd maar in de kleurstelling van het betreffende bankbiljet.

Op het biljet van 500 florin is een gestileerde vis afgebeeld, de epinephelus morio, kortweg mero genoemd. De kikker – dori – op het 100 florinbiljet, versierde de rand van een opgegraven pot. Voor het 50 florinbiljet combineerde Fingal een archaïsche afbeelding van de unieke Arubaanse uil – shoco – met een tekening van een levende uil. Hij gebruikte voor het 25 florinbiljet een slangmotief met een tekening van de op Aruba voorkomende ratelslang – cascabel. De schelp – calco indjan – die op het 10 florinbiljet is afgebeeld werd aangetroffen in de meer dan tweeduizend jaar oude graven. Het biljet van 5 florin toont op de voorzijde de zeeschildpad – tortuga blanco. Na verloop van tijd zal dit biljet uit de roulatie genomen worden omdat nu de (hiervoor genoemde) 5 florinmunt in omloop is gebracht.

Fingal gaf met deze ontwerpen de Arubaanse bankbiljetten een uniek aanzien. Technisch gezien gaf de uitvoering wel enige problemen. Nadat de oorspronkelijke schetsen voor de florinbiljetten bij de drukker waren ingeleverd, moesten deze 'vertaald' worden naar het ontwerp dat bruikbaar is in de machines. Alle kleurideeën

Bankbiljetten Aruba, Evelino Fingal inv., Joh. Enschedé en Zonen imp., Auteursrecht Centrale Bank van Aruba (144 x 66 mm)

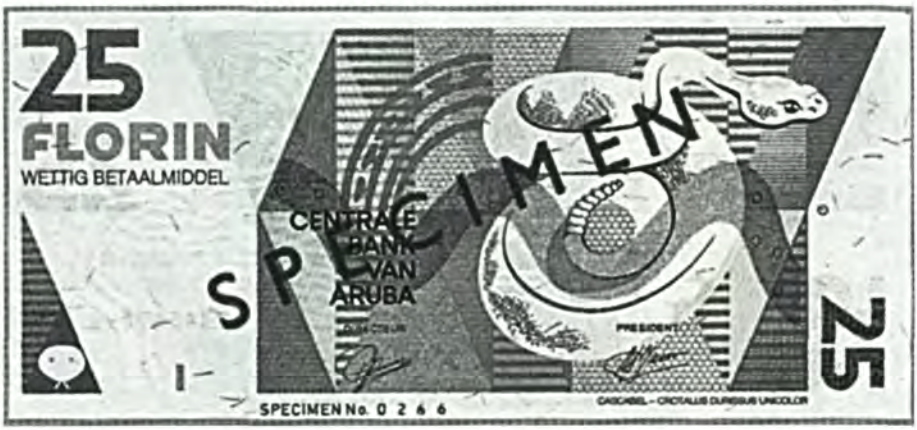

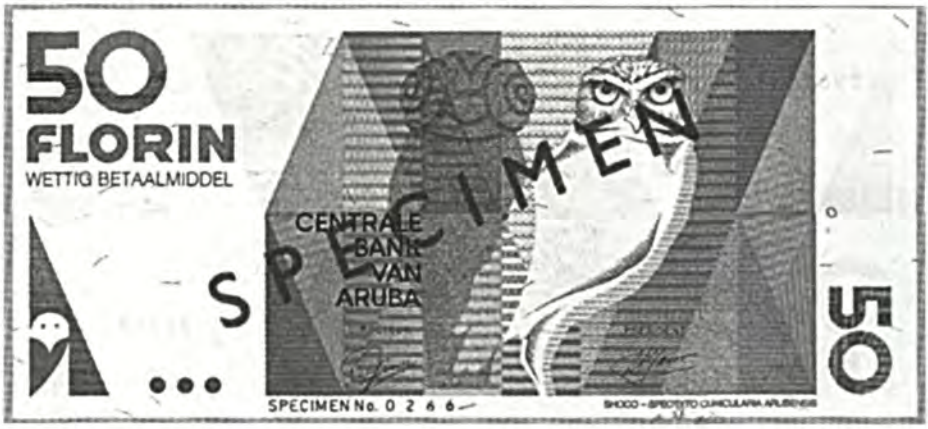

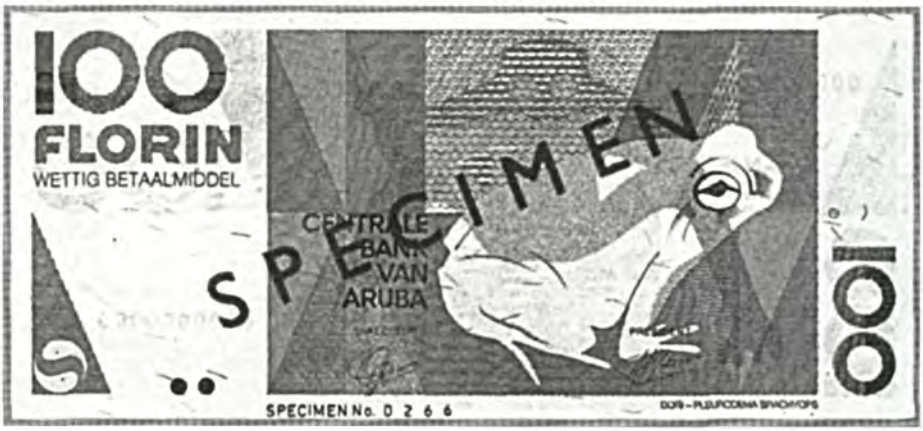

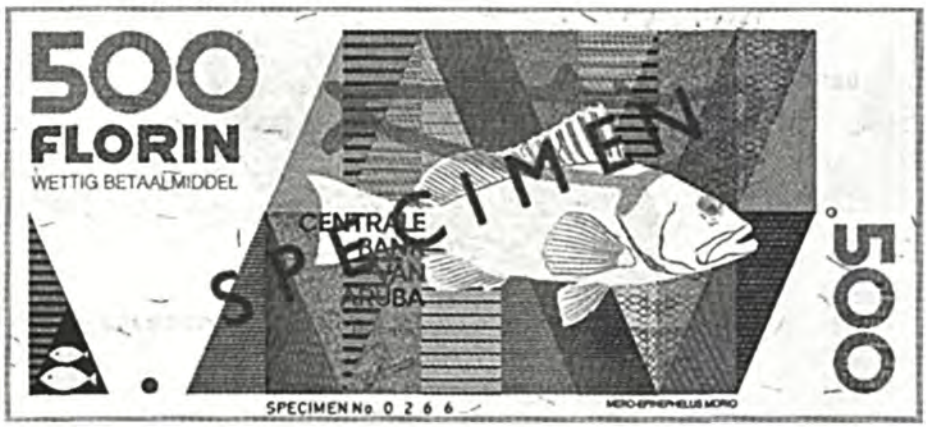

moesten daarbij worden teruggebracht tot een tweekleuren keuze voor de voorkant en een driekleuren keuze voor de achterkant. Een zogenoemde chromolinproef diende ter beoordeling van het resultaat. Na het maken van de eerste serie proefdrukken bleek dat het verschil in kleur tussen de achterkanten van het 25 en 50 florinbiljet niet groot genoeg was. Het kleurverschil in de tweede proefdruk van het 50 florinbiljet werd daarom duidelijk vergroot.

Het papier van bankbiljetten moet aan zeer hoge eisen voldoen: enigszins

Keerzijde van het biljet van 50 florin

vuilafstotend en niet gemakkelijk scheurend, ook niet na duizenden keren gevouwen te zijn. Om vervalsingen tegen te gaan zijn in het papier echtheidskenmerken verwerkt; één daarvan is het watermerk. Het watermerk – in dit geval de afbeelding van de op Aruba veel voorkomende divi-divi- of watapanaboom – wordt aangebracht in de papierfabriek; dus niet bij de drukker. Nadat het watermerk in was is uitgesneden, wordt een koperen mal gemaakt. Het met water natgemaakte papier wordt op het watermerk gedrukt, waardoor op de plaats van de voorstelling het papier zich iets meer verdicht. Het verdichte papier is minder lichtdoorlatend. De contouren van het watermerk kunnen herkend worden aan tinten die lichter en donkerder zijn dan het papier er omheen. In verschillende delen van het Arubaanse bankbiljet zit een voelbare verdikking: in de denominatie, de dieren en de tekst. In de linker onderhoek van de biljetten is een code voor visueel gehandicapten aangebracht. Deze code kan gevoeld worden met de duim en wijsvinger. Een deel van de tekst op de biljetten is zo klein gedrukt dat hij voor veel mensen bijna niet leesbaar is met het blote oog. Met een vergrootglas is de tekst echter goed leesbaar terwijl bij vals geld deze tekst helemaal niet leesbaar zal zijn. De bankbiljetten worden vervaardigd bij Joh. Enschedé en Zonen in Nederland en worden door de Centrale Bank van Aruba (CBA) in roulatie gebracht. Volgens deze bank behoren de Arubaanse bankbiljetten tot 'de mooiste' van de wereld.

De ontwerper

Evelino Fingal, de ontwerper van de Arubaanse munten en bankbiljetten, werd in 1951 op Aruba geboren. Hij studeerde in Nederland aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in 's Hertogenbosch (1967-1977) en aan de kunstacademie in Tilburg (1975-1978). Hij ontwierp naast ander werk, zoals logo's en huisstijlen voor diverse bedrijven, postzegels voor Aruba en de Nederlandse Antillen. Sinds 1980 is Fingal werkzaam bij het Departement van Cultuur. Hij is directeur van het Museo Arqueologico Aruba (Archeologisch Museum van Aruba).

Bronnen: Informatie van Evelino Fingal, J. Mario en Rubèn Odor, tijdens een bezoek in 1996; folder Centrale Bank van Aruba, banknotes series 1993; artikel in dagblad *Amigoe* (di Aruba), maart 1996, Heleen Bongers.

'Beschuit met Muisjes'

ELLES KLOOSTERMAN

[Hieronder volgt het relaas van Elles Kloosterman (1966; thans werkzaam als graveur/modelleur bij De Nederlandse Munt nv) over de wijze waarop zij een gietpenning maakte. Interessant om de techniek van het procédé, en om de penning die via deze werkwijze ontstond. – Redactie]

De geboorte van mijn neefje Thomas op 20 februari 1992 vormde de aanleiding tot het maken van een gietpenning.

Ik besloot er een vrolijke penning van te maken; een geboorte is tenslotte een blijde gebeurtenis. Het ontwerp baseerde ik op het traditionele gebruik om bij de geboorte van een kind beschuit met muisjes uit te delen.

Nadat ik eenmaal in mijn hoofd had hoe het moest worden, ging ik als volgt te werk. Ik nam een gewone beschuit, waarin ik een halfronde opening in de vorm van een hapje maakte. De beschuit smeerde ik dik in met tweecomponenten epoxylijm. Ik strooide de muisjes op de beschuit en drukte ze in de dikke laag lijm. De lijm zorgde er enerzijds voor dat het poreuze oppervlak van de beschuit afgedicht werd en anderzijds dat de muisjes stevig vast kwamen te zitten. Van plasticine boetseerde ik een klein muisje dat ik in de halfronde opening plaatste. Hierna plaatste ik om de beschuit een kartonnen ring en goot de ring vol met siliconenrubber. Na het uitharden van het rubber verwijderde ik de originele beschuit en het muisje. De aldus ontstane holte vulde ik helemaal op met plasticine. Hierbovenop boetseerde ik met plasticine de figuratie van de keerzijde; een compositie met ballonnen die tezamen de naam THOMAS vormen. De staart van het muisje liet ik speels over de ballonnen lopen. De letters sneed ik uit een dunne plak plasticine en plaatste deze vervolgens ook op het model. Hierna zette ik het rubbermodel met daarin de geboetseerde keerzijde in een kartonnen rand en goot deze vol met siliconenrubber.

Na uitharding van het rubber verwijderde ik de laatste gegoten helft en haalde alle plasticine eruit. Het resultaat is twee precies op elkaar passende negatieve rubbermodellen: de ene een afgietsel van de beschuit met

muisjes, de andere een afgietsel van de ballonnen.

Beide rubbermodellen verwarmde ik in de oven tot circa 80° C. Intussen verwarmde ik in een pannetje gele juwelierswas. Nadat de modellen op temperatuur waren goot ik beide helften vol met de vloeibare, hete was. De warmte van de rubbermodellen zelf zorgt ervoor dat de warme was gemakkelijk in alle openingen van het model stroomt. Na afkoeling van de was sneed ik in één van de beide rubbermodellen een kleine opening. Hierna plaatste ik beide modellen op elkaar en plaatste ze tussen twee metalen plaatjes die met vier vleugelmoeren werden samengeklemd. Het geheel werd opnieuw in de oven gezet om de beide helften met elkaar te laten versmelten. Via de ingesneden opening goot ik extra was naarbinnen om de gehele holte te vullen.

Na afkoeling kon ik het wasmodel van de penning als één geheel uit de twee rubber helften verwijderen. Omdat de was hard is leent deze zich goed voor het eventueel opscherpen van details zoals letters.

Nadat het wasmodel helemaal nagelopen was kon het naar de gieter gebracht worden die zorg droeg voor de gieting in brons via de 'cire perdu'-methode.

Nadat de penning gegoten was moest het aangietstuk nog weggeslepen worden. Om de oorspronkelijke beschuitstructuur op die plaats weer terug te krijgen heb ik de rand met verschillende soorten matponsen bewerkt. Ook heb ik het nodige ciseleer-, vijl- en polijstwerk moeten verrichten voordat de penning helemaal 'af' was. Als finishing touch heb ik de penning (85 mm) laten verzilveren en heel licht geoxideerd.

Het grote voordeel van deze manier van penningen maken boven de traditionele zandgietmethode is dat het ontwerp niet 'lossend' hoeft te zijn en er daardoor eigenlijk geen beperkingen zijn voor de ontwerper. De gekste vormen zijn in principe mogelijk. ■

I.B.N.S. Nederland / Vereniging voor papiergeldverzamelaars
Deze vereniging van verzamelaars van bankbiljetten en ander papiergeld, ruim tien jaar oud, is de Nederlandse afdeling van de International Bank Note Society en telt circa 130 leden. De activiteiten bestaan uit het organiseren van ruilbeurzen, veilingen (alleen voor leden) en de uitgave van een *Nieuwsbrief* en een *Bulletin*, terwijl ook lezingen en exposities zijn voorzien. De agenda voor de bijeenkomsten (in het Postiljon Hotel Utrecht/Bunnik) luidt voor dit jaar: zondag 8 juni (13.00-17.30 uur), zaterdag 30 augustus (10.00-17.30 uur), zaterdag 25 oktober (10.00-17.30 uur; mogelijk in Rotterdam), zaterdag 13 december (13.00-17.30 uur). Het lidmaatschap bedraagt *f* 35 per kalenderjaar. Aanmelding (overschrijving op girorekening 7137458 ten name van IBNS-Nederland) en inlichtingen bij de heer Jos F.M. Eijsermans, Postbus 3240, 5930 AE Tegelen (tel. 077-4774047, fax 077-4774027).

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 034 - 3216014

Muntmeestertekens weggewerkt

J.C. VAN DER WIS

Een bijzonder charmant verschijnsel op provinciale en stedelijke munten uit de tijd van de Republiek, uit met name de provincies Gelderland en Overijssel en het landschap West-Friesland, zijn wel de muntmeestertekens van de diverse elkaar opvolgende muntmeesters.
Bij het aantreden van een andere muntmeester verscheen daar op de munten prompt een ander muntmeesterteken. Sommige muntmeestertekens (mmt) werden ontleend aan familiewapens, andere hadden een relatie met de naam van de muntmeester, van weer andere is er geen relatie aan te wijzen. In 1996 is in de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*[1] een naar de huidige stand van zaken bijgewerkte lijst van muntmeesters gepubliceerd, die in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden werkzaam zijn geweest. Daarin is tevens ruime aandacht aan de door hen gebruikte tekens geschonken.

In voorgaande *Beeldenaars* is al eens aandacht besteed aan hergebruik van oude stempels en het aanpassen van de daarop voorkomende jaartallen aan het lopende jaar.[2] Een ingrijpender aanpassing van een stempel is nodig, wanneer het te wijzigen stempel naast het jaartal ook een oud muntmeesterteken draagt. Een gemakkelijke en voor de hand liggende methode is in zo'n geval wel het muntmeesterteken van de nieuw aangetreden muntmeester over dat van zijn voorganger te snijden, zoals in 1722 in Overijssel gebeurde. Toen veranderde de stempelsnijder Abraham Veen[3], die zowel onder de muntmeesters Bernard Cramer[4] als diens opvolger Petrus van Weteringe[5] diende, in een gulden-stempel uit 1721 niet alleen het jaartal in 1722, maar sneed tevens het muntmeesterteken 'Lelie' van Van de Weteringe over het muntmeesterteken 'Ooievaar' van Cramer.[6]

links:
Overijssel, Nederlandse gulden 1721, zilver, mmt 'Kraanvogel'
rechts:
Overijssel, Nederlandse gulden 1722 over 1721, zilver, mmt 'Lelie' over mmt 'Kraanvogel'
midden:
Overijssel, Nederlandse gulden 1722 over 1721, mmt 'Lelie' over mmt 'Kraanvogel'; detail veranderingen jaartal en mmt , 3x vergroot

uiterst links: West-Friesland, Nederlandse gulden 1785 over 1765, tekstdeel 'WESTF:' over tekstdeel 'WESTF: (haringbuis)', detail 3x vergroot
midden boven: West-Friesland, Nederlandse gulden 1785 over 1765, detail jaartalwijziging, 3x vergroot
links: West-Friesland, Nederlandse gulden 1765, zilver, mmt haringbuis
rechts: West-Friesland, Nederlandse gulden 1785 over 1765, zilver, tekstdeel 'WESTF:' over tekstdeel 'WESTF: (haringbuis)'

Een minder gebruikelijke en tot nu toe ongepubliceerde stempelwijziging vond plaats in 1785 in de West-Friese Munt, die toen in Hoorn was gevestigd. In Hoorn voerde de muntmeester Pieter Buysken[7] op het merendeel van zijn munten het meesterteken 'Haringbuis'. Zijn opvolger, Hessel Slijper[8], doorbrak een lange, maar overigens niet specifiek West-Friese traditie door geen muntmeesterteken op zijn munten te plaatsen. De 'Ster met vijf stralen', die in de periode 1796-1803 op zijn munten wordt aangetroffen moet als *muntteken* worden beschouwd om de munten van het West-Friese atelier, dat toen een onderdeel van de Hollandse Munt was, te onderscheiden van die van het atelier te Dordrecht dat toen geen muntteken gebruikte.[9]

In 1785 had Hessel Slijper na zeven jaar eindelijk weer eens een opdracht verworven om een partij guldens te slaan. Om de opdracht te kunnen uitvoeren liet hij niet alleen nieuwe stempels vervaardigen, maar liet hij ook de nog goed bewaard gebleven stempels uit 1765 voor hergebruik geschikt maken.

We mogen wel aannemen dat de stempelsnijder Hendrik Weynants[10], die zowel onder Buysken als onder Slijper diende, dit nauwkeurige werkje uitvoerde. Weynants veranderde op een voorzijdestempel het jaartal 1765 in 1785 en paste een keerzijdestempel met de oude tekst 'MO:ARG:ORD:FOE:BELG:WESTF: (haringbuis)' aan de veranderde situatie aan. Het tekstdeel ':WESTF:' werd gesneden over 'WESTF: (haringbuis)', waardoor de nieuwe tekst 'MO:ARG:ORD:FOE:BELG: :WESTF:' ontstond. Met de '::' en de grotere afstand tussen de letters van 'WESTF' werd het muntmeesterteken 'Haringbuis' weggewerkt. De letter F in het nieuwe omschrift kwam nu precies op de plaats van de 'Haringbuis' te liggen. De jaartalwijziging 1765 in 1785 is al

eerder gepubliceerd[11], maar het wegwerken van de haringbuis werd tot op heden niet opgemerkt.

Het is de vraag of Slijper met de bijgewerkte stempels veel guldens heeft kunnen slaan. De stempels hebben het vermoedelijk niet erg lang uitgehouden. Aan de gulden 1785 over 1765 is te zien dat de oude stempels al de nodige tekenen van slijtage vertoonden. Op de voorzijde van de munt loopt vanaf het hoofd van de Nederlandse Maagd een stempelbreuk tot aan de letter T van het woord NITIMVR. Zeker zal dit stempel het spoedig hebben begeven. Waarschijnlijk is dat de reden dat de besproken gulden met het jaartal 1785 over 1765 en met het weggewerkte muntmeesterteken zo weinig voorkomt.

NOTEN

1 A.J.E. VAN BEEK (red.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Houten 1986-).

2 H.W. JACOBI Een unieke serie leeuwendaalders *De Beeldenaar* 5 (1981) 225-226. J.C. VAN DER WIS Jaartalwijzigingen op florijnen *De Beeldenaar* 9 (1985) 69-70. J.C. VAN DER WIS Mysteries en misverstanden rond Zeeuwse guldens *De Beeldenaar* 18 (1994) 74-77.

3 Abraham Veen, stempelsnijder verbonden aan de Munt van Overijssel 1714-1721.

4 Bernard Cramer, muntmeester van Overijssel 1717-1721.

5 Petrus van de Weteringe, muntmeester van Overijssel 1722-1731.

6 VAN DER WIEL in: De munten van Overijssel, nr 63d (in P.C.H. DE VRIES/H.J. VAN DER WIEL *Muntboek van West-Friesland en Overijssel, Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden 1576-1795*, (Rotterdam/Gouda 1963) spreekt abusievelijk van '1722 over de ooievaar' maar bedoelde waarschijnlijk '1722 over 1721 en lelie over ooievaar'; zie ook A. DELMONTE *Supplement De zilveren Benelux* (Amsterdam 1975) nr 1184.

7 Peter Buyskens, muntmeester van West-Friesland 1761-1781.

8 Hessel Slijper, muntmeester van West-Friesland 1781-1803.

9 J. SCHULMAN *Handboek van de Nederlandse munten van 1795-1975* (Amsterdam 1975) 24-25.

10 Hendrik Weynants, stempelsnijder verbonden aan de West-Friese Munt 1763-1791.

11 A. DELMONTE *Supplement De zilveren Benelux* (Amsterdam 1975) nr 1180.

ROERIGE TIJDEN

In de nieuwe vitrine van het Numismatisch Kabinet (dat een vaste opstelling van 28 vitrines heeft en een collectie van 12.000 munten en penningen bezit) is een kleine expositie ingericht gewijd aan de penningen die de belangrijkste voorvallen illustreren uit de roerige Nederlandse geschiedenis tussen 1750 en 1800. T/m 29 juni in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Nog verkrijgbare penningen

Mededeling Vereniging voor Penningkunst

Prijslijst van penningen die nog in voorraad zijn (maart 1997)

jaar	titel	ontwerper	Ø mm	prijs *f*
1930-2	Droogmaking Zuiderzee	G.J. van den Hof	60	125,—
1972-2	Herder met schapen	C. Seth-Höfner	63	98,—
1974-1	Le Couple	Fons Bemelmans	75	125,—
1975	Jubileum (50 jaar) VPK	Paul Grégoire	29	35,—
1975	Idem, met boekje			55,—
1976-1	Alice in Wonderland	Marianne Letterie	105	125,—
1977-1	Zonder titel	Ger Zijlstra	75	25,—
1978-1	Linnaeus	Christien Nijland	65	45,—
1978-2	Bertolt Brecht	Geer Steyn	60	57,50
1979-1	200 jaar Teylers Stichting	Francisca Weinberg	58	57,50
1979 ex.	Vredespenning	Niel Steenbergen	95	125,—
1980-2	A bird in the hand	Theo van de Vathorst	60	97,50
1981-1	Geboortepenning	Jet Schepp	52	85,—
1982-1	Kiem	Wien Cobbenhagen	50	57,50
1982-2	Holle bolle Gijs	Cornelis de Vries	64	60,—
1983-1	Hugo Grotius	Jos Reniers	70	98,—
1983 ex.	Anti-kernbom	Loeki Metz	77	137,50
1984-2	De bot	Frank Letterie	80	95,—
1985-1	Niels Holgersson	Marianne Letterie	90	97,50
1986-1	Duifje van Noach	Ruth Brouwer	42	65,—
1986-2	Piet Esser	Wilfried Put	63	97,50
1987-1	Openluchtmuseum	Jannes Limperg	65	97,50
1988-1	100 jaar Concertgebouw	Eefke Cornelissen	70	75,—
1988-2A	Rembrandt (variant 1957)	V.P.S. Esser	70	137,50
1988-2B	Rembrandt (variant 1984)	V.P.S. Esser	55	137,50
1988 ex.	Huwelijkspenning	Pépé Grégoire	70	100,—
1989-1	150 jaar Spoorwegen	Lucie Nijland	65	75,—
1990 gel.	Coornhert	Auke Hettema	75	140,—
1990-2	Het woord op afstand	Joop Hollander	65	130,—
1991-1	Vrouw in raam	Fons Bemelmans	80	150,—
1992-1	Reispenning	Willem Noyons	50	135,—
1993	Belle van Zuylen	Paulus Reinhardt	75	105,—
1994	Andries Copier	B. Ninaber van Eyben	87×87	97,50
1995	Bevrijdingspenning	H. Mols-van Gool	95×100×13	125,—
1996	Constantijn Huygens	Elisabeth Varga	80	125,—
1997	Geboortepenning	Guus Hellegers	59	95,—

De prijzen zijn exclusief portokosten en verzendmateriaal. De penningen die niet meer in voorraad zijn kunnen tegen dagprijs besteld worden. Penningen voor 1972 kunnen niet meer nabesteld worden. Bestellingen en informatie: mw M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg r, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356.

De overdracht van de rivier de Vecht

Twee bijzondere penningen voor Het Nederlands Muntmuseum

ALBERT
A.J. SCHEFFERS

Op 31 oktober 1996 werd het beheer en het onderhoud van de Weespertrekvaart, de rivieren de Gaasp, de Smalweesp en de Vecht door Rijkswaterstaat overgedragen aan lokale waterbeheerders. De overdracht van deze wateren past in het beleid van de rijksoverheid om alleen nog vaarwegen te beheren die tot de hoofdstructuur van Nederland behoren. Tot deze laatste categorie behoren de grote rivieren en kanalen, de zeekust en de Deltawerken. De Weespertrekvaart en de rivieren de Gaasp, de Smalweesp en de Vecht vormden met het in 1902 geopende Merwedekanaal de belangrijkste vaarweg tussen Amsterdam, Utrecht en Rotterdam. Deze vaarfunctie is jaren geleden overgenomen door het Amsterdam-Rijnkanaal. Het beheer van de genoemde vaart en rivieren is daarom overgedragen aan het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht.

De officiële overdracht van het beheer en onderhoud vond plaats tijdens een feestelijke bijeenkomst op het Utrechtse Slot Zuilen. Aldaar werden onder deskundige leiding van de Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht jhr drs P.A.C. Beelaerts van Blokland, de handtekeningen gezet onder een reeks van contracten waarin is vastgelegd dat het beheer van de genoemde wateren van Rijkswaterstaat overgaat naar het Hoogheemraadschap Amstel en Vecht. Het gaat hierbij om het water*kwantiteits*beheer en het vaarwegbeheer. Het water*kwaliteits*beheer van het Noordhollandse deel van de Vecht werd op diezelfde 31 oktober overgedragen aan het Zuiveringschap Amstel en Gooiland.

De Vecht bij Vreeland in de provincie Utrecht (foto: C. Schipper, Amsterdam)

De ondertekening van de akte van overdracht van het beheer van de rivier de Vecht van Rijkswaterstaat aan het Hoogheemraad- en Zuiveringschap op 31 oktober 1996 in een van de fraaie vertrekken van Slot Zuilen: (aan tafel) mevrouw dr H.M. de Bools, voorzitter bestuur Zuiveringschap en de heer P.R. Smink, gedeputeerde van de provincie Utrechtt; (staand v.l.n.r.) mr J.P.A.J. Bevers, hoofdingenieur-directeur van de Directie Utrecht van Rijkswaterstraat, ir P. Kieft, hoofdingenieur-directeur van de Directie Noord-Holland van Rijkswaterstaat, ir J.H. van der Vliet, dijkgraaf van het Hoogheemraadschap Amstel en Vecht en mr W.C.T.F. de Zeeuw, gedeputeerde van de provincie Noord-Holland.

Per 1 januari 1997 kwamen alle door Rijkswaterstaat overgedragen taken weer onder één beheer, aangezien op die datum het Hoogheemraadschap Amstel en Vecht en het Zuiveringschap Amstel en Gooiland beide opgingen in het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht.

Ten behoeve van de vlotte doorvaart op de rivier de Vecht werd bij Koninklijk Besluit van 29 december 1861 (Stbl. 180)[1] een *algemeen reglement van politie voor het kanaal genaamd de Keulsche Vaart, van de rivier de Lek te Vreeswijk tot Amsterdam* uitgevaardigd. In dit besluit van Koning Willem III, dat in werking trad op 1 maart 1862, werd de functie van *Rijkshavenmeester van de Keulsche Vaart* genoemd voor een van de beambten belast met het toezicht over het kanaal.

Deze Rijkshavenmeester had zijn bureau in Utrecht, het centrum van de verbinding tussen Amsterdam en Keulen. Zoals verschillende ambtenaren in de negentiende eeuw had ook de Rijkshavenmeester een zilveren ambtspenning.

Op 18 april 1862 schreef de eerste Rijkshavenmeester van de Keulsche Vaart, F.C.G. Engelbert van Bevervoorde, op een blanco stukje papier – officieel briefpapier was er nog niet voor deze functionaris – aan de *Heeren van het Colegie van 's Rijks Munt te Utrecht*, of zij een zilveren draagpenning wilden laten vervaardigen. Op de voorzijde moest het wapen van het Rijk komen ter grootte *van ruim een gulden stuk*. Over de keerzijde staat niets vermeld.[2] Waarschijnlijk is er direct overleg geweest tussen de opdrachtgever en 's Rijks stempelsnijders David van der Kellen en Johan Philip Menger. In het archief van 's Rijks Munt is over de juiste aard van de gegraveerde tekst op de keerzijde niets bewaard gebleven. In mei 1862 stelden de stempelsnijders een rekening op voor het slaan van een zilveren penning met een middellijn van 4,5 cm (*f* 1,80), voor het gebruik van

Ambtspenning Rijkshavenmeester van de Keulse Vaart, zilver, 45 mm

bestaande stempels (*f* 0,60) en voor het graveren van de tekst (*f* 2,85).[3]

De ambtspenning uit 1862 is steeds overgedragen aan de opvolgende Rijkshavenmeester. Toen in 1989 de functie van Rijkshavenmeester van de Keulsche Vaart werd opgeheven, heeft de toenmalige functionaris, de heer A. van den Berg, zijn ambtspenning overgedragen aan de hoofdingenieur-directeur van de Directie Utrecht van Rijkswaterstaat.

Nu Rijkswaterstaat niet langer het beheer over de Vecht voert, is op initiatief van de heer Van den Berg de penning tijdens de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van de officiële overdracht van het beheer van de wateren aangeboden aan Het Nederlands Muntmuseum. De ambtspenning van de Rijkshavenmeester van de Keulsche Vaart is hiermee terug naar zijn plaats van vervaardiging. Het Nederlands Muntmuseum heeft als beheerder van onder andere de produkten van de Utrechtse Munt met deze penning een waardevolle aanvulling op haar collectie gekregen.

Als blijvende herinnering aan de feestelijke overdracht van het beheer van de waterwegen heeft de Directie Utrecht van Rijkswaterstaat een nieuwe penning laten maken bij De Nederlandse Munt nv. De voorzijde van deze penning is voorzien van het wapenschild zoals dat ook op de penning uit 1862 voorkomt. De keerzijde toont in het centrum in vier regels de namen: GAASP, SMALWEESP, WEESPERTREKVAART en VECHT, met links daarvan in een halve cirkel dwars en in twee regels de datum 31 OKTOBER 1966. Links van het jaartal staat het muntmeesterteken van drs Chr. van Draanen: pijl en boog.

Penning ter herinnering aan de ondertekening van de overdacht van de Gaasp, Smalweesp, Weespertrekvaart en Vecht op 31 oktober 1996 (De Nederlandse Munt nv, tombak, 38 mm)

Rechts van het jaartal staat het teken van De Nederlandse Munt: de staf van de Romeinse god Mercurius met de slangen. Het omschrift sluit aan bij de vierregelige tekst in het centrum en luidt: TER HERINNERING AAN DE ONDERTEKENING VAN DE OVERDRACHT VAN DE.

Alle genodigden op de bijeenkomst op Slot Zuilen kregen een exemplaar uitgevoerd in tombak. De harde werkers op de feestelijke bijeenkomst kregen een exemplaar uitgereikt in zilver van het eerste gehalte (0,925). Voor Het Nederlands Muntmuseum was reeds op basis van een oude overeenkomst met de Utrechtse Munt één exemplaar in tombak gereserveerd. Door zijn aanwezigheid op de bijeenkomst in het Slot Zuilen kreeg de conservator van Het Nederlands Muntmuseum een tweede exemplaar van deze penning. Met deze tweede penning krijgt het museum de mogelijkheid de voor- en keerzijde van dezelfde penning tegelijk te tonen in een presentatie.

Het Nederlands Muntmuseum is met recht gelukkig met de overdracht van het beheer van de wateren, maar natuurlijk nog meer met de aanwinsten voor zijn collectie. De drie nieuwe penningen zijn te zien in de vitrine met nieuwe aanwinsten van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht.

NOTEN

1 Het reglement werd reeds gewijzigd met het KB van 15-11-1862, terwijl het in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw nog een aantal malen werd aangevuld of gewijzigd.

2 Archief 's Rijks Munt 1814-1909 inv. 1246.

3 Deze rekeningen zijn in kopie beschikbaar gesteld door de heer A. van den Berg.

A. G. van der Dussen b.v.

Postbus 728,
6200 AS Maastricht,
Ons ADRES is gewijzigd:

m.i.v. 01.10.1996 heeft
A. G. VAN DER DUSSEN b.v.
het pand gelegen aan
de Hondstraat 5 gesloten.
Telefoon en Faxnummers blijven
ongewijzigd.
Voor correspondentie en bestellingen
hebben wij een postbus geopend.

A. G. van der Dussen b.v.
Postbus 728, 6200 AS Maastricht.
tel. 043-3 215 119 fax. 043-3 216 014

Zojuist gepubliceerd:

SCHULZKI H., J.: Die Antoninianprägnung der Gallischen Kaiser von Postumus bis Tetricus (AGK). Typenkatalog der regulären und nachgeprägten Münzen. XVII. 228 p. 31 pl. Nieuw standaard werk met concordinantie RIC, Elmer, Cohen, de Witte. (1996). ***f* 177**

WOODHEAD P.: The Herbert Schneider Collection of English Gold Coins. vol. 1, 1257-1603, xtv, 466 p., 83 pl. met illustraties van 890 munten (waaronder ook "Continental immitations"). ***f* 160**

Te bestellen door het bedrag
(+ *f* 7.50 voor verzendkosten)
over te maken op postbanknummer 15.38.597
t.n.v. A.G. van der Dussen b.v. te Maastricht.

Muntmelange

L.M.J. BOEGHEIM

Het nikkelen tientje 1979

Na de succesvolle emissies van de zilveren herdenkingstientjes in 1970 en 1973 ging de gedachte vanzelfsprekend uit naar een nikkelen circulatiemunt van tien gulden. Van verschillende kanten werd op de uitgifte hiervan aangedrongen, waarbij vooral het gebruik in muntautomaten als aanbeveling naar voren werd gebracht.

Nikkelen munten konden door de toenmalige perscapaciteit slechts met een diameter van maximaal 33 mm worden vervaardigd. De nikkelen rijksdaalder had een diameter van 29 mm, een gewicht van 10 gram en een dikte van 2 mm. Het verschil tussen het te vervaardigen tientje en de rijksdaalder zou dus slechts hooguit 4 mm kunnen gaan bedragen, evenals dit reeds tussen de gulden en de rijksdaalder het geval was. Dit geringe verschil had nogal eens aanleiding gegeven tot klachten en er gingen dan ook stemmen op om de rijksdaalder maar af te schaffen, onder anderen van de bekende numismaat Lodewijk S. Beuth, die niet naliet het ministerie van Financiën met dit soort ideeën te bestoken.

's Rijks Muntmeester, dr ir M. van den Brandhof, ontving eind oktober 1978 het verzoek van de toenmalige staatsecretaris van het ministerie van Financiën, mr A. Nooteboom, de mogelijkheid tot uitgifte van een nikkelen tienguldenstuk als normale circulatiemunt te onderzoeken, echter met handhaving van de bestaande sedert 1969 in omloop zijnde nikkelen rijksdaalder (Wet van 13.7.1967, Stb. 402).

Er werd een voorstel uitgewerkt om een tientje als circulatiemunt te slaan in *dubbeldikke* uitvoering, in zuiver nikkel, met een diameter van 27 mm. Het verschil met de rijksdaalder bestond, naast het diameterverschil van slechts 2 mm, in de dikte, terwijl ook een ander portret van H.M. Koningin Juliana was gebezigd. Deze verschillen kwamen duidelijk tot uiting. Misverstanden zoals na het in omloop brengen van de nikkelen gulden en de nikkelen rijksdaalder konden dan ook vrijwel uitgesloten worden geacht. Een model was aan het voorstel toegevoegd. Van dit model zijn nog een tweetal exemplaren in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum aanwezig. Ze tonen een diameter van 27 mm en een dikte van $2^1/_2$ mm. Het gewicht bedraagt respectievelijk 10,96 en 10,98 gram.

Nikkelen tientje 1979 (foto: Het Nederlands Muntmuseum)

Uit de foto's blijkt dat voor de beeldenaar van H.M. Koningin Juliana het door mevrouw C.E Bruyn-van Rood voor de zilveren tientjes van 1973 ontworpen portret werd gebezigd, doch dat het ontwerp overigens volledig een voortzetting was van de in 1948 door professor L.O. Wenckebach ontworpen muntserie, echter zonder randschrift.

Het voorstel werd nooit gerealiseerd.

Azorenklop 1887 op Nederlandse gulden

De Azoren (Ilhas dos Açores, Havikseilanden) zijn vanaf hun ontdekking, in 1431-1432 door de Portugese ontdekkingsreiziger Cabral, in Portugese handen gebleven, met uitzondering van de periode 1580-1640 toen Portugal door Spanje was bezet.

Portugese munten waren er bepalend voor de geldcirculatie. Door hun ligging in de atlantische scheepvaartroutes werden de Azoren uiteraard ook aangedaan door niet-Portugese schepen. De toename van dit scheepvaartverkeer in de tweede helft van de negentiende eeuw bracht een steeds grotere omvang van vreemd geld in de omloop teweeg.

Azorenklop 1887 op Nederlandse gulden 1848 (part. coll., foto: Het Nederlands Muntmuseum)

Deze groei noopte de Portugese autoriteiten tot het nemen van maatregelen. Nadat op 14 juni 1871 was besloten de op de Azoren circulerende Braziliaanse munten (Brazilië was destijds nog een Portugese kolonie) geldig te verklaren door middel van een klop, die de Portugese koningskroon toonde, werd bij besluit van 31 maart 1887 verordonneerd ook ander vreemd geld op analoge wijze geldigheid te verlenen. Laatstbedoelde klop toont eveneens de Portugese koningskroon, waaronder echter de letters G.P (= Governo Portugese) zijn aangebracht. Overigens komt de eerste klop, behalve op Braziliaanse munten, ook op diverse andere buitenlandse munten voor, waaronder een Nederlandse rijksdaalder 1850. De klop van 31 maart 1887 werd tot dusverre alleen aangetroffen op een rijksdaalder 1870. Kort geleden werd echter een gulden Willem II 1848 aangetroffen die ook deze klop toont, zoals uit de afgebeelde foto blijkt.

Muntmelange

De rubriek Muntmelange geeft een ieder de ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in het kort te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bij voorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u toesturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan de redacteur B.J. van der Veen, Frederik Hendriklaan 119, 2582 BX Den Haag.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Penningnieuws

CARLA KLEIN
Huwelijkspenning
Bronzen gietpenning (85 mm), 1995
Vz.: Twee portretten naar elkaar toegewend, de man naar rechts kijkend (en profil) en de vrouw driekwart naar links gericht.
Kz.: De beroemde kerk van Gaudi in Barcelona (de Sagradia Familia) staat hier met zijn vier torens centraal als onvergankelijk symbool voor het vijfentwintigjarig huwelijk van dit architectenechtpaar. Omschrift: Van der Valk & Woudstra ARCHITECTEN 25 Jaar Hendrik-Jan & Trudy. De man is een gepassioneerd Spanje-liefhebber en wel speciaal van de architectuur, zijn vrouw is binnenhuisarchitecte. Gesigneerd in het roosvenster van de kerk met CK.

Durgerdampenning
Brons (80 mm), 1995
Vz.: Dorpskerk te Durgerdam. Onderaan langs de rand de plaatsnaam Durgerdam.
Kz.: De baai van Durgerdam met in de verte 'de Kapel'. In het riet verborgen de galerienaam De Opsteker. Deze galerie gaf aan Carla Klein de opdracht. Rechtsonder gesigneerd met CK.

Immanuel
Brons (80 mm)
De *Immanuel* is een Groninger zeetjalk die in 1996 100 jaar oud werd. Naar aanleiding van dit jublileum heeft Carla Klein opdracht gekregen om deze penning te maken.
Vz.: Met volle zeilen vaart het schip een zonnige toekomst tegemoet, de donkere wolken achter zich latend. Omschrift: Immanuel 1896-1996.
Kz.: Hier is de tjalk van achteren te zien al wegvarend. In het stuurrad de tekst 'God met ons' als vertaling van het woord Immanuel. Gesigneerd met CK.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

Munthandel Verschoor

1645 Op de dood van Hugo de Groot (48 mm), door J. Smeltzing
Vz. Borstbeeld, als Romein, driekwart naar rechts: HUGO GROTIUS.
Kz. Boekenkist waarop twee kronen, rechts het slot Loevestein in 't verschiet: MELIOR POST ESPERA FATA RESURGO, in afsnede: N. 1582 0. 1645.
Zilver, 64 gram (vL. II. 135)

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

Boekbesprekingen

C.G.J. PANNEKEET

D. PURMER en H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld (van) 1523 (tot) 1797*. Mevius, Vriezenveen 1996. ISBN 90-70067-11-0, 240 blz. (met circa 350 ill.), geb., 26,5 x 21,5 cm, *f* 95.

Het recent verschenen handboek van het Nederlands kopergeld van de hand van de heren Purmer en Van der Wiel vormt een belangrijke aanwinst voor het verzamelgebied provinciaal kopergeld. Het handboek is fraai uitgevoerd en rijkelijk voorzien van zeer duidelijke foto's die voor het merendeel zijn gemaakt van goed leesbare munten. Op de foto's is goed te zien wat de onderlinge verschillen zijn tussen de types en ook de omschriften zijn goed leesbaar.

Het handboek begint met een opsomming van de bestaande munttypen, de Noordelijke Nederlanden onder het kopje 'A' en de Zuidelijke Nederlanden onder het kopje 'B'. Bij elk munttype is vervolgens opgesomd voor welke provincie of stad dit type geslagen is. Omdat, zoals in de inleiding is vermeld: 'In geografisch opzicht hebben wij ons beperkt tot de muntslag binnen de huidige landsgrenzen', wordt onder 'B' niet vermeld dat sommige typen ook in bijvoorbeeld Antwerpen en Brussel zijn geslagen. Dit is jammer. Naar mijn mening had deze opsomming achterwege kunnen blijven. Een feit is wel dat men snel kan zien in welke provincies of steden bijvoorbeeld het type met de zittende maagd is geslagen.

Vervolgens wordt beknopte informatie gegeven over piedforts, overslagen, hybriden, kloppen en plakkaten. Daarna volgt een hoofdstuk met de vertaling van de Latijnse omschriften die op de munten voorkomen. In het eigenlijke handboek-gedeelte zijn alle provincies, heerlijkheden en steden van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden opgenomen waarvoor kopergeld is aangemunt, althans voor zover liggend binnen de huidige landsgrenzen. Een uitzondering is gemaakt voor Anholt en Reckheim. Voor de opsomming is de, inmiddels traditionele, volgorde gebruikt die Verkade al hanteerde in zijn *Muntboek*. Het handboek kan voor wat betreft de vermelde types en jaartallen echter vernieuwend worden genoemd. Niet bestaande types en jaartallen zijn eindelijk verdwenen. Wel opgenomen zijn recent ontdekte en nog niet in andere catalogi beschreven exemplaren. Ook het steeds terugkerende probleem van de juiste denominatie is nu eindelijk opgelost. Typen die elders nog vaak als oord vermeld staan worden nu eindelijk met hun juiste naam aangeduid. Voorbeelden hiervan zijn: de duit Holland zonder jaar (nummer 2004) en de duiten West-Friesland zonder jaar en van 1604 (beide nummer 3001). De oudste munt die beschreven is, is een duit van de stad Utrecht van 1523. Dit is de eerste volledig koperen munt die in de Noordelijke Nederlanden geslagen is. De opsomming eindigt bij het begin van de Bataafse Republiek (1795). Omdat 'bij uitzondering' de duiten van Zeeland uit de jaren 1796 en 1797 zijn opgenomen, is de feitelijke einddatum 1797.

De beschrijving van de munten wordt per provincie of stad voorafgegaan door een summiere inleiding. Indien bekend wordt ook een opsomming gegeven van de muntmeesters en stempelsnijders. Tevens zijn de muntmeestertekens vermeld. De munten zelf zijn beknopt maar duidelijk beschreven. Ook is het officiële gewicht van de munten vermeld. Voor een verduidelijking van de op de munten voorkomende tekst moet men terugbladeren naar het hoofdstuk waar de Latijnse teksten en afkortingen worden uitgelegd. Vervolgens worden alle bekende jaartallen van een type opgesomd waarbij tevens de zeldzaamheidsgraad wordt vermeld. Verwarrend is echter dat dit alleen met de aanduiding R en RR wordt gedaan. De R staat volgens de inleiding voor schaars tot zeldzaam en RR voor zeer zeldzaam tot uiterst zeldzaam. Het zou duidelijker geweest zijn om een S te hanteren voor schaarse exemplaren en vervolgens het bekende systeem met de letter R te hanteren (R-zeldzaam, RR-zeer zeldzaam en RRR-uiterst zeldzaam). Prijzen zijn in het handboek niet vermeld.

Indien er tekst- of andersoortige varianten van een type bekend zijn, worden deze bij de beschrijving van het hoofdtype vermeld. Jammer is dat deze varianten geen eigen letter of cijfer hebben meegekregen. Dit had het gemak van het handboek voor gebruik in veilingcatalogi of prijslijsten zeker vergroot. Met de vermelding van de tekstvarianten is helaas nogal slordig omgesprongen. Zo zal men bij de bestudering van de afbeeldingen ontdekken dat sommige afgebeelde exemplaren van een tekstvariant zijn die niet nader beschreven is! Van de duit Overijssel zonder jaar (nummer 7004) zijn vele varianten opgenomen. Van het volgende type (nummer 7005) is echter geen enkele tekstvariant vermeld, terwijl er alleen al van het jaar 1628 een tiental bestaan. Storend is verder dat bij de beschrijving van de tekstvarianten alle interpuncties beschreven zijn als punt, dus ook als het bijvoorbeeld open punten of sterretjes zijn. Prettig is wel dat bij alle types de zilveren en gouden afslagen vermeld zijn. Ook de koperen piedforts en vierkante afslagen zijn vermeld. In de opsomming ontbreken de armenoortjes van Delft, terwijl die van Leiden wel zijn vermeld.

In Bijlage I zijn de koperen noodmunten van de Tachtigjarige oorlog opgenomen, een welkome aanvulling. Ook de hoofdstukken over het kopergeld van de hagemunten van Gronsveld en Reckheim (Bijlage II) zullen voor velen interessant zijn. Men kan nu eindelijk zien of die niet te determineren munt mogelijk een Reckheimse imitatie is. Jammer is dat de Reckheimse imitaties van de Zuidnederlandse types niet opgenomen zijn. Bijlage III beslaat 16 pagina's, hierin wordt in een aantal tabellen een overzicht gegeven van de provincies en steden waarvoor in een bepaald jaar kopergeld is geslagen. De zilveren en gouden afslagen zijn apart opgenomen. Deze tabellen zijn echter moeilijk te hanteren omdat in de kopjes afkortingen en cijfercodes staan die niet direct duidelijk zijn.

Concluderend wil ik stellen dat dit een waardevol boek is waarin men de huidige stand van zaken kan vinden betreffende het kopergeld van de Noordelijke Nederlanden. Voor beginnende verzamelaars zeer waardevol, maar ook de gevorderde verzamelaar vindt er een keur aan interessante informatie in. Voor de specialist is het boek jammer genoeg te summier en onvolledig. Jammer is ook dat door de strakke geografische beperking er een aantal gebieden buiten de boot vallen. Ik denk hier met name aan de Zuidelijke Nederlanden, die toch ook voor een deel binnen de huidige landsgrenzen hebben gelegen.

Voor diegenen die geïnteresseerd zijn in het Noordnederlandse kopergeld is het boek het aanschaffen meer dan waard, het geeft een goed beeld van wat er zoal bestaat op dit gebied.

J.H. VAN SWINDEN *Bedenkingen over het muntwezen*. Transcriptie, annotatie en inleiding: drs M.L.F. van der Beek; eindredactie en voorwoord: drs A.A.J. Scheffers. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1997. ISBN 90-73465-04-4, 88 blz., *f* 15 (per post te bestellen door overmaking van *f* 22,50 op postgiro 5170 van Het Nederlands Muntmuseum, onder vermelding: transcriptie Van Swinden).

Uit het Voorwoord: 'Met de publicatie van deze transcriptie is tegelijkertijd een start gemaakt met het uitgeven van een serie bronnen op monetair historisch terrein. Een serie ['Bronnen van Het Nederlands Muntmuseum'] die qua opbouw heel divers zal zijn en zeker niet alleen zal bestaan uit bewerkingen van manuscripten uit de eigen collectie van het museum.' Uit de Inleiding: 'In dit werk [*Bedenkingen over het muntwezen*], dat hij dagtekende 2 december 1815, voerde hij de grondbeginselen aan voor de eerste Nederlandse Wet op het Muntwezen, die op 28 september 1816 zou worden uitgevaardigd. Ook bij de uiteindelijke vormgeving en uitvoering van deze Wet heeft Van Swinden de Minister van Financiën voortdurend terzijde gestaan. Van Swindens ideeën vormden lange tijd de basis van het Nederlandse muntstelsel.' Vele onderzoekers en belangstellenden zullen blij zijn met deze eerste publicatie van een tekst die voordien alleen maar in manuscript was te raadplegen.

JAN VAN GEELEN

Rietdijk Ao 1919

MUNTEN VERKOPEN?

BEL 070-3647831
VOOR EEN GRATIS TAXATIE!

Verkoop via onze grote internationale veilingen of à contant.

RIETDIJK SINDS 1919 HÈT ADRES!

NOORDEINDE 41 – 2514 FC DEN HAAG
TELEFOON 070-3647831 FAX 070-3632893

Recent verschenen

PIETERJAN BRANDS

In deze rubriek zijn enige titels gekozen uit recent verschenen numismatische literatuur en aanverwante gebieden. Per publicatie wordt kort de inhoud weergegeven en de gebruikswaarde voor de lezer aangegeven. De selectie van de titels is grotendeels gebaseerd op recent opgenomen publicaties in de bibliotheek van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden. Over de keuze van de titels wordt in De Beeldenaar geen discussie gevoerd. Suggesties zijn altijd welkom.

AGE BAKKER *Met gelijke munt: van gulden naar euro: de gevolgen voor particulieren, banken en bedrijven.* Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1996. 206 blz., *f* 36,90, ISBN 90-254-0950-4. In 'met gelijke munt' wordt de introductie van de euro vanuit verschillende gezichtspunten behandeld. Er is aandacht voor de historische achtergronden waarbij eerdere munthervormingen en pogingen tot Europese monetaire eenwording worden beschreven, alsmede de discussies binnen de EEG over de introductie van een Europse munt. De bepalingen van het Verdrag van Maastricht en de doelstellingen en taken van de Europse Centrale Bank (verzorgt de uitgifte van de euro) worden toegelicht. De voor- en nadelen van de monetaire eenwording komen aan bod. Tevens is er aandacht voor de praktische aspecten van de introductie van de euro: wat zijn de gevolgen voor de banken, bedrijven en de Nederlandse burger? Wat zijn de implicaties voor het betalingsverkeer: bankbiljetten, munten, het girale verkeer, de chipknip etcetera? Een goed leesbaar en gemakkelijk toegankelijk boek voor iedereen die meer wil weten over de euro, de Europese monetaire unie en de gevolgen van de monetaire eenwording gebaseerd op de huidige stand van zaken.

PETER BERGHAUS (ed.) *Numismatische Literatur 1500-1864. Die Entwicklung der Methoden einer Wissenschaft.* Wiesbaden: Harrassowitz, 1995. 247 blz., *f* 140, ISBN 3-447-03729-6. Bundeling van 18 voordrachten gehouden op het 32e Wolfenbütteler Symposium van 19-23 oktober 1992 in de Herzog August bibliotheek in Wolfenbüttel. Dit zeer interessante boek geeft de historische ontwikkeling van de numismatiek als wetenschap weer. Verscheidene onderwerpen over de beginperiode van de numismatiek komen aan de orde: zoals numismaten (bijvoorbeeld Charles Patin, Jean Foy-Vaillant, Elias Brenner), verzamelingen (onder andere de Hermitage in Sint Petersburg), verzamelaars (zoals Jacob de Wilde, Johann Melchior Goeze en zijn zoon Gottlieb Friedrich Goeze) en numismatische publicaties (van uitgeverij Christopher Plantin). Hun geschiedenis en leven worden belicht vanuit veelal onbekend bronnenmateriaal. In het voorwoord geeft Berghaus een literatuuroverzicht van de geschiedenis van de numismatiek. De afgebeelde portretten, de fraaie titelpagina's van oude numismatische boeken en het uitvoerige personenregister maken *Numismatische Literatur* tot een veelzijdig boek dat dienst kan doen als inleiding in de geschiedenis

van de numismamatiek, als naslagwerk of als 'kijkboek' om door te bladeren.

MICHAEL KUNZEL *Die Gnadenpfennige und Ereignismedaillen der regierenden Herzöge und Grossherzöge von Mecklenburg 1537 bis 1918*. Rostock: Schmidt Römhild, 1995. 166 blz., *f* 46.
In dit boek worden een deel van de meer dan duizend penningen van Mecklenburg of die op Mecklenburg betrekking hebben, beschreven: representatie- en gedenkpenningen van de regerende hertogen en groothertogen tussen 1537 en 1918. Naast het catalogusdeel en de afbeeldingen licht Kunzel zijn bevindingen toe. Eerder schreef de auteur *Das Münzwesen Mecklenburgs von 1492-1872* (Berlijn: Mann, 1994). De verwachting is dat er nog meer gepubliceerd gaat worden over Mecklenburg.

WILFRIED SEIPEL (ed.) *Weihrauch und Seide: Alte Kulturen an der Seidestrasse: eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien in Zusammenarbeit mit der Staatlichen Eremitage in St. Petersburg*. Wenen: Kunsthistorisches Museum, 1996. 452 blz., ca *f* 100, ISBN 3-8030-3078.
Goud en zilver waren naast wierook en zijde begeerde luxe in de Oudheid. Niet alleen de rijken maar ook de lokale bevolking langs de voornaamste handelsroutes deelden mee in de rijkdom. Dit boek illustreert de culturele verscheidenheid van en de uitwisseling tussen de beschavingen langs deze routes. Het geldverkeer en de muntslag in de diverse streken worden beschreven. Tevens staan in de catalogus de munten van de Zijderoute afgebeeld. Deze boeiende en rijk geïllustreerde publicatie is verschenen bij de gelijknamige expositie in het bovengenoemde museum (januari t/m april 1996).

PENNINGEN AAN ZEE
In het Museum Beelden aan Zee vindt men een tentoonstelling van hedendaagse keramiek, getiteld 'Brandend zand'. Tegelijkertijd exposeert Geer Steyn onder de titel 'Tussen zand en zilver' een overzicht van de diverse stadia waarin een penning tot stand komt. Verder laat hij een groot aantal van zijn vrije penningen zien. Van 7 juni t/m 5 oktober 1997, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857); geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

Studiedag 'Money and banking in the age of Augustus'

Op 13 juni 1997 zal in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een studiedag (voertaal Engels) plaatsvinden over het gebruik en de functie van geld tijdens de regeringsperiode van keizer Augustus. Vooraanstaande specialisten op het gebied van de Romeinse geschiedenis, economie en numismatiek zullen hun visies presenteren op verschillende aspecten van dit onderwerp. Medewerking verlenen: dr M. Amandry (Parijs), prof. J. Andreau (Parijs), dr A. Burnett (Londen), prof. M.H. Crawford Londen), dr R.P. Duncan-Jones (Cambridge), prof. K. Hopkins (Cambridge), dr W.M. Jongman (Groningen), dr J.P.A. van der Vin (Leiden) en dr J. Williams Londen). Indien men deze studiedag bij wil wonen (kosten *f* 75 inclusief lunch) kan men contact opnemen met het KPK te Leiden (tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

Nieuws van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet

Twee spectaculaire schatten

MARTINE STROO

Vorig jaar zijn twee zeer interessante schatvondsten door de handen van de medewerkers van het Penningkabinet gegaan. De Viking-zilverschat uit Wieringen kon dankzij de munten gedateerd worden; het handjevol middeleeuwse munten gevonden in Tiel bleek een unieke Engelse munt te bevatten. Beide vondsten maakten weer eens duidelijk wat een belangrijke rol de numismatiek kan spelen binnen het archeologisch en historisch onderzoek.

Wieringen: 3,5 pond zilver

Een detector-amateur vond vorig jaar in het buurtschap Westerklief op het vroegere Noordhollandse schiereiland Wieringen een schat zoals ze alleen in sprookjes lijken voor te komen. In een aardewerk potje was ruim 3,5 pond zilver geborgen, bestaande uit zes armbanden, een opgevouwen halsring, zestien baren, een deel van een riembeslag, fragmenten van een mogelijke fibulasluiting, drie muntsieraden en 78 munten.

De Vikingschat gevonden in Wieringen (foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden)

Bij onderzoek bleek al snel dat het om een Vikingschat ging: verschillende afzonderlijke voorwerpen en vooral de samenstelling van de hele vondst wezen op Scandinavië als gebied van herkomst. Bij deze toeschrijving speelden ook de muntsieraden – munten gevat in een parelrand – een rol. Het betreft twee sieraden gemaakt van Sassanidische (Iraanse) dirhems van Xusro II (590-628) en één sieraad gemaakt van een Abassidische (Irakese) dirhem van Aboe al Abbas Safah (750-754). De eerste twee zijn in Nederland nooit eerder gevonden; de laatste is hier zeer zeldzaam. In Vikingschatten zijn deze munten echter heel algemeen; alleen in Scandinavië zijn al meer dan 82.000 van deze Arabische munten teruggevonden die via de Russische rivieren naar Noord-Europa werden gevoerd.

Aan de hand van de 78 Europese munten kon de schat gedateerd worden. Van de 78 Karolingische denarii zijn er 47 van Lodewijk de Vrome (814-841), van het type met het *christiana religio*-omschrift, 27 van Lotharius (840-855) van het Dorestad-type en twee van Karel de Kale (840-877), waarvan één van het type met het *christiana religio*-omschrift en één geslagen te Sens (Noord-Frankrijk).

Conservator Hans Jacobi van het Penningkabinet concludeerde dat de getalsverhouding van de munten representatief is voor een muntschat die rond 850 begraven is en overeenkomt met de munten zoals die rond 850 circuleerden in het noordelijke deel van het Karolingische rijk.

Een deel van de muntvondst Tiel; in de bovenste rij als tweede van links de penny van Eadwig (foto: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek)

De eerste Vikingschat uit Nederlandse bodem, die inmiddels is aangekocht door het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en daar te bewonderen is, heeft veel nieuwe vragen en hypothesen opgeworpen omtrent de Vikingen in ons gebied. Archeologen zien de schat als eerste aanwijzing dat Vikingen zich wellicht ook in Nederland gevestigd hebben.

Tiel: Een handvol munten

1996 was een rijk vondstenjaar, want in Tiel werd door de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek aan de Westluidensestraat een schat van 36 tiende-eeuwse zilveren munten opgegraven, die van grote betekenis zou blijken. De munten zijn verspreid gevonden in een grondlaag die gestort was tussen steigerpalen van de tiende-eeuwse haven. Ze moeten elders verloren of met opzet verborgen zijn. Waarschijnlijk is de schat een verloren portemonnaie geweest die bij de aanleg van nieuwe havenwerken rond 960 vergraven is. De vondst bevat vooral 'Keulse' hele en halve penningen, die echter niet in Keulen geslagen zijn maar in de Nederlanden. Een denarius van Lotharius bleek vals: onder een dun laagje zilver kwam koper tevoorschijn. De 'parel' in de vondst is een penny van de Engelse koning Eadwig, die slechts geregeerd heeft tussen 955 en 959. Nooit eerder is eenzelfde exemplaar gevonden.

Nader onderzoek zal ongetwijfeld nog interessante hypotheses opleveren. In elk geval wordt het belang van deze stad als internationale handelsnederzetting in de Middeleeuwen erdoor onderstreept. ■

LITERATUUR

JAN BESTEMAN *Vikingen in Noord-Holland? De zilverschat van Wieringen in het licht van de Noormanneninvallen* (Haarlem 1996).

Verenigingsnieuws

M. KEMPER-KOEL

JAARVERSLAG 1996 VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestuur

Op 1 januari 1996 was het bestuur van de vereniging als volgt samensgesteld:

Dr L. Tilanus, voorzitter
Mw M. Kemper-Koel, verenigingssecretaris
Y. Tinga, penningmeester
Mw Chr. Nijland, lid, medailleur
Mw L. Teding van Berkhout, lid, edelsmid
G.H. Steyn, lid, medailleur
Drs M. Scharloo, adviseur

Mw Chr. Nijland trad tijdens de 71e algemene ledenvergadering af als bestuurslid. Zij werd opgevolgd door G.T.M. Hellegers. Mw C. de Meza werd als bestuurslid gekozen en vult de vacante post van bestuurssecretaris op. Het bestuur is in het verslagjaar zes keer bijeen geweest.

Leden/Donateurs

Het jaar werd begonnen met 521 leden, waaronder 10 donateurs en 3 ereleden. In de loop van het jaar werden 14 leden uitgeschreven, waarvan 4 door overlijden, terwijl 46 nieuwe leden toetraden. Het jaar werd afgesloten met 553 leden. Voor royement kwamen 2 leden in aanmerking.

De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Geer Steyn ontworpen *Welkomstpenning*. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten ontvingen de *Verenigingsgevoelpenning* van Geer Steyn.

Algemene ledenvergadering

De 71e algemene ledenvergadering werd gehouden op 11 mei 1996 te Scheveningen. 103 personen (leden inclusief introducé(e)s) waren hierbij aanwezig. De jaarstukken over 1995 werden goedgekeurd en vastgesteld.

Na de vergadering gaf mw E. Varga een lezing over de totstandkoming van de jaarpenning 1996 *Constantijn Huygens*. Hierna werd weer de welhaast traditionele verkoop van verenigingspenningen gehouden. Na een geanimeerde lunch gaf een medewerkster van het Museum Beelden aan Zee, mw M.T.E.W. Bots-van Blokland, een inleiding over dit museum en de huidige expositie van Arthur Spronken, die in 1967 de verenigingspenning *Ruiter te paard* heeft gemaakt. Hierna werd een bezoek gebracht aan het betreffende museum.

Penningen

In het verslagjaar verscheen de jaarpenning 1996 *Constantijn Huygens* ontworpen door Elisabeth Varga. De penning werd voor 4 september 1996 (herdenking vierhonderdste geboortedag van Constantijn Huygens, 1596-1687) aan de leden die hun contributie over 1996 hadden voldaan, toegezonden.

De inschrijfpenning *'I can't forget, but don't remember what'* ontworpen door Karel Goudsblom werd door 90 leden besteld. (Oplage 92, 2 archief.)

Voor de jaarpenning 1997, een vrije opdracht, werd gesproken met Barbara Kletter.

Voor de inschrijfpenning 1997, *'Brieven uit een andere wereld'* werd Lina Hodoroaba benaderd (zie *De Beeldenaar* 2 van 1997).

Guus Hellegers heeft voor de vereniging een nieuwe *Geboortepenning*

ontworpen (zie *De Beeldenaar* 2 van 1997).

Voor de jaarpenning 1998 met als onderwerp 'Koningin Beatrix' is opdracht gegeven aan Tony van de Vorst. De inschrijfpenning 1998 wordt een door Roberto Ruggiu ontworpen *Casanova-penning*.

Door de leden werden in het verslagjaar 171 verenigingspenningen nabesteld.

De Beeldenaar

De vereniging is in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door twee bestuursleden: de heren dr L. Tilanus en Y. Tinga.

Het Koninklijk Penningkabinet heeft de wens te kennen gegeven om zich terug te trekken uit de Stichting De Beeldenaar, nu deze stichting weer in wat rustiger vaarwater is gekomen en bovendien de uitgave van *De Beeldenaar* primair een aangelegenheid is van de Vereniging voor Penningkunst en het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Feitelijk zal deze wijziging zijn beslag krijgen in 1997, waarna ook een nieuwe voorzitter zal worden benoemd.

Het KPK heeft wel toegezegd de nodige faciliteiten aan de stichting te blijven verlenen.

De Beeldenaar is in dit verslagjaar zes maal verschenen.

STIP en FIDEM

In 1993 is de Stichting Internationale Penningkunst (STIP) opgericht die het in 1998 te houden 26e congres voor de Fédération internationale de la Médaille (FIDEM) voorbereidt. De Stichting is gevestigd in het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.

Voor de congrespenning is een prijsvraag uitgeschreven; het bekroonde ontwerp zal uitgevoerd worden door Mirjam Mieras.

Het congres en de workshops vinden plaats in de Koninklijke Academie in Den Haag, de tentoonstelling in Museum Beelden aan Zee in Scheveningen. De voorbereiding is in volle gang en H.M. de Koningin heeft zich bereid verklaard als beschermvrouwe op te treden.

Overige activiteiten

In het verslagjaar werd met name door het secretariaat intensief contact onderhouden met leden en aspirant leden; dit varieerde van gedachtenwisseling omtrent de door de vereniging uitgebrachte penningen tot informatieverstrekking omtrent onze activiteiten, doelstellingen, etcetera.

Het bestuur gaf acte de présence waar dit nodig was, zoals onder meer bij de prijsuitreiking van de winnende inzending voor het FIDEM-congres in het Museum Beelden aan Zee te Scheveningen en bij de hierna te memoreren herdenkingsbijeenkomst in het Huygensmuseum te Voorburg.

Begin van het jaar was de vereniging door middel van een stand op de Coin Fair in het Congresgebouw te Den Haag aanwezig.

Voor de penningexpositie bij Galerie Couzis te Gameren stelde de vereniging een aantal verenigingspenningen beschikbaar.

Arthur Spronken, Ruiter te paard, gietpenning, 40 mm; VPK-penning 1967 (foto: A. Nieuwendam)

Bij de tentoonstelling rond (en over het ontstaan van) de *Constantijn Huygens-penning* 1996 door Elisabeth Varga in het sfeervolle Huygensmuseum Hofwijck te Voorburg waren eveneens verenigingspenningen te zien.

Met name werd door het bestuur aandacht besteed aan onderwerpen als het FIDEM-congres in 1998 en het jubileum van onze vereniging in 2000; tevens werd er gewerkt aan een uitgebreid plan voor public relations (lees: presentatie naar buiten!) van de vereniging om de continuïteit meer zeker te stellen.

De vereniging kan wat haar activiteiten betreft terugzien op een geslaagd 1996.

Jaarpenning 1997
De jaarpenning 1997, een vrije opdracht van Barbara Kletter, is in bewerking.

Inschrijfpenning 1997
De inschrijfpenning 1997 van Lina Hodoroaba *'Brieven uit een andere wereld'* kan nog tot 15 juni 1997 besteld worden bij het secretariaat van de vereniging. Kosten *f* 100 (inclusief verzendkosten). Zie *De Beeldenaar* 2 van 1997.

Adreswijzigingen
Adreswijzigingen graag doorgeven aan het secretariaat te Sleeuwijk.

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EEN NIEUWE VORST, EEN NIEUWE MUNT: DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM I
De eerste tentoonstelling uit een serie van zes, waarin de nieuwe geschiedenis van de muntslag ten tijde van het Koninkrijk der Nederlanden wordt belicht. De eerste tentoonstelling behandelt de nationale muntgeschiedenis tijdens de regeringsperiode van Koning Willem I en toont de rijkdom van de nationale monetaire voorbeeldcollectie munten die door Het Nederlands Muntmuseum wordt beheerd. Aldaar te bezichtigen tot en met 24 oktober. Zie hiervoor.

DAG VAN DE MUNT
Voor de vijfde keer open dag bij De Nederlandse Munt, mede georganiseerd door de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren en de Stichting Bevordering Numismatiek. Naast de mogelijkheid kennis te maken met de werkzaamheden van de diverse afdelingen van De Nederlandse Munt, kan men ook de bibliotheek en de tentoonstelling 'Romeinse muntschatten in de provincie Utrecht' in Het Nederlands Muntmuseum bezoeken. Verder kunnen bezoekers hun meegebrachte munten laten determineren en examineren. Op de binnenplaats van het muntgebouw geven diverse munthandelaren acte de présence. Ook het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst zullen zijn vertegenwoordigd. Op deze dag kan men een speciaal ontworpen bezoekerspenning slaan en is er voor de kinderen onder andere een penning-ontwerp-wedstrijd. Op 14 juni, van 10.00 tot 17.00 uur, Leidseweg 90 te Utrecht.

GEWAPEND MET GOUD
Met bovenstaande titel is een tentoonstelling te zien over de ideeënwereld van de toplaag van de maatschappij in onze contreien in de periode van circa 400 tot circa 650 na Christus. In deze onzekere tijden – het Romeinse bezettingsleger is vertrokken en verschillende Germaanse volkeren strijden om de macht – gaat het gevecht om de heerschappij gepaard met een zich profileren door pracht en praal, waarmee men enerzijds imponeert en anderzijds gunsten en diensten koopt. Op deze expositie getuigen (vaak letterlijk) schitterende voorwerpen (sieraden, muntschatten, glaswerk, wapens) uit vele, ook buitenlandse collecties bijeengebracht, van deze luister in donkere tijden. T/m 28 september in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Zie ook de bladzijden 397, 409 en 425.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen 2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen):
Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 - 282 02 74

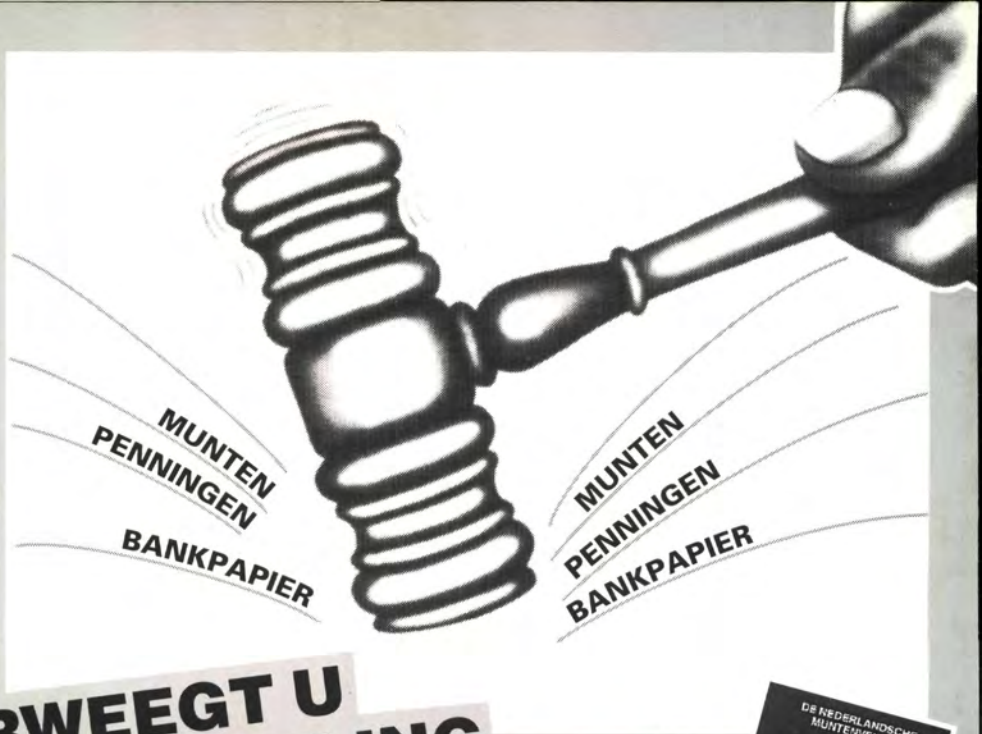

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 1997, 21e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in meer dan 100 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij ook wereldwijd een begrip !

VEILINGEN & PRIJSLIJSTEN

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Uit eigen voorraad stellen wij regelmatig een prijslijst samen die wij gratis naar onze relaties zenden.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **434**

Niel Steenbergen (1911-1997) **435**
Karel Soudijn over een verhalende, literaire medailleur

Eine Währung ohne Staat kann nicht währen **440**
W.F.V. Vanthoor over de wordingsgeschiedenis van de euro

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon* **446**
G.P. Sanders over de voorbereiding op de latere delen

Tweede aanvullingslijst op het supplement van *De gouden Benelux* **457**
L.M.J. Boegheim met negen jaar aanvullingen

Twee vroege Griekse munten met een oorlogsverleden **461**
Hans van der Valk over een tetradrachme van Athene en een stater van Aegina

Een veranderende kijk op muntvondsten **463**
J.P.A. van der Vin over de visie na 1950

De avonturen van een renaissancepenning **467**
J.E. Gieskens over een vondst langs de spoorbaan bij Enschede

Penningnieuws **469**

Stichting Internationale Penningkunst **472**

Boekbesprekingen **473**

Verenigingsnieuws **477**

Gewapend met goud **478**

Tentoonstellingen **479**

Keerzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: Voorzijde van de penning uit 1660 ter herinnering aan het redden van de lading van Hopman Waterdrinker, door gebruik van de uitvinding van Treuleben. Bergingsscène met in de verte gezicht op Westkapelle, daarboven het wapen van Marselis van der Goes. Op de voorgrond het gekroonde ovalen wapen van Zeeland. Keerzijde: 13-regelige tekst in een krans waarop de wapens en namen van de leden van de Staten van Zeeland. vL. II 478, zilver, 70 mm, 120 g. Aangeboden door Munthandel Verschoor.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Dit nummer opent met een hommage en een groet aan de begin dit jaar overleden beeldhouwer en medailleur Niel Steenbergen. Verder kan men onder andere lezen over twee Griekse munten, de euro, de veranderde kijk op muntvondsten, aanvullingen op Delmonte, een renaissancepenning, nieuwe penningen van hedendaagse Nederlandse medailleurs en het komende Fidem-congres. Van de artikelenreeks 'De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*' is het derde deel opgenomen. Het is het laatste in dit jaar. Er komen nog drie afleveringen, die echter pas in de eerste drie nummers van 1998 zullen verschijnen. Aan het onderwerp van deze zes afleveringen zal volgend jaar een expositie worden gewijd in Het Nederlands Muntmuseum.

Najaarsvergadering Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

De najaarsvergadering 1997 vindt, in tegenstelling tot eerdere berichten, niet plaats op 20 en 21 september, maar op zaterdag 13 en zondag 14 september (te Groningen en Bourtange).

Linda Verkaaik

Linda Verkaaik, op wier penning *De koning en de vogel* in 1993 circa 150 leden van de Vereniging voor Penningkunst inschreven, heeft een map (oplage 1000 exemplaren) met vier fraai verzorgde boekjes (21 x 21 cm, 8 tot 20 pagina's) uitgegeven over door haar sinds 1992 gemaakte projecten (onder andere in Harfsen, Dordrecht, Biddinghuizen en op Terschelling). Het geheel kost *f* 65. Hierna zullen publicaties (à *f* 20 per stuk) volgen over haar projecten in Utrecht, Ede, Baarn en op Terschelling. Inlichtingen en bestellingen: mevr. Linda Verkaaik, Nautaseweg 4, 3861 PH Nijkerk, tel./fax: 033-2458347.

Opsporingsbericht

Wie zou in het bezit zijn van een medaille die tussen 1834 en 1836 voor de Université Libre de Belgique geslagen werd? Gaarne inlichtingen aan: Marc Vancraenbroeck, Heilige Familieplein 26, B-1200 Brussel (tel. 0032 2 7712633).

Penningkabinet op Internet

Onlangs heeft het Penningkabinet, in navolging van vele andere musea ter wereld, een Internetsite geopend. In het Nederlands en Engels is hier informatie te vinden over alle aspecten van het museum, zoals de collectie, tentoonstellingen, evenementen, geschiedenis en toekomst, informatievoorzieningen en bereikbaarheid. De site is aantrekkelijk vormgegeven en fraai geïllustreerd. Vragen en reacties kunt u achterlaten op het E-mailadres.

www.penningkabinet.nl
Email: museum@penningkabinet.nl

Niel Steenbergen (1911-1997)

KAREL SOUDIJN

Op 8 maart 1997 overleed te Oosterhout (Noord-Brabant) op 85-jarige leeftijd Niel Steenbergen. Op zijn rouwkaart en in de overlijdensadvertentie werd hij aangeduid als 'beeldhouwer en penningsnijder'. De vele penningen die we van hem kennen, zijn niet tot stand gekomen door een model in was of klei te boetseren; hij sneed de voor- en keerzijden in negatief. Meestal begon hij in steengips, om vervolgens details uit te werken in een model dat in kunsthars (palaviet) was gegoten. Zijn eerste penningen sneed hij overigens in speksteen.

Schattingen van het aantal penningen dat hij vervaardigde, lopen uiteen. Van diverse penningen maakte Steenbergen varianten; moeten die apart worden geteld? Bovendien is de grens tussen penningkunst en ander werk bij hem soms moeilijk te trekken: tellen bijvoorbeeld de medaillons mee, die Steenbergen ontwierp voor de in 1989 tot stand gekomen burgemeestersketen van Oosterhout?

In 1991, ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag, organiseerde Museum Kempenland in Eindhoven een overzichtstentoonstelling van de penningen van Steenbergen. De conservator van dat museum schatte het œuvre toen op 130 penningen, met inbegrip van de 17 medaillons van de genoemde burgemeestersketen. Na 1991 maakte Steenbergen overigens nog diverse penningen.

In de loop der tijd hebben verschillende auteurs gepoogd om zijn werk netjes in kaart te brengen. W.F. van Eekelen publiceerde in *De Beeldenaar* vanaf eind jaren zeventig tot ongeveer halverwege de jaren tachtig ruim dertig artikelen over Nederlandse penningkunstenaars. Van Eekelen is ook enkele malen op bezoek geweest bij Steenbergen, maar hij kwam er niet uit: zijn 'beredeneerde catalogus' bleef nu steken in een ruwe, ongepubliceerde opzet.

In 1991, bij de expositie in Museum Kempenland, toonde de conservator van die instelling de aanwezigen een dummy van het boek waarin alle tot dan toe vervaardigde penningen van Niel Steenbergen beschreven zouden worden. Dat boek is echter nooit voltooid. De conservator is nog steeds op zoek naar enkele penningen die Steenbergen zich slechts heel vaag kon herinneren. Toch ziet het er naar uit, dat we op afzienbare termijn kunnen beschikken over een behoorlijk volledige catalogus. De jurist

Niel Steenbergen

W.A.J. van der Kam hoopt binnenkort in Leiden een tweede universitaire studie te voltooien: kunstgeschiedenis. Het is de bedoeling om in zijn afstudeerscriptie een œuvrecatalogus van Steenbergen op te nemen. Van der Kam wil niet alleen diens beeldhouwwerk, maar ook al zijn penningen beschrijven.

Niel Steenbergen werd op 18 april 1911 geboren in het Brabantse plaatsje Steenbergen. Na eerst ingeschreven te zijn op kunstacademies in Tilburg en Antwerpen, studeerde hij vanaf 1934 bij Jan Bronner aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam. In 1938 won hij de Prix de Rome. Daarvoor moest hij onder andere een beeld maken over het onderwerp 'Franciscus van Assisië als jongeling afstand doende van de wereld'. Van dit gipsen beeld werd enkele jaren geleden een afgietsel in brons gemaakt, dat te zien is in het Museum voor Religieuze Kunst in Uden.

Steenbergen beschouwde de Prix de Rome als het officiële begin van zijn carrière. Dit komt ook tot uitdrukking in de wijze waarop later enkele belangrijke overzichtstentoonstellingen werden geafficheerd. In 1978-1979 was in het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch de tentoonstelling 'Niel Steenbergen veertig jaar beeldhouwer' te zien. Er werden toen ruim vijftig penningen getoond, waaronder een tweetal dat ten onrechte aan hem is toegeschreven. De penningen zijn in de catalogus van deze expositie helaas tamelijk onbetrouwbaar beschreven: soms zit de datering er vele jaren naast. De erepenning van de gemeente Teteringen, bijvoorbeeld, zou volgens deze catalogus uit 1963 stammen, maar is in werkelijkheid reeds in 1951 tot stand gekomen.

In 1988 vond in het stadhuis van Oosterhout een tentoonstelling plaats onder het motto 'Niel Steenbergen vijftig jaar kunstenaar'. Bij deze expositie publiceerde Peter Thoben een boek met een gedetailleerde levensbeschrijving. Verder staan hierin, naast foto's van beeldhouwwerken, twaalf penningen (eenzijdig) afgebeeld.

Laatstgenoemd boek maakt overigens duidelijk, dat Steenbergen al vóór 1938 een volwaardig beeldhouwer was. In 1937 voltooide hij een monumentaal borstbeeld van J.A. Leeghwater, dat in Midden-Beemster staat opgesteld.

Als beeldhouwer heeft Steenbergen diverse oorlogsmonumenten gemaakt. Hij kreeg bovendien een enorme hoeveelheid kerkelijke opdrachten. In zijn tekst uit 1988 somt Thoben ze op: 'altaren, preekstoelen, doopvonten, cancelli, kruiswegstaties, corpussen e.d.'. Plus een flink aantal staven, borstkruisen en ringen voor bisschoppen. Daarnaast voerde hij een groot aantal profane werken uit.

Als officieel begin voor zijn penningkunst gaf Niel Steenbergen graag het jaar 1945 aan. In dat jaar maakte hij een penning ter gelegenheid van de geboorte van zijn oudste dochter Petra. Van Eekelen kreeg overigens penninkjes te zien, die nog uit Steenbergens academietijd stammen (de portretten van Petrus en Paulus staan er op afgebeeld), maar die wilde de kunstenaar niet mee laten tellen. Hij beschouwde deze slechts als 'probeersels'.

De geboortepenning voor Petra is karakteristiek voor het œuvre van Niel Steenbergen. Op de voorzijde van deze gegoten bronzen penning (met een doorsnee van 95 mm) onthult een engel met behulp van een banderole de geboortedatum. Daar omheen zijn vier heiligen afgebeeld waar de naam van het kind van is afgeleid. En in het omschrift staat haar volledige naam: Petra Maria Ignatia Pauline. Op de keerzijde zette Steenbergen een bijbelse scène: de geboorte van Christus. Het

Geboortepenning Petra, gegoten bronns, 1945, 95 mm (foto: Fred Vermeulen/Stichting Statief te Soest)

randschrift bestaat hier uit een Latijnse tekst die in vertaling luidt: 'Laat het werk van Uw handen niet onvoltooid, Heer'.

De bijbelse scène is met veel details en op een heel levendige manier weergegeven, maar ik vind het vooral ook kenmerkend voor Steenbergen dat hij een persoonlijke gebeurtenis direct in het kader van een groots *verhaal* plaatst.

Niel Steenbergen maakte zowel slagpenningen als gietpenningen. Aan Van Eekelen vertelde hij, dat zijn voorkeur uitging naar het maken van gietpenningen. In 1980 gaf Van Eekelen me een kopie van zijn eerste aanzet tot een artikel. Daarin staat te lezen, waarom Steenbergen de voorkeur gaf aan snijden boven boetseren. 'Meer dan boetseren en opdrukken brengen snijden en steken een onmiddellijkheid met zich mee. De *taille directe* vraagt ook om een vormvastheid die voor het boetseren in was niet in die mate nodig is.'

De catalogus bij de tentoonstelling in 's-Hertogenbosch deelt de penningen van Steenbergen in soorten in: bouwpenningen, erepenningen, geboortepenningen, gedenkpenningen, gelegenheidspenningen, historiepenningen, huwelijkspenningen, en eenzijdig bewerkte penningen. Dit zijn op zichzelf heel ruime categorieën, maar het feit dat er zovéél van die aanduidingen nodig zijn, maakt duidelijk hoe veelzijdig hij als penningsnijder was.

In *De Beeldenaar* heb ik twee keer eerder over Niel Steenbergen geschreven. Toen merkte ik onder andere op, hoe opvallend bij hem de wisselwerking is tussen penningkunst en monumentaal werk. In diverse sculpturen zien we de cirkelvorm verwerkt. Bovendien gebruikte Steenbergen voor zijn grote beelden soms een laag reliëf, wat de verwantschap met penningkunst weer verder accentueert.

Een mooi voorbeeld is het fors uitgevoerde reliëf uit 1985 (één meter hoog, anderhalve meter breed) voor een mavo in Oosterhout. Het verhaal van de bijbelse figuur Simson is hier in serpentinosteen uitgehouwen. Verschillende delen van dat verhaal zijn via slingerende lijnen met elkaar verbonden. Geïsoleerd bekeken lijkt het echter, of die slingers enorme *penningen* in het ovale vlak markeren.

Steenbergens penningen zijn, evenals zijn beelden, vaak verhalend van karakter. Opmerkelijk daarbij is echter ook, hoe hij de *ronde vorm* nogal eens wist uit te buiten om eenheid of

Simsonreliëf, 1985, in Mavo Ten Strijen, Oosterhout

samenhang te suggereren. Langs de cirkelrand van een penning zette hij dan bijvoorbeeld kleine mensjes die in een kring gemeenschappelijke activiteiten ontplooien. Ook kabbelt er vaak *water* langs de rand, wat een tweevoudig effect oplevert: het penningvlak staat dan als een eiland los van de verdere wereld, terwijl het stromende water bovendien een bron van leven suggereert.

Neem bijvoorbeeld de zilveren slagpenning (met een doorsnee van 70 mm) die in 1982 werd uitgegeven bij het 60-jarig bestaan van de Woerdense Sint Franciscus Stichting, de beheerder van een bejaardenhuis, een ziekenhuis en een verpleeghuis. Op de voorzijde zien we hoe Franciscus een melaatse kust en met de handen aanraakt. In een halve cirkel daar omheen staat de naam van de heilige plus de jaartallen 1182 (diens geboortejaar) en 1982. De cijfers en letters zijn dicht op de twee figuren gezet, zodat zij als het ware tegen elkaar aangeklemd staan. Hier omheen is een kring van zo'n twee dozijn figuurtjes afgebeeld: een doorlopende reeks mensen die de werken van barmhartigheid uitbeelden. De heilige en de melaatse lijken daardoor het centrum van een grote gemeenschap te vormen. Vervolgens toont de uiterste rand een gesloten kring van golven waarin vissen zwemmen. Hiermee is niet alleen aangegeven, dat Franciscus voor de dieren preekte. Het lijkt tevens alsof het idee van 'gemeenschap' weer verder wordt uitgebreid. En er is een mooi contrast: terwijl de heilige en de melaatse aan elkaar gekluisterd zijn, bevinden ze zich in een wereld die volop in beweging is.

Op de keerzijde heeft Steenbergen niet alleen de naam van de stichting en het gemeentewapen afgebeeld. Hij nam ook een zegel van de heilige op, omringd door symbolen van de drie door de stichting beheerde instellingen. In het zegel staat een Latijnse randtekst die te vertalen is met: 'Weest blij, eensgezind en vreedzaam'. Teksten op

Franciscuspenning, zilveren slagpenning, 70 mm (foto: Fred Vermeulen/ Stichting Statief te Soest)

de penningen van Niel Steenbergen zijn vaak diep doordacht. Hij was behalve een verhalende, ook een zeer *literaire* kunstenaar.

In 1980 ontmoette ik Niel Steenbergen voor het eerst. Hoewel we in dezelfde plaats woonden, zagen we elkaar betrekkelijk weinig. Wel correspondeerden we een paar maal per jaar met elkaar. In een zwierig handschrift schreef hij bijvoorbeeld over de botkanker die enkele jaren geleden bij hem gediagnosticeerd was. In 1993 stuurde hij een kaart met een foto van een door hemzelf gemaakt steenreliëf waarop de jacobsladder is te zien. 'Ja als magere Hein je zó niet kan pakken stuurt hij wel een specialist, maar al heb ik metastasen in mijn botten, ik wil de ladder van Jacob nog niet op [...].'

Een jaar later schreef hij in een brief: 'Na een paar onderzoeken in de diverse martelkamers blijkt nog niet of mijn uitzaaiingen behandelbaar zijn [...], maar de inspuitingen helpen wel, al had ik ontzettend last van jeuk [...]. Ik kon me laatst in een boekzaak niet goed houden, want als iets jeukt in je botten weet je helemaal niet waar je krabben moet. Ik heb toen maar verklaard dat ik echt géén vlooien had. Intussen ga ik weer aan de kleine ronde plakjes werken, want ik ben er drie achter, omdat ik geen stress moet.'

Vorig jaar schreef hij: 'Ik heb nog een paar penningen te maken én een ontwerp voor een beeldje voor Monumentenzorg in een kapel.' En verderop schrijft hij in die brief wat kunst voor hem betekent; 'jezelf prijsgeven met huid en haar'.

Tot twee weken voor zijn dood heeft Niel Steenbergen doorgewerkt. ■

LITERATUUR

MARGRIET VAN BOVEN (samenstelling) *Niel Steenbergen veertig jaar beeldhouwer* ('s-Hertogenbosch 1978)
St. Franciscuspenning *De Beeldenaar* 7 (1983) 183
KAREL SOUDIJN Niel Steenbergen, vijftig jaar kunstenaar *De Beeldenaar* 13 (1989) 23-24
KAREL SOUDIJN Niel Steenbergen 80 jaar *De Beeldenaar* 15 (1991) 396-398
PETER THOBEN *Voor God en medemens: Niel Steenbergen vijftig jaar kunstenaar* (Oosterhout 1988)

'Eine Währung ohne Staat kann nicht währen'

W.F.V. VANTHOOR

Wanneer alles volgens plan verloopt, gaat op 1 januari 1999 de Economische Monetaire Unie (EMU) van start. Dit betekent dat vanaf die datum de centrale banken van de landen die hiervan deel uitmaken, zich aansluiten bij de Europese Centrale Bank (ECB). Zij zal dan monetair beleid gaan voeren gericht op het stabiliseren van de gemeenschappelijke Europese munt, de euro. Alhoewel dus ook de euro officieel per 1 januari 1999 ten doop wordt gehouden, zal zij pas geruime tijd later, namelijk vanaf 1 juli 2002 als concreet betaalmiddel in omloop komen. Verwacht mag worden dat dan ook bij numismaten de belangstelling voor de euro zal toeslaan. Blijft de euro als betaalmiddel dus voorlopig nog toekomstmuziek, het kan geen kwaad nu reeds het licht te laten schijnen op haar unieke wordingsgeschiedenis.

Hoe uniek is de euro?

Een terugblik op tweeduizend jaar Europese muntgeschiedenis laat zien dat een gemeenschappelijke munt weliswaar met een zekere regelmaat is geïntroduceerd, maar na verloop van tijd ook weer roemloos ten onder is gegaan.[1] De Romeinse denarius, eerder aangeduid als de 'euro van de oudheid', verdween met de stabiliteit van de centrale overheid. Een blik op een meer recent verleden laat zien dat ook in de negentiende eeuw de geldeenheid symbool van een nationale identiteit was. Duidelijk zichtbaar is dit in landen als Zwitserland, Duitsland en Italië, waar de komst van de eenheidsmunt onderdeel was van het proces van politieke eenwording, ook al duurde het soms nog decennia alvorens het stadium van een eenheidsstaat was bereikt.

Los daarvan staan in diezelfde tijd de – uiteindelijk weinig succesvol gebleken – pogingen om via een gemeenschappelijke munt de monetaire band tussen politiek onafhankelijke Europese staten te formaliseren. Bekende voorbeelden hiervan vormen de Latijnse Muntunie en de Scandinavische Muntunie.

De Latijnse Muntunie (LMU) werd in 1865 opgericht tussen België, Frankrijk, Italië en Zwitserland, waarbij zich een paar jaar later ook Griekenland aansloot. Al deze landen hadden reeds voordien hun rekeneenheid gebaseerd op het Franse bimetallieke muntstelsel. Kenmerkend voor de LMU was dat de nationale munten van de lidstaten in het hele uniegebied als betaalmiddel werden aanvaard, doordat zij tegen een vaste koers konden worden ingewisseld bij de openbare kassiers van elke lidstaat. Dit systeem heeft echter maar korte tijd goed gewerkt. Gebrek aan economische convergentie tussen de unielanden onderling was een voortdurend terugkerend euvel. Zwakkere landen als Italië en Griekenland namen regelmatig hun toevlucht tot de uitgifte van niet-convertibel staatsgeld, dat hun volwaardig metaalgeld verdreef naar de economisch sterkere landen van de unie. Toen na de Eerste Wereldoorlog inflatie en depreciatie zich ook in die landen manifesteerden, werd het gehele uniegebied regelmatig geplaagd door kapitaalvlucht die nu eens in het ene land dan weer in een ander land de kop opstak. Dat de unie desondanks tot 1927 bleef voortbestaan, kwam in

wezen door de dominerende invloed van Frankrijk dat via de unie zijn politieke en economische hegemonie trachtte te versterken.

De in 1872 tussen Denemarken en Zweden opgerichte Scandinavische Muntunie (SMU), waarbij Noorwegen zich drie jaar laten aansloot, deed het lange tijd beter. Dit was mede mogelijk doordat de monetaire integratie van deze landen zich al voordien in een vergevorderd stadium bevond. Zorg voor een stabiel geldstelsel stond centraal omdat de overheden al vroeg lering hadden getrokken uit de gevolgen van een wanordelijk muntbeheer. In de SMU fungeerde als gemeenschappelijke rekeneenheid de in goud uitgedrukte Scandinavische kroon waardoor de Deense, Zweedse en Noorse kronen binnen het uniegebied tegen een koers van één op één konden worden omgewisseld. Een belangrijk verschil met de LMU was dat ook het bankpapier aan een uniforme regeling werd onderworpen zodat niet alleen munten maar ook het papiergeld tegen pari binnen de uniegrenzen als betaalmiddel werd aanvaard. Spanningen begonnen zich af te tekenen toen de politieke unie tussen Zweden en Noorwegen in 1905 ten einde kwam. Zij werden nadien versterkt door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Uiteenlopende conjunctuurbewegingen maakten handhaving van de parikoers onmogelijk en vooral tussen Noorwegen en Denemarken ontstonden omvangrijke koersverschillen. In 1924 kreeg elke lidstaat de bevoegdheid zijn eigen pasmunten te slaan. Dit luidde het begin in van het verval van de muntunie, al werd de opzegging van het muntverdrag nooit formeel bekrachtigd.

Wat in de hier besproken muntunies opvalt, is dat de nationale munteenheden bleven voortbestaan en dus een supranationaal emissie-instituut ontbrak. Dit betekende dat elk land de zeggenschap over zijn eigen monetair beleid behield, ongeacht of het nu de uitgifte van papiergeld betrof dan wel de omvang en financiering van de staatsuitgaven. Onder die omstandigheden was een nauwe afstemming van het beleid tussen de nationale instanties vereist om te voorkomen dat uiteenlopende acties de muntunie in gevaar zouden brengen. Dat dit niet of onvoldoende gebeurde, verklaart waarom de LMU en de SMU uiteindelijk ten onder gingen.

Vergeleken met de gemeenschappelijke munten uit de vorige eeuw, is de euro om een aantal redenen uniek. In de eerste plaats wordt zij het symbool bij uitstek van een monetaire unie die zich voltrekt tussen politiek onafhankelijke landen waar de eenheidsmunt de nationale munten gaat vervangen. In de tweede plaats loopt bij de introductie van de euro de functie van rekeneenheid en betaalmiddel niet parallel: die van rekeneenheid gaat immers voor drie en een half jaar vooraf aan die van betaalmiddel. In de derde plaats verschijnt de euro én als munt én als bankbiljet waarvan zeven coupures door de ECB in circulatie zullen worden gebracht. En tenslotte zal de euro de eerste eenheidsmunt zijn die – illustratief voor het tijdperk waarin we leven – vanaf het begin in elektronische vorm bestaat.

De euro als politiek ideaal?

Het idee van een Europese eenheidsmunt wortelt voor een belangrijk deel in ideëel-politieke motieven. Deze vertalen zich in de negentiende eeuw op diverse tijdstippen in het ideaal van de Verenigde Staten van Europa. Zo pleit de Fransman Saint Simon reeds in 1814 voor een soort federale bond waarvan Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk de hoeksteen moesten zijn. Na de Eerste Wereldoorlog blaast de Oostenrijkse graaf Coudenhove-Kalergi

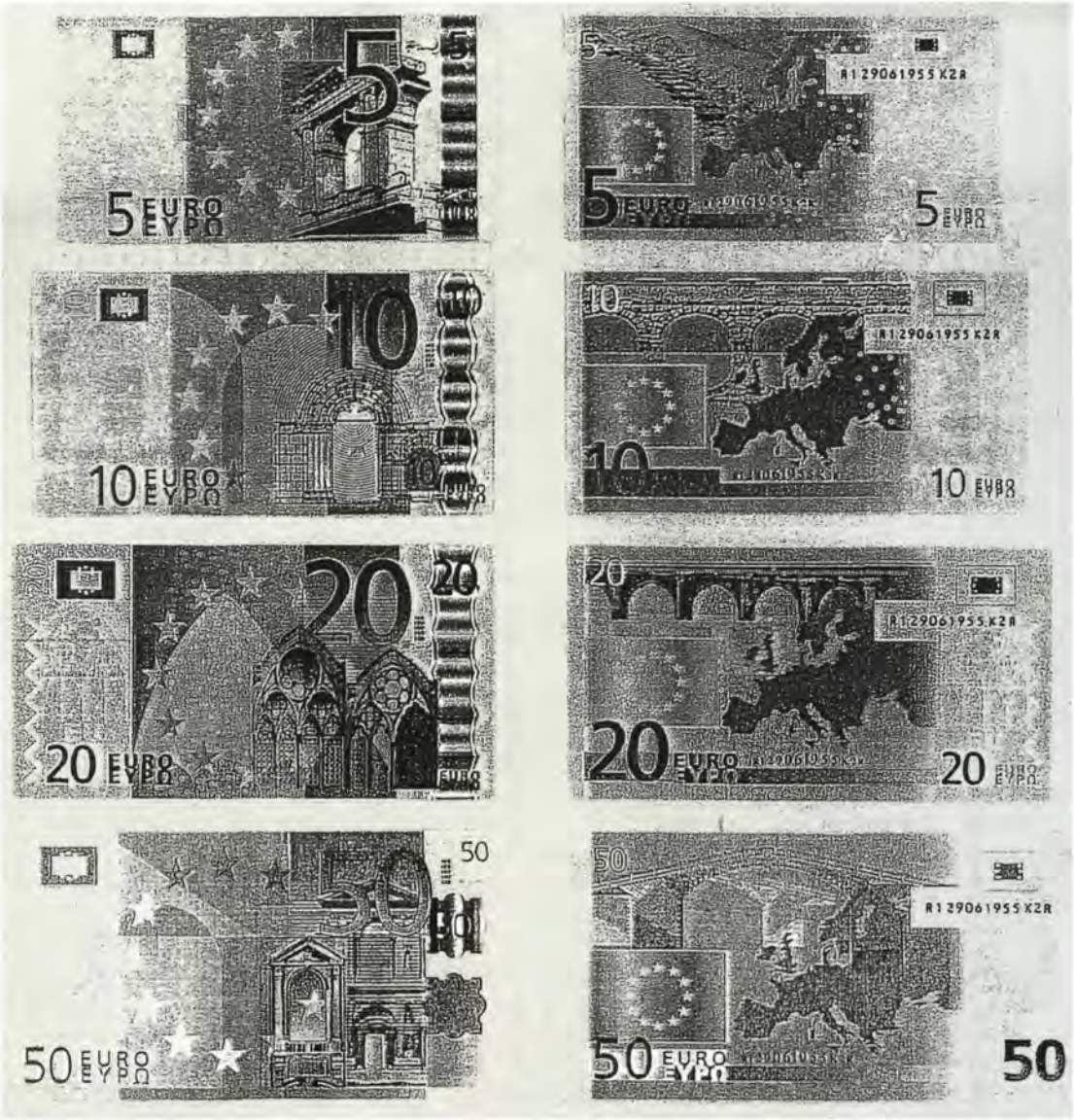

De in december 1996 in Dublin en Frankfurt gepresenteerde serie eurobiljetten, 120 x 62 mm (5 euro) tot 160 x 82 mm (500 euro)

de gedachte nieuw leven in met de oprichting van de Pan Europese Beweging in 1923. In de jaren die volgen organiseert die Beweging diverse congressen, waar staatslieden als Aristide Briand en Gustav Stresemann de ideeën verder uitwerken. Hun gedachtengoed reikt echter niet verder dan het zinnen op nieuwe politieke structuren. Aandacht voor zaken als economie en geldstelsel hebben ze niet of nauwelijks. Niettemin stranden al deze pogingen reeds spoedig op de politieke verwikkelingen na 1933. Europa valt uiteen in regionale machtsgroeperingen hetgeen uiteindelijk zal leiden tot een nieuw wereldconflict.

Het ideaal van een politiek verenigd Europa krijgt na de Tweede Wereldoorlog een nieuwe impuls, wanneer Winston Churchill in september 1946 in Zürich pleit voor 'a kind of United States of Europe'. Voorafgaand aan dit

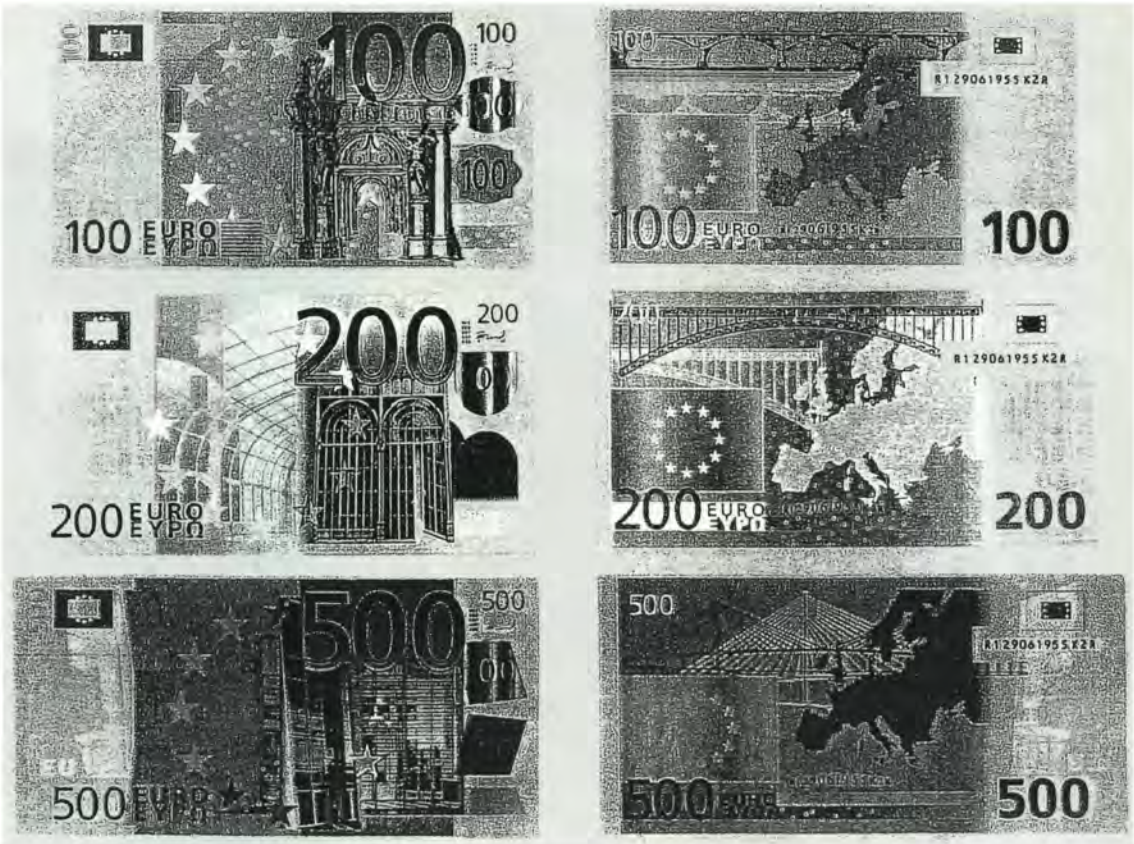

politieke statement sprak in april van datzelfde jaar M.W. Holtrop in zijn afscheidsrede voor het personeel van Koninklijke NV Hoogovens de hoop uit dat hij als komend president van de Nederlandsche Bank zijn land weer een gezonde gulden zou bezorgen 'die te zijner tijd zal opgaan in één nieuwe Europese munt'.[2] Onder de invloed van de zich gaandeweg manifesterende Koude Oorlog blijkt echter al gauw dat die ene Europese munt er voorlopig niet in zit. Het zal tot 1992 duren alvorens de vooruitzichten op een concrete realisering van dit project verbeteren.

De periode tussen 1946 en 1992 kan dan ook worden beschouwd als de aanloopfase naar de euro. Onder invloed van de net genoemde Koude Oorlog krijgt met de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1957 het aspect van de economische integratie de overhand op het streven naar een federaal Europa. Dan al is sprake van een economische en monetaire unie. Ofschoon in 1969 het einddoel ervan nog wordt gezien in het bredere kader van een politiek verenigd Europa, legt daarna niemand deze koppeling nog expliciet. De reden hiervoor is dat zich weliswaar steeds meer landen bij de EEG aansluiten, maar dat de betrokken regeringen er niet of onvoldoende in slagen hun beleid op elkaar af te stemmen. Anders gezegd, de verbreding van de integratie is er wel, maar de verdieping laat op zich wachten. Dit blijkt vooral uit de omstandigheid dat aan de stabiliteit van de wisselkoersen – één van de belangrijkste voorwaarden voor de

overgang naar een gemeenschappelijke munt – min of meer permanent afbreuk wordt gedaan. Om die reden krijgt met de oprichting van het Europese Monetaire Stelsel (EMS) in 1979 de monetaire integratie een soort hefboomfunctie voor de economische integratie. Kenmerkend voor het EMS is de invoering van de 'European currency unit' (ecu) als gemeenschappelijke rekeneenheid. Hoewel sindsdien in landen als België en Frankrijk ecumunten zijn geslagen, vormen deze geen wettig betaalmiddel, noch in het land van uitgifte, noch elders binnen de Gemeenschap.

Desalniettemin is de ecu de voorloper van de euro. Vanaf de oprichting van het EMS is het immers de bedoeling de EMU stapsgewijze te realiseren. De ecu als gemeenschapsmunt zou daarvan het sluitstuk moeten worden. Helaas komt men in de jaren tachtig niet verder dan de eerste fase. Daarmee verliest het project veel van zijn glans. Een nieuwe impuls gaat uit van de politieke veranderingen in 1989 en in het begin van de jaren negentig. Met het wegvallen van de Berlijnse muur verdwijnt het communisme en ontstaat het herenigde Duitsland, waarvan de D-mark inmiddels de positie heeft verworven van stabiliteitsanker voor de overige EG-valuta's. Deze veranderingen vallen samen met deregulering en liberalisering van het internationale kapitaalverkeer, hetgeen in Europa de noodzaak tot frontvorming versterkt. Dit heeft ertoe geleid dat in de Westeuropese landen in versneld tempo is gewerkt aan de totstandkoming van de interne markt die op 1 januari 1993 een feit is geworden. Daarmee is nagenoeg volledige vrijheid gerealiseerd niet alleen van goederen, maar ook van diensten, personen en kapitaal binnen de in het Verdrag van Maastricht genoemde Europese Unie (EU). Kern van die Unie is de in het vooruitzicht gestelde EMU.

Hoe kan de euro overleven?

Los van de vraag hoeveel en welke landen in 1999 zullen starten met de EMU, impliceert de introductie van de euro in elk geval dat de deelnemers hun bevoegdheid over het monetaire beleid overdragen aan de ECB als de toekomstige supranationale centrale bank. Het feit dat de overige vormen van beleid bij het nationale gezag blijven berusten maakt de euro weliswaar uniek maar tegelijkertijd fragiel, althans wanneer geen waarborgen worden geschapen die een verkeerd gebruik van de nationale competenties uitsluiten. De Europese beleidsmakers hebben getracht aan dit gevaar tegemoet te komen door in Maastricht toelatingseisen te formuleren. Daaraan moeten de potentiële deelnemers voldoen om tot de EMU te kunnen toetreden. Die eisen hebben betrekking op de toelaatbare inflatie, rente en overheidsfinanciën. Wat dit laatste betreft, is eind 1996 in Dublin de toelatingseis zelfs verscherpt. Door de aanvaarding, onder druk van Duitsland, van het zogenaamde stabiliteitspact, bestaan er sancties wanneer een land zijn overheidsboekhouding niet op orde heeft. Dit is, althans op korte termijn, een belangrijk instrument om het begrotingsbeleid zodanig op elkaar af te stemmen dat het wordt ingezet ter versterking van de gemeenschappelijke munt.

Of daarmee op langere termijn de noodzakelijke discipline kan worden afgedwongen is nog maar de vraag. In elk geval zal de EU aan de verdieping van de integratie de hoogste prioriteit moeten geven, zeker nu in 1997 opnieuw uitbreiding – circa tien landen uit Midden- en Oost-Europa zitten in de wachtkamer – in de discussies de boventoon dreigt te gaan voeren. Verdieping van de integratie die zich primair moet vertalen in een grotere slagvaardigheid via veranderingen in de besluitvorming, kan uiteindelijk alleen

worden bereikt wanneer de lidstaten bereid zijn niet alleen op het monetaire vlak maar ook op vitale onderdelen van het budgettaire, sociale en politieke terrein iets van hun soevereiniteit prijs te geven. Dit houdt in dat de EMU op langere termijn slechts kans van slagen heeft als de deelnemers politiek dichter naar elkaar toegroeien. Als er iets is dat de geschiedenis van de 'euro van de oudheid' ons leert, dan is het de ervaring dat met de ondergang van het Romeinse rijk ook het uniforme betaalmiddel verdween. Daarmee werd tweeduizend jaar geleden al recht gedaan aan de stelling die de Duitse journalist W. Reimann[3] zo treffend heeft verwoord in zijn als kop van dit artikel gebruikte citaat. ■

NOTEN

1 W.F.V. VANTHOOR *European Monetary Union since 1848. A Political and Historical Analysis* (Cheltenham 1996).

2 W.F.V. VANTHOOR *Een oog op Holtrop, grondlegger van de Nederlandse monetaire analyse* (Amsterdam 1993).

3 W. REIMANN Politische Integration *Auszüge aus Presseartikeln* (Deutsche Bundesbank, 22 februari 1995).

De totstandkoming van het *Vervolg op Van Loon*

III Voorbereidingen voor de delen zes tot en met tien, 1857-1860

G.P. SANDERS

Mr Jacob Dirks en de Koninklijke Akademie der Wetenschappen

Aan het slot van zijn bespreking van het Vijfde Stuk van het *Vervolg Van Loon* in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van 1849 merkte Jeronimo de Vries Jerz. op dat een zesde deel van het werk voorlopig niet zou verschijnen.[1] Gezien de door de Tweede Kamer besloten inkrimping van het jaarlijkse budget van het Instituut, moest zelfs gevreesd worden dat de Klasse zich genoodzaakt zou zien om de bewerking van het *Vervolg* definitief te staken. De uitgave was een te kostbare aangelegenheid om door enig particulier of boekhandelaar overgenomen te kunnen worden. In dat geval zag De Vries nog maar een uitweg: het werk zou voortgezet moeten worden door *eene vereeniging van deelnemende Voorstanders, Liefhebbers en Verzamelaars*. Inderdaad werden de voorgenomen bezuinigingen doorgevoerd, maar de gevolgen ervan zouden nog veel ingrijpender zijn dan gevreesd: uiteindelijk werd het Instituut op 26 oktober 1851 door het ministerie Thorbecke opgeheven. In plaats daarvan werd de Koninklijke Akademie van Wetenschappen opgericht, een instelling die zich uitsluitend bezig hield met de wis- en de natuurkunde. Tot de door De Vries gehoopte vereniging van numismaten en geïnteresseerden zou het nooit komen.

Maar de reorganisatie van 1851 veroorzaakte zoveel commotie, dat de maatregelen nog geen vier jaar later gedeeltelijk ongedaan werden gemaakt. Bij koninklijk besluit van 23 februari 1855 werd aan de Akademie een *Tweede Afdeeling* toegevoegd, die zich toelegde op de bestudering van de geschiedenis, de letter- en de oudheidkunde. Een van de sprekers die zich in de Tweede Kamer mengde in het debat over de uitbreiding van de Akademie was de Friese jurist mr Jacob Dirks (1811-1892). Dirks was in 1835 cum laude gepromoveerd aan de universiteit van Leiden op een proefschrift over de veemgerichten. Van 1848 tot 1866 had hij zitting in de Tweede Kamer. Later maakte hij deel uit van de gemeenteraad van zijn geboortestad Leeuwarden. Dirks interesseerde zich voor geschiedenis en oudheidkunde en was een hartstochtelijk beoefenaar van de numismatiek. Op 25 april 1856, ruim een jaar na de oprichting van de Tweede Afdeeling, werd hij voorgedragen voor het lidmaatschap van de Akademie, welke voordracht op 5 mei door de koning werd bekrachtigd. Tien dagen later liet hij H.J. Koenen, secretaris van de Tweede Afdeeling, weten dat hij de benoeming aanvaardde. Daarbij sprak hij de verzekering uit dat het zijn streven was *om*

Mr Jacob Dirks (1811-1892). Penning geslagen bij 's Rijks Munt (Het Nederlands Muntmuseum)

naar mijne krachten bij te dragen tot het volvoeren van die taak, welke voor de Akademie is weggelegd.[2]

Het voorstel om het *Vervolg Van Loon* te hervatten

Al snel vond Dirks een goede gelegenheid om zijn voornemen in de praktijk te brengen. Na de opheffing van het Instituut en het overlijden in 1853 van Jeronimo de Vries sr, Johannes Cornelis de Jonge en David Jacob van Lennep was de in 1822 begonnen uitgave van het *Vervolg Van Loon* onafgemaakt blijven liggen. Jacob Dirks was de aangewezen persoon om het onvoltooide werk weer op te nemen. Medio september 1857 bracht hij secretaris Koenen op de hoogte van zijn plannen om in de vergadering van de Tweede Afdeeling voor te stellen om het werk te hervatten. Koenen had hiertegen geen enkel bezwaar, waarna Dirks in de vergadering van 12 oktober het woord nam. Hij wees de verzamelde leden op het door het Instituut begonnen penningwerk dat verzamelaars en numismaten zo zeer tot *nut, gemak en genoegen* was geweest. Aan het einde van het in 1848 verschenen Vijfde Stuk was een begin gemaakt met de beschrijving van de penningen uit het jaar 1767 en tevens een volgend stuk in het vooruitzicht gesteld, waarin de draad weer opgenomen zou worden. Inmiddels waren negen jaren verstreken en niets wees erop dat de *midden in het jaar 1767 afgeknipte Numismatieke geschiedenis* hervat zou worden. Aan het slot van zijn betoog stelde Dirks voor dat de Akademie een voorlopig besluit zou nemen om het *Vervolg Van Loon* voort te zetten en een commissie in zou stellen om te bepalen tot welk jaar het penningwerk moest lopen en welke stukken erin beschreven en afgebeeld dienden te worden. Als uitgangspunt voor het werk bood hij een lijst aan van 500 penningen uit het tijdvak 1767-1813. De commissie diende van haar bevindingen verslag uit te brengen en een begroting van de kosten te overleggen.[3]

Het voorstel werd met instemming begroet, waarop de vergadering een commissie instelde, waarvan naast Dirks zelf mr L.Ph.C. van den Berg (1805-1887), adjunct-archivaris van het Rijks Archief te Den Haag, de bekende literator mr Jacob van Lennep (1802-1868) en dr Conrad Leemans (1809-1893), directeur van het Museum van Oudheden te Leiden, deel uitmaakten. Een maand na haar aantreden adviseerde de commissie bij monde van Van den Berg om het door Dirks gedane voorstel te aanvaarden.
De vergadering nam het advies met algemene stemmen over en verzocht de commissie een *nader ontwerp van uitvoering* te overleggen, op grond waarvan men een definitief besluit zou kunnen nemen om het werk al dan niet te vervolgen.[4]

Het rapprt van de commissie zou een half jaar op zich laten wachten. In de tussentijd informeerden verschillende leden van de commissie naar de kosten van het lithograferen en drukken van het plaatwerk en het drukken van de tekst.[5] Ook nam de Akademie contact op met Jeronimo de Vries Jerz. Aanleiding hiervoor vormden door Van Lennep en Koenen opgevangen geruchten dat De Vries inmiddels een nieuw deel bewerkte dat zelfs *ter perse gereed gemaakt* zou zijn. Deze beweringen bleken evenwel ongegrond: op 8 december liet De Vries aan Dirks weten dat er na het verschijnen van het Vijfde Stuk geen begin meer was gemaakt met een volgend deel. Wel kon hij, op grond van ervaringen opgedaan bij de uitgave van de beide door hem bewerkte delen van het *Vervolg*, de Friese numismaat een aantal suggesties aan de hand doen, die naar zijn mening van pas konden komen bij de voortzetting van het

werk.[6] Vrijwel te zelfder tijd ontving de commissie een schrijven van M.T.C.F.N., graaf Nahuys, auteur van de *Histoire Numismatique du Royaume de Hollande sous le Règne de S.M. Louis-Napoléon*, die op dat moment op het punt van verschijnen stond. Nahuys reageerde instemmend op het voorstel van Dirks om het werk van Van Loon *op nieuw te vervolgen* en niet het *zogenaamd bestaand Vervolg* door het Instituut uitgegeven, voort te zetten. Dat werk voerde weliswaar de titel *Vervolg op Van Loon*, maar kon zijns inziens niet als zodanig worden beschouwd, omdat het qua opzet sterk afweek van het werk van Van Loon. Dit laatste was een doorlopende vaderlandse geschiedenis aan de hand van penningen. De eerste vijf, door het Instituut uitgegeven delen van het *Vervolg* waren, volgens Nahuys, niet meer dan *eene breedvoerige, beredeneerde Catalogus der Nederlandsche historie-penningen met afbeeldingen op platen*. Daarbij hadden de bewerkers ook niet erg nauwkeurig vastgehouden aan de chronologische volgorde. Nahuys stelde voor het nieuwe *Vervolg* op te zetten op dezelfde wijze als waarop Van Loon zijn werk had ingericht en slechts daar waar nodig te verbeteren. Was dit niet mogelijk dan ried hij om vast te houden aan de chronologische volgorde en *tenminste de feiten waarop penningen zijn vervaardigd, zoo uitvoerig mogelijk te boek te stellen*. In het laatste geval verdiende het werk dan niet de naam *Vervolg op Van Loon*.[7]

In de buitengewone vergadering van 10 mei 1858 presenteerde de commissie het definitieve verslag van haar bevindingen. Zij was het eens met Nahuys dat het te betreuren viel dat de bewerkers van de eerste vijf stukken van het penningwerk waren afgeweken van het voorbeeld van Van Loon. Maar met het oog op de kosten en ten einde de uniformiteit van het werk te waarborgen, oordeelde zij het raadzaam om toch op de ingeslagen weg voort te gaan. Wel nam zij de suggestie van Nahuys over om de penningen zo uitvoerig mogelijk te beschrijven. Het werk diende te worden vervolgd tot aan de troonsbestijging van Lodewijk Napoleon in 1806, zodat het aan zou sluiten op het reeds genoemde werk van Nahuys. Aan het slot van haar verslag presenteerde de commissie de vergadering de verschillende prijsopgaven voor lithografie en druk. Het op 5 maart 1858 door Frederik Muller gedane aanbod om de helft van de platen, de hele tekst, papier en druk voor zijn rekening te nemen, sprong er het gunstigst uit. De vergadering stemde met de voorstellen in en verzocht de commissie om op de ingeslagen weg voort te gaan.[8]

Inmiddels was de door Dirks in oktober 1857 gepresenteerde lijst van 500 penningen vergeleken met een lijst van het Koninklijk Kabinet, met opgaven van De Vries en met een beknopte lijst van de Gorinchemse verzamelaar C.G. Boonzajer. Op 16 mei 1858 richtte Dirks zich tot Frederik Muller met de vraag of deze uitgewerkte lijst opgenomen kon worden in het eerstkomende nummer van de *Navorscher*. Dat bleek niet mogelijk: het juninummer was namelijk reeds gezet. Daarop stelde Muller voor om de lijst afzonderlijk te laten drukken. Ook wees hij Dirks erop dat men aan de onderneming van de Koninklijke Akademie meer ruchtbaarheid zou geven door de lijst niet alleen in de *Navorscher* bij te laten leggen, maar ook in de *Revue de la Numismatique Belge*. Bovendien zou de komende veiling van de numismatische bibliotheek van Otto Keer op 14 en 15 juni bij Muller een goede gelegenheid bieden om het publiek op de lijst te attenderen. Tot slot opperde hij om aan de lijst een kort voorwoord toe te voegen, waarin werd meegedeeld dat het *Vervolg Van Loon* door de Akademie zou worden

bewerkt en door Muller zou worden uitgegeven. Aldus geschiedde, met dien verstande evenwel dat de lijst in twee afzonderlijke gedeelten verscheen. De *Eerste Lijst van Nederlandsche penningen, 1767-1780* was op 20 mei 1858 gereed en kon nog voor de veiling Keer worden gedrukt. Een mededeling achterin de catalogus maakt duidelijk dat zij kosteloos bij Muller te verkrijgen was. De *Tweede Lijst van Nederlandsche penningen, 1781-1806* was op 9 juni gereed.[9]

Elk van beide lijsten verscheen in een oplage van 1000 exemplaren: 500 om bij te leggen in de *Navorscher*, 250 stuks voor de *Revue* en de resterende 250 om uit de delen onder numismaten en andere geïnteresseerden. De lijsten bevatten de summiere omschrijvingen van respectievelijk 180 en 285 penningen. Een groot aantal hiervan bevond zich in het Koninklijk Kabinet te Den Haag. De overige stukken, 191 in getal, waren met een asterisk gemerkt. Men werd verzocht daarvan aan de commissie opgave te doen. Aanvullende informatie was uiteraard van harte welkom. De kosten voor papier en druk van 1000 exemplaren van de *Eerste* en *Tweede Lijst* bedroegen *f* 54 en kwamen op rekening van de Akademie. Een lijst met *Vragen* over verblijfplaats en achtergrond van 76 stukken, die in aanmerking kwamen om in het werk te worden opgenomen, verscheen in februari 1859. Het rendement hiervan was echter gering.[10]

Na de publicatie van de lijsten ontving Dirks in de zomermaanden van 1858 talrijke opgaven en bijdragen van verzamelaars en andere geïnteresseerden. Over het belangrijkste materiaal had hij op dat moment echter al enige tijd de beschikking. Op 28 april had Dirks zich namelijk tot de minister van Binnenlandse Zaken gewend met het verzoek om de voor het werk benodigde penningen uit de collectie van het Koninklijk Kabinet te mogen ontvangen. Nog dezelfde dag won de minister het advies in van de opzichter van het Kabinet, Johannes Frederik George Meijer (1815-1889). Meijer adviseerde de minister om het verzoek te honoreren, omdat het uit te geven werk zijns inziens *een blijvende waarde zal erlangen en door velen reikhalzend wordt te gemoet gezien*. Daarop verleende de minister bij schrijven van 4 mei 1858 de gevraagde toestemming. Tien dagen later liet Meijer de Friese numismaat weten dat hij per Van Gend & Loos een linnen zak met 96 zilveren en bronzen stukken uit de jaren 1767-1780 stuurde.[11]

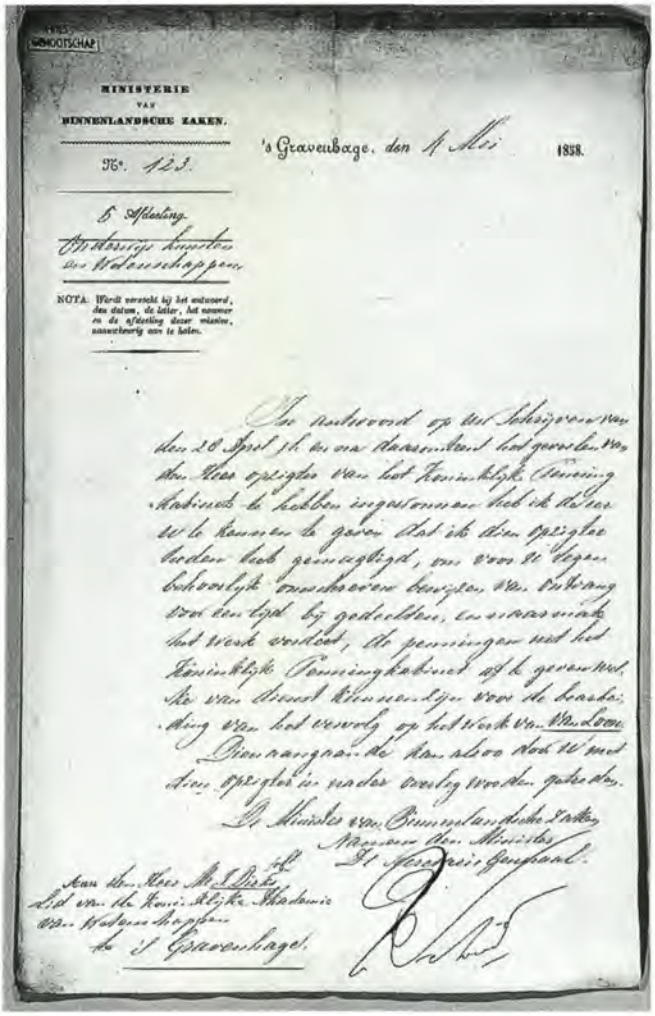
GEHEIM
GEHEIMSCHAP

MINISTERIE
VAN
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

No. 123.

's Gravenhage, den 4 Mei 1858.

5e Afdeeling.

Onderwerp: Penningen der Wetenschappen.

NOTA: Wordt verzocht bij het antwoord, den datum, de letter, het nummer en de afdeeling dezer missive, aanwezig aan te halen.

In antwoord op uw schrijven van den 28 April jl. heb ik van dezen dag het gewag van den Heer opzigter van het Koninklijk Penning Kabinet te hebben ingewonnen en heb ik daaruit u te kennen te geven dat ik dien opzigter verder heb gemagtigd, om voor U tegen behoorlijk omschreven bewijs van ontvang voor den tijd bij gedachten, en wanneer dat werk vordert, de penningen uit het Koninklijk Penningkabinet af te geven. Ik vertrouw U dienst kennelijk voor de beschikking van het vervolg op het Werk van Van Loon.

Omrangaande de kosten zoo ook U met dien opzigter in nader overleg worden gepleegd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Namens den Minister
De Secretaris-Generaal.

Aan den Heer M. J. Dirks
Lid van de Koninklijke Akademie
van Wetenschappen
te 's Gravenhage.

KB nr 123, d.d. 4 mei 1858, verlenende toestemming aan J.F.G. Meijer om penningen uit te lenen aan J. Dirks (Rijks Archief in Friesland)

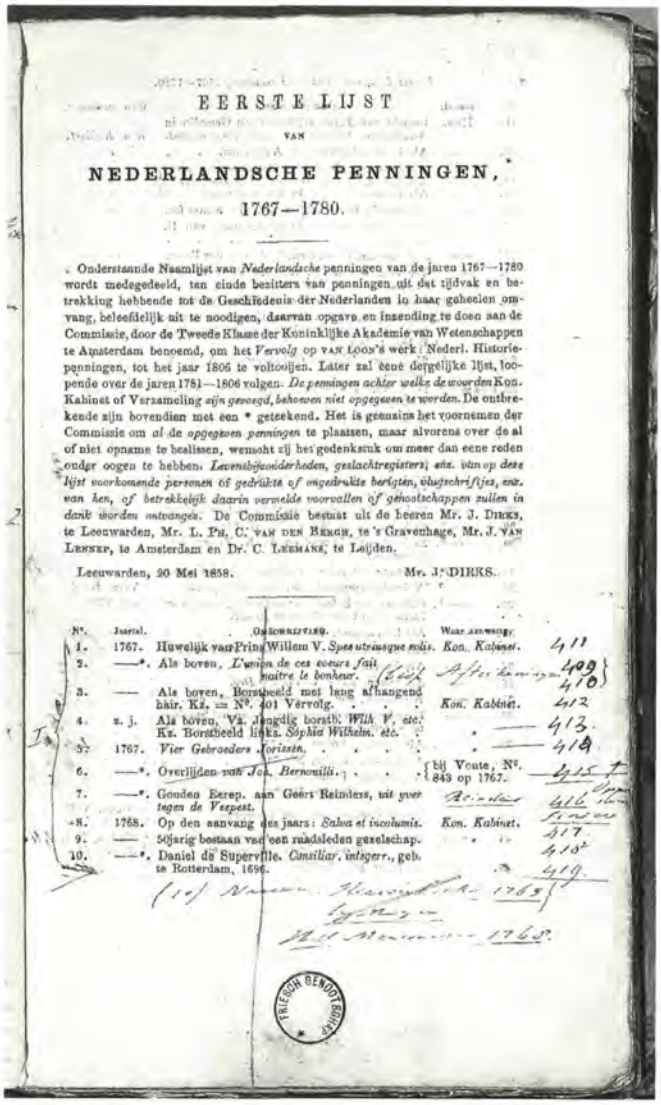

EERSTE LIJST

VAN

NEDERLANDSCHE PENNINGEN,

1767—1780.

Onderstaande Naamlijst van *Nederlandsche* penningen van de jaren 1767—1780 wordt medegedeeld, ten einde bezitters van penningen uit dat tijdvak en betrekking hebbende tot de Geschiedenis der Nederlanden in haar geheelen omvang, beleefdelijk uit te noodigen, daarvan opgave en inzending te doen aan de Commissie, door de Tweede Klasse der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam benoemd, om het *Vervolg* op VAN LOON's werk: Nederl. Historiepenningen, tot het jaar 1806 te voltooijen. Later zal eene dergelijke lijst, loopende over de jaren 1781—1806 volgen. *De penningen achter welke de woorden* Kon. Kabinet of Verzameling *zijn gevoegd, behoeven niet opgegeven te worden.* De ontbrekende zijn bovendien met een * getekend. Het is gemeens het voornemen der Commissie om *al* de *opgegeven penningen* te plaatsen, maar alvorens over de al of niet opname te beslissen, wenscht zij het gedenkstuk om meer dan eene reden onder oogen te hebben. *Levensbijzonderheden, geslachtregisters, enz. van op deze lijst voorkomende personen of gedrukte of ongedrukte berigten, vlugschriftjes, enz. van hen, of betrekkelijk daarin vermelde voorvallen of genootschappen zullen in dank worden ontvangen.* De Commissie bestaat uit de heeren Mr. J. DIRKS, te Leeuwarden, Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, te 's Gravenhage, Mr. J. VAN LENNEP, te Amsterdam en Dr. C. LEEMANS, te Leijden.

Leeuwarden, 20 Mei 1858. Mr. J. DIRKS.

N°.	Jaartal.	Omschrijving.	Waar aanwezig.
1.	1767.	Huwelijk van Prins Willem V. *Spes utriusque nubis.*	Kon. Kabinet.
2.	—*.	Als boven. *L'union de ces coeurs fait notre le bonheur.*	
3.	—	Als boven. Borstbeeld met lang afhangend hair. Kz. = N°. 401 Vervolg.	Kon. Kabinet.
4.	z. j.	Als boven. Vz. Jongdig borstb. *Wilh. V. etc.* Kz. Borstbeeld links. *Sophia Wilhelm. etc.*	
5.	1767.	*Vier Gebroeders Horizsten.*	
6.	—*.	Overlijden van *Joh. Bernoulli.*	bij Voute, N°. 843 op 1767.
7.	—*.	Gouden Eerep. aan Geert Reinders, *uit yver tegen de Vezpest.*	
8.	1768.	Op den aanvang des jaars: *Salus et incolumis.*	Kon. Kabinet.
9.	—	50jarig bestaan van een raadsleden gezelschap.	
10.	—*.	Daniel de Superville. *Consiliar. integerr.*, geb. te Rotterdam, 1696.	

Eerste lijst van Nederlandsche penningen 1767-1780 met annotaties van J. Dirks (Rijks Archief in Friesland)

Zoals elk jaar bracht Dirks, die in Den Haag op kamers woonde, het zomerreces van de Tweede Kamer door in Leeuwarden. Hier ordende hij de binnengekomen stukken, aftekeningen van penningen en andere opgaven. Een belangrijk hulpmiddel daarbij vormden zijn doorschoten exemplaren van de *Eerste* en *Tweede Lijst*. Hierin tekende hij aan in welke collectie zich de hem ontbrekende penningen bevonden. Ook nam hij er de stukken in op die op de lijst ontbraken, maar die wel in aanmerking kwamen om in het *Vervolg* te worden beschreven. Het handzame formaat van de lijsten stelde hem bovendien in staat om ze zonder probleem mee te nemen naar Den Haag. Op die wijze vulden Dirks' persoonlijke exemplaren van de *Eerste* en *Tweede Lijst* zich gestaag met vele aantekeningen. Zij vormen een belangrijke bron van kennis aangaande de herkomst van de in het *Vervolg* beschreven en afgebeelde penningen.[12]

Eenmaal geordend werden de penningen één voor één beschreven en zo uitvoerig mogelijk gedocumenteerd. Dit laatste was het meest tijdrovende aspect van het werk: zo liet Dirks op 31 juli 1858 aan Van Lennep weten dat hij voor het tijdvak 1767-1780 inmiddels bijna een halve boekenkast aan naslagwerken had doorgenomen. Maar het werk schoot goed op en Dirks sprak zelfs de hoop uit om nog voordat de Kamer op 20 september voor het eerst na de zomervakantie weer bijeen kwam, de beschrijvingen tot 1780 af te kunnen ronden.[13]

Inmiddels waren er echter problemen gerezen over het contract dat de commissie namens de Akademie met Frederik Muller stond af te sluiten. In artikel 5 van het voorstel dat de uitgever op 5 maart had gedaan, stond namelijk dat alleen de bibliotheek van de Akademie en de bewerkers van het *Vervolg* presentexemplaren van het werk zouden ontvangen. Een dergelijke bepaling strookte niet met de reglementen van de Akademie, die stelden dat alle leden een exemplaar zouden ontvangen van de door haar uitgegeven werken. Terwijl de commissie in de maand juli met Muller onderhandelde teneinde uit de impasse te geraken, greep het algemeen bestuur van de Akademie aan het eind van de maand in. In duidelijke bewoordingen gaf secretaris prof. W. Vrolik de uitgever te verstaan dat hij de besprekingen met de commissie onmiddellijk diende te staken. Deed hij

dit niet dan zou dat *hoogst onaangename gevolgen* hebben. Dirks had voor een dergelijk *dictatoriaal veto* geen goed woord over, maar overleg tussen Van Lennep en Vrolik maakte duidelijk dat het algemeen bestuur tot dan toe volstrekt onkundig was geweest van de onderhandelingen die de commissie met Muller voerde. Daarbij kwam nog dat de Akademie inmiddels een contract had gesloten met drukkerij Van der Post om al haar uitgaven door die firma te laten verzorgen. Volgens Vrolik trof de commissie geen blaam: in zekere zin stond zij zelfs in haar recht, maar haar mandaat was niet juist.[14] Het algemeen bestuur nam de contractbesprekingen nu zelf in handen. Het zou vervolgens nog tot medio januari duren eer er een nieuw concept-accoord lag tussen Akademie en uitgever. Vrolik merkte naar aanleiding van de besprekingen op dat het niet makkelijk was om met Muller *eene zaak af te doen*. Het nieuwe concept week sterk af van de eerdere overeenkomst. Afgesproken werd dat de kosten van de uitgave volledig gedragen zouden worden door Frederik Muller en dat het eigendom van het werk op hem overging. De Akademie verplichtte zich tot het afnemen van 60 exemplaren tegen een korting van 10% op de gewone prijs. Deze exemplaren waren evenwel niet bestemd om onder de leden van de Akademie uit te delen, maar voor de 'ruilhandel' ter verbetering van de bibliotheek van de Akademie. *Het reglement laat daartoe de vrijheid*, zo schreef Vrolik op 19 januari aan Dirks, *en het is ook eene dwaze verspilling dergelijke speciale werken te geven aan personen, voor wie zij geheel geene waarde hebben*. Wel voorzag artikel 6 van het contract in de mogelijkheid dat ook de leden van de Akademie bij de uitgever tegen 10% korting een exemplaar van het werk aan konden schaffen. Begin februari 1859 keurde het bestuur het concept goed, waarna het contract op 11 februari door Vrolik en Muller werd ondertekend. Vrolik sprak de hoop uit dat de uitgave voorspoedig zou verlopen. Een belangrijke voorwaarde daarvoor was dat *wij het altijd met F. Muller goed kunnen vinden, waarvoor ik in weerwil van zijne onmiskenbare bekwaamheid, wel wat bang ben.*[15]

Voorbereidende werkzaamheden, 1859-1861

In verschillende opzichten begon het werk in de eerste helft van 1860 duidelijk vorm te krijgen. De tekst, zo liet Dirks op 7 maart 1860 aan Van Lennep weten, was tot het jaar 1780 op

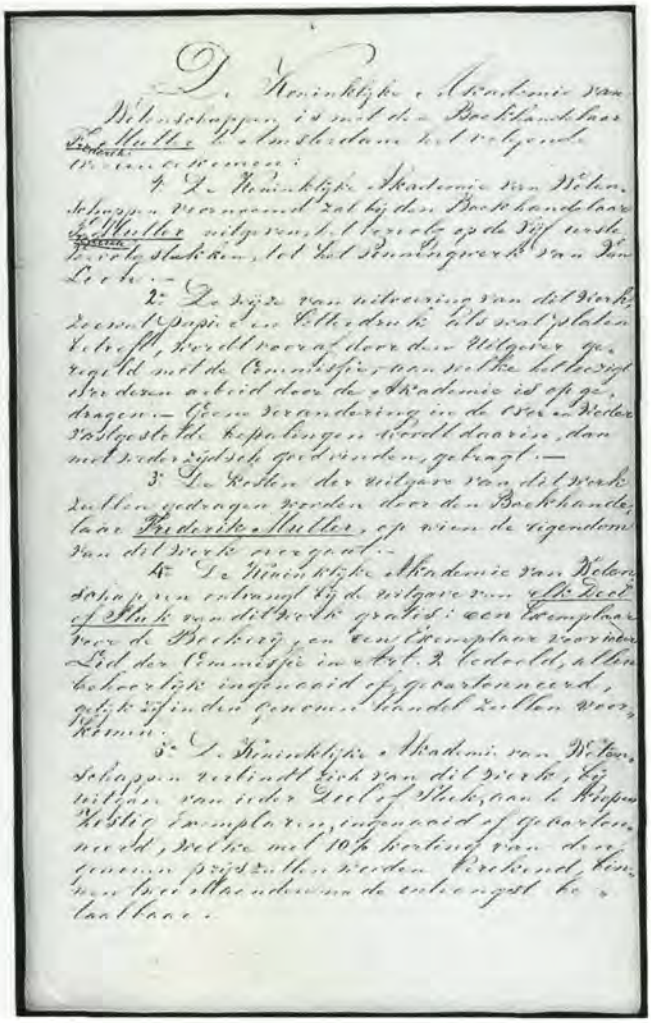

Contract tussen de Koninklijke Akademie en Frederik Muller over de uitgave van het Vervolg (Universiteits Bibliotheek Amsterdam)

een enkele lacune na gereed. De benodigde penningen waren inmiddels òf afgetekend òf op het Koninklijk Kabinet aanwezig.[16]

Op 13 maart benaderde Frederik Muller Vrolik met het verzoek om ten behoeve van de uitgave van het *Vervolg* door prof. E.N. von Baumhauer en prof. A.H. van der Boon Mesch van de Eerste Afdeling een aantal papiermonsters te laten onderzoeken op houdbaarheid. Als reden voor zijn verzoek voerde de Amsterdamse uitgever in een tweede schrijven aan dat *nu blijkt, dat de Exempl. op Grootpapier van het 5e Stuk, in 1848 uitgegeven, die bij den druk zeer fraai waren, nu reeds gebruind zijn*. Op 27 april rapporteerden beide onderzoekers hun bevindingen. Zij hadden de verschillende monsters onderzocht op de aanwezigheid van stoffen die de duurzaamheid nadelig beïnvloeden, van stoffen die kunstmatig het gewicht verhogen en op de hoeveelheid anorganische bestanddelen. De onderzoekers prezen *de degelijkheid en de onvervalschtheid* van alle onderzochte monsters, maar wezen drie papiersoorten aan als de beste en de meest duurzame.[17]

Vrijwel te zelfder tijd had Muller door Joh. Enschedé & Zonen twee proeven op laten maken van acht pagina's van het manuscript van Dirks. Hij was over de tweeledige proef en over de prijs daarvan zeer te spreken. Vervolgens zond hij beide proeven aan de leden van de commissie. De eerste proef was net zo gezet als de tekst van het Vijfde Stuk van het *Vervolg*, de tweede proef iets dichter. Unaniem koos de commissie voor de eerste, minder compacte proef.[18]

De meeste zorg besteedde de commissie aan de kwaliteit van het plaatwerk. Al in zijn voorstel van maart 1858 had Muller laten weten dat het plaatwerk van de nieuw uit te geven stukken van het *Vervolg* van betere kwaliteit zou zijn, indien men ervoor koos om de platen te laten lithograferen. Eind 1859 benaderde hij een vijftal bedrijven met het verzoek om proeven voor het plaatwerk en prijsopgaven in te zenden. Op 9 oktober kon hij reeds de proeven van Elias Spanier uit Den Haag en die van Emrik & Binger uit Haarlem op gewoon en op Chinees papier aan Dirks toezenden. De glyfografieën van Enschedé en de lithografische proeven van T. Hooiberg uit Leiden lieten langer op zich wachten. De vijfde inzender was de Haagse fotograaf Mieling die na twee *maanbrieven* van Muller eindelijk de toegezegde proeven opstuurde.[19]

Medio februari waren de proeven van de vijf inzenders binnen. Het werk van drie mededingers viel vrijwel onmiddellijk af: de glyfografie van Enschedé die men *te flaauw* vond, het werk van Emrik & Binger en de fotografieën van Mieling. Het werk van de laatste was volgens Dirks weliswaar het duidelijkst, maar kwam niet in aanmerking omdat het al te zeer afweek van de in de eerste vijf delen gebruikte omtrekgravures.[20] Veel moeilijker bleek de keuze tussen de lithografieën van Spanier en Hooiberg. Op 18 februari sprak Muller zijn voorkeur uit voor Spanier; het werk van Hooiberg vond hij slecht. Dirks en Van Lennep sloten zich hierbij aan. Op 13 maart zond Van Lennep de proeven aan Leemans en Van den Berg met het verzoek om daarover hun mening te geven. Twee dagen later liet Leemans weten dat hij voor Hooiberg koos. Op het eerste gezicht leek het werk van Spanier weliswaar beter, omdat daarin meer met schaduw was gewerkt dan in de proef van Hooiberg, maar bij nader beschouwing bleek dit ten koste van de duidelijkheid te gaan. *Hooiberg*, zo betoogde Leemans, *heeft zoo weinig mogelijk schaduw aangebragt, omdat hij weet dat dit in Numismatieke werken voor* wetenschappelijk *gebruik zoo beter wordt geoordeeld*. Een dag later schreef Van den Berg dat ook hem het werk van

PROSPECTUS

DE LA

DESCRIPTION ET EXPLICATION

DES

MÉDAILLES HISTORIQUES DES PAYS-BAS,

FAISANT SUITE ET COMPLÉMENT À LA

CONTINUATION DE L'HISTOIRE MÉTALLIQUE DE G. VAN LOON,

TRAVAIL CONFIÉ PAR L'ACADÉMIE ROYALE DES SCIENCES (SECTION LITTÉRAIRE) À AMSTERDAM,

DANS SON DÉCRET DU 10 MAI 1858 AUX SOINS DE

M. M. **J. DIRKS, L. Ph. C. van den BERGH, C. LEEMANS** ET **J. van LENNEP,**

MEMBRES DE L'ACADÉMIE ROYALE DES SCIENCES (SECTION LITTÉRAIRE) À AMSTERDAM,

ET QUI SERA PUBLIÉ PAR LE LIBRAIRE-ÉDITEUR

FREDÉRIC MULLER,

à Amsterdam.

Il n'est point de pays peut-être, où, plus que dans les Pays-bas, on se soit préoccupé de la description et de l'explication des médailles, dans le but d'éclaircir soit l'histoire du pays, soit celle des hommes et des institutions qui l'illustrèrent.

Cependant le premier ouvrage où cette matière fut traitée d'une façon suivie ne parut point en Hollande. Ce fut à Paris que, dans l'année 1687, l'abbé Bizot fit imprimer son *Histoire métallique de la république de Hollande.* En 1688 une nouvelle édition de cet ouvrage, considérablement augmentée, fut publiée en trois volumes à Amsterdam; et deux ans après dans la même ville le numismate J. Oudaen fit paraitre une traduction, également revue, corrigée et augmentée des deux tiers.

C'est dans une ère plus reculée que nous reporte l'ouvrage de Francois van Mieris, *Historie*

Hooiberg nauwkeuriger en duidelijker voorkwam.[21]

Dirks sprak gekscherend van een controverse tussen *Hooibergianen* en *Spaniersgezinden*, maar bleef vasthouden aan zijn voorkeur voor Spanier. *Hooiberg*, zo schreef hij op 27 maart aan Muller, *moge door de* loupe *beschouwd* [...] *beter zijn, daarmede is het* ongewapende *oog, dat dit boek ter naslaan zal gebruiken niet gediend.* Muller en Van Lennep waren echter veel minder subtiel in de keuze van hun bewoordingen dan de Friese numismaat. De eerste vond Hooibergs werk *zoo foei leelijk, dat ik zeer verzoek dat daaraan of niet gedacht worde, of dat hij zijn werk beter make.* De laatste liet Dirks weten: *ik heb aan Leemans geschreven dat wij Spanier willen hebben*

Prospectus voor het Vervolg op Van Loon (Bibliotheek Koninklijke Akademie van Wetenschappen). Afgebeeld is de penning VVL 417.

VOORWAARDEN VAN INTEEKENING.

1. Men verbindt zich bij inteekening voor het geheele werk, geraamd op **125** folio vel druks en **40** platen, uit te geven in 5 stukken ieder van omstreeks 25 vel en 8 platen.

2. Het werk zal met de letter en op papier (voor de groote exempl.) gelijk aan dit Prospectus gedrukt worden; de andere exempl. op dezelfde, doch iets kleinere papiersoort; voor de platen wordt ongebleekt best velijn handpapier, alles van de meest solide Hollandsche fabrieken, gebezigd. — De penningen zullen op gelijke wijze als die, welke boven dit Prospectus geplaatst is, uitgevoerd worden.

3. De prijs zal zijn per vel druks klein papier **15** Cents. } dus per stuk omstreeks *f* **7.75.**
" plaat " " **50** " }
" vel druks groot papier **17½** " } " " " " *f* **9.20.**
" plaat " " **60** " }

Voor innaaijen of cartonneren van een stuk wordt niets berekend.

Amsterdam, 1 *Maart* 1861. FREDERIK MULLER.

INTEEKEN-BILJET.

De ondergeteekende, wenscht bij inteekening te ontvangen

Exemplaar van het Vervolg op VAN LOON *Penningwerk*. Klein papier. Geraamd op *f* 38.75.
" " " " " " " " Groot papier. Geraamd op *f* 46.—.

(*plaats.*)
(*datum.*) (*naam.*)

Inteekenformulier op het Vervolg op Van Loon (Bibliotheek Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen)

en indien hij lang leutert, moeten wij ons er, dunkt mij, niet aan stooren. Hij is een lastig lid in een Kommissie, die altijd zwarigheden zoekt in plaats van ze uit de weg te helpen. Uiteindelijk viel de keuze toch op Spanier. Naast de stemverhouding gaven twee overwegingen de doorslag. Een eerste voordeel van Spanier was dat deze te Den Haag werkzaam was. Dirks kon eenvoudig met de plaatdrukker overleggen, wanneer hij voor een vergadering van de Tweede Kamer in de stad was. Daarbij moest het merendeel van de stukken komen uit de verzameling van het aldaar gevestigde Koninklijk Kabinet. Op de tweede plaats was de prijsstelling van Spanier gunstiger: per gearceerde plaat rekende hij *f* 40 tegen Hooiberg *f* 50 per ongearceerde en *f* 70 per gearceerde plaat. Geheel ten overvloede wees Muller erop dat hij degene was die de kosten van de uitgave op zich nam, waarbij hij voorrekende dat als gevolg van een keuze voor Hooiberg het werk wel *f* 1000 duurder uit kon vallen.[22]

Met de voltooiing van het manuscript tot 1780 en de keuze van het te gebruiken papier, van Spanier voor het plaatwerk en van Enschedé als drukker van de tekst waren de voorbereidende werkzaamheden afgerond. Om tot slot het publiek op de voortzetting van de uitgave van het *Vervolg* te attenderen, stelde Muller op 1 mei 1860 aan Dirks voor om een prospectus uit te geven. Deze diende zowel in het Nederlands als in het Frans te verschijnen en te zijn voorzien van de afbeeldingen van twee fraaie penningen, ontleend aan de eerste plaat van het nieuwe stuk. Het was Dirks zelf die de prospectus opstelde. Op 29 augustus zond Muller de tekst die hij van Dirks had ontvangen door aan Van Lennep die *met bewonderenswaardige vlugheid het geheel eenigszins* [had] *geremanieërd en tevens vertaald.* Reeds op 3 september kon de tekst samen met Van Lenneps vertaling in het Frans aan de drukker worden gezonden.[23] Desondanks zou het nog tot maart 1861 duren eer de uit vier bladzijden

bestaande prospectus daadwerkelijk het licht zag. De prospectus, die het *Vervolg* presenteerde als *het uitvoerigst nationale penningwerk, dat immer bij eenig volk is in 't licht gegeven*, gaf een beknopt overzicht van de geschiedenis van de Nederlandse numismatiek sedert Bizot. Verzorgd door Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem en E. Spanier te Den Haag zou het werk *zoo wat de fraaiheid van den druk als wat de naauwkeurigheid en sierlijkheid der afbeeldingen betreft* [...] *niets* [...] *te wenschen overlaten*. Bij wijze van voorbeeld was op de laatste pagina plaats ingeruimd voor een proeve van uitvoering: de beschrijving van de op de voorzijde van de prospectus afgebeelde penning, precies zoals die ook in het nieuwe stuk zou verschijnen (VVL 417). Het werk zou worden uitgegeven in vijf delen, die tezamen ongeveer 500 bladzijden folio dienden te beslaan, en zou vergezeld gaan van een veertigtal platen.

Onderdeel van de prospectus vormde tevens een formulier om op de uitgave in te tekenen. Reeds in maart 1858 had Muller ervoor gepleit om het werk bij intekening uit te geven *opdat men alzoo wete* wat *men te ontvangen hebbe, en de ongunstige indruk der uitgegeven 5 Stukken worde weggenomen*. Later wees hij ook op het voorbeeld van Van Loon en Nahuys' *Histoire numismatique du Royaume de Hollande*. Op dit laatste werk hadden in totaal 194 mensen ingetekend. Velen daarvan zouden er volgens de uitgevers anders niet aan hebben gedacht om het werk aan te schaffen. Uit de voorwaarden van intekening blijkt dat het *Vervolg* zowel op groot papier als op klein papier zou verschijnen. De prijs voor het werk op groot papier bedroeg 17½ cent per vel van vier bladzijden en 60 cent per plaat, op klein papier 15 cent per vel en 50 cent per plaat.[24]

Tegen de tijd echter dat de prospectus het licht zag, was het Zesde Stuk al voor een belangrijk gedeelte voltooid. ■

NOTEN

(Gebruikte afkortingen. DIRKS Rijks Archief in Friesland te Leeuwarden: Archief mr J. Dirks; KNAW Rijks Archief in Noord-Holland te Haarlem: Archief Koninklijke Akademie van Wetenschappen; KPK Koninklijk Penningkabinet te Leiden; VAN LENNEP Gemeentearchief Amsterdam: Familiearchief Van Lennep; VVL *Beschrijving van de Nederlandsche Historie-Penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon*)

1 *Vaderlandsche Letteroefeningen of Tijdschrift van Kunsten en Wetenschappen* (1849) 123.

2 G.E. LANGEMEYER De Akademie in het Trippenhuis, in R. MEISCHKE en H.E. REESER (ed.) *Het Trippenhuis te Amsterdam* (Amsterdam 1983) 283-286. KNAW invnr 569, secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken aan Koenen d.d. 8-5-1856; ibid., Dirks aan Koenen d.d. 15-5-1856. Voor mr J. Dirks zie: G. ELZINGA Iets over mr. Jacob Dirks (1811-1892) *De Beeldenaar* 2 (1987) 85-87. ID. Schatten uit de Friese bodem. Mr J. Dirks (1811-1892) *Fries Museumbulletin* (juni 1992) 1-6.

3 DIRKS invnr 39, Koenen aan Dirks d.d. 24-9-1857; ibid., Dirks aan Koenen d.d. 26-9-1857. VVL VI (1861) i-iv.

4 VVL VI (1861) iv; DIRKS invnr 39, Koenen aan Van den Berg, Leemans en Van Lennep d.d. 10-11-1857.

5 Prijsopgaven werden ontvangen van T. Hooiberg te Leiden, Van der Post en F. Muller te Amsterdam en W.B. IJzerdraad te Den Haag.

6 DIRKS invnr 39, De Vries aan Dirks d.d. 8-12-1857 en 24-12-1857.

7 Ibid., Nota van Nahuys d.d. 3-12-1857.

8 VVL VI (1861) iv-v. DIRKS invnr 40, Definitief Verslag d.d. 10-5-1858. Voor het aanbod van Frederik Muller zie VAN LENNEP invnr 480, Muller aan Van Lennep d.d. 5-3-1858.

9 Ibid., v.; DIRKS invnr 40, Muller aan Dirks d.d. 19-5-1858, 2-7-1858 en 12-7-1858; ibid., Dirks aan Muller d.d. 24-5-1858. VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 24-5-1858 en 5-7-1858.

10 Van Lennep spreekt van een rekening van *f* 62, zie DIRKS invnr 40, Van Lennep aan Dirks d.d. 4-8-1858; ibid., Muller aan Dirks d.d. 12-7-1858; ibid., invnr 47, Dirks aan De Vries d.d. 25-9-1865: op de *Vragen* verscheen nooit een vervolg *omdat zij toch onbeantwoord grotendeels bleven*.

11 KPK Uitgaande Brieven 1854-1889 nr 28, Meijer aan minister van Binnenlandse Zaken d.d. 30-4-1858. DIRKS invnr 40, secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken aan Dirks d.d. 4-5-1858; ibid., Meijer aan Dirks d.d. 14-5-1858.

12 DIRKS invnr 124. Hierin bevinden zich twee door Dirks geannoteerde exemplaren van de *Eerste Lijst van Nederlandsche penningen, 1767-1780* en drie door hem van aantekeningen voorziene exemplaren van de *Tweede Lijst van Nederlandsche penningen, 1781-1806*.

13 VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 31-7-1858. DIRKS invnr 40, Dirks aan Muller d.d. 16-7-1858.

14 Ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 31-7-1858; ibid., Vrolik aan Van Lennep d.d. 2-8-1858. DIRKS invnr 40, Van Lennep aan Dirks d.d. 4-8-1858.

15 DIRKS invnr 40, Vrolik aan Dirks d.d. 26-12-1858; ibid., invnr 41, Vrolik aan Dirks d.d. 15-1-1859; ibid.,

Concept-Contract d.d. 17-11-1859; ibid., Contract d.d. 11-2-1859; ibid., Vrolik aan Dirks d.d. 19-1-1859.

16 VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 7-3-1860.

17 KNAW invnr 56, Rapporten op verhandelingen, Muller aan Vrolik d.d. 13-3-1860 en d.d. 24-3-1860; ibid., Rapport E.N. von Baumhauer en A.H. van der Boon Mesch d.d. 27-4-1860.

18 DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d. 9-3-1860; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 27-3-1860.

19 Spanier, Hooiberg en Emrik & Binger maakten proeven van de vroedschapspenning van Den Bosch, 1776 (VVL 507-508). Spanier, Hooiberg en Mieling van de prijspenning van Willem V (VVL 619). Mieling en Binger & Emrik van de penning op het tweede eeuwfeest van de Akademie van Franeker, 1785 (VVL 623). Niet duidelijk is naar welke stukken Enschedé proeven maakte, zie DIRKS invnr 42, Dirks aan Muller d.d. 27-3-1860.

20 DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d. 18-2-1860. VAN LENNEP invnr 480, Dirks aan Van Lennep d.d. 7-3-1860. Emrik & Binger verzorgden de platen in M.T.C.F.N. NAHUYS *Histoire Numismatique du Royaume de Hollande sous le règne de S.M. Louis-Napoléon* (Amsterdam/ Parijs 1858). Leemans merkte over de proef van Enschedé op: *zij heeft het gebrek van* alle, *althans de meeste glypho-graphiën dat de duidelijkheid te veel lijdt*. Over de proef van Mieling schreef hij: *Photographiën houd ik in de regel, doch vooral de hier geleverde proeve, voor zulk werk en tot zulk een doel als het door de Akademie op touw gezette, niet geschikt*; zie DIRKS invnr 42, Leemans aan Dirks d.d. 15-3-1860.

21 Ibid., Van Lennep aan Leemans d.d. 13-3-1860; ibid., Leemans aan Dirks d.d. 15-3-1860; ibid., Van den Berg aan Dirks d.d. 16-3-1860.

22 Ibid., Van Lennep aan Dirks d.d. 13-3-1860; ibid., Muller aan Dirks d.d. 22-3-1860; Dirks aan Muller d.d. 27-3-1860; ibid., Dirks aan Van Lennep d.d. 27-3-1860; ibid., Muller aan Leemans en Van den Berg d.d. 2-4-1860; ibid., Muller aan Dirks d.d. 1-5-1860.

23 Curieus is dat de beschrijving van de afgebeelde penning in de Franse prospectus onvertaald is gebleven. Dit geschiedde waarschijnlijk op instigatie van Muller, zie DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d. 29-8-1860: *de Holl. beschrijving behoeft, dunkt mij, niet vetaald te worden, en dan zou die alleen bij het Holl. prospectus komen. Buitenlands zal die toch, vreeze ik, in het Prosp. niet zooveel gelezen, meer de* platen *bestudeerd worden*. In de bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen bevindt zich een merkwaardige mededeling van de hand van Jacob van Lennep aangaande de prospectus: *het* Holl. *en* Fr. *Prospectus van het nieuwe deel* Penningwerk *is door* mij *gesteld en de* text *van het werk is ook grootendeels van mij*. Met dank aan F.W. van der Kolff, bibliotheek KNAW.

24 VAN LENNEP invnr 480, Muller aan Dirks d.d. 5-3-1858. DIRKS invnr 42, Muller aan Dirks d.d.d 1-5-1860; ibid., Muller aan Dirks d.d. 29-8-1860; ibid., Muller aan Dirks d.d. 3-9-1860. *Prospectus van de Beschrijving en Verklaring van Nederlandsche Historie-Penningen, ter voortzetting en voltooijing van het Vervolg op G. van Loon's Penningwerk* d.d. 1-3-1860.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97 - 7671 AT Vriezenveen - Tel. 0546 561 322 - Fax 9546 561 352

"VAN LOON"
een begrip in de numismatiek!

U zoekt een originele *Van Loon* ?
U zoekt een originele *Vervolg Van Loon* ?

Bij ons standaard op voorraad...

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Tweede aanvullingslijst op het supplement van *De gouden Benelux*

L.M.J. BOEGHEIM

In *De Beeldenaar* 12 (1988) 423 heb ik een aanvullingslijst op het bekende boek *De gouden Benelux* van A. Delmonte gepubliceerd. Inmiddels werden uit veilingcatalogi, prijslijsten van handelaren en diverse andere bronnen opnieuw aanvullingen bekend, die ik in onderstaande lijst heb opgenomen. Dit overzicht maakt geen aanspraak op volledigheid, zodat opgave van eventuele aanvullingen door mij op prijs wordt gesteld. De lijst werd begin april 1997 afgesloten.

Gelderland

D 649 Dukaat met de ridder
1603/1602 - Veiling Schulten, Keulen 27/29.3.1990
(exemplaar dukatenvondst oostelijke Alpen 1928)
1628/1623 - Veiling Coin Investment 21.11.1994

D 650 Dukaat met de ridder (nieuw type)
1712/1711 - Veiling Coin Investment 23.4.1990
1737 - Idem 8.4.1991
1747 - Idem 25.4.1994

Batenburg

D 690 Angelot (W. v. Bronckhorst), variant met gotisch schrift op voor- en keerzijde
1562 - Veiling Coin Investment april 1992

– Goudgulden van Hermann (gest. 1556), vz.: staande Johannes met lam Gods, kz.: Bourgondisch kruis met vier wapens
z.j. - Veiling Winter, Düsseldorf juni 1988

Hedel

D 715 Pistolet, variant met graspol i.p.v. kruisje tussen de benen van het paard
z.j. - Collectie Historisch Museum Hedel, juni 1992

Holland

D 773 Dubbele dukaat met de ridder
1727 - Veiling Rietdijk, Den Haag 9.2.1990
1738/1736 - Veiling Coin Investment 25/26.11.1991
1742/1741 - Veiling L. Schulman 18/19.4.1994

D 774 Dukaat met de ridder
1651/1650 - Veiling Coin Investment 22.11.1993

D 775 Dukaat met de ridder (nieuw type)
1696 - Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht maart 1997
1716 - AA Veiling, Amsterdam 21.5.1988
1749/1742 - Verkooplijst Henzen, Amerongen oktober 1996
1752/1751 - Veiling Rietdijk, Den Haag 3.5.1991
1771 (met klop in ovaal BANJAR in Arabisch schrift) - Veiling L. Schulman 15.4.1991

Leiden (beleg 1573-1574)

D 170 Gouden afslag 14 stuivers, 11,08 g
1574 - Veiling L. Schulman 3/5.4.1995

West-Friesland

D 836 Dukaat met de ridder
1657/1637 - Ned. Muntenveiling, Amsterdam 21/22.2.1994

D 838 Dukaat met de ridder (nieuw type)
1684 - Veiling Coin Investment 25.11.1996
(dit jaartal was volgens supplement vervallen)

D 862 Gouden afslag scheepjesschelling
1742 - Veiling Numismatique, Parijs 14/15.3.1989
1748 - Veiling Künker, Osnabrück 6/8.3.1996

1749 - Idem
1754 - Prijslijst SBV, Bazel zomer 1992
1767 - Ned. Muntenveiling, Amsterdam september 1988
1768 - Veiling SBV, Bazel 22/24.1.1991
1769 - Veiling Künker, Osnabrück 6/8.3.1996
1771 - Veiling SBV, Bazel 22/24.1.1991
1776 - Idem januari 1992

Haarlem

– ¼ nooddaalder, ruitvormig, 3,15 g, met muntteken ster en klop wapenschild van Holland
1572 - Veiling Coin Investment 25.11.1996
(aan de echtheid van dit stuk bestaan gerede twijfels)

Zeeland

D 889 Gouden rijder (14 gulden), onbekende overslag
1763/? - Veiling Rietdijk, Den Haag 3.5.1991

Utrecht

D 962 Viervoudige dukaat met de ridder (nieuw type), 14,1 g
1776 - Veiling Muntenhandel Karel de Geus, Eindhoven 25/26.9.1995
Dubbele dukaat met de ridder (nieuw type)
1773 - Veiling L. Schulman 15/16.11.1993

D 963 Dukaat met de ridder
1595/1593 - Veiling L. Schulman 15/16.11.1993
1608/1603 - Veiling Coin Investment 25/26.11.1991
1631/1630 - Idem november 1996
1640/1636 - Idem november 1996
1656/1655 - Idem 23.4.1990

D 965 Dukaat met de ridder (nieuw type)
1723 (dubbelslag) - Veiling Lanz, München 17.5.1988

D 984 Gouden afslag X-stuivers
1756 - Prijslijst SBV, Bazel zomer 1990
1785 - Veiling Rietdijk, Den Haag 9.10.1992

D 986 Gouden afslag scheepjesschelling
1725 - Ned. Muntenveiling, Amsterdam 13.12.1990

D 987 Gouden afslag scheepjesschelling
1784 - Ned. Muntenveiling, Amsterdam 27/28.4.1995

Friesland

D 1013 Dukaat met de ridder
1590 - Prijslijst SBV, Bazel zomer 1992
1629/1628 - Veiling Coin Investment 22.11.1993

Overijssel

D 1038 ¼ rozenobel - (uniek schrappen) z.j. - Veiling L. Schulman 15.4.1991

D 1054 Dukaat met de ridder
1618/1616/1613 - Munthandel De Jonge, Hoogvliet 12.2.1996
1689/1688 - Veiling L. Schulman 12/13.2.1990

– Dubbele dukaat met de ridder
1660 - Collectie 's Rijks Munt juli 1990

– Vierkante afslag van dubbele dukaat
1616 - Veiling SBV, Bazel januari 1992

Deventer

– Goudgulden Floris van Wevelinkhoven (1379-1393), gevonden in 1986 te Hattem, zie *De Beeldenaar* 13 (1989) 120
z.j. - Museum De Waag, Deventer

D 1080 Goudgulden, variant met vz.: *MON * DE * DAVENTRIA
1498 - Staatliche Museen, Berlijn

– Gouden afslag 28 stuiver op een gewicht van 9 dukaten (30,85 g); vz.: FLOR ARG.CIV.-28-DAVENTRIAE 88; kz.: FERDINAND II.D.G. ROM.IMP. SEM.AVG.
1688 - Veiling SBV, Bazel 23/25.1.1996

Kampen

– Dubbele dukaat Ferdinand III met klop JAVA 1811 LN, jaartal door klop onleesbaar, 6,77 g
- Veiling Bourgey, Rouen 21.6.1992 (coll. dr Bernard Jean)

– Dubbele dukaat Ferdinand III
1652 - Veiling SBV, Bazel 26/28.1.1993

D 1118 Dukaat met titel Leopold met binnencirkel, 3,36 g

1666 - Veiling Kölner Münzkabinett 16/17.11.1992

Groningen

– St Jans goudgulden, 3,07 g; vz.: Johannes zittend met lam Gods op de linker knie, schild met driemaal het stadswapen aan zijn voeten MO'NO'GRO-NI'GEN. 1503; kz.: rijksappel tussen trilobe MAXI'MILIANUS ROMA'REX + 1503
1503 - Veiling Coin Investment 20/21.11.1989

Koninkrijk der Nederlanden

D 1253 Beatrix, dukaat met de ridder
1985 - 103.863 stuks
1986 - 95.091
1989 - 18.036
1990 - 17.500
1991 - 11.750
1992 - 8.100
1993 - 11.100
1994 - 11.500
1995 - 11.000
1996 - 12.000

– Beatrix, dubbele dukaat met de ridder
1988 - 23.759 stuks
1989 - 11.420
1991 - 10.000
1992 - 5.500
1996 - 10.500

D 1183 Willem I, 10 gulden
1840/1837 (lelie over fakkel) - Veiling L. Schulman 6/7.4.1992
1830/1820 U - AA Muntenveiling, Amsterdam 12/13.2.1993
1830/1828 U - Idem
1828/1827 B (vermoedelijk) - AA Muntenveiling, Amsterdam 16.10.1993
1830/1824 U - Idem

D 1237 Dukaat met de ridder
1895/1855 - AA Muntenveiling, Amsterdam 12/13.2.1993
1903/1901 - Idem 4.6.1994

D 1188 Dukaat met de ridder
1828/1827 U - AA Muntenveiling, Amsterdam 12/13.2.1993

Liège (Luik)

– Ernst van Beieren (1581-1612), goudgulden met titel Rudolf II, 3,16 g; vz.: ERNEST.BAVAR. DVX.EPS.LEODI (eikel) wapen; kz.: RVDOL II ROMA.IMP.DECR. 1595 gekroonde dubbele adelaar
1595 - Veiling Kölner Münzkabinett november 1988

Ligny et Saint Pol

– Grand cavalier d'or Guillaume VI de Luxembourg (1360-1371)
z.j. - Veiling J. Schulman 7/8.3.1989

Brabant

D 179 Souverain ou Lion d'or (ten onrechte in supplement geannuleerd)
1652 - Veiling Hess, Zürich 10/12.5.1990

D 46 Gouden schild geslagen te Antwerpen 1355/1356, Karel IV van Luxemburg (1347-1378)
z.j. - Veiling W. van Alsenoy, Antwerpen 23.5.1992

D 97 Gouden reaal geslagen te Brugge (normaal is Antwerpen en Maastricht)
1546 - Veiling Coin Investment april 1992

D 191 Dubbele gouden souverain Karel II geslagen te Brussel
1669 - Veiling Jan Elsen, Brussel 16.12.1995

D139 ½ gouden reaal Philips II geslagen te Maastricht met wapen van Portugal in het wapenschild
1585 - Ned. Muntenveiling, Amsterdam 18/19.9.1996

Doornik (Tournai)

D 444 Dukaton (Quadruple souverain d'or, 22,06 g) Albert en Isabella
1620 - Veiling J. Vinchon, Parijs 16.11.1991 ■

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 034 - 3216014

Twee vroege Griekse munten met een oorlogsverleden

HANS VAN DER VALK

De veiling van Laurens Schulman b.v. in november 1995 bevatte een tetradrachme van Athene en een stater van Aegina, die beide stammen uit de periode 490-480 v. Chr., waarin voor Griekenland bijzonder belangrijke gebeurtenissen plaatsvonden. De munten zijn slechts enkele jaren geslagen voor de massale veldtocht van de Perzische koning Xerxes tegen Griekenland in 480 v. Chr., die op een mislukking uitliep doordat de Perzische vloot bij het eiland Salamis door een verenigde Griekse vloot verslagen werd. De Griekse overwinning was voor een belangrijk deel te danken aan de Atheners die hun oorlogsvloot na 483 v. Chr. fors hadden uitgebreid in verband met het slepend militair conflict met Aegina. Volgens de geschiedschrijver Herodotos is het daarom aan dit conflict te danken dat Griekenland niet door koning Xerxes werd onderworpen:

Al eerder had Themistokles zijn zin weten door te zetten en daarvoor had hij geen beter moment kunnen kiezen. Het viel namelijk in die tijd dat de Atheense staatskas door de opbrengst van de zilvermijnen van Laureion ruim gevuld was. Er was toen een voorstel gedaan om alle burgers van dit voordeel te laten meeprofiteren, en wel tien drachmen de man. Themistokles slaagde erin zijn stadsgenoten ervan te overtuigen dat de bouw van tweehonderd schepen een veel betere besteding van dat geld was dan een hoofdelijke verdeling. Die konden zij goed gebruiken in de strijd tegen Aegina, zei hij. Deze oorlog blijkt achteraf de redding van Griekenland te zijn geworden, want Athene werd hierdoor noodgedwongen een zeemogendheid. De betreffende schepen zijn nooit voor hun doel gebruikt, maar ze zijn in tijd van nood voor Griekenland goed van pas gekomen (Herodotos 7, 44).

Het eiland Aegina dat tussen Athene en de noordoostelijke kust van Peloponnes ligt, was omstreeks 500 v. Chr. het centrum voor de handel vanuit Griekenland over de Egeïsche Zee. De polis Athene was in dezelfde tijd een lokale macht in opkomst en had eveneens belangen in de scheepvaart over de Egeïsche Zee. Problemen tussen de beide staatjes escaleerden regelmatig tot militaire conflicten waarbij het kleinere Aegina steeds meer in het defensief werd gedwongen. In de jaren 487-486 v. Chr. mislukte een poging van Athene om Aegina te veroveren en vestigde de stad bannelingen uit Aegina bij Kaap Sounion in het zuidoosten van Attica. Vanuit die positie ondernamen deze bannelingen strooptochten tegen hun geboortegrond (Herodotos 6, 88-93). De onderlinge vijandigheid weerhield Aegina en Athene er niet van om samen met andere Griekse bondgenoten in de zeeslag bij Salamis tegen de Perzische vloot te strijden.

links:
Stater van Aegina uit de periode circa 490-485 v. Chr. (zilver, part. coll.)
rechts:
Tetradrachme van Athene uit de periode circa 490-482 v. Chr. (zilver, part. coll.)

Tetradrachme van Athene uit de periode circa 449-413 v. Chr. (zilver, part. coll., 2x ware grootte). De olijftak rond de helm van Pallas Athene is aan de afbeelding toegevoegd na de mislukte veldtocht van koning Xerxes in 480 v. Chr.

De twee munten weerspiegelen de verhoudingen tussen Aegina en Athene. De stater van Aegina met een zeeschildpad op de voorzijde en een onregelmatig gevormd incusum op de keerzijde was vanaf het midden van de 6e eeuw tot het begin van de 5e eeuw v. Chr., één van de belangrijkste munten in het Griekse handelsverkeer. Het is een primitieve munt die eerder de vorm van een noot dan van een rond schijfje heeft. De tetradrachme van Athene met een portret van de godin Pallas Athene op de voorzijde en een uil op de keerzijde, werd omstreeks 510 v. Chr. ingevoerd ter vervanging van de oudere typen munten. Het ontwerp is een stuk minder primitief dan de stater van Aegina. Het portret van Pallas Athene is gemodelleerd voor een rond muntplaatje en op de keerzijde met de uil, is de naam van Athene afgekort met de drie letters A Θ E. Doordat de productie van de zilvermijnen van Laureion in het begin van de 5e eeuw v. Chr. fors toenam, werden er in deze periode ook steeds meer tetradrachmen geslagen en verdrongen deze munten de staters van Aegina geleidelijk uit het handelsverkeer. De stempels van het afgebeelde exemplaar zijn grof gesneden. Men neemt aan dat dit te maken heeft met de steeds groter wordende hoeveelheid zilver die gemunt moest worden in de periode 490-480 v. Chr.

Athene verenigde enkele jaren na de veldtocht van koning Xerxes in 480 v. Chr. de Grieken die in het Egeïsche gebied woonden in de Liga van Delos, een bondgenootschap waarvan Athene de onbetwiste leider was. De positie van Aegina als zeemogendheid werd hierdoor in de schaduw gezet. De productie van de staters met een zeeschildpad als voorzijde werd in 457 v. Chr. gestaakt, nadat Aegina uiteindelijk door Athene werd veroverd. De in 510 v. Chr. ingevoerde Atheense tetradrachme bleef een belangrijke handelsmunt tot in de 3e eeuw v. Chr. ■

LITERATUUR

I. CARRADICE en M. PRICE *Coinage in the Greek world* (Londen 1988)

HERODOTES *Het verslag van mijn onderzoek* (Nijmegen 1995)

M. PRICE en N. WAGGONER *Archaic Greek coinage, the Asyut hoard* (Londen 1975)

D.R. SEAR *Greek coins and their values, I: Europe* (Londen 1978)

H.J.L. VAN DER VALK Archaïsch-Grieks zilver *De Beeldenaar* 5 (1981) 90-95

Een veranderende kijk op muntvondsten

J.P.A. VAN DER VIN

Het Romeinse rijk vormde vanaf de regering van keizer Augustus (27 voor Chr. - 14 na Chr.) gedurende enkele eeuwen een politieke en economische eenheid. Overal tussen Rijn/Donau en Sahara, Atlantische oceaan en Syrische woestijn konden mensen betalen met dezelfde munten. Romeinse gouden aurei en zilveren denarii hadden binnen het Romeinse rijk dezelfde waarde, konden overal worden gebruikt en verspreidden zich in grote aantallen over het gehele gebied. Voor het kopergeld gold in principe hetzelfde, maar meestal bleef het gebruik daarvan meer regionaal beperkt. Het resultaat van eeuwenlang gebruik en circulatie is dat overal in dat immens grote Romeinse rijk miljoenen munten zijn verloren of begraven.

Muntvondsten in vroeger eeuwen

Veel van het in de bodem verborgen materiaal is in de afgelopen eeuwen weer tevoorschijn gekomen, meestal bij toeval, soms ook wel door bewust te zoeken op plaatsen met oude bewoningsresten. We vinden deze honderdduizenden, ja zelfs miljoenen exemplaren momenteel terug in de collecties van musea en particulieren, verspreid over de gehele wereld. In oude publicaties – al vanaf de Italiaanse dichter Petrarca in de veertiende eeuw – lezen we een enkele keer over gevonden munten in goud, zilver of koper, met portretten van keizers en keizerinnen, die eeuwen na hun dood nog tot de verbeelding spraken. Voor de auteurs van die teksten waren die munten kostbare curiositeiten uit een ver en roemvol verleden, voor de verzamelaars uit die eeuwen welkome aanvullingen voor hun collecties. Een cultureel geïnteresseerde in Europa behoorde toch wel een rij Romeinse keizerportretten in huis te hebben, liefst compleet van Augustus tot en met Romulus Augustulus uit 476 na Chr.! De voorkeur ging daarbij uit naar gouden en zilveren munten; koperen exemplaren van niet al te beste kwaliteit werden tot in de beginjaren van deze eeuw vaak omgesmolten. De ervaringen van een Franse onderzoeker in westelijk Turkije in de achttiende eeuw zijn zeker tot voor kort op vele plaatsen realiteit geweest. Hij kwam in een klein dorp langs de kust en daar toonde de bevolking hem een grote partij zo juist gevonden koperen antieke munten.De Fransman was als humanistisch geleerde zeer geïnteresseerd, maar hij moest nog verder het binnenland in. Na enkele weken kwam hij in hetzelfde dorp terug, vroeg naar de munten en kreeg door de lokale bevolking een prachtige nieuwe koperen pot getoond; zijn teleurstelling werd niet begrepen.

Muntvondspublicaties vóór 1950

De publicaties van vondsten uit al die eeuwen verschillen opvallend veel van de huidige; ze vermelden weinig over de exacte vindplaatsen – meestal slechts een aanduiding als 'in de buurt van ...' – en vrijwel nooit iets over de vondsomstandigheden. Een beschrijving van de individuele stukken wordt meestal ook niet gegeven. Bij gouden munten wordt vaak wel wat meer verteld, enerzijds omdat ze meestal kwalitatief goed bewaard waren gebleven en dus goed leesbaar waren, anderzijds ook omdat goud nu eenmaal

altijd mensen heeft gefascineerd. Van zilveren munten wordt af en toe nog wel iets vermeld, maar meestal beperkt de auteur zich tot mededelingen als 'enige (zilveren) munten uit de Romeinse tijd', 'munten met portretten van imperatoren' of een gelijksoortige omschrijving. Wie wat meer moeite deed, probeerde enkele namen te ontcijferen: 'munten van Caesar en van Romulus'. Gewichten werden niet genoteerd, stempelstanden al evenmin en aangezien grote, tamelijk volledige catalogi van keizerlijke of lokale munten nog niet bestonden, kon men ook daarnaar niet verwijzen.

Hoe moeilijk het is een object goed te beschrijven, blijkt steeds weer bij de inleidingscolleges voor aankomende kunsthistorici (!); pas na een intensieve training slagen zij erin een gedetailleerde beschrijving op papier te zetten. Bovendien, welke Nederlander is momenteel in staat om zonder te kijken een gulden uit zijn portemonnaie redelijk volledig te beschrijven?
De pogingen tot beschrijving van een enkele speciaal opgevallen vondsmunt zijn dan ook vaak meer amusant dan gedetailleerd en daardoor onbruikbaar naar de huidige maatstaven. We moeten overigens wel bedenken dat munten binnen het geheel van archeologische vondsten in het verleden niet anders zijn behandeld dan kleine bronzen beeldjes, stukken keramiek of glas. Zelfs van grote stukken sculptuur is de herkomst vaak volledig duister. De archeologie met een wetenschappelijke benadering van vondsten is nog maar een jonge wetenschap; pas in het begin van de vorige eeuw werd het tot een aparte studie aan de universiteiten in Nederland en daarbuiten.

Een nieuwe visie op muntvondsten
Met de ontwikkeling van de archeologie als wetenschap veranderde ook de visie op het gevonden materiaal. Het werd van louter verzamelobject steeds meer tevens een historische bron, een mogelijkheid om het leven in Oudheid of Middeleeuwen te reconstrueren. Binnen die grotere ontwikkeling maakte ook de numismatiek een belangrijke stap vooruit. Muntvondsten bleken veel meer te kunnen betekenen: ze bieden inzicht in de economische en sociale ontwikkelingen van de Oudheid en de latere eeuwen. Ze hebben niet uitsluitend te maken met de keizer en zijn politiek, maar met alles wat zich in de hoofdstad Rome afspeelde in een kleine bovenlaag van de bevolking.
Ze kunnen bovendien inzicht geven in hoe de gewone burger op het platteland of de soldaat in de kampen langs de grens leefde. Handelsrelaties komen zo in beeld, zowel binnen het Romeinse rijk als met de gebieden daarbuiten, met India of Sri Lanka, of met de Germanen in Noordwest-Europa. Ook hoe de dagelijkse boodschappen in toenemende mate met munten betaald gingen worden, valt uit muntvondsten af te lezen. Bovendien wordt het proces van een toenemende monetarisering in het gehele rijk zichtbaar, een ontwikkeling die zich in de loop van de eerste eeuw na Christus heeft voorgedaan, niet alleen in de steden, maar ook tot ver op het platteland.
Sociale, economische en politieke verhoudingen binnen de verschillende gemeenschappen worden steeds duidelijker en wat ook meer en meer in beeld is gekomen, is het feit dat het Romeinse rijk wel een grote politieke en economische eenheid was, maar geen uniforme monoliet. De verschillende regionen blijken wel degelijk ook eigen specifieke ontwikkelingen te hebben doorgemaakt onder de grote paraplu van Rome.
In die richting gaat het onderzoek van de periode na 1950 en op dit terrein zijn nog veel nieuwe en verrassende ontwikkelingen te verwachten.

Daarvoor zijn echter gedetailleerde vondstpublicaties absoluut essentieel en daaraan wordt in grote delen van het vroegere Romeinse rijk op dit moment hard gewerkt.

Vondstpublicaties vanaf 1950

De eerste aanzet voor de nieuwe houding ten opzichte van vondstmunten bij oud-historici en numismaten vinden we in de jaren twintig van deze eeuw in de publicaties van de Zweedse geleerde Sture Bolin. Zijn *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien* verscheen in 1926 in Lund. Bolin probeerde het inmiddels bekende Romeinse vondstmateriaal van Scandinavië, Noord-Duitsland en Nederland ten noorden van de limes in beeld te brengen. Naar de huidige maatstaven is dit werk inmiddels verouderd en niet volledig genoeg, maar het was in die tijd baanbrekend. Het belang van deze studie werd al spoedig ook buiten Zweden onderkend en in 1929 verscheen een iets uitgebreidere Duitse versie onder de titel *Die Funde römischer und byzantinischer Münzen im freien Germanien*. De Tweede Wereldoorlog verhinderde een verdere ontwikkeling tot in de jaren vijftig. Daarna werd in Duitsland de draad weer opgenomen en werd gestart met de serie *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland* (FMRD). Die serie heeft inmiddels vanaf 1960 in een lange rij banden het merendeel van de Romeinse vondsten in Duitsland toegankelijk gemaakt voor onderzoekers over de gehele wereld.
In aansluiting op die Duitse serie zijn parallel-series verschenen in Oostenrijk (FMRÖ), Slovenië (FMRSI), Luxemburg (FMRL) en ook in Nederland zijn inmiddels twee delen van de FMRN verschenen, waarin de beschikbare informatie over vondsten van Romeinse munten in vijf noordelijke provincies naar moderne maatstaven is gepubliceerd. In andere landen zoals Engeland (Coin Hoards), Frankrijk (Trésors monétaires) en Italië (Ritrovamenti monetali di età romana) volgt men het Duitse voorbeeld op eigen wijze.

Zoveel mogelijk wordt in deze boeken aandacht gegeven aan vindplaats en vondstomstandigheden. Zoals mijn Duitse collega Alföldi op een congres onlangs kernachtig formuleerde: 'wir brauchen nicht so sehr Funde, doch wir brauchen Befunde'. Het gaat dus niet alleen om de vondstmunt, maar het gaat om de context waaruit die vondst afkomstig is en waarin die vondst een eigen betekenis heeft als historisch document. Bij schatvondsten worden waar mogelijk gewichten van de individuele stukken gegeven. De verwijzingen naar catalogi en secundaire literatuur zijn talrijk. Waar mogelijk wordt vermeld waar de munten zich bevinden, zodat een andere onderzoeker de gegevens – indien nodig of gewenst – kan controleren. Interessante stukken worden afgebeeld en tabellen en kaarten bieden extra informatie.

Het in 1995 gepubliceerde *Ritrovamenti monetali di èta romana del Veneto* II/1: Provincia di Treviso, Treviso, uitgave van Regione del Veneto, Giunta regionale, Padova, 1995, 523 blz., 10 platen en 1 kaart, ITL 78.000, circa *f* 117) is een deel van zo'n Italiaanse serie publicaties (RMR Ve), die op dit moment aan het verschijnen is. Dat boek vormde voor mij de aanleiding tot dit artikel. Eigenlijk was mij een recensie gevraagd, maar wat te schrijven over zo'n catalogus van honderden vondstmunten uit verder voor nauwelijks iemand in Nederland bekende plaatsen? Toch is dit keurig uitgegeven boek bijzonder waardevol voor de studie van economische processen in de Romeinse tijd. Een Italiaan kan zich afvragen hoe het nu

zit met het Romeinse muntenmateriaal in die verre uithoek van het Romeinse rijk, in die Nederlandse provincies Friesland, Groningen of Drenthe.
In de FMRN vindt hij dan bijvoorbeeld welke goudstukken gevonden zijn in Friese terpen en Groninger wierden, of hoe de samenstelling is van de schatvondsten Bargercompascuum of Diepenveen. In dit Italiaanse boek kan men vinden dat in het Territorio van Zero Branco ten noorden van Padova en Venezia een tamelijk zeldzame aureus van Aulus Hirtius uit 46 voor Christus is gevonden en dat op Colle San Daniele bij Osigo (Fregona) het hoogtepunt van de bewoning van de nederzetting ongetwijfeld valt in de vierde en vijfde eeuw, aangezien van de 65 gevonden exemplaren er 62 uit die periode afkomstig zijn. Al die gegevens, hoe klein en onbetekenend op zichzelf, vormen een bijdrage aan de nog steeds groeiende kennis van het economische en monetaire leven in de Romeinse wereld in een tijd, dat het grootste deel van Europa en de landen rond de Middellandse Zee een economische en politieke eenheid vormden met daarbinnen regionale verschillen. ■

JOODSE PENNINGEN

In Brussel is een tentoonstelling te zien van 61 penningen met een joods thema: zij vertellen over markante gebeurtenissen in het bestaan van het joodse volk en herinneren aan belangrijke persoonlijkheden in het Belgische jodendom, over een periode van meer dan 400 jaar. Tot 24 augustus in het Joods Museum van België, Stalingradlaan 74 te Brussel (02-5121963).

A. G. van der Dussen b.v.
Postbus 728, 6200 AS Maastricht. tel. 043 3215.119

Twee belangrijke publicaties nu leverbaar:

Monnaies mérovingiennes du musée des Beaux-Arts de Lyon.
Door Jean LAFAURIE
80 p.; alle 250 exemplaren van de collectie zijn volledig beschreven en afgebeeld.
Prijs: *f* 40.

Die Fundmünzen der römischen Zeit in den Niederlanden.
Abt. II: Provinzen Groningen, Drenthe, Overijssel, Flevoland.
Door J. P. A. van der VIN.
204 p. + 6 kaarten
Prijs: *f* 94

Te bestellen door het bedrag (+ f 7,50 voor verzendkosten) over te maken op postbanknummer 15.38.597 t.n.v. A. G. van der Dussen b.v. te Maastricht.

MUNTHANDEL OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

De avonturen van een renaissancepenning

J.E. GIESKENS

Er zijn verschillende manieren om in het bezit te komen van een fraaie, authentieke en vrij zeldzame renaissancepenning. Je kunt 'm stelen, maar dat is verwerpelijk. Je kunt 'm kopen op een veiling, maar dat is duur ... Het mooist en voordeligst is hem cadeau te krijgen. Ik erfde er een van mijn vader bijna twintig jaar geleden. Om uit te leggen hoe hij er aan kwam, moet ik een stukje familiegeschiedenis vertellen.

Nadat mijn moeder veel te jong was overleden, hertrouwde mijn vader. Mijn stiefmoeder was lerares en haar vader was in de eerste decennia van deze eeuw een bekende figuur in Enschede, hij was namelijk stationschef. Deze functie was vooral tijdens de gloriejaren van de textielindustrie een functie van gewicht. Al het vervoer van en naar de fabrieken ging immers per spoor.

Op een zekere dag kwam een baanwerker bij mijn stief-schoongrootvader met een soort muntstuk dat hij tussen de kiezels langs de rails gevonden had. De man kreeg een vindersloon en mijn stief-schoongrootvader borg de 'munt' op, niet wetende wat het was. Na zijn overlijden kreeg mijn vader hem. Mijn vader vond het stuk zo mooi dat hij er een gaatje in liet boren om de 'munt' aan zijn horlogeketting te hechten en hem als tegenwicht van het horloge in zijn vestzak te dragen.

Na de dood van mijn vader kwam het stuk in mijn bezit. Bij een expertise kwam aan het licht dat het een penning van origineel gietsel was van de grote Italiaanse medailleur Giovanni Candida (voor 1450-na 1495). Candida was een hoogst merkwaardige figuur. Hij was naast medailleur, soldaat, priester en diplomaat, een typisch veelzijdig renaissancemens. Als zodanig was hij in die tijd volstrekt geen unicum, hij had diverse collegae amateur-medailleurs zoals Giulio della Torre, eigenlijk een Venetiaans staatsdienaar, en Bassaldare d'Este, de regent. Waren deze medailleurs zeer bekwaam, Candida was van eenzame klasse en een waardig navolger van Pisanello. Doordat Giovanni Candida onder andere secretaris was van de Bourgondische hertog Karel de Stoute, van keizer Maximiliaan, van Lodewijk XI en van Karel VIII van Frankrijk, heeft hij veel gedaan voor de verspreiding van de penningkunst in de Lage Landen.

De penning die tussen de kiezels van de spoorbaan werd gevonden, toont aan de voorzijde het gelauwerde portret

Voor- en keerzijde Candida-penning, gegoten brons, 40 mm

van Karel de Stoute naar rechts, met het omschrift DVX KAROLVS BVRGVNDVS (= Hertog Karel van Bourgondië). De keerzijde is omgeven door een bladerkrans en toont de ram van het Gulden Vlies tussen twee vlammende vuurijzers. Boven de afbeelding de tekst IE LAI EMPRINS en onder BIEN EN AVIENGE (= Ik heb het ondernomen, dat het goed uitvalle'). Op de twee vuurslagen de tekst AVREVM VELLVS (= Het Gulden Vlies). De keerzijde van de penning verwijst naar de christelijke ridderorde van Het Gulden Vlies, opgericht door de vader van Karel de Stoute. Bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal, stichtte Philips de Goede in 1430 deze ridderorde, onder andere als tegenwicht van de bijna een eeuw eerder (1348) door koning Edward III gestichte Britse Orde van de Kouseband. Lidmaatschap van deze orde was Philips aangeboden, maar om de Franse koning niet voor het hoofd te stoten had hij haar geweigerd en stichtte daarom zijn eigen riddeorde, die meteen de hoogste moest zijn. Zowel de Britse Orde van de Kouseband, als de Orde van Het Gulden Vlies bestaan nog steeds. De laatste in de Oostenrijkse tak onder Otto van Habsburg en een Spaanse onder de Spaanse koning.

In een veilingcatalogus van Jacques Schulman uit 1986 vond ik een tot aan het gaatje gelijk exemplaar. Hoe mijn eigen exemplaar tussen de kiezels van het baanvak Enschede-Hengelo terecht is gekomen zal altijd een raadsel blijven.

Munthandel
"Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

HOUTEN PENNINGEN

Tot oktober is in Keulen een verzameling van als penningen geslagen houten damstenen te zien uit de zestiende tot achttiende eeuw. Zij zijn voornamelijk afkomstig uit Neurenberg, waar in de zestiende eeuw de schrijnwerker Leonhard Danner een methode ontwikkelde om penningen niet in zilver of goud, maar in hout te 'slaan', door schroeven, draaien en slijpen. Thema's: machthebbers, historische gebeurtenissen, feest en dans, moraal, religie. De tentoonstelling (met gratis rijk geïllustreerde brochure) is door de meer dan 300 stukken de eerste van deze omvang. Kreissparkasse Köln, Neumarkt 18-24 (0221-2272703); geopend maandag tot en met vrijdag 9.00-19.00 uur, zaterdag 9.00-14.00 uur.

Penningnieuws

MARINA RADIUS
(twee penningen uit haar Godinnenserie)
Divina Femina
Bronzen gietpenning (68 mm)
Vz.: Een vrouwenhoofd met gestileerde hoofdtooi. Aan weerskanten een olijftak, als symbool voor vrede. (In de Griekse oudheid werd de olijfboom in verband gebracht met de godin Athene.)
Kz.: Een lotus drijvend op het water, voorstellende de 'Zuiverheid', met daarboven de tekst 'Divina Femina'. Marina vertaalt dit met: de Grote Godin.

JANNES LIMPERG

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

Anima Mundi
Gegoten brons (68 mm)
Vz.: Een gevleugelde vrouwentors als symbool voor de ziel.
Kz.: In het middenveld een uil. Deze staat hier voor 'Wijsheid' en 'Intuïtief Weten'. Daaromheen de tekst 'Anima Mundi' (Wereld-ziel).

GEER STEYN
1997
Terra cotta (65 mm)
Vz.: 'Snelle slak'.
Kz.: Slijmspoor van de slak met er rechtsonder het jaartal 1997; linksboven en op de 'juiste plek' het stempel-signatuur van de maker.
(foto's Tom Haartsen)

Stichting Internationale Penningkunst, nieuwsbrief 3

1998: Penningkunst uit de gehele wereld in Nederland

Van dinsdag 20 tot en met zaterdag 24 oktober 1998 wordt in Den Haag het 26e congres georganiseerd van de Fédération Internationale de la Médaille (FIDEM). H.M. de Koningin heeft zich bereid verklaard om, net als haar moeder in 1963, beschermvrouwe te worden van het congres.

Het comité van aanbeveling bestaat uit de volgende personen: mw ir J.M. Leemhuis-Stout, commissaris van de koningin in Zuid-Holland, drs W. Deetman, burgemeester van Den Haag, prof. dr Th.M. Scholten, oprichter van het Museum Beelden aan Zee, drs B.F. baron van Ittersum, voormalig voorzitter van de Beurs, prof. dr W.H. van Os en dr C.M. Reehorst, directeur van de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag.

In het kader van het congresthema 'beïnvloeding' zal aan de internationale FIDEM-gedelegeerden gevraagd worden, in plaats van de gebruikelijke tentoonstelling van recent penningwerk, een retrospectieve selectie te maken uit zestig jaar FIDEM-inzendingen en een blik op de toekomst te werpen middels de inzending van vernieuwend penningwerk. Zo kan de mondiale ontwikkeling van de naoorlogse penningkunst in één overzichtstentoonstelling worden gepresenteerd.

De tentoonstelling wordt gehouden in het Museum Beelden aan Zee in Scheveningen en zal mede worden ingericht met het tentoonstellingsmateriaal van de 25e FIDEM-tentoonstelling in Neuchâtel en met vitrines van het Gemeentemuseum in Den Haag.

Op het congres zullen kunstenaars en conservatoren in de Koninklijke Academie in Den Haag workshops geven over hun visie op de penning in de toekomst als object van beeldende kunst: nieuwe benaderingen, nieuwe materialen, enzovoort.

In de wetenschappelijke voordrachten zal het congresthema het uitgangspunt vormen voor lezingen over penningkunst vanaf de vijftiende eeuw. Toonaangevende kunsthistorici uit binnen- en buitenland zullen worden gevraagd hun visie op en mening over de penningkunst tijdens voordrachten te belichten. Met name zal daarbij aandacht worden besteed aan de invloed die de penningkunst heeft ondergaan van de verschillende stijlperiodes uit de Westeuropese kunstgeschiedenis, zoals de renaissance, de barokperiode en de Nederlandse zeventiende eeuw.

Voor de uit te reiken congrespenning is in Nederland een wedstrijd uitgeschreven onder de hier werkende beeldend kunstenaars. De Amsterdamse beeldhouwster Mirjam Mieras, winnaar van de ontwerpwedstrijd voor de congrespenning met haar *Maan-Muis*-penning, nam op 21 november vorig jaar tijdens een feestelijke bijeenkomst in Museum Beelden aan Zee de eertse prijs in ontvangst.

Voor meer informatie: Stichting Internationale Penningkunst (ST.I.P.); secretariaat Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (drs M. Scharloo en drs C.Voigtmann). ■

(Nieuwsbrief 2 verscheen in nummer 6 van 1996)

Boekbesprekingen

MARCEL VAN DER BEEK *De muntslag ten tijde van Koning Willem I. Ontwerp en productie van de Nederlandse munten 1814-1839*. Het Nederlands Muntmuseum, Utrecht 1997.
ISBN 90-73465-03-6. 235 blz., *f* 25.

KAREL SOUDIJN

Onder de titel 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt' zal Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht een reeks van zes boeken uitgeven. Onlangs publiceerde Marcel van der Beek het eerste deel over de muntslag ten tijde van koning Willem I. In het Nederlands Muntmuseum is tevens een expositie ingericht die als illustratie van dit boek kan worden beschouwd.

Wie goed naar de titel van het eerste boek kijkt, zal getroffen worden door de jaartallen: 1814-1839. Deze jaartallen dekken de periode waarin Willem I regeerde niet helemaal. Hij werd in 1813 tot souverein-vorst en in 1815 tot koning uitgeroepen; zijn aftreden vond niet in 1839 plaats, maar in 1840. Marcel van der Beek koos echter jaartallen die voor de muntproductie van betekenis zijn. In 1814 werd bij Soeverein Besluit de muntslag van negotiepenningen geregeld en in 1839 werd een Muntwet van kracht, die vooral voor de regeringsperiode van Willem II van belang was. Dit betekent overigens, dat munten van Willem I met het jaartal 1840 pas in het volgende boek aan de orde komen.

Een groot deel van dit eerste boek bestaat uit bijlagen. Afgezien van de inhoudsopgave en een voorwoord van de muntmeester heeft de (geïllustreerde) hoofdtekst een omvang van 135 bladzijden; de bijlagen strekken zich uit over niet minder dat 86 pagina's. *De muntslag ten tijde van Koning Willem I* is in sterke mate een 'boekhoudersboek' met veel cijfers en getallen.

De bijlagen dragen de volgende titels:
(1) Inventaris van het Utrechtse munthuis in november 1818.
(2) Lijst van opdrachtgevers voor de productie van gouden dukaten in 1814.
(3) Schatting van de winst van de muntmeester op de gouden dukaat in 1818.
(4) Speciën ter vermunting ontvangen door de Commissie tot het Werk der Hermunting 1819-1839.
(5) Oplevering van Nederlandse munten per maand, 1814-1839.
(6) Uittreksel uit de verbalen van de muntbusopening over de jaren 1814-1838.
(7) Catalogus van de stempels voor Nederlandse munten 1814-1839 in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum.
(8) Catalogus van de Nederlandse munten 1814-1839 behorende tot de collectie van Het Nederlands Muntmuseum.

Wat betreft deze laatste twee bijlagen suggereert de muntmeester in zijn voorwoord, dat lezers nu tenminste kunnen nagaan of zij in hun eigen collectie stukken uit deze periode hebben die in de verzameling van het museum ontbreken.

De hoofdtekst van dit boek begint met een korte aanloop naar 1814. Marcel van der Beek schetst de muntsoorten die tijdens de Republiek en in de Franse tijd werden vervaardigd. Bovendien geeft hij een beknopt overzicht van de technieken die in deze periodes werden gebruikt bij het slaan van munten.

In de volgende hoofdstukken werkt de auteur verschillende thema's uit, variërend van muntpolitiek tot munttechniek. Dit houdt in, dat we niet alleen te lezen krijgen hoe de formele besluitvorming tot stand kwam; we komen ook te weten met welke machines werd gewerkt en hoe muntstempels nu werden vervaardigd en veranderd. Van der Beek schenkt bovendien veel aandacht aan allerlei persoonlijke verhoudingen. Zijn boek is daarom ook te lezen als een beknopte sociale geschiedenis van het muntbedrijf.

Liefhebbers van *drama* zullen genieten van de (vele) passages die aan stempelsnijder Auguste François Michaut zijn gewijd. Deze Parijzenaar werd in 1815 bij Koninklijk Besluit voor een periode van drie jaar aangesteld als 'Medailleur des Konings'. Men veronderstelde, dat de in Nederland woonachtige stempelsnijders niet in staat waren om een goed gelijkend vorstenportret te graveren. Michaut kreeg aanvankerlijk 2000 gulden per jaar, zonder daar iets voor te hoeven doen. Als hij enige tijd later naar Nederland wordt gehaald, stelt hij zulke hoge financiële eisen dat hij iedereen tegen zich in het harnas jaagt. Zijn speelruimte wordt beperkt. In 1817 begint Michaut met het stuk van drie gulden te ontwerpen; de opdrachtgevers morren dat het allemaal veel te lang duurt. Het portret van de koning op een proefstuk voldoet niet aan de verwachtingen. De gelijkenis is te gering; vooral de neus van de koning staat er verkeerd op.

Michaut verdedigt zich door op te merken, dat hij nooit in staat is gesteld om de geportretteerde eens in het echt te zien. Die klacht leidt er toe, dat Michaut toestemming krijgt om 'het uiterlijk van de koning tijdens een wandeling in Haarlem nog eens goed (te) komen opnemen'. En dat gebeurt ook: als Willem in Haarlem rondwandelt, mag Michaut komen kijken.

Met behulp van dit soort details schetst Marcel van der Beek een fraai beeld van de verhoudingen rond het muntbedrijf tijdens de eerste decennia van de negentiende eeuw.

Niet alleen de bijlagen bevatten getalsmatige overzichten; ook in de hoofdtekst staan tabellen. Marcel van der Beek verleidt ons soms op een charmante manier om met behulp van de gegevens aan het rekenen te slaan. Op bladzijde 39 staat bijvoorbeeld een tabel met 'afkeuringspercentages van dienststempels vervaardigd door de smid Verwaaij'. Als luie lezer ben ik geneigd om zo'n tabel maar over te slaan. Marcel van de Beek laat mij echter niet zomaar gaan: hij nodigt de lezer uit om nu zelf eens te schatten hoeveel die smid verdiende, gegeven de financiële condities waaronder de arbeid verricht werd.

Dit boek las ik met plezier, juist omdat er zoveel facetten van de Nederlandse muntslag tussen 1814 en 1839 in belicht worden.

JAN VAN GEELEN

ANDRE DESPRETZ *Academia Gandavensis in nummis*. Numismatica Gandavensis, Gent 1997.
ISBN 90-75184-41-7, 344 blz., 240 ill., geb., 22 x 28 cm, Bfrs 1650 (verzendkosten Bfrs 200).

Onder nummer 39 is in de reeks 'Uit het verleden van de RUG' een royaal opgezet en luxe uitgevoerd werk in een oplage van 500 exemplaren verschenen over 'Penningen die betrekking hebben op de Gentse universiteit', zoals de Nederlandse (onder)titel luidt. Het is een degelijke uitgave over de geschiedenis van de Gentse universiteit: alle penningen die rechtstreeks of onrechtstreeks betrekking hebben op het universitaire leven zijn hier bijeengebracht, circa 120 stuks. Alle penningen worden als historische gegevens beschouwd, en uitvoerig

beschreven en in hun context geplaatst. Elke penningbeschrijving is zo veel mogelijk ingedeeld en uitgewerkt met de volgende onderdelen: technische gegevens, verzameling, bibliografie, atelier, medailleur, onderwerp, historische context. Vanaf de eerste steenlegging in 1817 tot in het heden worden via de penningen de grote momenten in de geschiedenis van de universiteit en haar faculteiten gevolgd. In chronologische volgorde zijn opgenomen: de oudste en belangrijkste zegels, de gedenk- en herdenkingspenningen, de erkentelijkheidsmedailles, de penningen geslagen ter gelegenheid van congressen en postuniversitaire colloquia, de wedstrijdmedailles en de uitgiften in het kader van het verenigingsleven. De catalogus, waaraan medewerking werd verleend door Robert Blansaer, Christian Dekesel en Guido Dewulf, wordt afgesloten door een groot aantal bijlagen, waaronder een lijst met vertalingen van Latijnse afkortingen en teksten, noten en literatuur. In deze informatieve, sterk gedocumenteerde uitgave laat de beoogde functionaliteit op de afgebeelde penningen in de meeste gevallen weinig ruimte voor een esthetische beleving. Het boek is in België te bestellen door overmaking van Bfrs 1850 op bankrekening 290-0269083-26 van Numismatica Gandavensis p/a Meerhem 49 9000 Gent.

DE NEDERLANDSE MUNT NV
Jaarverslag 1996. De Nederlandse Munt, Utrecht 1997. 32 blz., *f* 12,50.

Een goed verzorgd verslag dat enerzijds een beknopt overzicht geeft van omzet (27,4 miljoen gulden) en (positief) resultaat, en anderzijds in het kort de bedrijfsactiviteiten vermeldt op de drie markten waar de Nederlandse Munt zich primair op richt: de betaalmiddelen- (in 1996 werden 112.853.311 Nederlandse munten in omloop gebracht), de verzamelaars- en de geschenkenmarkt. Ook dit jaar is aan deze uitgave een speciale jaarverslagpenning toegevoegd.
Het verslag is te bestellen bij De Nederlandse Munt in Utrecht door overmaking van de kostprijs op postgirorekening nr 7800.

P.P. STEIJN *Meestertekens op het dak*. Uitgeverij KSN, Cuijk 1996.
ISBN 90-802381-1-2, 64 blz., circa 370 ill., *f* 19,75 (excl. verzendkosten). Voor lezers van *De Beeldenaar f* 19,75 (incl. verzendkosten), over te maken op girorekening 547152 van P.P. Steijn te Bosch en Duin.

De ondertitel, 'Een verkenning naar de verschijningsvormen van trotseerloodjes van ± 1580 tot 1995', geeft al meer duidelijkheid, en zeker als men weet dat trotseerloodjes ook wel dakloodjes worden genoemd. Deze worden gebruikt waar de loodbedekking op daken en torens met nagels op de houten ondergrond wordt vastgezet. Op die plaatsten ontstaat een gaatje in de bedekking, waardoor water naar binnen kan dringen. Door over de nagel een plaatje lood te solderen wordt dit onheil voorkomen. De loodjes zijn onder andere voorzien van stadswapens, huismerken, gereedschappen, initialen of soms van de volledige naam van de vakman, met dikwijls ook een jaartal. Op hun (dak)plaats gebleven bevatten ze belangrijke gegevens van de bouwgeschiedenis van het betreffende pand. Om redenen van curiositeit zijn ze in de algemene belangstelling een enigszins eigen en weinig bekend leven gaan leiden.
De vorm van de loodjes gaat uit van het wapenschild met kleine variaties op dit thema. Zij vormen met de grote verscheidenheid in opdruk en versiering een boeiend verhaal. Met

deze meestertekens hebben de in een gilde verzamelde leidekkers, pompmakers en loodgieters hun stempel op hun werk, het dak, gedrukt. In Europa is deze traditie uitsluitend bekend in Nederland en dan alleen nog boven de grote rivieren.

De auteur heeft de afgelopen 35 jaar getracht zo veel mogelijk (wetenschappelijke) feiten en achtergronden van dit fenomeen te achterhalen en vast te leggen, niet in de laatste plaats door het bijeenbrengen van een omvangrijke verzameling van deze loodjes. In zijn zeer leerzame boekje geeft hij een helder verslag en overzicht van deze intrigerende collectie kleine loden beschermlapjes, overvloedig en duidelijk geïllustreerd, het geheel onderbouwd met veel feitenmateriaal. Steijn leidt ons zonder nadruk maar met een grote kennis van zaken binnen in een door velen ten onrechte niet vermoede wereld, die ons in staat stelt weer over een paar daken heen verder te kijken. Hoofdsponsor van deze uitgave is loodgietersbedrijf Jobse bv in Middelburg, die de traditie van het aanbrengen van trotseerloodjes nog steeds in ere houdt.

RAINER GRUND *Die Entwicklung der Medaillenkunst an der Münzstätte Dresden im 17. Jahrhundert. Mit einem Katalog der Medaillen.* Münzhandel + Verlag Strothotte, Gütersloh 1996. ISBN 3-9803482-9-6, 364 blz., circa 415 ill., geb., DM 98.

Deze uitgave in de reeks 'Forschungen aus dem Münzkabinett Dresden' is een met aanvullingen en correcties herziene uitgave van een gelijknamig proefschrift uit 1993. De eigenlijke tekst, die gevolgd wordt door enkele tientallen pagina's met noten en literatuur, beslaat ruim 120 bladzijden en is verdeeld in vijf hoofdstukken: 'Die Medaille in Sachsen in Renaissance und Barock. Die Entwicklung der Münzstätte Dresden zu einem Zentrum der Medaillenkunst in Deutschland', 'Die Medaillen der kursächsischen Regenten in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts: Von der Stagnation der Kunstgattung bis zum Höhelpunkt barocken Stilempfindens', 'Die an der Münzstätte Dresden im 17. Jahrhundert angestellten Stempelschneider und deren Medaillenschaffen. Bemerkungen zum Forschungsstand', 'Ausblick: Die Histoire métallique Augusts des Starken (1694/1697-1733). Die Blütezeit der Medaillenkunst im augusteischen Barock' en 'Die Sprache des Bildes'. Men vindt in dit boek een in levendige stijl met korte zinnen geschreven beschrijving van de geschiedenis van de penningkunst in het keurvorstendom Saksen, met als middelpunt de hoofdstedelijke munt in Dresden, vanaf het midden der zestiende eeuw tot het begin van de achttiende eeuw. Centraal staat hierbij het hoofdstuk dat gewijd is aan de stempelsnijders die in de zeventiende eeuw aan de munt van Dresden werkten: Herbart von Lünen, Ruprecht Niclas Kitzkatz, Paul Walter, Johann Caspar Höckner, Ernst Caspar Dürr en Martin Heinrich Omeis. Grund schetst, met veel feiten omgeven, de kunstzinnige en technische geschiedenis van de 'Medaille' in die periode, in al haar verscheidenheid aan thematiek, beoogde functie en plaats in de maatschappij.

Het catalogusdeel geeft een uitvoerige beschrijving van meer dan 160 op ware grootte afgebeelde penningen en penningachtige gedenkmunten (met een vertaling van de niet in het Duits gestelde opschriften). Met verscheidene registers.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Ledenvergadering
De 72e Algemene Ledenvergadering is gehouden op 24 mei 1997 in het Kröller-Müller Museum te Otterlo. Een resumé zal in nummer 5 van *De Beeldenaar* gepubliceerd worden.

Jaarpenning 1997
De jaarpenning 1997 *Het uitdijend heelal*, een vrije opdracht van Barbara Kletter, is in bewerking.

Inschrijfpenning 1997
Op 1 juni 1997 waren er 87 inschrijvingen (inclusief twee exemplaren voor het archief) voor de penning *Brieven uit een andere wereld* van Lina Hodoroaba. De inschrijftermijn liep tot 15 juni 1997, waarna de penning niet meer nabesteld kon worden.

Adreswijzigingen
Adreswijzigingen graag doorgeven aan het secretariaat te Sleeuwijk.

MASTERCLASS PENNINGEN MAKEN
Het bestuur heeft vanuit de ledenvergadering 1996 in Scheveningen het verzoek gekregen een masterclass te organiseren. Wij zoeken leden (enkele hebben zich al spontaan gemeld) die in samenspraak met het bestuur zitting willen nemen in een werkgroep om dit plan te helpen ontwikkelen. Wanneer u geïnteresseerd bent om zitting te nemen in de werkgroep, kunt u contact opnemen met het Verenigingssecretariaat: Greet Kemper, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk (tel. 0183-307236 / fax 0183-307356). Uw reacties worden graag tegemoet gezien voor 1 oktober 1997. ■

M. KEMPER-KOEL

De Vereniging vergadert

Gewapend met goud

De tentoonstelling 'Gewapend met goud' in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet laat zien hoe in de vroege Middeleeuwen (tussen circa 400 en circa 650 na Christus) de bewoners van Nederland, Germaanse volkeren zoals Friezen, Franken en Saksen, hun strijd om de macht uitvochten. Daarbij waren kostbaarheden, met name goud, van groot belang, niet alleen om rijkdom, aanzien en macht te laten zien, maar ook om invloed en heerschappij te verwerven, dat wil zeggen als het ware te kopen. In deze roerige tijden werd voortdurend om de posities aan de top gestreden, en wanneer men de macht had veroverd moest men deze voortdurend in stand houden en versterken. Niet alleen door te vechten, maar ook door een staat vol pracht en praal te voeren: pronken met sieraden en kostbare wapens, geld en geschenken uitdelen aan getrouwen en hen die men voor zich wilde winnen, en de goden met rijke geschenken overladen. De tentoonstelling leert de toeschouwer dat de vele kostbaarheden die uit de vroege Middeleeuwen in de Nederlandse bodem zijn gevonden, sieraden, munten, wapens, glazen, niet alleen kostbare gebruiksvoorwerpen waren, maar in de complexe volkerenmaatschappij van die tijd ook middelen waren tot het verwerven en vasthouden van status en macht.

Als een rode draad loopt door de tentoonstelling het fictieve verhaal over de strijd die hertog Walbrand en graaf Grimbald voeren om het leiderschap van hun stam. Metersgrote illustraties van de hand van Kelvin Wilson brengen deze gebeurtenissen in beeld. Deze illustraties vindt men terug in een bij deze tentoonstelling verschenen, door Evert van Ginkel geschreven jeugdboekje (20 blz.) bestemd voor elf- tot vijftienjarigen.

Bij de tentoonstelling heeft men de gelegenheid verschillende computerprogramma's te bekijken, waaronder een archeologisch spel voor kinderen.

'Gewapend met goud' is één van de vijf tentoonstellingen die in 1997 in verschillende Europse steden worden gehouden in het kader van het onderzoeksproject 'The Transformation of the Roman World', gefinancierd door de European Science Foundation. In het museum is de gemeenschappelijke, geïllustreerde (Engelstalige) catalogus die dit project begeleidt te koop. Medewerking en steun werden verleend door het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) en de Europese Unie.

Gouden munten (circa 600 na Chr.), waaronder een gouden tremissis (Dorestat, circa 650 na Chr.), uit de schatvondst (1988) te Remmerden bij Rhenen (coll. KPK; foto's: Ed Brandon)

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EEN NIEUWE VORST, EEN NIEUWE MUNT: DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM I
De eerste tentoonstelling uit een serie van zes, waarin de nieuwe geschiedenis van de muntslag ten tijde van het Koninkrijk der Nederlanden wordt belicht. De eerste tentoonstelling behandelt de nationale muntgeschiedenis tijdens de regeringsperiode van Koning Willem I en toont de rijkdom van de nationale monetaire voorbeeldcollectie munten die door Het Nederlands Muntmuseum wordt beheerd. Aldaar te bezichtigen tot en met 24 oktober.

PENNINGEN AAN ZEE
In het Museum Beelden aan Zee vindt men een tentoonstelling van hedendaagse keramiek, getiteld 'Brandend zand'. Tegelijkertijd exposeert Geer Steyn onder de titel 'Tussen zand en zilver' een overzicht van de diverse stadia waarin een penning tot stand komt. Verder laat hij een groot aantal van zijn vrije penningen zien. Van 7 juni t/m 5 oktober 1997, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857); geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

GEWAPEND MET GOUD
Met bovenstaande titel is een tentoonstelling te zien over de ideeënwereld van de toplaag van de maatschappij in onze contreien in de periode van circa 400 tot circa 650 na Christus. Zie bladzijde 478. T/m 28 september in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

PRIJSPENNINGEN UIT FRIESLAND
Een tentoonstelling over mensen die furore hebben gemaakt met kaatsen, schaatsen, fierljeppen, skutsjesilen, en het fokken van stamboekvee en paarden, èn over de prijzen, veelal in de vorm van penningen, die ze daarmee in de wacht hebben gesleept. T/m 5 september in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9A te Surhuisterveen (0512-361925); geopend dinsdag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur.

CARLA KLEIN
Beelden en penningen van Carla Klein zijn van 2 augustus tot en met 14 september te zien in Galerie Couzis, Beemstraat 112 in Gameren (0418-562431); geopend woensdag, vrijdag, zaterdag en zondag 12.00-17.00 uur; en na telefonische afspraak.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, (tel 071-5120748, fax 071-5128678).

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
Postbus 11028, 2301 EA Leiden
(tel. 071-5120748, fax 071-5128678).

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f*45 (overige landen *f*70); losse nummers *f*10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Wat ons betreft hoeft geld níet te rollen

"Geld moet rollen" zegt men wel. Maar wat ons betreft kan het net zo goed blijven liggen. Internationale handelsbank HBU is van oudsher gespecialiseerd in munten en edele metalen als verzamel- of beleggingsobject. Collectioneurs, individuele beleggers en professionele handel vinden bij ons een fascinerende voorraad historische munten afkomstig uit de periode van het koninkrijk tot in de diepe middeleeuwen. Maar ook een onuitputtelijk assortiment gouden munten en baren goud, zilver en platina. Bij de handelsbank HBU, zelfstandige dochter van ABN AMRO, kunnen zij bovendien terecht voor deskundig advies omtrent alle overige bankzaken.

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE

ROTTERDAM 010 · 282 02 74

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

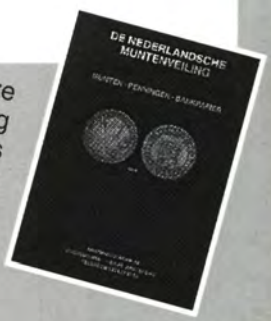

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 1997, 21e JAARGANG NR. 5

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

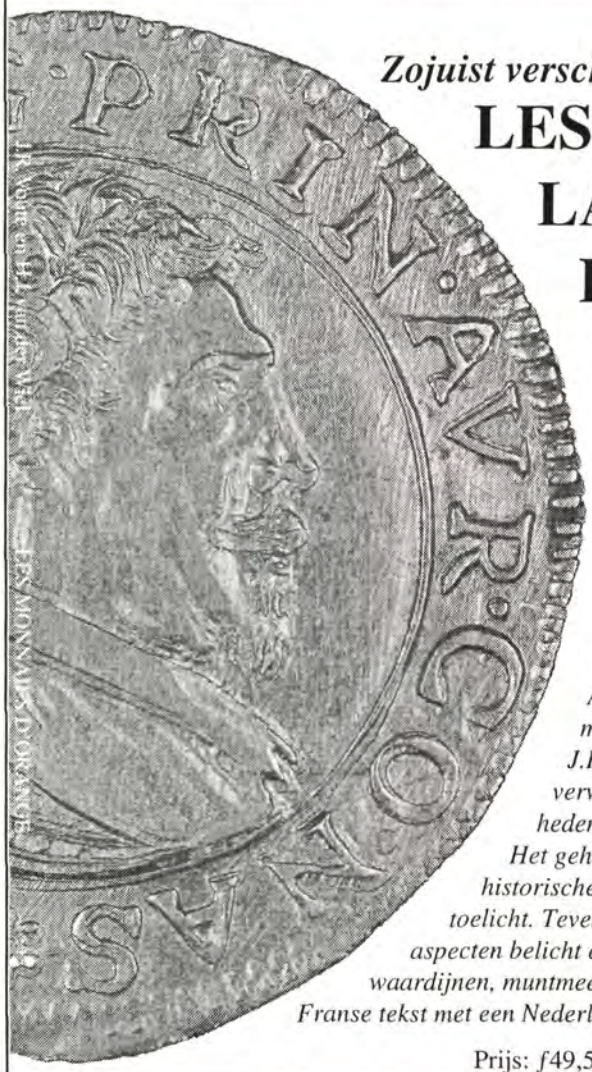

Zojuist verschenen:

LES MONNAIES DE LA PRINCIPAUTÉ D'ORANGE SOUS LA MAISON DE NASSAU

Geheel aangevulde en bijgewerkte uitgave over de munten van het prinsdom Orange voor zover geslagen onder het Nederlandse huis Nassau.

Alle tot op heden bekende exemplaren van de munten van Orange zijn in deze nieuwe door J.R. Voûte uitgebreide en herziene catalogus verwerkt. Inclusief een concordantie met de tot op heden gebruikte nummering volgens Van der Wiel.

Het geheel wordt voorafgegaan door een uitgebreide historische achtergrond die de relatie met ons land toelicht. Tevens worden de iconografische en heraldische aspecten belicht en de generaalmeesters, waardijnen, contra–waardijnen, muntmeesters, essayeurs etc. vermeld.

Franse tekst met een Nederlandse samenvatting.

Prijs: *f*49,50 excl. verzendkosten

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **482**

Zilveren schutterspenningen van Leiden **483**
W.F. van Zegveld met veel informatie

Jubileumpenning van Pulchri **500**
Marianne Dommisse over een penning bij het 150-jarig bestaan

Een raadselachtige bekendmaking uit 1556 **503**
H. Enno van Gelder over een fraai en merkwaardig stuk

Penningen van Jet Schepp **509**
Hans de Koning portretteert en documenteert een medailleur

Nabestaanden-regeling **515**
Een publicatie van de Werkgroep Kringen KNGMP

Money and banking in the age of Augustus **519**
Paul Beliën met een beknopt verslag

Prijsvraag van het Florijnfonds **5**

Penningnieuws **523**

Verenigingsnieuws **525**

Tentoonstellingen **527**

Voorzijde penning voorplaat

Op de voorplaat: 1667. VREDE VAN BREDA door Chr. Adolfszoon. Afgebeeld is de keerzijde. Vz. De Nederlandse maagd vertrapt Discordia, aan haar voeten een leeuw en een lam. Op de achtergrond gezicht op brandende schepen en op Breda MITIS ET FORTIS. In de afsnede PROCUL · HINC · MALA · BESTIA · REGNIS!/IUN: 22. - 1667· C·A· KZ. Staande Pax met guirlande IRATO BELLUM - PLACATO NUMINE PAX · EST · daarboven de wapenschilden van Engeland en de Nederlanden. In de verte een handelsvloot. In afsnede REDIT · CONCORDIA · MATER · / · BREDAE · / JUL · 31 - AO 1667 · en het stadswapen van Breda. Opliggend randschrift ❀ NUMISMA · POSTERITATI · SACRUM · BELGA · BRITANNOQUE · RECONCILIATIS · CUM· PRIVIL: ORDINUM · HOLLAND: ET · WESTF ·. Zilver 71,5 mm. Referenties: vL. II 555/534.1: Med. III. 528.176; Pax 257; JMP 1921. Collectie Laurens Schulman b.v.

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Het pièce de résistance in dit nummer is het stuk over de zeventiende-eeuwse Leidse schutters-penningen, dat door de schuld van de redactie te lang is blijven liggen. Vervolgens aandacht voor de laatste jubileumpenning (1997) van het Haagse Pulchri. Daarna terug naar de zestiende eeuw met een artikel van prof. H. Enno van Gelder over een perkamenten blad waarin de nieuwe Nederlandse munten van koning Philips II worden voorgesteld. Hans de Koning geeft een beeld van de medailleur Jet Schepp en verrijkt ons met een penningcatalogus. Aandacht verdienen de bijdrage over een nabestaanden-regeling en de bekendmaking van een door het Florijnfonds uitgeschreven prijsvraag. In Verenigingsnieuws een verslag van de jaarlijkse bijeenkomst van de Vereniging voor Penningkunst, terwijl de gevulde tentoonstellingsagenda, waarvan u hieronder al een overloop aantreft, veel interessants biedt voor de laatste maanden van dit jaar. ■

PENNINGEN AAN ZEE

Onder de titel 'Tussen zand en zilver' geeft Geer Steyn een overzicht van de diverse stadia waarin een penning tot stand komt. Tot en met 5 oktober in Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 te Scheveningen (070-3585857); geopend dinsdag tot en met zondag 11.00-17.00 uur.

BODEMVONDSTEN IN FRIESLAND

Onder de titel 'Verleden uit zand en modder' een expositie over bodemvondsten door detectoramateurs en de officiële archeologie, hoe het officieel en onofficieel allemaal werkt, en wat er zoal wordt gevonden. Van 4 oktober tot en met 8 november in het Munt- en Penningkabinet van de Spaar- en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9A te Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag tot en met vrijdag 14.00-17.00 uur.

HOUTEN PENNINGEN

Tot oktober is in Keulen een verzameling van als penningen geslagen houten damstenen te zien uit de zestiende tot de achttiende eeuw. Kreissparkasse Köln, Neumarkt 18-24 (0221-2272703); geopend maandag tot en met vrijdag 9.00-19.00 uur, zaterdags 9.00-14.00 uur.

BELGISCHE MEDAILLES 1996

Onder deze titel organiseert het Munt- en Penningkabinet van de provincie Limburg voor de negende maal een tentoonstelling van Belgische medailles en penningen geproduceerd tijdens het afgelopen jaar. In november en december in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Kielenstraat 15 te Tongeren (België; 012-231439); geopend maandagmiddag, dinsdag tot en met vrijdag 9.00-17.00 uur, zaterdag en zon- en feestdagen 10.00-18.00 uur.

Zilveren schutterspenningen van Leiden

W.F. VAN ZEGVELD

De schutterspenning was in Leiden de beloning voor het deelnemen aan de monstering en de ommegang van de schutterij. Die parade werd sedert 1507 gehouden, eerst op de zondag tijdens de Kruismarkt en sedert de Reformatie op de maandag tijdens de Kruismarkt, maar ook wel eens op een andere maandag.[1] De burgemeesters stelden daarvoor de datum vast en tevens de route van de optocht en de plek waar de penning zou worden uitgereikt. Zo staat in het Burgemeestersdagboek te lezen, dat in 1634 de wapenschouwing werd vastgesteld op maandag 29 mei. De schutters zouden dan over de 'Nieuwebrug' trekken en hun 'lood' ontvangen aan de Koornbrug.[2]

Die jaarlijkse Kruismarkt werd al sinds onheuglijke tijden gehouden en begon op hemelvaartsdag om twaalf uur met klokgelui van de Hooglandse kerk. Het einde van de markt kwam op de donderdag voor pinksteren weer om twaalf uur met klokgelui. Het was een zogenaamde vrije markt. Daartoe werd aan de poorten een houten kruis geslagen.[3] Dat was het symbool van vrede. Aan dit symbool konden allen zien, dat er voor iedereen een verhoogde rechtsbescherming gold. Men kon bijvoorbeeld voor schulden niet gegijzeld worden tijdens de 'cruycemarct'. Vreemde kooplieden – niet gildebroeders zijnde – konden hun artikelen toch verhandelen. Een verbannen Leidenaar kon tijdens die periode vrij de stad inkomen en weer verlaten.[4]

Er is sprake van 'hun lood ontvangen'. Dit heeft betrekking op het feit dat tot en met 1645 de schutters een loden penning ontvingen, die inwisselbaar was tegen tien stuivers. Vanaf 1646 werd dit een zilveren penning, die eveneens inwisselbaar was tegen tien stuivers, zijnde de zilverwaarde van de penning. In de ordonnantie van 1646 is sprake van uitdeling van 'loden' penningen, maar dit woord lood moet per vergissing gebruikt zijn om de zilveren penning aan te duiden.[5] Die overgang van lood naar zilver noemde men 'de zilveren verbetering'. Behalve bij de schutterspenning vond die 'zilveren verbetering' ook in de saai-nering plaats.

De zilversmeden die de schutterspenningen mochten leveren, werden benoemd door de burgemeesters. Ze richtten daartoe een verzoek tot hen. Zo verzocht in 1654 Johan van Middellant om de schutterspenningen te mogen slaan en leveren.[6] Uit dat verzoek bleek dat de weduwe van Claas van Tol toen overleden was. Zij had het maken en leveren van de schutterspenningen door haar man voortgezet. Claas van Tol was tijdens zijn leven zilversmid en concierge (stadhuisbewaarder). Johan van Middellant werd toegestaan de schutterspenningen te maken, maar moest eerst de eed afleggen voor de heren Burgemeesteren, dat hij zich zou houden aan de voorwaarden genoemd in het contract dat op 14-6-1629 gesloten was met de zilversmid van het 'keursilver' Cornelis Claesz. van Noort.[7]

Om misverstanden te voorkomen moeten we opmerken, dat het maken of slaan en het leveren van de schutterspenningen iets anders was dan het maken van de stempels. De stempelmakers leefden voort als de makers van de schutterspenningen, terwijl de mensen

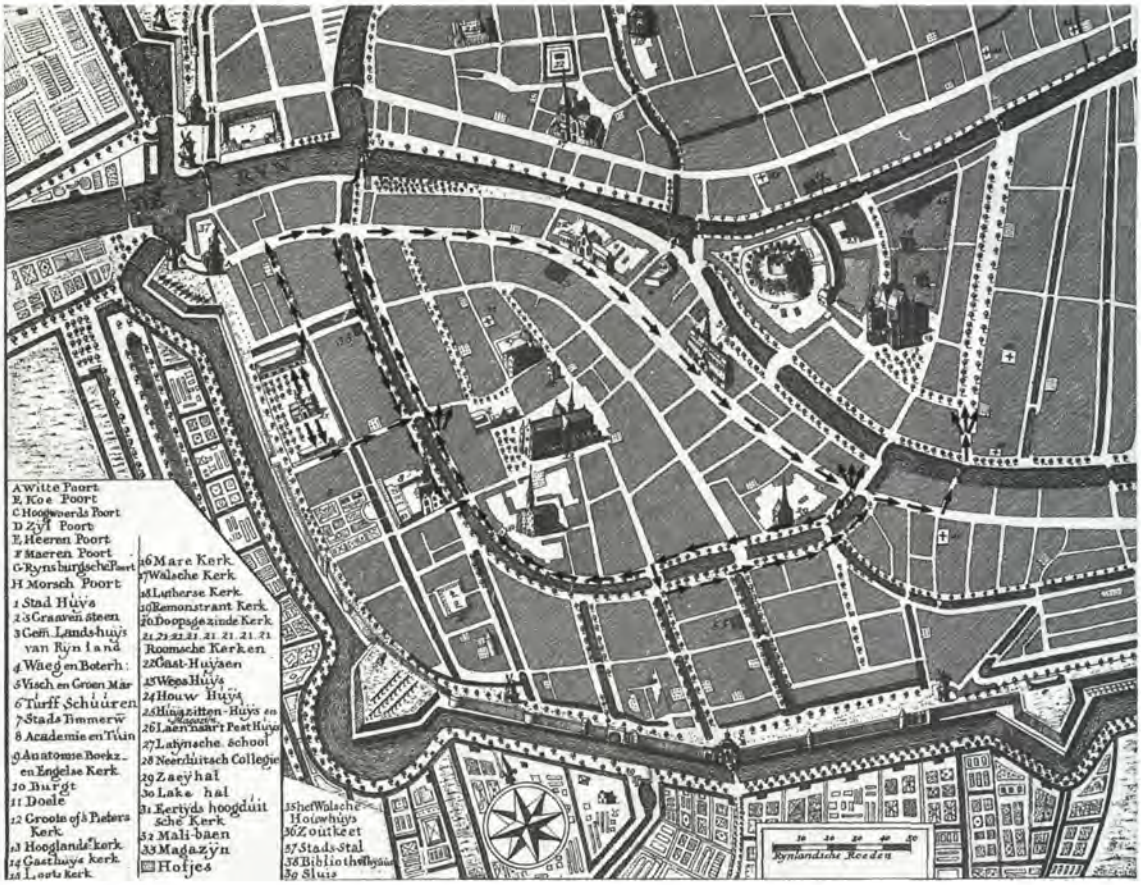

De routes van de schuttersomgangen van 1647 tot en met 1649. De ommegangen begonnen vanuit de Doelen. In 1646 vertrok men vanaf de zuidzijde van de Doelen; men liep dan door de Doelensteeg over de Doelenbrug en sloeg vervolgens linksaf om via de oostzijde van het Rapenburg (even nrs) de Breestraat te bereiken. Deze helemaal volgende kwam men bij het Steenschuur. Langs de noordzijde hiervan kwam men bij de Nieuwsteegbrug, stak deze over om linksaf via de zuidzijde van het Steenschuur naar de Hogewoerd te gaan. Aldaar sloeg men rechtsaf en liep tot de Watersteeg, dan weer linksaf de Watersteeg door om uiteindelijk over de Gansoortbrug aangekomen de zilveren penning aldaar in ontvangst te nemen. In 1647 werd aan de noordzijde van de Doelen gestart en ging men door de nieuw gebouwde poort over de brug van de Groenhazengracht via het Sant naar het Noordeinde. Daar sloeg men dan rechtsaf om via de westzijde van het Rapenburg (oneven nrs) over de Nonnenbrug terug te gaan langs de oostzijde van het Rapenburg tot aan de Breestraat. Vervolgens liep men over de Breestraat tot aan de hoek van het Steenschuur, alwaar de tresorier ordinaris de zilveren penning uitreikte.
In 1648 is de route gelijk aan die van 1647. In 1649 ging men vanaf het Noordeinde niet meer over het Rapenburg, maar ineens rechtdoor naar de Breestraat. Aan het einde van de Breestraat sloeg men rechtsaf, om gaande langs de noordzijde van het Steenschuur en de oostzijde van het Rapenburg, bij de Doelenbrug de zilveren penning in ontvangst te nemen.

die de penningen fabriceerden met behulp van die stempels op de achtergrond bleven.

Op 17-9-1657 verzocht Johannes de Maerschalck als goud- en zilversmid om de functie van Johan van Middellant te mogen overnemen, omdat deze was komen te overlijden.[8] Dat werd wederom toegestaan, mits de eed afgelegd werd met verwijzing naar het contract met Cornelis van Noort. Op 19-2-1664 vroeg dezelfde Johannes de Maerschalck of zijn zoon Nicolaes de Maerschalck zijn functie mocht overnemen. Omdat Johannes zo ziek was – 'vermits sijne continuele indispositie hij niet wel machtich is' – kon hij zijn functie van maken en uitgeven van keurzilver niet langer vervullen. Dit werd toegestaan met de bekende eed en de verwijzing naar de instructies van Cornelis Claesz. van Noort van 14-6-1629.[9] Nicolaes deed dit tot en met 1669. In 1670 en 1671 maakte Dirk van

Werkhoven de schutters-penningen. In 1689 tenslotte werden ze op de Munt van Dordrecht vervaardigd.

Cornelis Claesz. van Noort was de zilversmid die op 14-6-1629 het recht kreeg om de blanken van 'keursilver ten dienste der neeringen' te maken en te verkopen. Hem werden acht blanken met verschillend gewicht overhandigd, waarvan dubbelen ter controle op het raadhuis bleven bewaard. Die blanken waren:

een van een blank met een gewicht van 6,5 aas,
een van twee blanken met een gewicht van 13 asen,
een van drie blanken met een gewicht van 19,5 aas,
een van vier blanken met een gewicht van 26 asen,
een van vijf blanken met een gewicht van 32,5 aas,
een van zes blanken met een gewicht van 39 asen,
een van zeven blanken met een gewicht van 45,5 aas,
een van acht blanken met een gewicht van 52 asen.

Daarbij werd goed gevonden, dat Van Noort voor het smelten, maken en verkopen van de blanken (gewichten) ruim een vijfde gedeelte (20%) zou mogen verdienen. In een lood gaan 49 blanken, waarvoor hij 36 stuivers en 12 penningen mocht rekenen. Een lood zilver kostte hem 29 stuivers; hij mocht dus aan de verkoop van een lood zilver 7 stuivers en 12 penningen verdienen.[10] Zou in de toekomst het gewicht van het 'keursilver' verminderen of toenemen, dan moest Van Noort 'die van de Gerechte' inlichten teneinde de 'patroontgens' (de dubbelen van de gewichten op het raadhuis) lichter of zwaarder te kunnen maken. Om de naleving van deze voorschriften af te kunnen dwingen moest Van Noort daartoe een eed afleggen voor een van de burgemeesters. Dat gebeurde op 30-6-1629.

Stempelmakers

De eerste stempel voor de zilveren schutterspenning van 1646 werd gemaakt door George Pullein.[11] Hij werd in 1608 geboren in Pomferith, het tegenwoordige Pontefract in Yorkshire, Engeland. Zijn opleiding kreeg hij in Londen. Hij woonde in Amsterdam en trouwde aldaar op 1-10-1638 op dertigjarige leeftijd met de weduwe Trap (Jannetje Harris), de moeder van Reinier Trap. Zij kwam uit Oxford en was eerder getrouwd met Jan Jansz. Trap, een ivoordraaier, eveneens afkomstig uit Engeland. In de jaren 1647 tot en met 1650 bleef George Pullein stempels maken. Daarna werd het stil om George; een overlijdensdatum werd niet gevonden.

Van het jaar 1651 werd geen rekening gevonden over het maken van stempels. In 1652 werd de stempel gemaakt door Willem Hoornborstel. Hij werd omstreeks 1606 geboren in Greifswald, een plaatsje aan de Oostzee bij Peenemünde, Duitsland. Hij kwam circa 1640 naar Leiden en werd in 1642 benoemd tot wapensnijder. Hij leverde tussen 1642 en 1668 vele stempels aan de stad, waaronder ook de stempels voor de schutterspenningen tot en met 1658, met een onderbreking in 1655. In dat jaar werden ze gemaakt door Reinier Trap.[12]

Reinier Trap werd geboren te Amsterdam op 9-2-1631 en trouwde in Leiden op 11-2-1657 met Maria Wood, een kleindochter van de Pilgrimfather Henry Wood. Deze laatste werd onder andere bekend door tezamen met anderen het huis te kopen voor dominee Robinson, dat nu nog bestaat als het Jan Pesijnshofje. Reinier overleed tijdens de pestepidemie van 1670.

Dat maken van de stempels gebeurde tweemaal, de eerste keer in maart 1655. Kennelijk braken die stempels bij het slaan van de penningen. In mei maakte hij 'wederom 3 bouten met één legger',

dat wil zeggen drie bovenstempels (bouten) en één onderstempel (legger). Er werden meer bovenstempels gemaakt omdat die kwetsbaarder waren dan de onderstempels. Dit kostte de stad Leiden echter twintig gulden extra. Bij Willem Hoornborstel had men daar geen last van, zodat voor de jaren 1656-1657 en 1658 de klandizie weer aan hem werd gegund.

In 1659 nam Arent Jansz. Smeltzing het maken van de stempels over van Willem Hoornborstel. Smeltzing, geboren in Leiden op 14-9-1639, was sinds 1651 een leerling van Willem Hoornborstel. Arent trouwde drie maal. Het eerste huwelijk, met Adriana van Sevenhoven, vond plaats in Valkenburg (bij Leiden) op 29-1-1662. Adriana kwam uit 's-Gravenhage en overleed in Leiden op 28-5-1676. Hij trouwde voor de tweede maal met Adriana Schrevelius in Leiden op 18-8-1676. Zij was een dochter van de rector van de Latijnse school en overleed in de week van 19-26 september 1682. Het derde huwelijk, op 28-4-1683 gesloten te Leiden met Maria Luipaert (weduwe van Daniel Paauw), duurde tot het overlijden van Arent Smeltzing op 30-9-1710. Hij was toen 71 jaar oud. Maria overleed op 14-10-1715.

De twee stempels door hem gemaakt in 1659, waren de helft goedkoper als die van Hoornborstel. De zilversmid Johannes de Maerschalck had bij het slaan van de penningen pech met de bout. Deze stempel werd vermaakt door Arent Smeltzing zelf, die daarvoor weer één gulden in rekening bracht. Bovendien werd aan de smid voor het maken en repareren nog twee gulden en vijf stuivers betaald. In het jaar 1660 werden geen stempels gemaakt. Wel werden schutterspenningen uitgedeeld. We moeten aannemen dat ze toch geslagen zijn en wel op de stempels van 1659. In 1661 werden nieuwe stempels gemaakt[13] voor dezelfde prijs als Hoornborstel in 1657 berekende.

In 1662 herhaalde zich dezelfde procedure als in 1660. Er werden geen stempels gemaakt, wel schutterspenningen uitgedeeld. Hetzelfde geldt voor de jaren 1664, 1666 en 1668. Smeltzing maakte zijn stempels zo goed, dat ze twee jaren meekonden. In 1663, 1665 en 1667 werden wel stempels gemaakt.

In 1668 kondigde zich de overgang al aan van het slaan naar het schroeven van de penningen. Op 26 april van dat jaar schroefde Dirk van Werkhoven twee zilveren 'penninkjes' gelijk de gouden van het haardstedengeld om te zien of de schutterspenningen ook geschroefd konden worden. Voor die geslaagde poging bracht hij één gulden en veertien stuivers in rekening.[14]

In 1669 maakte Smeltzing twee stempels waarmee de schutterspenningen geschroefd konden worden.[15] Hij maakte tevens van de gelegenheid gebruik om een geheel nieuwe uitvoering te brengen.[16] De oude uitvoering met de twee musketten keerde niet meer terug. De prijs voor de stempels steeg aanmerkelijk. De onderstempel met de wapens van de burgemeesters kostte nu twintig gulden. De bovenstempel met de 'militiegereedschappen' en het jaartal kostte maar liefst vijfentwintig gulden. Daar kwam dan nog bij drie gulden voor het temperen en polijsten, tien gulden aan de smid voor het maken van de stempels en één gulden en vijf stuivers voor een stalen ring. Zo kwam de hele operatie neer op een bedrag van *f* 59-5-0.

Het volgende jaar, 1670, waren er andere burgemeesters met andere wapens, zodat een nieuw onderstempel gemaakt moest worden.[17] Dezelfde prijs werd berekend als het jaar ervoor: twintig gulden.

Daarna werd het stil rond de schutterspenning; 1671 was het laatste jaar waarin een monstering, wapenschouwing en ommegang werd gehouden met uitreiking van

penningen. Toen waren er natuurlijk weer andere burgemeesters, maar men vond het niet meer de moeite waard om een nieuw stempel te laten maken met de wapens van 1671. Er werd in dat jaar wel geschroefd: niet minder dan 2830 stuks.[18]

Achter de schermen was men al bezig met de voorbereidingen van de vroedschapspenning. In 1669, op 22 februari, maakte Arent Schmeltzing daarvoor een tekening. In zijn rekening staat dat hij twee dagen met burgemeester Swaenswijck vergaderd heeft ('gebesoigneert') om over de vroedschapspenning te praten.[19]
In januari 1672 zouden voor de eerste keer vroedschapspenningen worden uitgereikt.[20]

Nakomertje 1689

In 1689 was het alweer twintig jaar geleden dat een schutterspenning met het jaartal 1669 gemaakt werd. Dat de laatste wapenschouwing van 1671 een nostalgische herinnering geworden was, is begrijpelijk. Het rampjaar 1672 overheerste jarenlang de herinneringen. In de jaren tachtig ging men terugdenken aan vroeger. Er ontstond een zeker heimwee en het verlangen groeide om nog eens een wapenschouwing met natuurlijk een schutterspenning te houden. Achttien jaar is niets bijzonders bij herinneringen, maar bij negentien jaar zegt men meestal: 'Het is volgend jaar al weer twintig jaar geleden.' Behalve de herinnering werkte de geschiedenis ook nog een handje mee. In 1685 vond de beruchte herroeping plaats van het Edict van Nantes door de rooms-katholieke koning Lodewijk XIV. De eveneens rooms-katholieke Jacobus II, de schoonvader van Willem III, werd in dat jaar koning van Engeland. De tegenstelling protestants en rooms-katholiek scherpte weer aan. Op 10 juni 1688 werd een prins van Wales geboren, die een opvolging van Jacobus II door Mary Stuart onmogelijk maakte. In november 1688 verklaarde Lodewijk XIV de oorlog aan de Republiek, wat het begin was van de negenjarige oorlog 1688-1697.

Midden november voer Willem III naar Engeland. In januari 1689 vluchtte Jacobus II naar Frankrijk, waarna in februari Willem en Mary tot koning en koningin van Engeland werden uitgeroepen. De protestantse Willem III was toen voor het buitenland de centrale figuur tegen het rooms-katholicisme. In mei werd het groot verbond van Wenen gesloten tussen keizer Leopold I en de Republiek, waarbij zich aansloten: Engeland, Keulen, Luik, de Paltz, Brandenburg, Hannover en Beieren. De grote coalitie tegen Frankrijk, waarvan Willem III lang had gedroomd, was toen een feit geworden. Voor de Nederlanders was Willem III koning van Engeland en stadhouder van Holland, enzovoort. In Engeland was echter het algemene gevoelen juist andersom en werd Willem III beschouwd als koning der Nederlanden en stadhouder van Engeland.[21]

De door al deze politieke ontwikkelingen groeiende nationale trots plus een vleugje nostalgie, leidden vanzelf tot de behoefte nog eens een ommegang van de schutterij te houden. De plannen werden gemaakt, maar met de uitvoering ervan kwam men niet verder dan een monstering en een wapenschouwing van de schutterij op de derde pinksterdag, 31 mei 1689.[22]
De ommegang bleef achterwege. Men deelde wel weer schutterspenningen uit, 2352 stuks. Het waren echter penningen die van vroegere inleveringen overgebleven waren.[23]

Toen het bier en de wijn waren uitgewerkt, betreurde men het toch wel dat er geen schutterspenning met het jaartal 1689 gemaakt was. Johannes Smeltzing kreeg alsnog opdracht de tekeningen voor zo een penning te maken. Hij maakte ook zelf de

stempels, die 27-6-1689 gereed waren.[24] De volgende dag ging de bediende van de thesaurier-ordinaris, Ernst Willem Schrader, met die stempels naar Dordrecht om bij de Munt opdracht te geven de schutters-penningen te maken. Het moesten er 2000 worden, doch dat heeft niet zo mogen zijn. Bij het allereerste begin van de productie braken de stempels van Joannes Smeltzing. Op 16 juli ging Schrader weer terug naar Dordrecht om het maken van nieuwe stempels te bespreken.[25] Vreemd eigenlijk, want waarom maakte Johannes Smeltzing ze niet zelf opnieuw? Had men geen vertrouwen meer in hem of wilde hij dit niet gratis doen? Een feit is dat Schrader ging onderhandelen met de muntmeester Mattheus Sonnemaens en de stempelmaker van de Dordtse munt Daniel Koenen. Hij sloot een overeenkomst met de laatste om voor *f* 100 de nieuwe stempels te maken. Wel op voorwaarde dat mochten de stempels weer breken, nieuwe gemaakt zouden worden voor rekening van Dordrecht zelf.

Of Daniel Koenen de stempels maakte naar de tekeningen van Johannes Smeltzing is onbekend, maar wel waarschijnlijk.

De schutterspenningen met het jaartal 1689 werden dus gemaakt op de stempels van Daniel Koenen.[26] De hardnekkige bewering dat ze gemaakt zouden zijn op de stempels van Johannes Smeltzing is onjuist.

Op 4 augustus ging Ernst Willem Schrader naar Dordrecht met het geld om 2005 penningen te halen en te betalen. Voor het zilver was dat *f* 1005-5-0 en daar kwam nog bij *f* 2-15-0 voor wat de penningen meer aan zilver bleken te wegen. Voor het maken van de penningen werd *f* 100 betaald, terwijl ook aan Daniel Koenen voor het maken van de stempels *f* 100 werd betaald. Tijdens Schraders verblijf in Dordrecht werden nog zes gouden penningen gemaakt, bestemd voor de vier burgemeesters, de secretaris en de schout. De kosten per stuk bedroegen *f* 16 en 16 stuivers.[27] Terug in Leiden werd op 20-9-1689 voor hetzelfde bedrag nog een gouden penning gemaakt voor de pensionaris Burgersdijk.[28]

Stempelontwikkeling

Het eerste ontwerp van George Pullein is afgeleid van het papieren noodgeld van 1574, in het bijzonder van het vijf stuiverstuk met een doorsnede van 30 mm. Bij Pullein is de doorsnede 26 mm. Bij dit eerste ontwerp veroorzaakte de opeenstapeling boven de leeuw van het zwaard, de kroon en links daarvan het jaartal, een heel gedrang om alles op de penning te krijgen. Het was niet bepaald ruimtelijk werkend. Dit heeft men kennelijk ingezien.

Bij het ontwerp van Hoornborstel kreeg de kroon wat meer ruimte, doordat het jaartal naar de keerzijde verhuisde. Jammer genoeg werd die gewonnen ruimte weer weggenomen door een wat grotere letter. De kleinere letters van Pullein pasten beter bij het formaat van de penning. Hierbij moet opgemerkt worden dat het zwaard ingeklemd bleef tussen de kop van de leeuw en de kroon, en eveneens in de binnencirkel bleef. De tweede uitvoering was grover en onduidelijker dan de eerste. In de derde uitvoering van Smeltzing van 1669 werd alles nog meer in elkaar gedrukt, omdat ook de wapens een plek moesten krijgen. Van de kop van de leeuw bleef niet veel over, terwijl voor het zwaard eigenlijk geen plek meer was tussen de kop van de leeuw en de te grote kroon. Daarboven moest dan nog tekst komen.

De keerzijde van 1646 komt duidelijk over. Er was ruimte tussen schutters en penning. De grootte van de letters was aangepast aan het formaat van de penning. De musketten lijken lang en slank. De keerzijde van de

tweede uitvoering maakt een gedrongen indruk. De ruimte tussen schutters en penning verdween, immers het jaartal kwam erbij. De letters werden groter en onduidelijker. De musketten lijken nu kleiner te zijn geworden. De keerzijde van de derde uitvoering werd een geheel andere dan die van de vorige twee. De ruimtelijk goed werkende musketten zijn verdwenen. Hiervoor in de plaats kwam er een opeenhoping van schutters-attributen. Het idee was goed, maar de penning had minstens tweemaal zo groot moeten worden. Het motto van de voorzijde: er moet zo veel mogelijk op, werd ook op de keerzijde toegepast.

Arent Smeltzing bleef een voorliefde houden voor de tekst rondom de penning met in de binnencirkel de afbeeldingen. Dit geldt ook voor zijn neef Johannes Smeltzing. Pas in de jaren tachtig kwam er bij Johannes ruimte tussen de tekst, zodat een deel der afbeeldingen hier tussen verwerkt kon worden.

Bij de nakomende schutterspenning van 1689 liet Johannes Smeltzing dan eindelijk in zijn ontwerp een stukje ruimte vrij tussen PUGNO en PRO. Het zwaard van de leeuw kwam daar tussen te staan. Daniel Koenen maakte de stempels voor die penning naar de tekening van Johannes Smeltzing.[29] Daniel Koenen maakte eveneens in 1710 de laatste stempels voor de vroedschaps-penning. Men kan stellig aannemen dat hij toen hetzelfde idee van het zwaard tussen de tekst heeft toegepast.

De keerzijde van de vierde uitvoering werd duidelijker dan de derde uitvoering. De tekst SCHUTTERS en PENNING werd uit elkaar gehaald. Er tussen kwam een schutter in vol ornaat, die het hele vlak van de penning vult.

Wie kreeg nu een schutterspenning?

Er bestond een één-penning groep en een twee-penning groep. Bij de uitreiking van de schutterspenningen is het duidelijk dat het in de eerste plaats om de schutters zelf ging. Zij kregen allemaal één penning. Maar zij waren niet de enige personen die dit voorrecht genoten. Eveneens een penning kregen de klerken en de boden, de kamerbewaarder van de weeskamer, de stadhuisbewaarder, de wachter op de toren, de adjuncten van de wachtmeester, de dienaars van de tresorie en de artillerie, de [aan]wijzers in de Doelen en de vier trompetters.[30]

Tot de twee-penning groep behoorden de schout, de burgemeesters, de schepenen, de pensionarissen, de secretarissen van de weeskamer, de artilleriemeesters, de hoofdmannen, de majoor, de wachtmeesters en de bevelhebbers van de schutterij en binnenwacht en de onderschouten. Ook de secretaris, de griffier en de onder-secretaris ontvingen twee penningen.

Het aantal uitgedeelde schutterspenningen bedroeg gemiddeld 2335 stuks. Het laagste aantal – 2019 stuks – werd gegeven in 1648, terwijl het hoogste aantal, in 1665, 2778 stuks bedroeg (zie Bijlage I). Bij de uitreiking van 1689 kregen sommige personen van de twee-penning groep nog meer exemplaren. Op 14-9-1689 werd goedgevonden dat aan iedere kapitein, de majoor en de adjuncten twee nieuwe schutterspenningen gegeven zouden worden.[31]

NOTEN

Alle genoemde documenten berusten in het Stadsarchief van Leiden 1574-1816, in het Gemeentearchief van Leiden. In de bibliotheek betreffende Leiden en omstreken van het Leids Gemeentearchief zijn onder nr 64159 de kopieën van documenten die betrekking hebben op de schutterspenningen, samengebracht. In de noten worden zij aangeduid met een S gevolgd door de betreffende bladzijde.

1 Zie voor meer gegevens P.J.M. DE BAAR. De ommegangsdag te Leiden *Leids Jaarboekje* 69 (1977) 96-103. Hierbij wil ik gaarne de heer De Baar dankzeggen voor zijn welkome opmerkingen en correcties betreffende mijn artikel.

2 Burgemeesters- en Gerechtsdagboek C (inv. nr 188) fol. 12, S 110.

3 Oudheidkundige Kring 'Die Goude'. *Derde verzameling bijdragen* (Gouda 1941) 150-153.

4 D.R. KOOIMAN *Van de markten en de waag* ... (1957) 113-119.

5 Ordonnantieboek Q (inv. nr 1425) fol. 120, S 4.

6 Burgemeestersdagboek H (inv. nr 152) fol. 36vso., dd. 22-6-1654, S 101.

7 Gerechtsdagboek N (inv. nr 57) fol. 19vso.-20vso., dd. 14-6-1629, S 106-108.

8 Burgemeestersdagboek H (inv. nr 152) fol. 115-115vso., dd. 17-9-1656, S 102-103.

9 Burgemeestersdagboek K (inv. nr 154) fol. 141-141vso., dd. 19-2-1664, S 104-105.

10 Volgens het Troois gewicht is 1 lood = 10 engels = 15.3802 gram. 1 engels = 32 aas = 1.538 gram en 1 aas = 0.048 gram. 1 blank van 6.5 aas = 0.312 gram, 2 blanken = 0.624 gram, 3 blanken = 0.936 gram, 4 blanken = 1.248 gram, 5 blanken = 1.56 gram, 6 blanken = 1.872 gram, 7 blanken = 2.184 gram, 8 blanken = 2.496 gram.

11 Afbeelding 225 in de catalogus *Leids zilver* van de tentoonstelling in De Lakenhal (1977). De tekst staat onder nr 215. Dit betreft de schutterspenning van 1646.

12 Afbeelding 222 in *Leids zilver*. Dit betreft de schutterspenning van 1655.

13 Afbeelding 215 in *Leids zilver*. De tekst staat onder nummer 225. Dit betreft de penning van 1661. Afbeelding 223 is de schutterspenning van 1658.

14 Ordonnantieboek X (inv. nr 1431) fol. 158vso.-159vso., dd. 6-10-1668, S 57-59.

15 Ordonnantieboek X (inv. nr 1431) fol. 196, dd. 10-5-1669, S 62.

16 Afbeelding 230 in *Leids zilver*. Dit betreft de schutterspenning van 1669.

17 Ordonnantieboek X (inv. nr 1431) fol. 246, dd. 24-3-1670, S 86.

18 Stadsrekening 1671 (inv. nr 7606) fol. 227. Ordonnantieboek Y (inv. nr 1432) fol. 48, september 1671, S 70-72.

19 Ordonnantieboek X (inv. nr 1431) fol. 187, dd. 22-2-1669. Bibl. 67509, blz. 84.

20 Stadsarchief 1574-1816, inv. nr 811. Bibl. 15089, blz. 111.

21 H.P.H. JANSEN *Kalendarium – Geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen* (Utrecht/Antwerpen 1971). L.J. ROGIER *Eenheid en scheiding* (Utrecht/Antwerpen 1973).

22 Ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 126vso. De term 'derde Pinksterdag' wordt inderdaad gebruikt in de bijlage bij de rekening, dd. 9-11-1689, S 77.

23 Wapenschouwing en uitreiking op 31 mei 1689. De nieuwe penningen worden pas op 4 augustus in Dordrecht gehaald.

24 Ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 131, S 73.

25 Ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 133, S 79.

26 Afbeelding 256 in *Leids zilver*. Het betreft de penning van 1689.

27 Ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 116, S 85.

28 Ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 133, dd. 9-11-1689, S 78.

29 De schutterspenning is nr 256 uit *Leids zilver*.

30 Bijlage bij ordonnantieboek BB (inv. nr 1435) fol. 126vso., dd. 6-11-1689, S 77.

31 Register van notulen ter burgemeesterskamer (inv. nr 192) fol. 185, dd. 14-9-1689, S 84.

BIJLAGE I

Jaar	Aantal	Betaald	Geslagen door	Stempelmaker	mm
1646	2041	1020-10-0	Claas van Tol	George Pullein	26-27
1647	2042	1021- 0-0	Claas van Tol	George Pullein	
1648	2019	1000-10-0	Claas van Tol	George Pullein	
1649	2046	1023- 0-0	Claas van Tol	George Pullein	
1650	2126	1063- 0-0	Claas van Tol	George Pullein	26
1651	2116	1058- 0-0	Claas van Tol		26
1652	2152	1076- 0-0	Claas van Tol	Wm Hoornborstel	26
1653	2112	1056- 0-0	Claas van Tol	Wm Hoornborstel	26
1654	2276	1138- 0-0	Claas van Tol		
1655	2271	1135-10-0	Joh. v. Middellant	Reinier Trap	26
1656	2277	1138-10-0	Joh. v. Middellant	Wm Hoornborstel	26
1657	2309	1154-10-0	Joh. v. Middellant	Wm Hoornborstel	26-29
1658	2421	1210- 0-0	Joh. de Maarschalk	Wm Hoornborstel	28
1659	2255	1127-10-0	Joh. de Maarschalk	Arent Smeltzing	28
1660	2258	1129- 0-0	Joh. de Maarschalk		28
1661	2225	1112-10-0	Joh. de Maarschalk	Arent Smeltzing	26-28
1662	2179	1089-10-0	Joh. de Maarschalk		
1663	2545	1272-10-0	Joh. de Maarschalk	Arent Smeltzing	26
1664	2696	1348- 0-0	Nic. de Maarschalk		
1665	2778	1389- 0-0	Nic. de Maarschalk	Arent Smeltzing	27
1666	2527	1263-10-0	Nic. de Maarschalk		
1667	2673	1336-10-0	Nic. de Maarschalk	Arent Smeltzing	26
1668	2648	1324- 0-0	Nic. de Maarschalk		
1669	2475	1237-10-0	Nic. de Maarschalk*	Arent Smeltzing	26
1670	2246	1123- 0-0	Dirk v. Werkhoven*	Arent Smeltzing	26
1671	2443	1221-10-0	Dirk v. Werkhoven*		
1689				Joh. Smeltzing	
1689	2352	1176- 0-0	Munt v. Dordrecht*	Daniel Koenen	26/28
27	63066	31533- 0-0	(* vanaf 1669 geschroefd)		

In bijlage II zijn twee kolommen verwerkt met de prijzen van bout en legger. Hieruit blijkt dat de prijs voor het maken van een bout (bovenstempel) verandert van vier gulden in de jaren 1652-1653-1656-1657 en 1658 via drie gulden in 1661 en 1667 naar twee en een halve gulden (2-10-0) in de jaren 1663 en 1665. In 1648 wordt acht gulden betaald, wat de prijs voor twee bouten zal zijn geweest. In 1646-1647-1649 en 1650 vindt men in de rekeningen een totaalprijs voor bout en legger samen vermeld. In 1646 is dat gezamenlijke bedrag twintig gulden. Hieruit viel echter niet het aantal van de gemaakte bouten en leggers op te maken, zodat een nader onderzoek nodig was. Hiervoor werd een aantal penningen uit 1646 onder de loupe genomen. Na enig studeren blijken er zowel van de voor- als van de keerzijde drie verschillende uitvoeringen te bestaan. Onze conclusie is dat er in ieder geval zeker drie bouten en drie leggers gemaakt zijn. Het was in die tijd technisch niet mogelijk om precies dezelfde stempels te maken. Elk stempel was handwerk en daarbij was het onvermijdelijk dat er kleine verschillen optreden.

Dezelfde redenering zou toegepast kunnen worden op het jaar 1647; de betaalde prijs is ook hier twintig gulden. Maar het aantal stempels is niet te reconstrueren, omdat er nog nooit een schutterspenning van 1647 werd gevonden. Hetzelfde geldt voor de jaren 1648 en 1649. De rekening van 1648 vermeldt echter wel dat er twee bovenstempels en een onderstempel werden gemaakt.

BIJLAGE II

Jaar	Prijs bout	Prijs legger	Prijs samen	Gebruik bout	Gebruik legger
1646			20- 0-0	1646	1646
1647			20- 0-0	1647	1647
1648	8- 0-0	5- 0-0	13- 0-0	1648	1648
1649			12- 0-0	1649	1649
1650			16- 0-0	1650	1650
1651				1651	1650
1652	4- 0-0		4- 0-0	1652 + 1651	1650
1653	4- 0-0		4- 0-0	1653	1650
1654				1653	1650
1655			30- 0-0	1655	1655
1656	4- 0-0	6- 0-0	10- 0-0	1656	1656
1657	4- 0-0	5- 0-0	9- 0-0	1657	1657
1658	4- 0-0	3- 0-0	7- 0-0	1658	1657
1659			4- 0-0	1659	1659
1660				1659	1659
1661	3- 0-0	5- 0-0	8- 0-0	1661	1661
1662				1661	1661
1663	2-10-0	4- 0-0	6-10-0	1663	1663
1664				1663	1663
1665	2-10-0	4- 0-0	6-10-0	1665	1665
1666				1665	1665
1667	3- 0-0	4-10-0	7-10-0	1667	1667
1668				1667	1667
1669	25- 0-0	20- 0-0	45- 0-0	1669	1669
1670		20- 0-0	20- 0-0	1669	1670
1671				1669	1670
1689			120- 0-0	1689	1689
1689			100- 0-0	1689	1689
27			462-10-0		

Voor het jaar 1650 wordt zestien gulden betaald. Hier zullen dus wel meer stempels gemaakt zijn dan de twee uitvoeringen die gevonden werden.

In 1651 kunnen wij geen rekening vinden. Er bestaat echter wel een penning met het jaartal 1651. De leeuwzijde daarvan is identiek aan die van 1650. Vermoedelijk is de stempel van 1650 gebruikt. De musketzijde is echter op meer dan een punt afwijkend van die van 1650. De stempel hiervoor moet derhalve wel gemaakt zijn. In 1652 wordt een stempel van de musketzijde bijgemaakt, terwijl tevens van het bestaande stempel van 1651 de 1 in een 2 wordt veranderd.

In 1652 is de leeuwzijde identiek aan die van 1650 en 1651. In 1653 is de leeuwzijde weer gelijk aan die van 1650 (en 1651 en 1652). De musketzijde wordt bijgemaakt conform de rekening. Schutterspenningen met het jaartal 1654 bestaan niet. Ze worden wel gemaakt in 1654, maar op stempels van 1650 en 1653.

In 1655 worden eerst voor tien gulden een bout en een legger gemaakt, maar bij het eerste gebruik breken ze. Voor de prijs van twintig gulden worden er dan weer drie bouten en twee leggers gemaakt. Dit is overeenkomstig de gevonden uitvoeringen.

In 1656 worden een bout en twee leeuwzijdestempels gemaakt, hetgeen klopt met het aantal gevonden uitvoeringen.

In 1657 worden een bout en een legger gemaakt en ook deze uitvoering is teruggevonden.

In 1658 is de leeuwzijde weer identiek aan die van 1657; hoewel de rekening

spreekt van 'één bout en één legger geheel uitgesneden' blijken er twee bouten gemaakt te zijn volgens de gevonden uitvoeringen. De verklaring hiervoor blijft vooralsnog onduidelijk.

In 1659 maakt Arent Smeltzing zijn eerste stempels, boven- en onderstempel voor vier gulden tezamen. Dit is de laagst berekende prijs van de hele periode. Uit het afwijkende voorkomen van de penningen in vergelijking met die van de voorgaande jaren concludeerden wij dat het hier om twee stempels gaat.

In 1660 worden de beide stempels van 1659 opnieuw gebruikt, zodat er geen penningen met het jaartal 1660 bestaan.

In 1661 wordt voor de leeuwzijde een nieuw stempel gemaakt. Voor drie gulden wordt de musketzijdestempel van 1659 versneden; 59 wordt veranderd in 61. Van deze veranderingen is links en rechts van de 1 nog zichtbaar de rompnul van de 9 en onderaan links van de 1 – als punt lijkend – het ondereind van de vlag van de 9.

In 1662 worden de penningen geslagen met de beide stempels van 1661, zodat men weer tevergeefs kan zoeken naar penningen met het jaartal 1662.

In 1663 wordt weer een nieuwe boven- en onderstempel gemaakt. Hetgeen conform de gevonden penningen uit dat jaar is.

In 1664 worden de penningen geslagen met de stempels van 1663; het jaartal 1664 vindt men dan eveneens niet terug.

In 1665 maakt men weer een nieuwe boven- en onderstempel; hetgeen blijkt uit de gevonden uitvoeringen.

In 1666 volgt men weer de procedure van 1664: men slaat de penningen op de stempels van 1665; men vindt ze danook niet meer terug.

In 1667 worden boven- en onderstempel weer vernieuwd; dat klopt weer met de gevonden uitvoeringen.

In 1668 gebruikt men weer de stempels van 1667; penningen met het jaartal 1668 zijn dus nooit gevonden.

In 1669 worden de penningen voor het eerst geschroefd. De onder- en bovenstempel worden dan zodanig gemaakt, dat ze berekend zijn op het schroeven. De schutterszijde heeft het jaartal 1669 onder de schuttersattributen. Er is ook een penning gevonden waarop het jaartal 1669 verdwenen is. De eerste veronderstelling was dat men het jaartal van het stempel weggehaald zou kunnen hebben, omdat ook in 1670 penningen zijn geschroefd. Deze laatste dragen het jaartal 1669. De stempel van 1669 bestaat echter nog en is aanwezig in museum De Lakenhal, maar nog steeds voorzien van het jaartal 1669. De penning zonder jaartal is dus niet geschroefd op een stempel zonder jaartal. Nader bekeken blijkt op die penning het jaartal weggeslepen te zijn, vervolgens weer wat opgelast en gepolijst.

Aan de leeuwzijde staan de vier wapens van de burgemeesters. Het wapen met de drie plompebladeren staat rechts onder, zijnde het wapen van burgemeester Herman Claesz. van der Meer. Hij is in 1670 de blijvende burgemeester. Zijn wapen komt dus ook voor op de nieuwe stempel van 1670. Deze stempel wordt gemaakt omdat er weer andere burgemeesters zijn gekozen. Het wapen met de plompebladeren staat nu links boven. Een ezelsbruggetje om de plaats te onthouden van het wapen is dat rechts voor gaat. In 1669 staat het aan de rechterkant, in 1670 links.

De penning van 1670 is misleidend, omdat er het jaartal 1669 op staat.

De penningen van 1671 zijn geschroefd met de bovenstempel van 1670 en de onderstempel van 1669.

In 1689 wordt aan de stempelmaker van de Munt van Dordrecht – Daniel Koenen – honderd gulden betaald. Uit de prijs berekend in 1669 kunnen we concluderen dat er vier stempels gemaakt zullen zijn, hetgeen weer goed overeenkomt met de twee gevonden uitvoeringen van zowel de schutters- als de leeuwzijde.

In de bijlage vermelden wij dat in 1689 eerst een bedrag van 120 gulden wordt betaald aan Johannes Smeltzing voor het maken van de tekening en de stempels. Deze stempels breken bij het eerste gebruik. Waarom Johannes Smeltzing de stempels niet opnieuw gemaakt heeft, kunnen wij uit de rekeningen niet gewaar worden. Bij het afsluiten van het contract met Daniel Koenen wordt wel de bepaling gemaakt, dat deze stempels bij eventuele breuk opnieuw gemaakt moeten worden, net zolang tot alle penningen geschroefd zijn. Voor zover bekend is er toen niets meer gebroken. Ook de vier gevonden uitvoeringen zijn daarmee in overeenstemming.

STEMPELS SCHUTTERSPENNINGEN LEIDEN 1646-1669 EN 1689

(zie ook Bijlage I)

De penningen zijn deels op ware grootte, deels iets verkleind afgebeeld.

1646 *Musketzijde*

(M 1) SCHVTTERS . PENNING (bloem)
Rechts wijzende musket tussen S en C (iets meer in de richting van C)
Links wijzende musket onder G (iets links)
Dicht op elkaar staande parelrand

(M 2) SCHVTTERS . PENNING (bloem)
Rechts wijzende musket tussen C en H (iets dichter bij C)
Links wijzende musket onder rechterpoot van N
Parelrand meer ruimte tussen de parels

(M 3) SCHVTTERS : PENNING (bloem)
Rechts wijzende musket onder C
Links wijzende musket onder N

Leeuwzijde

(L 1) PVGNO . PRO . PATRIA . 1646
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot tussen P en R
Dicht op elkaar staande parelrand

(L 2) PVGNO (bloem) PRO (bloem) PATRIA . 1646
Zwaardpunt rechts onder P
Leeuwenpoot tegenover R
Parelrand meer ruimte tussen de parels
Boven jaartal 1646 staan elf parels

(L 3) PVGNO . PRO . PATRIA . 1646
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot tussen P en R
Parelrand nog meer ruimte tussen de parels
Boven 1646 staan negen parels
Gevonden combinaties: L 1 x M 1, L 1 x M 3, L 2 x M 2, L 3 x M 3

1647 Volgens rekening wel geslagen, maar geen penning gevonden

1648 Volgens rekening wel geslagen, maar geen penning gevonden

1649 Volgens rekening wel geslagen, maar geen penning gevonden

1650 *Musketzijde*
Jaartal aan musketzijde
1650 (bloem) SCHVTTERS .
PENNING .
Rechts wijzende musket tussen C en H (meer onder C dan H)
Links wijzende musket tussen 6 en 5
Leeuwzijde
PVGNO (bloem) PRO (bloem)
PATRIA
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot tegenover O

1651 *Musketzijde*
. 1651 . SCHVTTERS . PENNING
Rechts wijzende musket links onder S
Links wijzende musket rechts onder G
1651 tussen uiteinden van musketten
Leeuwzijde
Zelfde stempel als 1650

1652 *Musketzijde*
(M 1) Gelijk aan 1651, maar het jaartal is veranderd in 1652. 1 is veranderd in een 2
(M 2) . 1652. SCHUTTERS . PENNING
Rechts wijzende musket links onder S
Links wijzende musket onder 1
Leeuwzijde
Zelfde stempel als 1650 en 1651

(geen afbeelding)

1653 *Musketzijde*
. 1653 . SCHVTTERS . PENNING .
Rechts wijzende musket tussen S en C
Links wijzende musket onder G
Leeuwzijde
Zelfde stempel als 1650, 1651 en 1652

1655 *Musketzijde*
(M 1) : SCHVTTERS : PENNING : 1655
Rechts wijzende musket links van S
Links wijzende musket onder G
1655 tussen uiteinden van musketten

(M 2) : 1655 : SCHVTTERS : PENNING :
Rechts wijzende musket links van S
Links wijzende musket tussen G en 1, precies in de richting van de twee punten daartussen

(M 3) 1655. SCHVTTERS . PENNING .
Rechts wijzende musket onder S
Links wijzende musket rechts onder G

Leeuwzijde

(L 1) PVGNO : PRO : PATRIA. (kroon).
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot onder O

(L 2) PVGNO : PRO : PATRIA (kroon) -
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot tussen O en :
Gevonden combinaties: L 1 x M 1, L 1 x M 2, L 2 x M 3, L 2 x M 1

1656 *Musketzijde*
1656 (bloem) SCHVTTERSPENNING
Rechts wijzende musket tussen C en H
Links wijzende musket onder 6
Streepjesrand

Leeuwzijde

(L 1) PVGNO . PRO . PATRIA
Zwaardpunt onder P
Leeuwenpoot tegenover punt tussen O en P
Streepjesrand

(L 2) PVGNO . PRO : PATRIA
Gevonden combinaties: L 1 x M, L 2 x M

1657 *Musketzijde*
1657 (bloemfiguur, tulp?)
SCHVTTERS . PENNING
Rechts wijzende musket tussen C en iets meer naar H
Links wijzende musket onder 6 en 5

Leeuwzijde
PVGNO . PRO . PATRIA
Zwaardpunt links onder stok van P
Leeuwenpoot tegenover punt tussen O en P

1658 *Musketzijde*

(M 1) 1658 (bloem) SCHVTTERS.
PENNING
Rechts wijzende musket onder linkerpoot van H
Links wijzende musket onder 6
Tweede N van penning staat dicht tegen de I aan

(M 2) 1658 (bloem) SCHVTTERS .
PENNING
Rechts wijzende musket tussen C en H
Links wijzende musket onder 6
Tussen tweede N van penning en I ruimte

Leeuwzijde
Zelfde stempel als 1657; vermeld staat dat legger geheel uitgesneden is

1659 *Musketzijde*
1659 (bloem) . SCHVTTERS .
PENNING .
Rechts wijzende musket links onder C
Links wijzende musket iets links onder 5
Parelrand weinig ruimte tussen de parels

Leeuwzijde
PVGNO . PRO . PATRIA
Zwaardpunt tussen kroon en P
Leeuwenpoot tegenover punt tussen O en P
Parelrand zonder ruimte tussen de parels
Staartpluim wijst naar rechts
Leeuw heeft één klauw en houdt daarmee het zwaard vast

1661 *Musketzijde*
Gelijk aan 1659, maar:
Van jaartal 1659 werd de 59 veranderd in 61; van deze verandering is links en rechts van de 1 nog zichtbaar de rompnul van de 9 en onderaan links van de 1 – als punt lijkend – het ondereind van de vlag van de 9

Leeuwzijde
Gelijk aan 1659, maar:
Staartpluim wijst naar links
Leeuw heeft twee klauwen
Linkerklauw rust op wapen

1663 *Musketzijde*
1663 (bloem) SCHVTTERS .
PENNING .
Rechts wijzende musket onder C
Links wijzende musket onder 6
Leeuwzijde
PVGNO . PRO . PATRIA. (kroon)
Zwaardpunt onder punt tussen kroon en P
Leeuwenpoot tussen punt en P

1665 *Musketzijde*
SCHVTTERS . PENNING . 1665
Tussen 1665 en schutters een ruit
Rechts wijzende musket onder C
Links wijzende musket onder 6
Leeuwzijde
PVGNO . PRO . PATRIA . (kroon)
Zwaardpunt onder stok van P
Leeuwenpoot tegenover punt tussen O en P

1667 *Musketzijde*
. 1667 . SCHVTTERS . PENNING .
Rechtswijzende musket iets rechts onder S
Links wijzende musket iets links onder 6
Leeuwzijde
PVGNO . PRO . PATRIA . (kroon)
Afstand tussen kroon en P is 4 mm
Zwaardpunt onder rechterkant van kroon.
Leeuwenpoot tegenover O

1669 *Schutterszijde*
(S 1) SCHUTTERS . PENNING .
Jaartal 1669 onder schutters-attributen
(S 2) Gelijk aan S 1
Geen jaartal onder schutters-attributen
Leeuwzijde

(L 1) Wapen met drie plompebladeren rechts onder
(L 2) Wapen met drie plompebladeren links boven (= 1670)
Gevonden combinaties: S 1 x L 1, S 1 x L 2, S 2 x L 1

1689 *Schutterszijde*
(S 1) Lengte sleutels 5 mm (lange sleutels)
Breedte schild 5.5 mm
(S 2) Lengte sleutels 4 mm (korte sleutels)
Breedte schild 5 mm
Leeuwzijde
(L 1) Punten van kroon iets gebogen
Neus van leeuw onder P
Horizontale balk waar leeuw op staat 19.5 mm
(L 2) Punten van kroon bijna recht op een lijn
Neus van leeuw links van P
Horizontale balk waar leeuw op staat 19 mm
Gevonden combinaties: S 1 x L 1, S 1 x L 2, S 2 x L 1.

MUNTHANDEL
OOST-BRABANT
MARTIEN VAN BERKOM

HEISCHOUW 31
5345 XT OSS
NEDERLAND
TEL. 0412-624123
FAX 0412-651014

Nederland en koloniën • Wereld-munten • Wereld-bankbiljetten

Vraag onze gratis prijslijst aan over meer dan 200 landen en staten

NIEUWTJESDIENST - ABONNEMENTEN - UNC - FDC - PROOF - SETS - HERDENKING
OLYMPIADE - VOETBAL - SCHEPEN - F.A.O. - DIEREN - MUZIEK - ETC.

Gevraagd: Nederlandse bankbiljetten en noodgeld

Een kwestie van wederzijds vertrouwen *Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak!*

Jubileumpenning van Pulchri

MARIANNE DOMMISSE

[Dit jaar viert de Vereniging van Beeldende Kunstenaars in Den Haag, 'Het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio', haar 150-jarig bestaan. Ter gelegenheid van dit jubileum wordt er onder meer een penning uitgegeven. Marianne Dommisse, medewerkster van *Pulchri* – een uitgave van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio, schreef een begeleidend artikel voor de jublileumpenning in dat blad. Zij verzorgde een enigszins aangepaste versie daarvan, met illustratie, voor *De Beeldenaar*, waarvoor dank! - HANS DE KONING]

Het idee voor de Pulchri-jubileumpenning is oorspronkelijk afkomstig van de onlangs overleden secretaris van Pulchri Studio, Anton Boersma. Deel uitmakend van het jubileumcomité '125 jaar Pulchri Studio' in 1971/72 herinnerde hij zich het financiële succes van de ter gelegenheid van dat jubileum door de toenmalige voorzitter van Pulchri, Dirk Bus, ontworpen penning. Het was Boersma's bedoeling in de loop van 1997 een dergelijke penningactie te herhalen. Door zijn ziekte is hij er niet toe kunnen komen. Gelukkig sprongen Jan en Ineke Bons, kunstlievende leden en promotors van Pulchri, in.

Een idee hebben is één, een idee realiseren is twee. Het begint met praten: met elkaar, met 'Pulchrianen' van het bestuur, over geld, hoe je zoiets aanpakt en over de eventuele ontwerper. Wil en kan die laatste het in vrij korte tijd doen? Aanvankelijk leek het plan te stranden, maar opeens zei de voorzitter van Pulchri Studio, Theo Vankan: 'Potverdorie, we doen het.' Toen ging alles in een stroomversnelling. Jan Bons benaderde Per Abramsen, beeldhouwer en lid van Pulchri Studio. Jan en Ineke Bons: 'We hebben Per helemaal vrij gelaten. Al snel kwam hij met drie ontwerpen, meteen in brons gegoten.' Het bleek een gouden greep te zijn. Per doet namelijk alles zelf: behalve het ontwerpen in gips maakt hij ook de mallen voor het bronsgieten, wat hij ook zelf doet, waarna hij ook zelf patineert. Daarom kan hij vlug werken en drukt dit de kosten.

De hierna afgebeelde penning sprong er direct uit, beantwoordt geheel aan het gestelde doel. Hij belicht in klein bestek de essentie van het Schilderkunstig Genootschap: penselen die van alle tijd zijn en een schildersmodel dat nodig is om tot het resultaat te komen. Daarmee is het in 1847 begonnen. Een aantal jonge schilders van toen zocht een plek met als voornaamste doel: 'het teekenen en schilderen naar levend model, maar ook het houden van kunstbeschouwingen'. Pulchri Studio was geboren. Nog steeds wordt er regelmatig naar model getekend op de tekenzolder.

Per Abramsen (Rotterdam 1941) is een beeldhouwer pur sang. Hij ontving in 1965 de EMS Nederlandse Cultuurprijs. In 1987 kreeg hij de Jacob Hartogprijs. Abramsen is sinds 1981 lid van Pulchri Studio; doet daar bijna aan alle groepstentoonstellingen mee, maar heeft er ook eenmansexposities. In het buitenland is hij geen onbekende (tentoonstellingen in Duitsland, België en Frankrijk). Zijn werk is in vele particuliere verzamelingen vertegenwoordigd. Hij heeft

Pulchri-jubileumpenning 1847-1997, circa 73 mm, brons, ontwerp en uitvoering Per Abramsen (foto: Marianne Dommisse)

interesse in schaduwen en de daaruit voortvloeiende silhouetten en achterkanten, hetgeen genoegzaam bekend mag zijn bij hen die regelmatig exposities van zijn werk bezoeken.

De Pulchri-jubileumpenning is de eerste penning die Abramsen gemaakt heeft. Hij groepeerde in harmonie penselen (tweedimensionaal) en model (plat vlak) tot één geheel op het kleine oppervlak dat een penning nu eenmaal is. Toch blijft de vormgeving strak. De gestreken vlag op de voorkant verwijst als vanzelf naar een fier wapperende wimpel aan de achterkant, als bewijs dat Pulchri Studio de tijd trotseert en ongebroken doorgaat, de 21e eeuw in.

Er komt een oplage van 150 penningen. Deze zijn genummerd en gesigneerd, verpakt in een eco-doosje. Koningin Beatrix ontving tijdens de opening van de tentoonstelling voor werkende leden, op 9 mei, de eerste penning die het nummer 1847 draagt. De volgende krijgt nummer 1848 en zo door tot het jaar 1997 voor het laatste exemplaar. De penningen worden steeds in groepjes van veertien gegoten. De prijs bedraagt *f* 300 (informatie: Pulchri Studio, Lange Voorhout 15, 2514 EA Den Haag, tel. 070-3461735). De winst gaat naar Pulchri Studio.

Per Abramsen is steeds op zoek naar nieuwe mogelijkheden of toepassingen; de verrassing – hoewel niet nieuw voor 'insiders op penningkunstgebied' – is dat deze penning kan staan!

Het Nederlands Muntmuseum

- het museum voor de vaderlandse muntgeschiedenis -
biedt aan:

M.L.F. van der Beek *De muntslag ten tijde van Koning Willem I* Utrecht 1997 235 pagina's met nieuwe informatie en niet eerder gepubliceerde illustraties over de vaderlandse muntgeschiedenis.
Prijs bij afhalen *f* 25,00.
Toezending geschiedt na overmaking van *f* 32,50 op giro 5170 van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht onder vermelding van: *boek Willem I.*

J.H. van Swinden *Bedenkingen over het muntwezen* Amsterdam 1815 [transcriptie Utrecht, 1997]. De ideeën van de Amsterdamse hoogleraar betreffende het muntwezen van het jonge Koninkrijk der Nederlanden, opgesteld op verzoek van de minister van Financiën.
Prijs bij afhalen *f* 15,00. Toezending geschiedt na overmaking van *f* 22,50 op giro 5170 van Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht onder vermelding van: *Bedenkingen.*

J.H. van Swinden

Een raadselachtige bekendmaking uit 1556

H. ENNO VAN GELDER

In een particuliere verzameling, die onder meer veel oude drukken betreffende het muntwezen bevat, trof ik een bijzonder fraai en merkwaardig stuk aan. Het is een perkamenten blad van 37 x 25 cm, waarin de nieuwe Nederlandse munten van koning Philips II worden voorgesteld, in oktober 1556 gedrukt door Silvester van Parijs te Antwerpen.

De door een sierlijst omgeven tekst begint met de mededeling dat de Koning aan Generaalmeesters heeft opgedragen te laten drukken de nieuwe munten met naam, titel, wapen en afbeelding van Zijne Majestiet met hun gewicht en waarde. Daarna volgen in twee kolommen de houtsneden van de munten, links 4 goudstukken (met de hand geel gekleurd) en rechts 6 zilveren munten (blank gelaten) en 1 koperen muntje (donkerbruin gekleurd).

De tekst is in het Frans gesteld. Het is mogelijk dat, zoals in de Zuidelijke Nederlanden gebruikelijk begon te worden, door Van Parijs tegelijk een Nederlandse versie is gemaakt, maar die is niet teruggevonden. Wel komt de tekst in het Nederlands voor in een tariefboekje getiteld *Die Valuwacye vanden gouden ende silveren penningen nu nieuws ghemunt*, in 1557 verschenen bij Jan Ewoudtsz. te Amsterdam.[1]

Op 25 oktober 1555 had keizer Karel V het bewind over de Nederlanden neergelegd en was koning Philips II hem opgevolgd. Uiteraard werd de muntslag nog enige tijd op naam van de keizer voortgezet, maar 18 oktober 1556 zonden Generaalmeesters aan de Nederlandse munthuizen een instructie[2] 'om te slaen de nyeuwe munte van ghouden ende van silvere bij de Coninclycke Mt. gheordonneert'. Gespecificeerd worden 4 goudstukken en 6 zilverstukken, op één na alle 'als bij den Keyser leste ghemunt', dat wil zeggen van hetzelfde gewicht en gehalte als de munten van Karel V volgens de ordonnantie van 20 februari 1521 en de aanvullende voorschriften van 1536 en 1540. De nieuwe munten zullen geslagen worden 'met sulken figure, wapene ende gescrifften als de patroon inhoudende is den waerdyn ende ijsersniider bij onse generaels overgelevert'. Ten aanzien van de zilveren hele en halve reaal, de zilveren Karolusgulden en de koperen korte wordt uitdrukkelijk gezegd dat deze niet meer vervaardigd mogen worden 'tensij sake dat de Mt. hier namaels anders ordonneerde'.

Het uiterlijk van de nieuwe munten[3] wijkt, behalve voor de zonnekroon die aan het Franse voorbeeld gebonden was, aanzienlijk van de oude af. Zo werd de symbolische afbeelding van de Keizer ten halven lijve vervangen door een welgelijkende portretbuste, al of niet gekroond, van de nieuwe vorst, op de zilverstukken verschijnen de koninklijke initiaal P en de vuurslag met juweel van het Gulden Vlies rustend op een kruis van knoestige stokken. Ook komt anders dan onder Karel V weer op alle munten de titel voor van het gewest waar zij zijn geslagen. Vanzelfsprekend wordt de keizerlijke lijfspreuk door die van zijn zoon DOMINVS MICHI ADIVTOR vervangen. Wie de rondgezonden tekeningen (die nergens bewaard bleven) heeft gemaakt is niet bekend, evenmin wie de daaraan ten grondslag liggende ontwerpen heeft bedacht.

LE Roy noſtre Sire deſirant que vng chaſcun puiſt auoir meilleure cognoiſſance de la nouuelle monnoye que preſentement ſe forge au nom, tiltre, armes, & figure de ſa M.ᵗᵉ, ha cōmandé aux Generaulx M.ᵉˢ de ſes mōnoyes de pardeça faire imprimer les figures de ladicte monnoye, tant des deniers d'or que d'argent, auecq le poix & pris d'iceulx cōme ſenſuyt.

LE Real d'or de la nouuelle forge du Roy noſtre Sire, ſur l'ancien piet du poix & alloy du Real d'or de l'Empereur dernierement forgé, ſe allouera & receura au pris & poix dudict Real, ſelon les ordonnances ſur ce faictes & a faire.

Le demy Real d'or de ladicte nouuelle forge de ſa Maieſte, auſſy ſur l'ancien piet du poix & alloy du demy Real dor de l'Empereur dernierement forgé, ſe allouera & receuera au poix & pris dudict demy Real.

LES pieches de quatre pattars de ladite nouuelle forge ſur ledit ancien piet du poix, pris, & alloy de la piece de quatre pattars dernierement forgee par l'Empereur, ſe alloueront & receuront au pris deſdicts quatre pattars.

Les pattars de deux groz de Flandres de ladite nouuelle forge ſur ledict ancien piet, ſ'alloueront au pris dernierement forgez par ledit S.ᵘʳ Empereur.

Les gros de ladite nouuelle forge, auront doreſena-

Le florin Royal nouueau de ladite nouuelle forge ſur ledict ancien piet du poix & alloy du florin Carolus forgé par l'Empereur, ſe allouera & receura au poix & pris dudict Carolus.

L'Eſcu d'or de ladicte nouuelle forge du Roy ſur ledict ancien piet du poix & alloy de l'Eſcu forgé par l'Empereur, ſe allouera & receuera au poix & pris dudict Eſcu.

¶ Imprimé en Anuers, par Silueſter de Paris Imprimeur Iuré, l'An. M.CCCCC.LVI. au Mois d'Octob. Auec grace & preuilege du Roy.

Le demy gros de ladicte nouuelle forge, ſe allouera & receura a l'aduenant deſdicts groz.

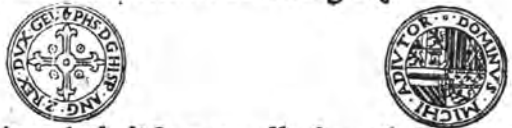

Le gigot de ladicte nouuelle forge ſ'allouera & receura a l'aduenant des demy gros.

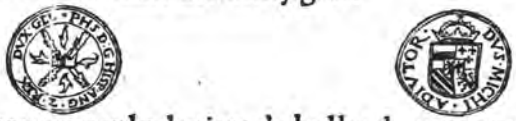

Les nouueaulx deniers de hollande, auront cours pour trois mites de Flandres comme les anciens ont faict iuſques a preſent.

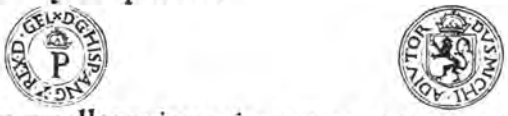

Les nouuelles noires mites auront cours pour deux mites de Flandres ou trois mites de Brabant comme les derniers forgez par l'Empereur.

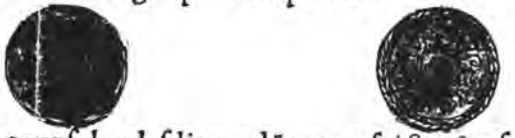

¶ Le tout ſelon leſditz ordõnances faictes & a faire.

Bekendmaking van Silvester van Parijs, Antwerpen 1556 (licht verkleind)

De Franse tekst bij Van Parijs en de Nederlandse bij Ewoudtsz. sluiten geheel aan bij de instructie van Generaalmeesters. Alleen bevatten beide een afbeelding met tekst van de koperen korte, waarvan de aanmunting in die instructie uitdrukkelijk verboden was. Kennelijk was dat verbod al spoedig weer ingetrokken, want nog in 1557 is de aanmunting ervan begonnen.

Maar bij de afbeeldingen van de nieuwe munttypen is een groot verschil tussen de beide teksten. Ewoudsz. geeft alle munten weer, zoals ze in de Antwerpse Munt geslagen zouden worden: met de titel Hertog van Brabant in de omschriften en het handje als muntteken.[4] Alleen heeft de tekenaar een voor de hand liggende vergissing gemaakt: hij heeft niet opgemerkt dat op de halve gouden reaal de naam van de Koning niet zoals gebruikelijk rondom het portret moest staan, maar op de wapenzijde (een fout die later ook door de stempelsnijder te Dordrecht is gemaakt).

Deze opzet is in overeenstemming met wat vroeger en later gebruikelijk was bij het bekend maken van nieuwe munttypen: in 1521 werden de nieuwe munten van Karel V gedrukt met Antwerpse munttekens, in 1567 en 1577 de Bourgondische gulden en daalder, respectievelijk de Statenmunten met Brabantse titel en Antwerps muntteken.[5] Zo zullen ook de patronen geweest zijn die het in Antwerpen gevestigde college van Generaalmeesters aan de plaatselijke muntmeester en de ter plaatse gevestigde drukker beschikbaar stelde. Of ze aan de andere munthuizen een tekening met andere toepasselijke titels en tekens zonden dan wel aan het personeel ter plaatse overlieten die aan te passen is niet bekend.

Heel anders is dat bij Van Parijs. Daar vertonen de gouden reaal, koningsgulden en zonnekroon, net als bij Ewoudtsz. de Brabantse titel en het handje van Antwerpen. Maar verder heerst er grote variatie en verwarring:

- halve gouden reaal: titel van Vlaanderen, maar muntteken roos van Dordrecht;
- 4 stuiver: Hollandse titel en muntteken roos;
- stuiver: op de voorzijde koningsnaam met titel van Brabant en muntteken ster van Maastricht, op de keerzijde koningsnaam met titel van Vlaanderen en geen muntteken;
- halve stuiver: titel en muntteken van Gelderland;
- halve groot: titel van Gelderland, maar muntteken handje;
- kwart groot: titel van Gelderland en geen muntteken;
- penning (1/8 groot): titel en muntteken van Gelderland;
- korte: titel noch muntteken.

Van de 11 munten zijn er dus maar 6 correct weergegeven, 3 hebben een onbestaanbare combinatie van muntteken en titulatuur, en 2 stuks hebben helemaal geen muntteken.

Een redelijke verklaring voor deze warboel is moeilijk te geven. Verondersteld zou kunnen worden dat Van Parijs niet heeft gewerkt naar de van Generaalmeesters ontvangen patronen, maar naar werkelijk geslagen munten. Afgezien daarvan dat enkele combinaties irreëel zijn, kan dat niet omdat van deze reeks de halve groot nergens ooit is geslagen, de koningsgulden en de zonnekroon pas na 1560 voor het eerst en dan zonder de titel Koning van Engeland.

Gedacht zou wellicht kunnen worden dat de tekenaar van Van Parijs op eigen initiatief de te verwachten variatie heeft willen tonen door de titels en munttekens van verschillende munthuizen in te vullen. Mocht dat de bedoeling geweest zijn, dan heeft hij die zelf opgelegde taak wel erg onsystematisch uitgevoerd.

Het blijft voorlopig wel een raadsel waarom de correcte tekst bij Van Parijs door zo'n ongelukkige reeks afbeeldingen begeleid wordt. Een waarom deze tekst zo pretentieus op perkament werd afgedrukt, blijft al evenzeer onduidelijk.

Gevolgen voor de toekomst heeft deze misgreep overigens niet gehad. Een verbeterde of aangevulde herdruk is niet bekend. Evenmin zijn de voor Silvester Van Parijs gemaakte houtsneden in uitgaven van andere drukkers te traceren. In de muntboekjes die zijn

De afbeeldingen uit de Valuatie van Jan Evoudtsz., Amsterdam 1557

zoon Willem van Parijs sinds 1574 drukte, worden nieuwe blokken voor de illustratie gebruikt.

Elders[6] heb ik uiteengezet dat de houtblokken voor de illustratie van muntpublicaties dikwijls generaties lang bewaard bleven en van de ene drukker op de andere overgingen. Dat is ook gebeurd met de voor Jan Ewoudtsz. in Amsterdam gesneden blokjes. Hij heeft ze eerst zelf nog meermalen gebruikt, daarna gingen ze over naar zijn stadgenoot Cornelis Claesz. die in 1586 de eerste Beeldenaars en Manualen voor de Republiek drukte en vervolgens naar diens Haagse opvolgers Aelbrecht Hendricksz. en Hillebrant van Wouw.

Ewoudtsz. zelf gaf in 1559 een onveranderde herdruk van zijn *Valuwacye* van 1557 uit en in hetzelfde jaar nog een herdruk met de titel *Ordonnantie ende Placcaete*. In die editie is de reeks munten aangevuld met een houtsnede van al bij instructie van 21 juli 1557 ingevoerde en nog in hetzelfde jaar in grote aantallen geslagen zilveren Philipsdaalder, geheel correct met borstbeeld naar rechts, titels van koning van Spanje en Engeland, hertog van Brabant en muntteken handje.

Na de invoering van de onderdelen van de Philipsdaalder bij instructie van 21 juni 1562 verscheen hiervan een nieuwe uitgave, overigens nog steeds met jaartal 1559 op het titelblad, waarin de $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ en $\frac{1}{20}$ Philipsdaalder zijn opgenomen. Deze houtsneden zijn vermoedelijk wel naar stukken uit de circulatie getekend. Afgebeeld zijn exemplaren van respectievelijk Brabant, Vlaanderen, Holland en Overijssel die alle de specifieke kenmerken tonen van die gewesten. Van de $\frac{1}{5}$ Philipsdaalder wordt een exemplaar met de – eigenlijk niet voorgeschreven – waardeaanduiding V - V afgebeeld, een variant die voor Holland niet is teruggevonden, maar wel voor Gelderland en Overijssel.[7]

NOTEN

1 H. ENNO VAN GELDER *Gedrukte muntplakkaten* (Leiden 1995) nos 46, 48, 49.

2 H. ENNO VAN GELDER De Nederlandse munten van Philips II tot 1581 *JMP* (1948) 16.

3 H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols* (Amsterdam 1960) nos 206-209, 217, 220, 224, 227, 228, 229 (de halve groot is nooit geslagen).

4 De Hollandse penning, die alleen in de Noordelijke gewesten geslagen mocht worden, natuurlijk met titel van Holland.

5 H. ENNO VAN GELDER *Gedrukte muntplakkaten* (Leiden 1995) nos 5 e.v., 59-60 en 86.

6 H. ENNO VAN GELDER De Nederlandse Beeldenaars van 1586 tot 1626 *JMP* (1973/74) 8 e.v.

7 H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols* (Amsterdam 1960) nos 212-6c en 17a.

Munthandel "Hekra"

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Penningen van Jet Schepp

HANS DE KONING

Dit najaar van 26 september tot 29 oktober exposeert de beeldhouwer/medailleur Jet Schepp haar werk bij Galerie Imago in Amsterdam.[1] Penningen vormen een regelmatig terugkerend onderdeel van Schepps werk. Reden om contact met haar op te nemen en te informeren naar eventueel recent ontworpen penningen. De laatste keer dat er in *De Beeldenaar* aandacht aan haar penningen werd besteed is immers alweer een (te) lange tijd geleden; dat was in 1981 naar aanleiding van de opdracht van de Vereniging voor Penningkunst voor het ontwerpen van een Geboortepenning.[2]

Jet Schepp zegt zelf over haar penningwerk: 'Het maken van penningen is een aantrekkelijke kant van het beeldhouwvak. Ze vormen een belangrijk deel van het œuvre van mijn vroegere leermeesters Piet Esser en Paul Grégoire. De een had altijd wel zo'n plastisch geboetseerd juweeltje op zak, de ander was een expert in het negatief snijden. Mijn penningen zijn al dan niet in opdracht ontstaan naar aanleiding van huwelijk, geboorte, promotie of zomaar uit plezier om iets van het leven in die magische cirkel te vatten.'

Ook bij iedere penning van Jet Schepp hoort een verhaal; we beperken ons tot een keuze.

Als we in haar atelier in de Amsterdamse Zomerdijkstraat over haar ideeën en werkwijze bij het tot standkomen van haar penningen praten, neem ik de Vertalerspenning – die Schepp wat langer geleden ontwierp – ter hand en laat het licht daar onder verschillende hoeken over spelen. Terwijl mij daarbij wat opvalt, geeft zij bij die penning de toelichting:

'In 1977 vroeg het Nederlands Genootschap van Vertalers (NGV) mij een erepenning te maken voor leden van verdienste. Een boeiende opdracht, want ik heb iets met woorden; niet dat het daardoor eenvoudiger werd er een vorm voor te vinden.

Vertalerspenning (penningcatalogus nr 7)

Jip Maarten (penningcatalogus nr 12)

Het interessants was na een tijdlang spelen met ideetjes niet zozeer het illustreren van het beroep tolk/vertaler als wel het ingaan op de overeenkomst die er bestaat tussen vertalen in woord en vertalen in beeld. Net als voor vertalers betekent voor beeldhouwers "vertalen" het vinden van een equivalent, een omzetting maar dan met plastische middelen, van wat zij "lezen" in de natuur, de werkelijkheid om hen heen, hun fantasie.

Het gehurkte figuurtje aan de (taal)bron op de bovenste helft van de voorzijde van de penning symboliseert zowel het "zich verdiepen" als het te vertalen werk. Die vertaling op de onderste helft bestaat uit een omkering van zowel de voorstelling, als de vorm. Wat bol moest zijn werd hol, negatief gesneden, maar kan weer bol, dus als reliëf worden gezien. Dit vereist enige concentratie, niet iedereen ziet het "omklappen" ineens; omkeren van de foto is eenvoudiger.'

Wat mij opviel was het 'omklappen' van het gehurkte figuurtje.

Voor het randschrift op de penning koos zij 'nulla dies sine linea' (geen dag zonder regel), het motto van de legendarisch geworden schilder Apelles, die 'geen dag zonder linea' voorbij kon laten gaan. Het is tevens de titel waaronder het nagelaten werk van de Russische schrijver Joeri Oljesja werd gepubliceerd. (Linea betekent zowel getekende of geschilderde lijn als geschreven regel.)

De keerzijde van deze penning toont behalve het randschrift Nederlands Genootschap van Vertalers, twee leeuwtjes die een boek dragen, een variant op het waarmerk van de beëdigde vertaler; daaronder is ruimte voor een inscriptie.

Het eerste kleinkind van haar buren, Marja en Jan Spiering, was de aanleiding tot het ontstaan van de

Linoleumsnede door Marja Spiering (130 mm) naar nagelaten, verloren gegaan ontwerp door Jan Spiering voor een geboortepenning van hun kleinzoon

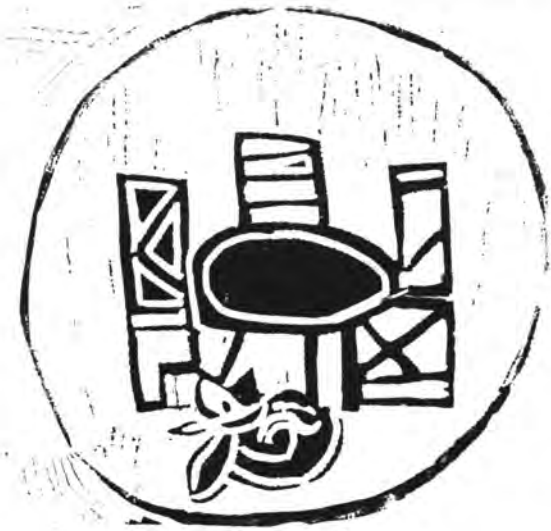

penningen *Jip Maarten* en *Jip*. Collega-beeldhouwer Jan Spiering maakte kort voor zijn te vroeg overlijden in 1994 een getekend ontwerp voor een geboortepenning van zijn kleinzoon Jip. Helaas heeft hij dat niet kunnen afmaken. Op verzoek van zijn vrouw Marja – die weeft, tekent en linoleumsneden maakt – heeft Jet Schepp het ontwerp uitgevoerd en met een keerzijde voltooid. Op de voorzijde van de penning *Jip Maarten* (1995, ∅ 65 mm) staan rondom een tafel twee stoelen en een kinderstoel; de poes speelt op de grond. Als uitgangspunt werd de linoleumsnede gebruikt die Marja Spiering maakte naar dat nagelaten maar verloren gegane ontwerp van Jan.

Op de er bij aansluitende keerzijde zijn de letters JIP als klein mannetje in een venster met luiken weergegeven. De vorm van de luiken houdt verband met de stoelleuningen op de voorzijde. Op die luiken en rondom het venster staan de tweede naam, Maarten, en de geboortedatum, 17-11-93. Boven het venster staan op een 'gevelsteen' een spiering (visje) en een mol afgebeeld, deze verbeelden de achternamen van de moeder en vader.

Zeer charmant, vertederend, is het kleinere, vrije penninkje Jip (1995, ∅ 35 mm) met op de voorzijde het portretje (en face) van Jip met een zonnehoedje. De combinatie van het kleine formaat en het erop afgebeelde maken dit werkje 'groots'. Foto's geven dit maar ten dele weer, zeker als die teveel zijn uitvergroot.

Binnen een rand staat op de keerzijde – vlakvullend – de naam JIP in de vorm van hetzelfde mannetje als op de grotere penning. Dat zoiets niet altijd in één keer ontstaat laten de eerste aanzetjes zien die als idee, als probeersels, op de achterkant van een kalenderblaadje spontaan maar doordacht werden geschetst.

De meest recente penning van Jet Schepp is de jubileumpenning voor de Amsterdamse kunstenaarsvereniging

Ontwerpschetsjes voor de keerzijde van Jip

Jip (penningcatalogus nr 13), van een model in harde klei

De Onafhankelijken 85 jaar (afb. van een eerste, niet geheel gaaf gietsel; penningcatalogus nr 14) (alle foto's: A. Nieuwendam)

De Onafhankelijken. Die groep viert dit jaar (1997) haar 85-jarig bestaan met diverse activiteiten, waarbij een lustrumaanbieding van een prent van Joost van der Krogt en de penning van Jet Schepp. Beide werken hebben (vanwege dat 85 jaar bestaan) een maximale oplage van 85 exemplaren en kosten *f* 85.

Jet Schepp (1969 Prix de Rome, 1972 Buys van Hultenprijs[3]) werd lid van de Onafhankelijken nadat de andere Amsterdamse kunstenaarsvereniging De Brug na een bestaan van ruim zeventig jaar werd opgeheven door gebrek aan bestuur. Schepp opperde als idee bij het jubileum een penning uit te geven, niet vermoedende dat zij zelf de opdracht zou krijgen.

De jubileumpenning (∅ 64 mm) toont op de voorzijde tentoonstellingsbezoekers in relatie tot een schilderij en een ruimtelijk object bestaande uit palet, moker en beitel. Op een brede rand staat, uitgevoerd in het eigen lettertype van de vereniging: De Onafhankelijken 1912-1997. Op de keerzijde staat centraal een forse cirkel, de 'O' van Onafhankelijken, met daarbinnen het getal 85 in romeinse cijfers; de drie tientallen (XXX) zijn verticaal geplaatst zoals de kruisen in het wapen van Amsterdam. Het geheel vormt een speels ornament. De penning is aan de voorzijde – rechtsonder – gesigneerd met het monogram van de ontwerpster (een samengevoegde J en S) en werd gegoten bij bronsgieterij Steylaert te Rumpt. Door een wat afgevlakt stukje van de rand kan de penning staan. 'Dat hoort bij een onafhankelijke' aldus de maakster.

De genoemde penningen tonen de kenmerken van het werk van Jet Schepp: uitgevoerd in een niet te groot formaat, weldoordacht van opzet – wat zij bescheiden 'spelen met ideetjes' noemt – en met een vormgeving die haar penningen een eigen karakter geeft. Schepps werkwijze gaat uit van een schetsmatige, vervolgens geboetseerde opzet, via gipskapjes, naar volgende stadia, waarbij de tekst meestal in negatief wordt aangebracht. Zij werkt graag in hard materiaal in positief, dus ook vaak weer verder in half-droge kleidrukken. De kleine penning *Jip* werd zelfs helemaal uit harde klei gesneden.

Over haar andere werk luidde de toelichting bij een vorige expositie in Galerie Imago: 'Het werk is meestal blond en steenachtig van vorm. Het onverwachte, als bij toeval geziene,

inspireert tot kleine "schetsen" in klei die weer kunnen leiden tot grotere beelden in terracotta, brons, hout of steen. – Ook de muziek, in het bijzonder de relatie tussen mensen en instrumenten, is een terugkerend gegeven.' Wat de muziek betreft is dat ook van toepassing op haar penningen; bij sommige letterlijk, maar altijd ook figuurlijk: 'Comme le ton fait la musique, le cœur modèle la médaille d'art.' ■

NOTEN

1 Zie de rubriek Tentoonstellingen.

2 A.J. DE KONING Penningen van Jet Schepp *De Beeldenaar* 6 (1982) 144.

3 A.J. DE KONING Buys van Hultenprijs 1974 voor Jet Schepp *De Geuzenpenning* 24 (1974) 51.

Penningcatalogus Jet Schepp

Alle penningen zijn uitgevoerd in brons (gegoten) tenzij anders is aangegeven. De penningen nummers 6, 7, 9, 10, 12 en 14 zijn in opdracht gemaakt.

1 Kwartet, 1968 (60 mm)
Vz.: muziekgezelschap.
Kz.: tekst: C'est le ton qui fait la musique (in vier regels met eronder een muzieknoot).

2 Huwelijk Victor en Els, 1969 (50 mm)
Vz.: naast elkaar zittend paar; randschrift: Victor en Els 1969.
Kz.: joodse zevenarmige kandelaar.

3 Josquin des Prez - Syntagma Musicum, 1972 (46 mm), ook in lood
Vz.: portret van de componist en profil (naar links); randschrift: Josquin des Prez.
Kz.: gezelschap zangers en musici met vedel en kromhoorn.

4 Huwelijk Van Houtum, 1973 (50 mm)
Vz.: bruidspaar te paard; randschrift: houd'm hou haar houd van elkaar.
Kz.: in een excentrisch aangebracht vierkant de huwelijksdatum: 12 mei 1973 in romeinse cijfers.

5 Hagar en Gijsbert, 1975 (50 mm), lood
Vz.: moeder met tweeling op schoot; randschrift: Hagar en Gijsbert.
Kz.: klavertje met tekst: Volbracht op 4-2-'75 (O met A erin, de achternaam is Valbracht).

6 Promotie Robert Bots, 1977 (63 mm)
Vz.: gezin Bots met vlag en datum juli 1977.
Kz.: kniegewricht, met knieschijf als O in de naam Bots (dr Bots is orthopedist).

7 Nederlands Genootschap van Vertalers, 1978 (67 mm)
Vz.: gehurkt figuurtje aan de (taal)bron, uitwaarts en inwaarts; randschrift: 'nulla dies sine linea'.
Kz.: twee leeuwtjes die een boek dragen, met eronder ruimte voor inscriptie; randschrift: Nederlands Genootschap van Vertalers.

8 Narcissus, 1978 (65 mm)
Eenzijdig: dubbelfiguur liggend, quasi spiegelbeeldig; variant van de vertalerspenning.

9 Geboortepenning, 1981 (52 mm)
Vz.: kindje in liggende houding; randschrift: In 't verleden ligt het heden.
Kz.: kinderspeeltuigje; randschrift: In het nu wat worden zal.

10 Dr H. Koster, cardioloog, 65 jaar, 1985 (58 mm)
Vz.: doorsnede van een hart.
Kz.: naam H. Koster als 'cardiogram' met cijfer 65.

11 Sara, 1992 (45 mm), staande penning
Vz.: Sara lachend achter luifel van tent.
Kz.: Abraham schenkt wijn voor zijn hoge gasten onder de olijfboom.

12 Jip Maarten, 1995 (65 mm)
Vz.: rondom een tafel twee stoelen, een kinderstoel en een poes (naar een ontwerp van Jan en Marja Spiering).
Kz.: letters JIP als klein mannetje in venster met luiken, waarop en rondom de tweede naam, Maarten, en de geboortedatum, 17-11-93; boven het venster een 'gevelsteen' met een spiering (visje) en een mol, de achternamen van de moeder en de vader.

13 Jip, 1995 (35 mm)
Vz.: portret (en face) van Jip met een zonnehoedje.
Kz.: binnen een rand de vlakvullende naam Jip in de vorm van een klein mannetje.

14 De Onafhankelijken 85 jaar, 1997 (64 mm)
Vz.: tentoonstellingsbezoekers in relatie tot een schilderij en ruimtelijk object bestaande uit palet, moker en beitel; randschrift in eigen lettertype van de vereniging: 'De Onafhankelijken 1912-1997'.
Kz.: de 'O' van Onafhankelijken met daarin het getal 85 in romeinse cijfers; de drie tientallen zijn verticaal geplaatst zoals de kruisen in het wapen van Amsterdam.

Nabestaanden-regeling

Werkgroep Kringen KNGMP

Weet ú al wat er met uw verzameling zal gaan gebeuren? Een oproep aan u en een pleidooi voor uw nabestaanden.

Tijdens vergaderingen van de Werkgroep Kringen (Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde) met onder anderen vertegenwoordigers van de Numismatische Kringen in Nederland kwam meermalen de vraag aan de orde of wij verzamelaars wel eens stil hadden gestaan bij 'wat gaan de nabestaanden doen met onze bijeengegaarde schatten?'

Een wat verontrustende vraag waarop niet zomaar een eensluidend antwoord viel te geven. Nadenkend over wat er na een overlijden met betrekking tot een numismatische verzameling zou moeten gebeuren, bleek dat er vele mogelijkheden bestaan, maar ook evenzovele problemen hoe een en ander dan moet worden aangepakt.

De indruk bestaat dat menige verzamelaar zich niet of liever niet bezig houdt met deze vragen en dat dientengevolge bij een onverhoopt plotseling overlijden de nabestaanden worden opgezadeld met een probleem, waarvan zij niet onmiddellijk zullen weten hoe dit op te lossen.

Aangezien deze problematiek ons allen aangaat, heeft de Werkgroep gemeend een aantal zaken in het hiernavolgende op een rijtje te zetten, in de hoop dat u daarmee uw voordeel kunt doen. Achtereenvolgens komen aan de orde:

* Wat dient de verzamelaar bij leven te doen?
* Hoe raken de nabestaanden op de hoogte van de waarde van de verzameling?
* Heeft de verzamelaar nog een zekere morele plicht als tijdelijk beheerder van 'museumwaardige stukken'?

Wat te doen bij leven?

Buiten kijf staat dat iedere verzamelaar kan doen met zijn verzameling wat hij wil. Als hij van plan is alles op een zekere dag te verkopen, dan is dat zijn goed recht – hoe en via wie zal hem genoegzaam bekend zijn. Voor deze categorie is dit artikel dus nauwelijks van belang.

Vele verzamelaars zullen het echter niet of nauwelijks over hun hart kunnen verkrijgen om hun geliefkoosde objecten onder de hamer te brengen; zij gaan hun leven lang door met verzamelen en hun nabestaanden moeten dan maar zien wat zij ermee aan willen. Het zal ook bij velen zo zijn, dat de verzamelaar weet wat hij heeft maar dat zijn omgeving daarvan nauwelijks op de hoogte is. Dit pleit ervoor de stukken uit uw verzameling in een of ander systeem vast te leggen met verwijzing naar literatuur- of catalogusopgave, kwaliteit, zeldzaamheidsgraad, enzovoort (mede met het oog op een eventuele verzekering).

Neem eens een goede gelegenheid te baat om rustig met uw echtgeno(o)t(e), partner en/of kinderen te bespreken wat uw wensen zijn met betrekking tot uw verzameling na uw overlijden en leg vervolgens een en ander schriftelijk vast. Dit gebeurt uiteraard het beste door middel van vastlegging bij testament – waarover later nog iets meer.

Kort samengevat: wat u ook doet of laat, maak tijdig uw wensen kenbaar!

Nuttige wenken voor de nabestaanden
De Werkgroep gaat ervan uit dat vele nabestaanden niet of nauwelijks interesse hadden voor de verzamelpassie van de overledene; dientengevolge is hun kennis van de numismatiek en dus ook van de waarde van de numismatische verzameling veelal gering. Stelt u zich eens voor: er is niets besproken, er is niets vastgelegd, een plotseling overlijden, waardoor de nabestaanden met de handen in het haar zitten.

Mocht zich toch onverhoopt zoiets voordoen, dan hoopt de Werkgroep dat zij baat zullen hebben bij de tips die hierna zijn opgesomd:

* Als u niet in acute geldnood verkeert of de kinderen niet direct hun deel opeisen, neem dan rustig de tijd, bijvoorbeeld een half jaar om te overdenken wat u met de verzameling wilt gaan doen. Haastige spoed is ook hier zelden goed.

* Vrijwel onmiddellijk zal de vraag gesteld worden: wat is de verzameling waard? De beantwoording van die vraag is van vele factoren afhankelijk, zoals: is de verzameling homogeen per land, type of thema, of in het andere uiterste 'van alles wat', kwaliteit, zeldzaamheid, enzovoort.

Er zijn verzamelaars die altijd hebben bijgehouden wat zij voor bepaalde munten ooit hebben uitgegeven. Hoewel die informatie al lang verouderd kan zijn, geeft dit toch enige indicatie. Realiseer u echter terdege dat de financiële waarde van de verzameling pas duidelijk wordt op het moment van verkoop en dat tussen aankoop- en verkoopwaarde vaak een marge zit van zo'n 40%.

* Hoe komt u dan te weten wat de verzameling zou moeten opbrengen: tot wie zou u zich moeten wenden? De Werkgroep raadt u aan die verkoopwaarde onafhankelijk van elkaar te laten bepalen door drie personen (particulieren en/of veilinghouders). Laat u zich bij die gelegenheden gedegen voorlichten en laat u aantonen hoe de waardebepalingen tot stand zijn gekomen met behulp van recente catalogi, enzovoort (het stuivertje 1853 is echt duurder dan dat van 1850!). Werp ook de vraag op wat beter is in uw geval: de gehele verzameling in één partij van de hand of de betere stukken op een nationale/internationale veiling en de rest via een veiling van een numismatische kring of kleine handelaar. Laat u geen knollen voor citroenen verkopen: iedere geïnteresseerde heeft zo zijn eigen belangen. Houdt er overigens rekening mee dat taxaties ook een prijskaartje kunnen hebben.

* Het kan zijn dat het moment van verkoop beter uitgesteld kan worden omdat op dat moment de interesse voor uw materiaal in de numismatische wereld gering is. In dat geval als het even kan: wachten op betere tijden.

* Als u niet goed bekend bent met het numismatische wereldje, zoek dan allereerst contact met het bestuur van de numismatische kring waartoe de overledene heeft behoord; bij hen is voldoende kennis van zaken aanwezig om u de weg te wijzen.

* Neem pas na deze voorbereidingen uw beslissing: de verzameling voortzetten, verdelen onder de erfgenamen of schenken/verkopen.

Een punt van ernstige overweging
Diverse verzamelaars in ons land hebben in hun collectie soms stukken die met recht 'museumwaardig' genoemd mogen worden. Wij doelen hier op objecten die in de Nederlandse openbare verzameling ontbreken of aanwezig zijn in een duidelijk mindere kwaliteit.

Het is in zo'n geval eigenlijk te betreuren dat dergelijke stukken niet bestudeerd kunnen worden en getoond kunnen worden aan iedere numismatisch geïnteresseerde (lees: museumbezoeker); in feite behoren die stukken

tot het Nederlandse culturele erfgoed en de Werkgroep zou graag zien dat de bezitters ervan stil staan bij de vaststelling dat deze munten enzovoort in eerste instantie in Nederlandse musea aanwezig behoren te zijn.

Uiteraard hebben deze zeldzame stukken tegelijkertijd een duur prijskaartje en wij weten allen dat de Nederlandse musea niet beschikken over indrukwekkende aankoopbudgetten. Niettemin pleiten wij ervoor met de musea van gedachten te wisselen over een overnameprijs, opdat niet al dit moois de grens over gaat naar Japan, Texas of Koeweit!

Algemene informatie

* Een niet al te ingewikkeld testament kostte in 1996 slechts een basisbedrag van *f* 296,10. Mocht u reeds een testament hebben en daarin wat willen wijzigen, dan vraagt de notaris *f* 179,78.

* Er bestaat een zogenaamde 'notaris-telefoon'. Tegen normaal tarief kunt u 070-3469393 bellen voor informatie – formuleer uw vraag duidelijk van te voren.

* U kunt zich ook persoonlijk om informatie tot de notaris wenden: als openbaar ambtenaar is hij verplicht u te woord te staan. Ook hier geldt uiteraard dat u zich dient te beperken met uw vragen.

* Als geen testament aanwezig blijkt te zijn, dan zegt de wet wie achtereenvolgens de erfgenamen zijn: (1) echtgenoot/echtgenote, kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen, (2) ouders, broers en zusters en de afstammelingen daarvan, (3) grootouders, en tenslotte (4) andere familieleden tot en met de zesde graad. Ingeval niemand van deze in rechte opeenvolgende groepen in aanmerking komt, valt de erfenis toe aan de staat.

* De Belastingdienst geeft gratis folders uit die ook heel wat informatie verschaffen, zoals Belasting en erven en Belasting en schenking. Kijk eens bij postkantoor of bibliotheek.

* In laatstgenoemde folder wordt het begrip schenking behandeld. Mocht u daartoe willen overgaan: het schenken van een waardevol numismatisch voorwerp aan derden is een in geld uit te drukken handeling, waarbij de fiscus regels heeft gesteld. Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet heeft al meermalen met dit probleem te maken gehad en het kan dus in voorkomende gevallen geen kwaad als zij met u 'meedenken' (adres: Postbus 11028, 2301 EA Leiden, tel. 071-5120748). Schenking aan kinderen is voor een flink bedrag vrijgesteld: zo kunnen dit jaar de ouders elk kalenderjaar vrij van schenkingsrecht *f* 7933 aan een kind schenken. Een eenmalige belastingvrije schenking kan ook voor kinderen van 18-35 jaar (*f* 39667 in 1997).

* Wie zich verder in de wettelijke mogelijkheden wil verdiepen, wijzen wij op het boekje Van testament tot erfenis van mr H.A.W. Friederichs (Lochem 1990; ISBN 90-352-1362-9). Het behandelt achtereenvolgens: (1) de erfopvolging in het algemeen en het testament, (2) de afwikkeling van de nalatenschap in het algemeen, en (3) diverse gevallen als voorbeelden. Begrippen als legaat, successierecht, enzovoort worden duidelijk uitgelegd. Andere literatuur is Elseviers Almanak van het erfrecht van J.P. Dierkens Schuttevaer en G.J. Timmer, waarvan pas een volledig bijgewerkte versie is verschenen (ISBN 90-68-82034-6) en Sterven en erven (ISBN 90-5574-125-6)

* Adressen en telefoonnummers van veilinghuizen, handelaren met een internationaal erkende status (lidmaatschap IAPN) en de overige munthandelaren vindt u in de numismatische tijdschriften De Beeldenaar en de Muntkoerier. Wendt u zich om informatie uitsluitend tot de erkende vakhandel (leden van NVMH).

* Onder een numismatische verzameling vallen behalve munten en penningen ook papiergeld, eretekenen, handboeken en catalogi.

* Bega nooit de fout het verzamelde materiaal op te fleuren door het te poetsen! Dit leidt tot een bijna niet te herstellen verwoesting van het 'eye appeal' en dus tot een enorme verlaging van de verkoopwaarde. Over het algemeen willen verzamelaars dergelijke stukken niet meer.

Zoals u ziet, dit artikel is beknopt gehouden – we kunnen niet voor ieder probleem een pasklare oplossing geven. Bewaar dit bij uw verzameling en vul het aan met namen, adressen en telefoonnummers van personen waar men te rade kan gaan. Als de zaken geregeld zijn, geeft dat toch een rustig gevoel.

Ed van Gelder, hartelijk bedankt voor alle moeite die je je getroost hebt om dit verhaal tot stand te brengen.

GENUESE, LIGURISCHE EN KOLONIALE MUNTEN (1139-1814)
Expositie van de muntencollectie van de Banca Carige uit Genua. Deze omvangrijke verzameling documenteert met fraaie muntstukken zonder onderbreking de zeven eeuwen lange geschiedenis van de Republiek Genua. Tot 30 september in Theater aan het Vrijthof, Foyer Lardinois, in Maastricht; geopend maandag t/m zaterdag 11.00-16.00 uur en tijdens de voorstellingen in het theater. Bij de tentoonstelling is een publicatie in het Nederlands beschikbaar.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 05499-61322 - FAX 05499-61352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Money and Banking in the age of Augustus

PAUL BELIËN

Op vrijdag 13 juni vond in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een studiedag plaats met als thema het geld en bankwezen ten tijde van keizer Augustus (27 v. Chr.-14 n. Chr.). Het idee om deze dag te organiseren is ontstaan in de periode van voorbereiding voor de tentoonstelling De Euro van de Oudheid, die in het Penningkabinet te zien was van 8 november 1996 tot en met 31 maart 1997. Tijdens de voorbereidingen voor deze expositie bleek dat er nog veel onduidelijkheid bestond over het geld- en bankwezen in deze tijd. Daarom werd besloten een studiedag aan dit onderwerp te wijden. Een subsidie van de Europese Gemeenschap maakte het mede mogelijk deze dag te organiseren.

Het doel van de studiedag was om in een informele sfeer te proberen antwoorden te vinden op de vragen die wetenschappers op dit gebied bezighouden. Thema's die steeds weer opduiken in de discussies die over dit onderwerp gevoerd worden zijn onder andere: de invloed van de overheid op de muntslag, financiering en krediet, monetaire politiek, belastingen en handel. Om over deze en andere onderwerpen te praten en van gedachten te wisselen met hun collega's werden de volgende deskundigen uitgenodigd: dr A. Burnett en dr J. Williams (British Museum, Londen), dr M. Amandry (Bibliothèque Nationale, Parijs), prof K. Hopkins en dr R.P. Duncan-Jones (Universiteit van Cambridge), prof. J. Andreau (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Parijs), prof. M.H. Crawford (University College London), dr W.M. Jongman (Rijksuniversiteit Groningen) en dr J.P.A. van der Vin (Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden).

De Romeinse overheid bemoeide zich eigenlijk niet met de economie en geldcirculatie. Dat was de belangrijkste conclusie na een dag met zeer interessante lezingen. De overheid besloot bijvoorbeeld van te voren hoeveel munten in een bepaalde periode moesten worden geslagen en week eigenlijk niet af van deze planning.

Verder bleek dat er vooral in de stad Rome en in mindere mate aan de grenzen waar de legioenen gelegerd waren en in de wat kleinere steden, veel geld circuleerde. Rome kan volgens prof. Hopkins zelfs gezien worden als 'de belangrijkste motor van de Romeinse monetaire economie'. Dit komt doordat het grootste deel van de belastingen die in het Romeinse Rijk werd geheven ook werd uitgegeven in deze stad.

Na de lezingen vatte prof. M.H. Crawford de belangrijkste conclusies samen. Hierna volgde nog een pittige discussie onder leiding van de dagvoorzitter dr W.M. Jongman.

Al met al kan gesproken worden van een geslaagde dag, die de oplossing van een aantal belangrijke vraagstukken met betrekking tot het geld en bankwezen ten tijde van keizer Augustus weer een stukje dichterbij heeft gebracht.

Een bijhorende publikatie is in voorbereiding. ■

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.
VOLGENDE VEILING 1 EN 2 DECEMBER 1997.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 034 - 3216014

Prijsvraag van het Florijnfonds

Twintig jaar geleden zijn de bladen *De Geuzenpenning* en *De Florijn* samengevoegd tot *De Beeldenaar*. Het gunstige exploitatiesaldo van enige duizenden guldens is sedertdien in beheer bij het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Bij die gelegenheid is de afspraak gemaakt dat dit 'Florijnfonds' diende te worden aangewend ten behoeve van stimulerende activiteiten binnen de Nederlandse numismatische kringen.

Ondanks een aantal suggesties is tot heden geen enkel idee tot uitvoering gekomen, een situatie waarin niet kan worden berust. Met name de heer Jan Koning heeft zich ingespannen nu het idee van een prijsvraag over een numismatisch onderwerp van de grond te krijgen. Daartoe kan een gedeelte van het Florijnfonds worden aangewend om één of meer prijzen ter beschikking te stellen als beloning voor een door een jury bekroond ingezonden artikel.

Uiteraard dient een en ander duidelijk geregeld te zijn, vandaar dat onderstaand de voorwaarden voor deelneming staan opgesomd.

(1) Deelnemers dienen lid te zijn van een Nederlandse numismatische kring; er wordt geen leeftijdsgrens gesteld.

(2) Leden van bovengenoemde kringen die reeds eerder op numismatisch gebied gepubliceerd hebben, beroepsnumismaten en de juryleden zijn van deelneming uitgesloten.

(3) Deelneming behoeft niet individueel te zijn, men kan ook als groep kringleden een artikel inzenden.

(4) De inhoud van het artikel – gesteld in de Nederlandse taal – moet betrekking hebben op Nederlandse munten, penningen of papiergeld; de Nederlandse numismatische activiteiten in overzeese gebiedsdelen, zoals bijvoorbeeld met betrekking tot de VOC, vallen eveneens in deze categorie.

(5) De tekst van het artikel dient te bestaan uit 2000 tot 6000 woorden.

(6) De inzending moet origineel, niet eerder gepubliceerd werk bevatten.

(7) De kopij dient getypt of geprint te zijn op A4-formaat, met twee regels tussenafstand en een linkermarge van 5 cm, zodat de tekst 'gescanned' kan worden. Gaarne het artikel besluiten met een opgave van geraadpleegde literatuur en/of andere bronnen.

(8) De inzender dient het artikel te ondertekenen met een motto. Dit motto moet – tezamen met de naam van de kring waar men lid van is – ook worden vermeld op de buitenzijde van een gesloten envelop. Slechts in de gesloten envelop bevinden zich de naam en het adres van de inzender, zodat iedere vorm van partijdigheid is uitgesloten. Het geheel kunt u inzenden naar het secretariaat van de Werkgroep Kringen, ten name van de heer L. Boezelijn, Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis.

(9) Illustraties in de vorm van duidelijke foto's (geen dia's), schetsen, landkaartjes, enzovoort zijn welkom.

(10) Inzending van het artikel houdt voor de auteur in dat hij/zij zich akkoord verklaart met publicatie in *De Beeldenaar* en de *Muntkoerier*. Pas hierna staat het de auteur vrij het artikel ook in andere tijdschriften te publiceren.

(11) De ingezonden artikelen worden beoordeeld door een jury, bestaande de uit vijf leden. Als voorzitter fungeert de heer Jan Koning (oud-redactielid van De Florijn).

(12) De jury maakt binnen drie maanden bekend of het ingezonden artikel naar een prijs meedingt.

(13) De jury beslist bij meerderheid van stemmen; over de uitslag zal niet worden gecorrespondeerd.

(14) Mocht de jury van mening zijn dat het artikel niet kan worden bekroond, dan zal ervoor worden gezorgd dat het geretourneerd wordt via bovengenoemd secretariaat.

(15) De jury stelt de hoogte van het prijsbedrag vast. Er is een bedrag van *f* 1000 beschikbaar, eventueel te verhogen met een bijdrage uit de kringen.

(16) In alle gevallen waarin dit reglement niet voorziet, beslist de jury.

(17) De inzendingstermijn sluit op 30 juni 1998. ■

BATAVIA

Expositie van zeldzame munten en penningen die betrekking hebben op het vroegere Batavia. Men krijgt een beeld van de geschiedenis van deze in 1621 gestichte stad en van het geld dat er circuleerde. Tot en met 31 oktober in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

Penningnieuws

FRANS VAN DER VELD
1996/1997
Gegoten brons (55 mm)
Een vrouwelijke variant op de Januskop. Een labyrint als oor verbindt over de rand heen de twee koppen met elkaar en daarmee de voorzijde met de keerzijde. Zij spreken het nieuwe jaartal uit, namelijk een 9 en een 7.

JANNES LIMPERG

1992
Brons (48 mm)
Vz.: De kolkende zee van de chaos, waarin een ei drijft (: 1992) in afwachting van het moment van openbarsten.
Kz.: Hoorn des overvloeds met druiven en randschrift 'Best Wishes'.

Maçonnieke penning
Bronsgietsel (55 x 70 mm)
Ontworpen ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Maçonnieke Stichting Ritus en Tempelbouw. Een lewis met hijsoog bepaalt samen met een draaibaar vulstuk van lood sterk de penningrand en vorm in de bovenhelft. Lood is het symbool van transmutatie.
Vz.: Randschrift 'Ritus en Tempelbouw' en 'Regit et Tollit' (: Hij richt en verheft); jaartallen 1946-1996.
Kz.: De jaartallen 1949-1996 en in gestileerde letters 'Thot'; dit is de naam van het orgaan dat de stichting uitgeeft.
De nummering van de penning werd in de zijkant van het loden vulstuk geslagen.

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Jaarvergadering 1997

Op zaterdag 24 mei 1997 werd de 72e algemene ledenvergadering gehouden in het Kröller-Müller Museum te Otterlo. Ongeveer 120 deelnemers (leden en introducés) woonden de vergadering en het verdere dagprogramma bij.

Ter vergadering werden de gebruikelijke jaarstukken, te weten de notulen van de algemene vergadering 1996, de financiële stukken en het jaarverslag van het afgelopen jaar, goedgekeurd. Er vonden geen bestuursmutaties plaats en de heer Y. Tinga en mevrouw M. Kemper-Koel werden herkozen voor een periode van drie jaar.

Na de vergadering werd een zeer interessante lezing gegeven door de heer Ilikka Voionmaa uit Finland. De titel van de lezing was 'Some aspects of Finnish medal art today'.

Hierna gaf de voorzitter, de heer L. Tilanus, het woord aan de burgemeester van Utrecht, mr J.W. Opstelten, die speciaal was gekomen om de heer Th.A.M. van de Vathorst koninklijk te onderscheiden voor zijn gehele œuvre, in het bijzonder voor zijn verdiensten voor de penningkunst. De heer Van de Vathorst werd benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Na dit feestelijke gebeuren werd de haast traditionele penningverkoop gehouden. Er werden 44 penningen verkocht aan de leden van de vereniging.

De gezamenlijke lunch werd in restaurant De Koperen Kop genuttigd, waarna een rondleiding door de Beeldentuin werd verzorgd door de bestuursleden Louk Tilanus en Geer Steyn.

De vereniging kan weer terugkijken op een zeer geslaagde dag in Otterlo, wat uit de vele enthousiaste reacties van de deelnemers bleek.

M. KEMPER-KOEL

Contributiebetaling

Er zijn nog leden die de contributie over 1997 niet voldaan hebben. Wilt u dit alsnog doen met gebruikmaking van de u reeds toegezonden acceptgirokaart begin dit jaar. Dit om extra kosten te voorkomen.

Inschrijfpenning 1997

De inschrijfpenning Brieven uit een andere wereld van Lina Hodoroaba werd aan de leden die hadden ingeschreven toegezonden. Totaal werden er 100 exemplaren besteld (inclusief twee exemplaren voor het archief). De sluitingsdatum was 15 juni 1997. De penning kon hierna niet meer besteld worden.

Jaarpenning 1997

De jaarpenning 1997 Het uitdijend heelal, een vrije opdracht van Barbara Kletter, zal wanneer gereed aan de leden die hun contributie over 1997 voldaan hebben, worden toegezonden.

Theo van de Vathorst wordt onderscheiden

MEER DAN OOIT IS MUNTEN KOPEN EEN ZAAK VAN VERTROUWEN ...

n v m h

OPGERICHT
25 JANUARI 1982

LEDEN VAN DE N.V.M.H. ZIJN UW VERTROUWEN WAARD!

ALLE LEDEN VAN DE NEDERLANDSE VERENIGING VAN MUNTHANDELAREN ONDERSCHRIJVEN DE ERECODE WELKE DOOR DE VERENIGING IS OPGESTELD.

- GARANTIE OP DE ECHTHEID VAN MUNTEN EN PENNINGEN
- OBJECTIEVE EN EERLIJKE VOORLICHTING
- KWALIFICATIE VOLGENS GANGBARE NORMEN

SECRETARIAAT N.V.M.H.
OOSTEINDE 97
7671 AT VRIEZENVEEN

LEDENLIJST PER SEPTEMBER 1997 IN ALFABETISCHE VOLGORDE

Munthandel Civitat
A.H.G. Drouven
Luttekestraat 31
8011 LP Zwolle
038 - 4223368
fax: 038 - 4216643

Coin House
K. Doorduin
Heuvelstraat 10
5101 TC Dongen
0162 - 312169
fax: 0162 - 318662

A.G. van der Dussen B.V.
Postbus 728
6200 AS Maastricht
043 - 3215119
fax: 043 - 3216014

Munth. Karel de Geus
Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
040 - 2123455
fax: 040 - 2110845

Munthandel Hekra
L.H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
0344 - 651392

Munthandel G. Henzen
Pr. Irenelaan 19
3958 XN Amerongen
0343 - 452838
fax: 0343 - 452838

Hollansche Bank-Unie N.V.
A.A. Wijsman
Coolsingel 104
3000 AE Rotterdam
010 - 2820274
fax: 010 - 2820079

Holleman munten
Postbus 3242
7500 DE Enschede
053 - 4338779

Honingh Munten
Postbus 396
1940 AJ Beverwijk
075 - 6873094
fax: 075 - 6874771

ING Bank
E.F.C. Molenaar
Bijlmerplein 888
1102 MG Amsterdam
020 - 5635519
fax: 020 - 5635540

Munth. Kevelam B.V.
Speulderweg 15-2
3886 LA Garderen
0577 - 461955
fax: 0577 - 461528

Postzegel- en munthandel Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
0541 - 515879
fax: 0541 - 520302

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
0546 - 561322
fax: 0546 - 561352

De Nederlandse Muntenveiling
C. Muis
Rokin 60
1012 KV Amsterdam
020 - 6230261
fax: 020 - 6242380

Munthandel Oost-Brabant
M. van Berkom
Heischouw 31
5345 XT Oss
0412 - 624123
fax: 0412 - 651014

Theo Peeters Numismatiek & Filatelie B.V.
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020 - 6222530
fax: 020 - 6222454

E.D.J. van Roekel B.V.
F. Knol
Postbus 3
1400 AA Bussum
035 - 6949464
fax: 035 - 6949464

Romunt B.V.
W.E.M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
0475 - 316010
fax: 0475 - 311682

Laurens Schulman B.V.
Brinklaan 84a
1404 GM Bussum
035 - 6916632
fax: 035 - 6910878

C.J.G. Schuurman-Rijnholt
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
0315 - 327781
fax: 0315 - 340021

Sipiro Munten
Selterskampweg 14
6721 AT Bennekom
0318 - 418064
fax: 0318 - 415816

Munthandel Verschoor
Postbus 5803
3290 AC Strijen
078 - 6741719
fax: 078 - 6744424

J.B. Westerhof
Trekpad 38-40
8742 KP Burgwerd
0515 - 573364
fax: 0515 - 573364

corresponderende leden:

Munth. Huis Albert
P. Eyckmans
St. Jacobsmarkt 64
B-2000 Antwerpen
België
00 - 32 3 2321121
fax: 00-32 3 2318561

Jean Elsen N.V.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel
België
00 - 32 2 7346356
fax: 00-32 2 7357778

Jean-Luc van der Schueren
14, rue de la Bourse
1000 Bruxelles
Belgique
00 - 32 2 5133400
fax: 00-32 2 5122528

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM I
Tentoonstelling over de nieuwe geschiedenis van de muntslag ten tijde van het koninkrijk der Nederlanden: de nationale muntgeschiedenis tijdens de regeringsperiode van koning Willem I. Tot en met 24 oktober in Het Nederlands Muntmuseum.

ROMEINS GELD
Expositie van Romeinse muntvondsten, aurei, denarii, assen, dupondii en sestertii, in de provincie Utrecht, waarin met name aandacht voor de opgravingen bij Vechten en voor de Schat van het Domplein. Tot en met 7 november in Het Nederlands Muntmuseum.

EUROMUNTONTWERPEN
De elf Nederlandse ontwerpseries gemaakt voor de Europese Euromuntontwerpwedstrijd, waarvan drie daadwerkelijk ter competitie werden ingezonden (die van Hans van Houwelingen, Gerrit Dunbar/Bob van Dijk en Gerrit Noordzij), vormen tot en met 31 december het onderwerp van een expositie in Het Nederlands Muntmuseum. Tevens zijn daar de negen Europees geselecteerde ontwerpseries te zien waaruit 16 juni j.l. de inzending van Luc Luycx uit België als winnend ontwerp voor de Europese zijde van de euro werd gekozen.

GEWAPEND MET GOUD
Tentoonstelling over de ideeënwereld van de toplaag van de maatschappij in onze contreien in de periode van circa 400 tot circa 650 na Christus. Tot en met 28 september in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

OORSPRONKELIJK GELD
Tentoonstelling over 'etnografische betaalmiddelen' uit alle landen en tijden. Van 7 november tot half mei 1998 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. – Onder voorbehoud.

JET SCHEPP
Expositie van de beeldhouwer/medailleur Jet Schepp. Van 26 september tot en met 29 oktober in Galerie Imago, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046); geopend dinsdag tot en met zaterdag 12.00-17.30 uur.

PENNING EN BEELD
Expositie met als thema: penningen en beelden die door elkaar zijn beïnvloed. Deelnemers: Henk van Bommel, Ruth Brouwer, Eric Claus, Monica van Dael, Guus Hellegers, Marit Hertzdahl-Hartman, Lina Hodoroaba, Joop Hollanders, Taeke de Jong, Carla Klein, Frank Letterie, Miep Maarse, Hanneke Mols-van Gool, Adri van Rooijen, Nynke Schepers, Jet Schepp, Jan Spiering, Geer Steyn en Theo van de Vathorst. Van 2 november tot en met 3 december in Galerie Imago. Zie hiervoor.

Zie ook pagina 482, 518 en 522.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (030-2910466)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

1622 Bergen op Zoom. Bevrijding van Spinola door Prins Maurits van Oranje-Nassau.
Beloningspenning voor de officieren.
Vz. gekroond wapen van Bergen op Zoom door twee wildemannen gehouden.
Kz. gekroonde leeuw met zwaard en pijlenbundel.
Zilver 45 mm

Postbus 5803
3290 AC Strijen

lid n.v.m.h.

tel. 078-6741719
fax 078-6744424

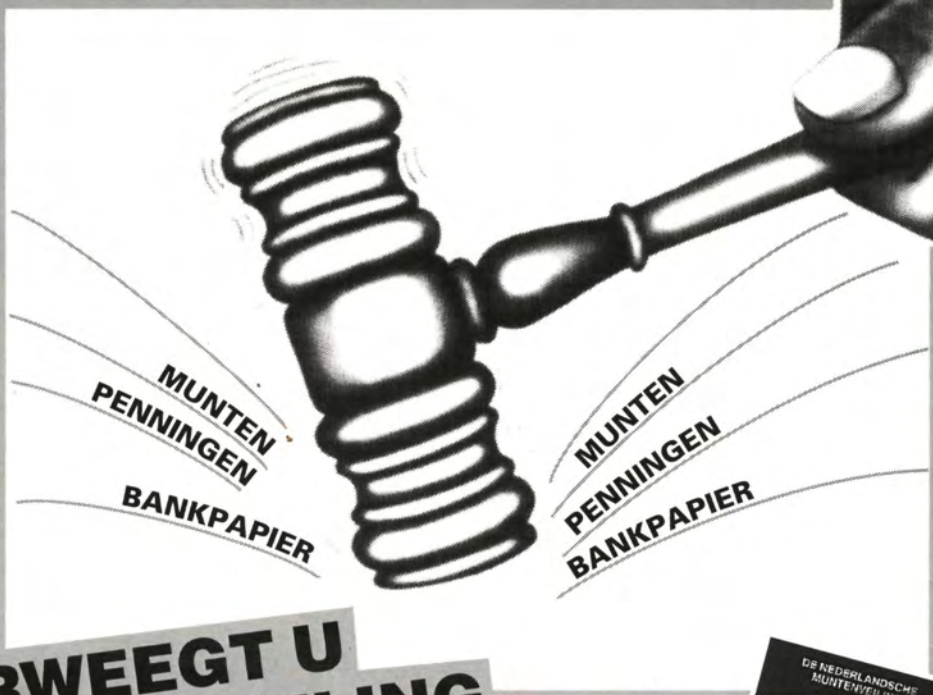

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 1997, 21e JAARGANG NR. 6

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur

Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum · ☎ 035 - 691 6632

Zojuist verschenen:

LES MONNAIES DE LA PRINCIPAUTÉ D'ORANGE SOUS LA MAISON DE NASSAU

Geheel aangevulde en bijgewerkte uitgave over de munten van het prinsdom Orange voor zover geslagen onder het Nederlandse huis Nassau.

Alle tot op heden bekende exemplaren van de munten van Orange zijn in deze nieuwe door J.R. Voûte uitgebreide en herziene catalogus verwerkt. Inclusief een concordantie met de tot op heden gebruikte nummering volgens Van der Wiel.

Het geheel wordt voorafgegaan door een uitgebreide historische achtergrond die de relatie met ons land toelicht. Tevens worden de iconografische en heraldische aspecten belicht en de generaalmeesters, waardijnen, contra-waardijnen, muntmeesters, essayeurs etc. vermeld.

Franse tekst met een Nederlandse samenvatting.

Prijs: *f*49,50 excl. verzendkosten

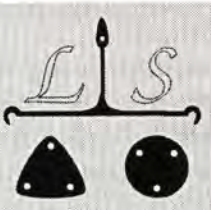

Dinsdag t/m vrijdag: 10–16 uur op afspraak
Donderdag 14–16 uur:
spreekuur zonder afspraak (gratis taxaties)

DE BEELDENAAR 21 (1997) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

Redactioneel **530**

Charlotte van Pallandt (1898-1997) **531**
Hans de Koning markeert haar plaats

De Zilveren Hendrik **533**
L.M.J. Boegheim over de gedenkpenning 750 jaar 's-Hertogenbosch (1935)

Bronners penningen nader bekeken **544**
Hans de Koning beschrijft onderlinge verschillen

Penningen van Marit Hertzdahl-Hartman **550**
Arnold Nieuwendam geeft een kenschets

Uitdijend heelal **553**
Barbara Kletter over haar VPK-penning 1997

XIIe Internationale Numismatische Congres **555**
Albert A.J. Scheffers met enkele indrukken

Moneta exotica **560**
P.C.J.F. van Erve definieert en beschrijft 'oorspronkelijk geld'

Penningnieuws **565**

Boekbesprekingen **570**

Verenigingsnieuws **572**

Tentoonstellingen **575**

Zilveren Hendrik
(zie blz. 540)

Op de voorplaat: Louis Royer (1793-1868), Gipsmodel voor de voorzijde van de rijksdaalder Willem II (Het Nederlands Muntmuseum). Dit model heeft gediend als basis voor de door David van der Kellen jr vervaardigde stempels voor de 2½ gulden 1841-1842 (Sch. 506-507). Vanwege de lage stand van het oor in dit portret, wordt dit eerste type rijksdaalders van koning Willem II ook wel *rijksdaalders met het oor* genoemd. Het is een van de topstukken die te zien zal zijn op de tentoonsteling De muntslag ten tijde van Koning Willem II (vanaf 15 december 1997 in Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht).

Redactioneel

JAN VAN GEELEN

Een allegaartje zal men wellicht zeggen na het lezen van de inhoudsopgave. Het fraaie woord allegaartje betekent behalve een mengeling van ongelijksoortige, zeer uiteenlopende zaken, ook: spel, dans waaraan het hele gezelschap deelneemt. Mogen de lezers zich kunnen vinden in deze numismatische dans.

Om te beginnen markeert Hans de Koning sober en met sympathie de plaats van de in juli overleden Charlotte van Pallandt. Vervolgens brengt L.M.J. Boegheim ons naar het 's-Hertogenbosch van 1935 met de ontstaansgeschiedenis van de gedenkpenning ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van die stad. Hierna een intrigerend stuk van Hans de Koning, waarin deze enkele penningen van Bronner goed bekijkt. De medailleur Marit Hertzdahl-Hartman wordt gekenschetst door Arnold Nieuwendam. Barbara Kletter, de medailleur van de VPK-penning 1997, bericht tintelend over enige dingen die haar ter harte gaan. (Geer Steyn schrijft in nummer 1 van 1998 over haar en haar werk.) Albert A.J. Scheffers geeft enkele impressies over het begin september te Berlijn gehouden XIIe Internationale Numismatische Congres. Verrassend is de bijdrage van P.C.J.F. van Erve over 'oorspronkelijk geld'. Hierin wordt helder en compact de ontstaansgeschiedenis van het geld ('Alle geldsoorten zijn in wezen ontstaan uit ruil in natura.') beschreven. En om te besluiten een aantal vaste rubrieken.

In dit nummer niet veel over munten, daarvoor zouden zich wat meer auteurs moeten presenteren!

In het hart van dit nummer vindt men het Register over de jaren 1996 en 1997. Het is tot stand gekomen dank zij de goede zorgen van Hans de Koning, met steun van L. Boezelijn. Voortaan zal in het laatste nummer van elke jaargang een jaarregister worden gepubliceerd.

De prijs voor deelname aan het volgend jaar van 21 tot en met 24 oktober in Den Haag te houden zesentwintigste Fidemcongres is inmiddels bekend: *f* 450 (na 1 februari 1998 *f* 500) voor het gehele programma inclusief congrespenning en catalogus; *f* 350 (na 1 februari 1998 *f* 400) wanneer men niet deelneemt aan de dagexcursie naar het Kröller Müller Museum en het slotdiner, respectievelijk op de voorlaatste en laatste dag. In het eerstvolgende nummer van *De Beeldenaar* volgt meer informatie (voor alle inlichtingen kan men terecht bij het secretariaat, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet).

De Holland Coin Fair 1998 vindt op 13, 14 en 15 februari plaats in het Nederlandse Congresgebouw te Den Haag (meer informatie in het volgende nummer).

Ter gelegenheid van het zilveren jubileum van zijn firma brengt de numismaat J.B. Westerhof deze maand een fraaie Jubileumprijslijst uit. Meer over deze numismaat in het volgende nummer.

Charlotte van Pallandt (1898-1997)

HANS DE KONING

Op 30 juli 1997 overleed op hoge leeftijd te Noordwijk de beeldhouwster Charlotte Dorothée baronesse van Pallandt. Zij werd op 24 september 1898 te Arnhem geboren. Vanaf haar prille jeugd hield zij van schilderen, tekenen en muziek. Professioneel bezig zijn met kunst is echter iets wat in die tijd in haar milieu niet acceptabel was. Pas op haar dertigste is zij begonnen met beeldhouwen. Eerder volgde ze in Parijs (1926-1927) lessen bij de kubistische schilder André Lhote. Daarna verbleef Van Pallandt in Den Haag, waar Albert Termote haar technische adviezen voor het beeldhouwen gaf. Van 1935 tot de Tweede Wereldoorlog was zij weer in Parijs, waar zij de beeldhouwer Charles Malfray, Maillols opvolger aan de academie Ranson, ontmoette. Met behulp van de meest elementaire gegevens die zij van Malfray leerde, ontwikkelde Charlotte van Pallandt zich verder zelfstandig. Na haar terugkeer uit Parijs – vanwege de oorlogsdreiging – verbleef zij opnieuw in Den Haag. In 1943 verhuisde zij naar Amsterdam naar een atelier in de Zomerdijkstraat, waar zij met haar buren Carasso, Grégoire, Esser, Wagemaker en Ro Mogendorff contacten had. Jarenlang, vanaf haar komst naar Amsterdam, heeft zij gewerkt met Truus Trompert als model die, bij het poseren, begrip had voor de vormen van een beeld. In de jaren 1952-1954 ontstaat er een reeks verbluffend sterke, in brons gegoten, naaktfiguren. Sinds 1967 woonde de beeldhouwster in Noordwijk, waar zij tot op hoge leeftijd actief bleef.

Het werk van Charlotte van Pallandt geniet naast bekendheid ook erkenning en veel waardering; zij verwierf vele prijzen. Hoogtepunten van haar monumentale opdrachten zijn zonder twijfel de beelden van koningin Wilhelmina, waarin de onverzettelijkheid van de vorstin opvallend tot uiting is gebracht. In hardstenen uitvoering staat het beeld in Rotterdam (1968) en in een iets verschillende, bronzen uitvoering sinds 1984 voor het Paleis Noordeinde in Den Haag. Met deze meer dan levensgrote beelden is het werk van Pallandt nationaal bekend geworden. Daarnaast verwierf zij bekendheid door haar boeiende portretkoppen; Charlotte was ook een bekwaam portrettist. Haar sterke tekeningen vormen een hoofdstuk apart in haar oeuvre. Wie zich uitvoeriger in haar werk wil verdiepen, kan terecht bij het door Lambert Tegenbosch geschreven boek *Charlotte van Pallandt Beelden en tekeningen* (Katwijk 1978; tevens oeuvrecatalogus). Een aspect van haar werk dat buiten de kring van liefhebbers weinig aandacht heeft gekregen – maar in die kring zeer gewaardeerd wordt – zijn haar portretpenningen. Zij zijn ontstaan toen zij de zeventig reeds was gepasseerd.

Naar aanleiding van het verschijnen van de portretpenning *Roland Holst* voor de Vereniging voor Penningkunst in 1977 werd mij gevraagd een kort begeleidend stukje te schrijven voor *De Beeldenaar*.[1] Eerder waren Eric Claus en ik in een gesprek op het idee gekomen de medebestuursleden voor te stellen om Charlotte van Pallandt voor het ontwerpen van een penning voor

de Vereniging te vragen. De beeldhouwster ontving mijn vrouw en mij in haar flat in Noordwijk. Daar vertelde zij over haar werk. De ontmoeting en het gesprek waren zo boeiend dat ik er niet toe kwam om notities te maken. Van een goede weergave van dat gesprek is dus niets gekomen. Later, bij het lezen van een toelichting bij een tentoonstelling van haar werk in het Stedelijk Museum in Amsterdam, kwamen mij enige passages daarin bekend voor en herinnerden mij aan ons gesprek: 'Het is mij nooit te doen om de gelijkenis, de nabootsing. Het is de constructie, de compositie, de plastiek die bij mij voorop staat. Dan komt pas de vorm. Als je aanvoelt hoe iemand is, komt het wezen er vanzelf in.'[2] Haar karakteristieke uitspraak 'ik wilde het zelf uitvinden' slaat op wat zij deed in Parijs en nadien in Amsterdam, maar zeker ook op het ontwerpen van haar penningen. Geer Steyn schrijft in *De Beeldenaar* over penningen van Van Pallandt in zijn artikel 'Ultieme aanwezigheid' naar aanleiding van de door de Vereniging voor Penningkunst in 1994 uitgegeven penning *Jan de Smeth*.[3]

Jos Reniers (penningcatalogus nr 7)

Charlotte's portretpenningen zijn – evenals, of misschien nog meer dan haar andere portretten – stukken sculptuur met een zeer individuele inhoud, namelijk die van de voorgestelde, tot de essentie teruggebracht. Een dergelijke vormgeving van penningen blinkt uit door een persoonlijke visie en is uniek. Zij is het geheim van Charlotte van Pallandt. ■

NOTEN

1 A.J. DE KONING A. Roland Holstpenning *De Beeldenaar* 2 (mei 1978) 17.

2 RINI DIPPEL *Beelden en Tekeningen Charlotte van Pallandt* Catalogus tentoonstelling Amsterdam 1981 en Zwolle 1982.

3 GEER STEYN Ultieme aanwezigheid *De Beeldenaar* 19 (1995) 489.

Penningcatalogus Charlotte van Pallandt (voorlopig)
Portretpenningen in brons, eenzijdig of met een eenvoudig uitgevoerde keerzijde, met soms de naam van de geportretteerde. Bij het samenstellen van deze catalogus – begin augustus 1997 – ontbraken verdere gegevens.

1 Erasmus, 1973 (130 mm), portret naar links
2 A. Roland Holst, 1977, portret naar links (a) eerste versie (vernietigd); (b) tweede versie (95 mm); (c) derde versie met op de keerzijde naam en jaartallen van de geportretteerde (95 mm), in 1978 in beperkte oplage (88 stuks) uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst
3 William S. Hekscher, kunsthistoricus, circa 1978 (80 mm), portret naar rechts; ook variant met op de keerzijde de tekst: Charlotte van Pallandt prijs
4 Maja van Hall, beeldhouwster, 1989 (145 mm), portret naar rechts
5 Ro Mogendorff, schilderes, 1993 (135 mm), portret naar links; en een kleinere variant
6 J.A. de Smeth, neef van de ontwerpster, portret naar links
(a) 1990 (100 mm); (b) 1994 (130 mm), in 1995 in beperkte oplage (140 stuks) uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst, met op de keerzijde de initialen CvP en het jaartal 1994
7 Jos Reniers, beeldhouwer/medailleur, 1995 (circa 150 mm), portret naar rechts, unicum

De Zilveren Hendrik

L.M.J. BOEGHEIM

In 1935 bestond 's-Hertogenbosch 750 jaar. De stad met de oudste stadsrechten in Nederland werd in 1185 gesticht door hertog Hendrik I van Brabant (1165-1235). De oorspronkelijke naam van de nederzetting was Civitas apud silvam (= de stad bij het bos). De benaming 's-Hertogenbosch komt circa 1300 voor het eerst voor.

De economische crisis van de jaren dertig, die in 1935 haar dieptepunt bereikte, vermocht niet te verhinderen dat aan het voornemen tot een feestelijke herdenking gevolg zou worden gegeven. Besloten werd tot instelling van een Commissie ter Herdenking onder voorzitterschap van de burgemeester van 's-Hertogenbosch, mr F.J. van Lanschot. Tot algemeen leider van deze commissie werd de heer Herman van den Eerenbeemt te Amsterdam benoemd.[1]

In maart 1934 publiceerde *De Maasbode* de eerste berichten omtrent plannen voor een feestelijke herdenking van het 750-jarig bestaan.[2] Vermeld werd onder andere dat de gemeenteraad zich had uitgesproken voor de vervaardiging van een gedenkpenning. 's Rijks muntmeester, dr J.W. van Heteren, greep dit bericht direct aan om zijn diensten hiertoe aan te bieden.[3] Hij vestigde de aandacht op diverse recente leveranties van 's Rijks Munt, zowel voor rijk, gemeenten als particulieren. Daar de keuze van ontwerper vrij was kwam het Van Heteren aantrekkelijk voor te overwegen de opdracht aan 's Rijks Munt te verlenen. Voor een ontwerp zou eventueel een prijsvraag kunnen worden uitgeschreven. Een van de ideeën van Van den Eerenbeemt was om behalve een gedenkpenning te komen tot uitgifte van een speciale penning ter waarde van een gulden, die tijdens de feesten uitsluitend in 's-Hertogenbosch geldig zou zijn. Er is hier dus eigenlijk sprake van een *stadstoken*. Deze penning zou in voorverkoop verkrijgbaar moeten worden gesteld. Ze zou op de dag van de opening van de tentoonstelling *Oud-'s-Hertogenbosch*, die een beeld zou moeten geven van de stad omstreeks 1600, als toegangsbewijs of ook voor aankopen kunnen dienen. Ook zou de penning als gedachtenis aan de feesten kunnen worden verkocht. De rijksarchivaris in Noord-Brabant, mr J.P.W.A. Smit, die deel uitmaakte van de commissie, zag deze penning als *de huismunt van Oud-'s-Hertogenbosch*.[4]

Een opdracht voor het maken van een ontwerp voor een gedenkpenning was overigens reeds aan de stadsarchivaris, H.J.M. Ebeling, verstrekt. Die was van mening de gedachten die aan een dergelijke penning ten grondslag dienden te worden gelegd, in tweeërlei opzicht te moeten zien: de stichter van de stad en de stad zelf.[5] Van den Eerenbeemt deelde deze zienswijze, ook met betrekking tot zijn eigen penning, temeer daar het gemeentebestuur het voorstel voor de gedenkpenning had goedgekeurd. Omdat de speciale penning het karakter van tijdelijk wettig betaalmiddel zou moeten hebben, besloot hij zich tot 's Rijks Munt te wenden.

Bespreking te Utrecht en voorlopige voorstellen

De eerste bespreking van Van den Eerenbeemt met 's Rijks muntmeester

Schetsontwerp uit 1934 door 's Rijks Munt voor een gedenkpenning (voor- en keerzijde)

vond op 10 oktober in Utrecht plaats. Hierbij schijnt het denkbeeld naar voren te zijn gebracht te komen tot een heruitgave van de eerste te 's-Hertogenbosch geslagen munt. Over de gedenkpenning, die al in *De Maasbode* ter sprake was gebracht en die door Ebeling zou worden ontworpen, werd door hem niet gesproken, hetgeen aanleiding was voor Van Heteren de reactie op zijn brief van 16 maart 1934 bij burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch te reclameren.[6]

Kort na dit onderhoud liet Van Heteren weten van mening te zijn dat door Van der Chijs slechts enkele *duistere* munten aan 's-Hertogenbosch werden toegeschreven, waarover geen zekerheid bestond.[7] De munten konden dan ook zijns inziens niet voor het beoogde doel in aanmerking worden genomen. De aan Hendrik I toegeschreven munten vertoonden daarentegen weer weinig direct verband tot 's-Hertogenbosch, zodat ook die evenmin in aanmerking kwamen.

Wel leek een munt, die aan Jan II (circa 1276-1312; hertog vanaf 1294) werd toegeschreven, geschikt. Op de voorzijde van deze munt was het Brabants-Limburgse wapenschild afgebeeld. Van Heteren had op basis van deze munt een schets doen ontwerpen, die aan zijn brief was toegevoegd. Hierop was ook de waardeaanduiding '1-G' aangebracht, die eventueel kon worden vervangen door $^1/_2$, $^1/_4$ en $^1/_{10}$ G, naar gelang de gewenste grootte. Indien een serie werd gewenst zou dan kunnen worden volstaan met één model, waarvan de diverse stempels konden worden gereproduceerd. Dit zou de kosten vanzelfsprekend gunstig beïnvloeden. Dit alles moest niet als voorstel worden gezien, maar meer als idee waarover wellicht een nadere bespreking kon worden gehouden.

Enkele weken daarna maakte Van Heteren de commissie nog attent op de vroedschapspenning van 's-Hertogenbosch uit 1739, die hem toevallig in handen was gekomen.[8] Deze penning zou zich zijns inziens ook wel voor het beoogde doel lenen. Nadat op de vergadering van 30 oktober 1934 was besloten de commisie in drie subcommissies te splitsen (programmering, technische en financiële zaken), werd onder andere het ontwerp van een penning aan te duiden als *Zilveren Hendrik* besproken. Rijksarchivaris Smit stelde voor op de voorzijde de beeldenaar van Hendrik in ruiterhouding, zoals hij zegelde, aan te brengen en op de keerzijde het wapen van de

Voor- en keerzijde van de vroedschapspenning uit 1739 van 's Hertogenbosch (part. coll., foto: Het Nederlands Muntmuseum)

stad. Rond de beeldenaar zou de tekst *Hendrik stichter der stad* moeten worden aangebracht en rond het wapen *Nieuwe Munt van Oud-'s-Hertogenbosch*. Naast het wapen de waardeaanduiding: 1 G en er onder de jaartallen 1185-1935. De rand zou zeer zacht gekarteld moeten worden uitgevoerd.[9]

Op 11 december 1934 keurde de commissie de aanmaak van de *Zilveren Hendrik* goed, waardoor aan verdere onderhandelingen met Van Heteren niets meer in de weg stond.[10] Deze was inmiddels uitgenodigd voor een bespreking met de commissie op dinsdag 18 december 1934 des namiddags te drie uur, ten stadhuize van 's-Hertogenbosch.[11] Bij de bespreking bleek dat de uitgifte van de *Zilveren Hendrik* justitieel volkomen in orde was. Toegezegd werd dat er tekeningen zouden komen voor een nieuw project met vier varianten.[12]

De bespreking leidde voorts tot toezending door het Oud Archief van 's-Hertogenbosch aan 's Rijks muntmeester van een boekje waarin het stadswapen was afgebeeld. De archivaris had enkele details toegelicht en verzocht het boekje te willen terugzenden.[13] Aan dit verzoek werd op 31 januari 1935 voldaan, nadat Van den Eerenbeemt de dag tevoren het definitieve ontwerp in Utrecht had afgegeven.[14] Er was met terugzending gewacht tot ontvangst van enig bericht aangaande de penning.

De definitieve offerte

Uit de bewaard gebleven, zeer gedetailleerde kostprijsberekening blijkt dat oorspronkelijk het plan was penningen met een zilvergehalte van 900/1000 te vervaardigen, doch de berekening werd uiteindelijk gebaseerd op 833/1000. Aangeboden werden 1000 stuks *imitatie-guldens*, met kabelrand, maat 30 mm, dik circa 1,5 mm, gewicht circa 11 gram, totaalgewicht derhalve 11 kilogram, met een fijn zilvergewicht van 9,2 kg.[15]

Het aantal werkuren was nauwkeurig berekend. De muntfabriek had 26 uur nodig. Voor de vervaardiging van gereedschap, ringen en diverse omzettingen in de zalen werden 30 werkuren uitgetrokken; in totaal dus 56 uur. Dan was er het werk van de graveur en dat voor de stempelfabricage. Graveur Agterberg had 90 uur of twee weken nodig voor het graveerwerk, terwijl de productie van de stempels in 15 uur kon. De fabricagekosten werden als volgt geschat:

graveren 90 uur à *f* 1,10	*f* 100
stempels 15 uur à *f* 1,20	20
9,2 fijn zilver à *f* 30	276
muntfabriek 26 uur à *f* 2,50	65
kabelrand 30 uur à *f* 1,20	36
staal 5 kg	6
ontwerp	10
	f 513
10%	52
	f 565

Voor een tweede duizendtal bedroeg de prijs *f* 375, maar indien besteld met een gehalte van 720/1000 kon worden geleverd voor *f* 350.

Vanzelfsprekend diende toestemming aan de minister van Financiën te worden gevraagd.[16] Hiertoe zond Van Heteren een korte beschrijving van het ontwerp aan het Departement en zette de bedoeling van de uitgifte uiteen. Voorlopig was gesproken over 1000 stuks, doch dit aantal was misschien nog voor vermeerdering vatbaar. Van Heteren nam aan, dat er tegen inwilliging van het verzoek geen bezwaren zouden bestaan. Als motief voerde hij aan dat, hoewel het aantal niet belangrijk was, toch weer enig werk werd verkregen. Er was weliswaar nog geen definitieve opdracht verstrekt en de offerte moest nog uitgaan, maar

A

B

Ontwerpen A en B uit 1935 van 's Rijks Munt voor de gedenkpenning

het muntprogramma voor 1935 was op dat moment nog geheel blank en er moest worden getracht met andere werkzaamheden bezigheid te verkrijgen.[17] Zodoende leek het voorstel als werkobject wel aanlokkelijk.

Op 7 januari 1935 bracht 's Rijks Munt offerte uit aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch, waaraan een tweetal ontwerpen (A en B) benevens een aantal varianten waren toegevoegd.[18] Zeer tot spijt van Van Heteren bleek het departement van Financiën uitdrukkelijk bezwaren te maken tegen de aanduiding *Munt van 's-Hertogenbosch*, voorgesteld als omschrift voor de keerzijde. Het was 's Rijks muntmeester niet gelukt deze bezwaren te ontzenuwen, zodat hij voorstelde het omschrift te wijzigen in *penning van 's-Hertogenbosch*.

Het ontwerp gemerkt 'A' kwam Van Heteren als het beste voor. Minder gelukkig achtte hij echter de plaatsing van het jaartal 1185 op de voorzijde. Dit kon zijns inziens beter in het omschrift worden opgenomen. *Stichter* moest met een 'g' en *stad* met 'dt' worden

geschreven. In overeenstemming met het jaartal 1935 waren de letters van het omschrift op de tegenzijde modern gehouden. De uitvoering was oorspronkelijk gedacht met kabelrand en geslagen op de losse stempel. In een later stadium werd hiervan afgezien.

Van de waarborgbelasting, die 15 cent per 10 gram bedroeg, kon – na overleg met de controleur van de Waarborg – worden afgezien, omdat het hier een soort legpenning betrof. Hierdoor werd circa *f* 165 per 1000 stuks bespaard. Dit hield tevens in dat men vrij was in de keuze van het zilvergehalte, zodat 833/1000 werd voorgesteld.

De prijs voor de eerste duizend stuks bedroeg *f* 565, loco 's Rijks Munt, exclusief 4% omzetbelasting. Het tweede en volgende duizendtal kon voor *f* 375 worden geleverd. Op de kopie van de brief is in de marge bijgeschreven *besproken: zilver 720 2e 1000 tal f 350*. De verlaging van het zilvergehalte (720/1000 in plaats van 833/1000 als in de calculatie) betekende in feite een voordeel voor 's Rijks Munt omdat kon worden uitgegaan van het voormateriaal voor de destijds koerserende gulden (gehalte 720/1000, gewicht 10 gram). Met uitzondering van de diameter, die 30 mm bedroeg tegen 28 mm bij de gulden, was de technische specificatie van de penning dus gelijk aan die van de gulden. De productie van de benodigde rondellen heeft bij 's Rijks Munt plaatsgevonden. Tenslotte werd aangeboden, na keuze van het ontwerp, een fotografische opname op de uit te voeren grootte van 30 mm toe te zenden. Tot genoegen van 's Rijks muntmeester verleende het ministerie van Financiën toch nog toestemming de woorden *nieuwe munt* op de penning aan te brengen.[19] Van dit verheugende besluit werd onmiddellijk kennis gegeven aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.[20]

Een order volgens een nieuw ontwerp

Zoals eerder vermeld gaf Van den Eerenbeemt de definieve ontwerptekening op 30 januari 1935 in Utrecht af en verstrekte daarbij mondeling opdracht tot levering van 1000 stuks penningen. De commissie bleek de voorkeur te hebben gegeven aan een ontwerp van André Verhorst uit Vught, leraar aan de School voor Kunst, Techniek en Ambacht te 's-Hertogenbosch. Verhorst had reeds eerder een tweetal ontwerpen voor penningen vervaardigd. Het betrof de gedenkpenning – waarvan sprake is in de inleiding – waarvoor Ebeling de opdracht had gekregen. Ook de Van Lanschotpenning, aangeboden door de burgerij aan de burgemeester ter gelegenheid van diens zestigste verjaardag, was door Verhorst ontworpen. Beide penningen werden overigens bij de Koninklijke Begeer geslagen.[21]

Verhorst had zijn ontwerp voor de *Zilveren Hendrik* gebaseerd op gegevens die hem door de rijksarchivaris in Noord-Brabant waren verstrekt. De voorzijde stelde Hendrik I voor, ontworpen naar een munt van een van zijn opvolgers, Wenceslaus van Bohemen (1337-1383)[22] en uitgegeven in 1381.[23] De kleding van de hertog is die welke in de tijd van Hendrik I gebruikelijk was. Het jaartal 1185 is het stichtingsjaar van de stad. De naam van de ontwerper is links van de ridderfiguur aangegeven. De keerzijde draagt het omschrift NIEUWE MUNT VAN 'S-HERTOGENBOSCH en het jaartal 1935. Het boompje tussen 19 en 35 is het oude muntteken van 's-Hertogenbosch, dat echter pas vanaf de zeventiende eeuw werd gebruikt. Verder toont de keerzijde het Bossche wapen met de dubbele adelaar, zoals dit in de zestiende eeuw werd gevoerd.

Lyrisch doet de beschrijving van de *Zilveren Hendrik* aan, die Smit in het

Officieel Programmaboek onder de titel 'De nieuwe Bossche Munt en hare voorgangers' geeft. Zij luidt: 'Op de voorzijde staat de beeltenis van den stichter Hendrik I van Brabant. De machtige hertog is als krijgsman afgebeeld – hij was inderdaad een strijdbaar man –; het schubbenpantser omgeeft lijf en leden; de kap is op den rug teruggeslagen; een overgeworpen tuniek breekt de forsche lijnen. Hij draagt in de rechterhand 't bloote zwaard, het teeken zijner macht. De linkerhand steunt op het schild met den leeuw, dien hij als wapenteeken heeft aangenomen en die tot den huidigen dag de Brabantsche leeuw is gebleven. De hertog heeft gekruld haar en een korten vol-baard, zijn trekken zijn ernstig; zijn voorhoofd is gefronst; het is het portret dat nog heden op zijn graf in de St. Pieter te Leuven aanwezig is.

De keerzijde der munt draagt het volle stadswapen, den stadsboom, het vierleeuwenschild van Hendrik's nazaten en den adelaar van keizer Maximiliaan. Het randschrift luidt: nieuwe munt van 's-Hertogenbosch, als herinnering, dat de stad een der Brabantsche muntplaatsen is geweest, dat reeds vroeger door haar op eigen gezag munt is geslagen. Dit recht behoorde aan den hertog, die het hoogschatte en nimmer daarvan afstand deed.'

Nadat toezending van een bevestiging was gereclameerd volgde deze op 1 maart 1935.[24] Besteld werden *1000 st. z.g. zilveren Hendrikken (gehalte 720 duizendsten) tegen een prijs an Fl. 565.-- per duizend, volgend duizendtal Fl. 350.-- naar het ingeleverd ontwerp van André Verhorst (exclusief omzetbelasting).*[25]

In de bevestiging was vermeld dat Verhorst er prijs op stelde een proef te zien alvorens de munt definitief zou worden geslagen. Ook herinnerde Van den Eerenbeemt er aan dat hem prijsopgave beloofd was voor een gouden afslag, die men aan de burgemeester wilde aanbieden. Deze toezegging schijnt mondeling te zijn gedaan.

's Rijks muntmeester antwoordde dat de prijs van een gouden afslag sterk afhankelijk was van het meerdere of mindere gewicht, dat pas goed kon worden bepaald na aanmunting van de eerste zilveren stukjes.[26] Een afslag in tin voor Verhorst was bijgesloten. Die afslag was te groot omdat de ring waarin de penningen zouden worden geslagen, nog in bewerking was. Bovendien had de proef ook nog geen kartelrand. Men hoopte binnen enkele dagen met de productie van de zilveren stukken te kunnen beginnen.

Van den Eerenbeemt maakte geen haast met doorzending van de tinnen proef aan Verhorst. In diens rechtstreeks aan Van Heteren gericht schrijven van 10 maart 1935 drukte Verhorst hierover zijn spijt uit, omdat het nu te laat scheen voor enkele kleine correcties. Verhorst vond de uitvoering over het algemeen zeer mooi, maar hoopte dat met het munten nog geen aanvang zou zijn gemaakt. Hoewel hij de technische mogelijkheden tot verandering van de stempels niet kon beoordelen, nam hij de vrijheid zijn wensen kenbaar te maken *alsof U er ten volle aan voldoen kunt*. De correcties betroffen:

Voorzijde:

(1) De maliën van de maliënkolder waren weggelaten, waardoor het karakter verloren was gegaan en de maliënkolder meer de indruk maakte van een glad zijden hemd.

(2) Verhorst had zich het wapenschild bol en niet hol voorgesteld.

(3) Het reliëf van de figuur, met name het ondergedeelte van de kop, de kraag en de plooien over de borst, had Verhorst iets forser bedoeld.

(4) De karakteristieke rimpels in het voorhoofd waren weggelaten.

Voor- en keerzijdestempel van de Zilveren Hendrik (foto: Het Nederlands Muntmuseum)

Keerzijde:
(1) De verticale streepjes op de dwarsbalk van het wapenschild op de adelaar waren foutief.
(2) Het reliëf van de bladeren van de boom was iets te vlak.
(3) De 's van 's-Hertogenbosch was kleiner dan de andere letters, wat per se tegen de bedoeling was.

Overigens hoopte Verhorst dat zijn opmerkingen zouden worden aanvaard in de geest waarin ze gegeven waren, namelijk dat ze niets afdeden aan de waardering die hij voor de uitvoering had. Het antwoord moet voor hem een teleurstelling zijn geweest. De stempels voor de *Zilveren Hendrik* waren klaar en konden op één enkele uitzondering na niet meer worden gewijzigd.[27] Had Van Heteren alles eerder geweten, dan had er ten volle rekening mee kunnen worden gehouden. Van den Eerenbeemt had gevraagd de penningen half maart te leveren, zodat er spoed achter het werk moest worden gezet. Stempels en gereedschap waren reeds nagenoeg gereed toen uit de bestelbrief van 1 maart 1935 bleek dat een proef werd gewenst. Overigens was deze proef op 4 maart 1935 opgezonden.

Voorts merkte Van Heteren op dat op de ontwerptekening de maliën op soortgelijke wijze waren aangebracht als de plaatsen van opvallend licht, vandaar dat zij niet als maliën waren herkend. Bovendien werden de penningen op de muntpers geslagen, hetgeen impliceerde dat zij met één enkele slag waren *uit* gemunt. Daardoor kon het reliëf niet zo hoog zijn als bij medailles, die steeds onder een medaillepers meerdere persingen ondergingen. Zulks gold ook voor opmerking twee betreffende de keerzijde.

De foutieve verticale streepjes op de dwarsbalk van het wapenschild konden nog worden veranderd. In de beschrijving van het wapen was een rode balk aangegeven, vandaar de verticale arcering. Op reeds geharde stempels kwamen zij over als opwaartse lijntjes, die weggeslepen konden worden.

Aan Van den Eerenbeemt berichtte Van Heteren dat een gouden afslag van de *Zilveren Hendrik* circa *f* 44, exclusief omzetbelasting, zou kosten.[28] Daarbij wees hij op het goudgehalte dat 983/1000 bedroeg, het zogenaamde dukatengoud. De kleine speling die in de prijs kon voorkomen, vond zijn oorsprong in het gewicht wanneer de penning geslagen was. Van Heteren rekende op 22,5 gram, doch dit kon iets meer of minder zijn.

Tevens vroeg Van Heteren of op zijn kosten twee zilveren penningen extra mochten worden vervaardigd, ten behoeve van de beide stempelsnijders die de stempels hadden gemaakt. De penningen zouden eventueel pas

Voor- en keerzijde van de Zilveren Hendrik (foto: Het Nederlands Muntmuseum)

worden uitgereikt na afloop van de feestviering in Den Bosch. Hoewel valt aan te nemen dat hiertegen geen bezwaren werden geopperd, ontbreekt een officiële reactie.

De aflevering van de 1000 stuks *Zilveren Hendrikken*, die op 1 maart 1935 werden besteld, had op 12 maart 1935 plaats.[29] Ze werden per Van Gend & Loos ongefrankeerd aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch verzonden. Het factuurbedrag bedroeg *f* 587,60 (*f* 565 + 4% O.B.).

Het schijnt in de bedoeling te hebben gelegen de ontvangst van de eerste partij *Zilveren Hendrikken* met enige feestelijkheden gepaard te doen gaan. Daaroe werd de voorzitter van de Bossche watersportvereniging Viking, mr P.J.V.M. Sopers, benaderd met het verzoek om medewerking. Voorgesteld werd *een z.g. "Zilveren Vloot" te doen arriveren en vervolgens in plechtigen optocht het nieuwe geld naar het stadhuis te brengen*.[30] Dit verzoek werd op 14 maart 1935 verzonden, terwijl de aflevering al op 12 maart 1935 had plaatsgevonden, zodat het geen enkele zin meer had.

Op 2 april 1935 bestelde Van den Eerenbeemt telefonisch een gouden afslag van de Zilveren Hendrik, die reeds op 4 april 1935 werd afgeleverd.[31] De prijs bedroeg *f* 46,18.[32] Ook bestelde hij op 4 april 1935 telefonisch nogmaals 1000 stuks *Zilveren Hendrikken*, waarvan de aflevering daags er na plaats vond.[33] Ook ditmaal vond de verzending per Van Gend & Loos ongefrankeerd plaats. De tweede 1000 stuks werden op 8 april 1935 gefactureerd tezamen met de op 4 april 1935 geleverde gouden afslag. Het factuurbedrag bedroeg *f* 410,18 (*f* 350 + 4% O.B.= *f* 364 + *f* 46,18 = *f* 410,18).[34] Na afloop van de festiviteiten, die in juli 1935 plaatsvonden, bestelde de rijksarchivaris in Noord-Brabant namens de Technische Commissie nog een gouden afslag.[35]

's Rijks Munt ontving van diverse bedrijven en particulieren aanvragen voor levering van de *Zilveren Hendrik*, zelfs in brons. Alle belangstellenden ontvingen bericht dat de penning in opdracht van de Commissie Herdenking 750 jaar 's-Hertogenbosch was geslagen en afgeleverd.

Een nieuw stempel

Begin mei 1935 vroeg André Verhorst aan 's Rijks muntmeester hem zijn ontwerp van de *Zilveren Hendrik* voor een paar dagen te willen toezenden, omdat hij dit nodig had om te kopiëren.[36] De vraag doet enigszins vreemd aan, want met schrijven van 16 maart 1935 had Van Heteren het ontwerp van de *Zilveren Hendrik* met de foto wederom aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch doen toekomen.[37] Niettemin scheen het ontwerp toch weer in Utrecht te zijn beland, want er werd direct aan het verzoek van Verhorst voldaan. Wel voegde Van Heteren aan zijn brief toe nog steeds te wachten op de beslissing van Van den Eerenbeemt over een eventueel nieuw stempel. Wanneer dit niet door zou gaan, was het ontwerp in Utrecht niet meer nodig en kon het aan de Commissie voor de Herdenking

worden doorgezonden.[38] Wellicht was de kwestie van een nieuw stempel door Van den Eerenbeemt met 's Rijks muntmeester besproken op grond van de brief van Verhorst en was daarbij de ontwerptekening weer aan Van Heteren teruggegeven.

Enkele weken later bleek Van den Eerenbeemt aan 's Rijks muntmeester te hebben verzocht het voorzijdestempel te wijzigen door het aanbrengen van de maliënkolder en de rimpels op het voorhoofd. Van Heteren deelde zulks aan Verhorst mee en vroeg hem de op 3 mei 1935 toegezonden tekening voor enkele dagen te retourneren.[39]

De stempelverandering was snel gerealiseerd, want al drie dagen later zond 's Rijks muntmeester aan Verhorst een negatieve afdruk in lood van het veranderde stempel met de vraag of deze zich met de uitvoering kon verenigen.[40] De maliënkolder was aangebracht, alsook een paar rimpels in het voorhoofd. Ook waren de plooien van het gewaad wat verzwaard. De vorm van het schild kon niet worden gewijzigd, daar hierdoor moeilijkheden bij het munten zouden ontstaan.

Verhorst achtte de veranderingen zeer gelukkig aangebracht en geloofde wel dat de positieve afdruk hem geheel zou bevredigen.[41] Het leek hem voor verzamelaars wel aardig *dat er op deze manier twee "staten" (kwamen)*. Er volgde geen enkele reactie, zodat Van Heteren er met zijn brief van 24 juni 1935 de aandacht op vestigde dat het gewijzigde stempel reeds geruime tijd gereed was en vroeg of nog tot een nieuwe bestelling zou worden overgegaan.[42]

De festiviteiten begonnen zaterdag 13 juli 1935. Van Heteren was voornemens persoonlijk van zijn belangstelling blijk te geven. Achteraf bleek dit hem echter niet mogelijk te zijn geweest, zodat hij volstond met schriftelijke aanbieding van zijn hartelijke gelukwensen.[43] Eind augustus 1935 vestigde Van Heteren er de aandacht van de commissie op dat hij nog geen reactie had ontvangen op zijn brief van 24 juni 1935. Daar de herdenking inmiddels tot het verleden behoorde begreep hij dat er van een nieuwe bestelling van de *Zilveren Hendrik* wel niets meer zou komen. Wel was half mei in opdracht van Van den Eerenbeemt een gewijzigd stempel vervaardigd, waarvoor de desbetreffende rekening was bijgesloten, met verzoek voor voldoening te willen zorgdragen.[44] De kosten voor dit stempel bedroegen *f* 12,48, zoals blijkt uit een brief van 23 december 1935, waarmee 's Rijks Munt de betaling reclameerde.[45]

Het gewijzigde voorzijdestempel voor de Zilveren Hendrik (foto: Het Nederlands Muntmuseum)

Einde van het verhaal

Half december 1936 schreef de chef van de afdeling Financiën van de gemeente 's-Hertogenbosch aan 's Rijks muntmeester dat bij de algehele afdoening der nog hangende kwesties besproken was of de mogelijkheid zou bestaan dat 's Rijks Munt de nog overgebleven ongeveer 600 stuks penningen zou kunnen terugnemen tegen de zilverwaarde.[46] In het bevestigende geval vroeg men opgave van de prijs waartegen teruggaaf mogelijk zou zijn. 's Rijks Munt bleek bereid de overgebleven penningen over te nemen tegen een prijs van *f* 22 per kilogram fijn zilver.[47] Pas op 24 mei

1937 berichtte de gemeente 's-Hertogenbosch dat op 25 mei 1937 425 stuks *Zilveren Hendrikken* naar Utrecht zouden worden gezonden. De tegenwaarde kon worden gestort bij de Firma F.J. van Lanschot te 's-Hertogenbosch ten gunste van de Stichting Hertog Hendrik van Brabant.[48].

De oplage van de *Zilveren Hendrikken* is dus maximaal 2000 – 425 stuks = 1575 stuks. En daarmee was het feest afgelopen.

Met dank aan drs Marcel van der Beek voor zijn hulp bij het nazoeken van de benodigde gegevens en aan drs A.A.J. Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, voor diens kritisch commentaar.

NOTEN

1 H.J.M. EBELING De 's Hertogenbossche gedenkpenningen in 1935 en de Zilveren Hendrik *JMP* XII (1935) 122.

2 *De Maasbode* van 14.3.1934.

3 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, secretariearchief dossier 2.07 map programmering, brief van 's Rijks Munt no 644 Me d.d. 16.3.1934 aan het college van b en w van 's-Hertogenbosch.

4 *Officieel Programmaboek 's-Hertogenbosch. Herdenking 750-jarig bestaan Juli 1935* 64.

5 H.J.M. EBELING 's-Hertogenbossche Gedenkpenningen *JMP* XII (1935) 120.

6 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, secretariearchief dossier 2.07 map programmering, brief van 's Rijks Munt no 2159 Me d.d. 22.10.1934 aan burgmeester en wethouders van 's-Hertogenbosch.

7 Archief 's Rijks Munt 1909-1994 (RM) dossier 2629, brief no 2091 DL d.d. 13.10.1934 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

8 RM dossier 2629, brief no 2028 DL d.d. 30.10.1934.

9 Stadsarchief van 's-Hertogenbosch, archief technische commissie 1935, notulen vergadering 30.10.1934.

10 Ibidem, notulen vergadering van 11.12.1934.

11 RM dossier 2629, d.d. 3.12.1934 van de Commissie Herdenking 750-jarig bestaan van 's-Hertogenbosch Juli 1935 aan 's Rijks muntmeester.

12 Stadsarchief van 's-Hertogenbosch, archief technische commissie 1935, notulen vergadering van 18.12.1934.

13 RM dossier 2629, brief d.d. 22.12.1934 van het Oud Archief van 's-Hertogenbosch aan 's Rijks muntmeester.

14 Ibidem, brief no 259 DL d.d. 31.1.1935 aan de archivaris van het Oud Archief van 's-Hertogenbosch.

15 Ibidem, notitie van 27.12.1934.

16 Ibidem, brief no 2599 DL d.d. 28.12.1934 aan de MvFin.

17 Er werden in 1935 voor Nederland alleen dubbeltjes geslagen en voor Nederlandsch-Indië alleen halve centen.

18 RM dossier 2629, brief no 32 DL d.d. 7.1.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

19 Ibidem, brief no 98 d.d. 12.1.1935 van het MvFin (Generale Thesaurie).

20 Ibidem, brief no 98 DL d.d. 15.1.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

21 *JMP* XII (1935) 122.

22 Wenceslaus I (van Bohemen) was een zoon van Jan de Blinde, hertog van Luxemburg. Hij erfde Luxemburg van zijn vader in 1346. In 1354 huwde hij Johanna van Brabant (1322-1406) die vanaf 1355 tot aan haar dood hertogin van Brabant was. Door dit huwelijk werd Wenceslaus ook in Brabant als vorst ingehuldigd. Johanna, oudste dochter van Jan van Brabant, was eerder gehuwd geweest met Willem IV, graaf van Holland, die in 1345 was overleden.

23 Deze munt, *brijman* genaamd, komt voor bij V.d. Chijs, waar ze op plaat X no 8 is afgebeeld en omschreven op pagina 96 (P.O. V.D. CHIJS *De munten der lenen van de voormalige hertogdommen Braband en Limburg*, Haarlem 1862).

24 RM dossier 2629, brief no 391 DL d.d. 20.2.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

25 Ibidem, brief d.d. 1.3.1935 van 's Hertogenbosch Herdenking 750 jarig bestaan Juli 1935. 's Rijks Munt order nr 80.

26 Ibidem, brief no 483 DL d.d. 4.3.1935 aan H. v.d. Eerenbeemt te Amsterdam.

27 Ibidem, brief no 535 DL d.d. 11.3.1935 aan André Verhorst te Vught.

28 Ibidem, brief no 534 DL d.d. 11.3.1935 aan H. v.d. Eerenbeemt te Amsterdam.

29 Ibidem, brief no 538 DL d.d. 12.3.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

30 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, archief technische commissie 1935, map penningen, brief d.d. 14.3.1935 aan de weled. gestr. heer mr P.J.V.M. Sopers te Sint Michielsgestel.

31 RM dossier 2629, brief no 702 DL d.d. 4.4.1935 aan H. v.d. Eerenbeemt te Amsterdam. RM order nr 115.

32 Gefactureerd werd een gouden zogenaamde *Zilveren Hendrik*:

0,0227 kg à 983/1000	*f* 40,90
slagloon	3,50
	f 44,40
4% O.B.	1,78
	f 46,18

33 RM dossier 2629, brief no 720 DL d.d. 5.4.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch. RM order nr 117.

34 Stadsarchief van 's-Hertogenbosch, secretarie-archief dossier 2.07 map financiën, brief no 3241 Compt. d.d. 23.12.1935 van 's Rijks Munt aan de burgemeester van 's Hertogenbosch. Uit deze brief blijkt overigens dat de factuur van 8.4.1935 op 23.12.1935 nog niet was betaald.

35 De op 1.8.1935 bestelde penning werd twee dagen later afgeleverd. Order RM nr 333. Gefactureerd werd een gouden zogenaamde *Zilveren Hendrik*:

0,0223 kg à 983/1000	*f* 40,20
slagloon	3,50
	f 43,70
4% O.B.	1,75
verzending	0,25
	f 45,70

36 RM dossier 2629, brief d.d. 2.5.1935 aan André Verhorst, Vught.

37 Ibidem, brief no 570 DL d.d. 16.3.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

38 Ibidem, brief no 979 DL d.d. 3.5.1935 aan André Verhorst.

39 Ibidem, brief no 1123 DL d.d. 15.5.1935 aan André Verhorst. RM order nr 183.

40 Ibidem, brief no 1169 DL d.d. 18.5.1935 aan André Verhorst.

41 Ibidem, brief d.d. 20.5.1935 van André Verhorst.

42 Ibidem, brief no 1521 DL d.d. 24.6.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

43 Ibidem, brief no 1734 DL d.d. 15.7.1935 aan het college van b en w van 's-Hertogenbosch.

44 Ibidem, brief no 2154 DL d.d. 26.8.1935 aan de burgemeester van 's-Hertogenbosch.

45 Stadsarchief 's-Hertogenbosch, secretarie-archief dossier 2.07 map financiën, brief van 's Rijks Munt no 3241 Compt. d.d. 23.12.1935.

46 Ibidem, brief no X.07.352 F d.d. 14.12.1936 van de gemeente 's-Hertogenbosch aan 's Rijks muntmeester.

47 Ibidem, brief no 3899 AM d.d. 16.12.1936 van 's Rijks Munt aan W. v.d. Boom, chef afd. Financiën te 's-Hertogenbosch.

48 Ibidem, brief no X.07.352 F d.d. 24.5.1937 van de chef der afd. Financiën van de gemeente 's-Hertogenbosch aan 's Rijks muntmeester.

BELGISCHE MEDAILLES 1996

Onder deze titel organiseert het Munt- en Penningkabinet van de provincie Limburg voor de negende maal een tentoonstelling van Belgische medailles en penningen geproduceerd tijdens het afgelopen jaar. In november en december in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Kielenstraat 15 te Tongeren (België; 012-231439); geopend maandagmiddag, dinsdag tot en met vrijdag 9.00-17.00 uur, zaterdag en zon- en feestdagen 10.00-18.00 uur.

Munthandel G. HENZEN

RUIM GESORTEERD IN O.A. - GRIEKSE MUNTEN
- ROMEINSE MUNTEN
- MIDDELEEUWSE MUNTEN
- PROVINCIALE MUNTEN
- KONINKRIJKSMUNTEN
- BUITENLANDSE MUNTEN (middeleeuwen-modern)

Gratis prijslijsten op aanvraag! Bezoek aan huis uitsluitend op afspraak!
Pr, Irenelaan 19 Amerongen, Telefoon: 03434-52838

Bronners penningen nader bekeken

HANS DE KONING

'Jan Bronner, hoogleraar beeldhouwen aan de Rijksakademie van 1917 tot 1947 en leermeester van Piet Esser, maakte in zijn leven slechts enkele penningen, die opvallen door hun afgewogen ontwerp. Elk detail zette hij precies op zijn plaats en zo creëerde hij een maximale spanning in de cirkel. Bronners penningen tonen duidelijk de invloed van middeleeuwse zegels, zoals te zien is aan het koggeschip op de penning van de Amsterdamse universiteit (1932) en de tronende vrouw op de penning van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (1930).'[1]

Het lezen van deze passage in het boek *Piet Esser, Beeldhouwer en medailleur* was aanleiding mijn documentatie betreffende Bronners penningen nog eens nader te bekijken.

Uit de literatuur over de penningen van de hand van Jan Bronner blijkt dat hij drie penningen heeft ontworpen, althans dat er drie door hem ontworpen penningen bekend zijn. Ook Piet Esser spreekt in zijn voordracht in de radioserie voor Openbaar Kunstbezit in 1961 over 'zijn [Bronners] drie penningen' en noemt de volgende titels *Universiteitspenning, Onderscheidingsmedaille en Van Goghpenning*.[2]

In een artikel over de penningen van Bronner in *De Beeldenaar* vertelt de beeldhouwer en medailleur Nico Onkenhout aan de schrijver van het artikel W.F. van Eekelen: 'Penningen heeft Bronner niet veel gemaakt. Maar hij vond ze wel heel belangrijk. [...] Hij was een perfectionist. In een penning moest volgens hem elk lettertje, elk deeltje op zijn plaats zitten. Op de millimeter af; ook geestelijk. [...] Ik weet het niet zeker, maar ik geloof dat hij vaak geprobeerd heeft penningen te maken en dat hij heel veel vernietigd heeft. Als het even mis was, ging het de kleibak in.' En Niel Steenbergen zegt: 'Ja, Bronner heeft velen aangemoedigd negatief te werken, maar zelf maakte hij maar twee of drie penningen.' 'In het klaslokaal weet ik het zo goed,' zei hij eens, 'maar als ik in mijn eigen hok sta, weet ik het niet meer.'[3]

De *Universiteitspenning* (1932) is door Bronner ontworpen ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Universiteit van Amsterdam. Esser bespreekt de penning in zijn hiervoor genoemde radiovoordracht als volgt: [...] 'Op de voorzijde zeilt statig het Amsterdamse Koggeschip. De gespannen, door het bolle zeil even naar voren gebogen mast deelt het penningvlak verticaal nagenoeg in tweeën en u zult weinig moeite hebben de horizontaal te vinden, die over de hoofden van de zes mannetjes op het achterdek – de zes faculteiten der Universiteit – via de voorplecht begin en einde van het halfronde onderschrift bindt. Het midden van de penning is hierdoor zonder enige hinderlijke nadrukkelijkheid ongemeen geraffineerd bepaald. Als thema voor de compositie is het in zijn verbluffende eenvoud knap gevonden. Nu de herhalingen in de variatievorm op dit thema. Hoog op de voorplecht – mee met de gang van de mast – staat Athena, de godin van de wijsheid met de fakkel der kennis in de hand. Lager, aan de andere zijde van de mast, een zesvoudige variant van de verticaal, als evenzovele paukenslagen. De

300-jarig bestaan Universiteit van Amsterdam, 1932, klei (?), 60 mm; met naar links varend koggeschip

horizontaal is in de romp van het schip geestig tweemaal nadrukkelijk onderstreept. U ziet het, de ritmische bouw is vast en expressief, maar alleen met ritme hebben we nog geen muziek. Pas volledig klank krijgt de penning door de prachtige curve van het zeil en vooral door de ongemeen boeiende grilligheid van de wimpel. De letterrand en de emblemen van de faculteiten – lam met kruisstaf voor de theologie, weegschaal voor rechten enzovoort – boven de hoofden van de zes, laten we maar zeggen professoren, geven door de veelheid van fijnere vormdeeltjes een minder streng geritmeerd licht – en donker – spel te zien, waardoor een feestelijk klinkend resultaat verkregen werd. Ik zou u nog opmerkzaam willen maken op het feit hoe mooi de blanke restvormen van het fond zijn, hoe de ronde penningvorm nu eens gevolgd wordt door de vormdelen, bijvoorbeeld in de excentrische cirkel van de scheepsromp – hoofd Athena – wimpelfragment – dan weer geattaqueerd, aangevallen wordt bijvoorbeeld in letters, fakkel, mast en wimpel. Zo is hier een vastheid bereikt, die tevens een onverwachte speelsheid heeft. Deze penning ademt als het ware en ondanks de volledige handhaving van het platte vlak in alle delen, is er op bijzonder spirituele wijze een grote mate van ruimte gesuggereerd. De achterzijde is zo kleurrijk als een bloemboeket en dat is er de bedoeling ook van. Een mooie ruime letterbegrenzing, waarbij het fond luchtig tussen de letters doorspeelt. En in het midden een concentratie van intenser licht en donker, waarbij het gekroonde stadswapen en de zes bloesemelementen in zinvolle symboliek aanduiden hoeveel Amsterdam in zijn bloei op geestelijk gebied dankt aan zijn universiteit.' [...]

In de collectie penningen van het Amsterdams Historisch Museum bevinden zich afzonderlijke (eenzijdige) exemplaren van de voor- en keerzijde van de *Universiteitspenning* uitgevoerd in lood (Ø 62 mm). Deze exemplaren zijn afgebeeld in het door Eric van Scheepen geschreven boekje *Universiteit op de penning*[4] met de volgende toelichting: [...] '7a Eenzijdig: koggeschip met bollend zeil en wimpel. Op het achterdek staan zes figuurtjes voorstellende de zes faculteiten. Daarboven hun symbolen. Op de voorplecht Pallas Athene die een fakkel omhoog houdt. Omschrift langs de onderrand: 1632 ATHENEVMILLVSTRE 1932. 7b Eenzijdig: gekroond Amsterdams wapen omgeven door zes bloemen met groen. Omschrift: VNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM.

L.H. Sondaar, Amsterdamse Universiteit, keerzijde, 1932, brons, 60 mm, VPK

Bedoeld als keerzijde van 7a. [...] Opmerkingen 7A en 7B vormen wellicht tezamen het gietmodel. Ontwerp voor jubileumpenning. Dat van Sondaar werd echter gekozen.' [...] Het betreft hier de geslagen penning *Atheneum Illustre* door L. Sondaar en in 1932 uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst. Een keuze die mijns inziens te betreuren valt.

De *Universiteitspenning* is ook afgebeeld in Hammachers *Beeldhouwkunst van deze eeuw* (voorzijde) en in *Een beeld van Bronner* door Neelissen e.a. (voor- en keerzijde). Voorts zijn beide zijden van de penning afgebeeld bij de publicatie die hoort bij de reeds genoemde radiovoordracht door Esser, bij het eveneens eerder genoemde artikel door Van Eekelen in *De Beeldenaar* en in Van Wessems *Nederlandse Penningkunst.*[5]

De *Onderscheidingsmedaille*, die Bronner in opdracht van de regering in 1930 maakte, toont op de voorzijde de Hollandse maagd, gezeten in de Hollandse tuin gevormd door de krans van elf provinciewapens. (De afbeelding van de voorzijde is bij de artikelen in *De Beeldenaar* en *Openbaar Kunstbezit* in spiegelbeeld afgedrukt.). Esser over deze penning: [...] 'Ik laat het graag aan u over om nu eens het vaste stramien van horizontalen en verticalen in de waarlijk monumentale compositie van de voorzijde te zoeken. De Hollandse maagd, gezeten in de Hollandse tuin, gevormd door de krans van elf provinciewapens. Hier weer heeft alles klank en kleur gekregen door de speelse afwijkingen van het ritmisch patroon. U hoeft maar naar de vrijheidshoed met linten, de oranjeboom of de lauwertak in de linkerhand te zien om te ervaren met hoeveel geraffineerde schijnbare willekeur deze vormdelen over het penningvlak gestrooid liggen. Hierdoor werd elke storende bedachtheid in de compositie vermeden. Door deze vastheid, die het speelse niet uitsluit, deze monumentaliteit die de lichtheid van een feestelijk ornament gekregen heeft, ontstond een waarlijk rijke

Onderscheidingsmedaille (diverse ministeries), 1930, zilver, 63 mm; geslagen bij 's Rijks Munt (De Nederlandse Munt) te Utrecht

Van Goghpenning, 1953, brons, 66 mm

penning.' [...] De keerzijde heeft voor ieder ministerie een desbetreffend ander randschrift; op de afgebeelde penning is de tekst MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN EN LANDBOUW te lezen. [...] 'De letterrand is hier meer afsluiting door het dichter op elkaar staan van de letters en dan ook feller van licht en donker dan die van de universiteitspenning. In de hierdoor ontstane vast omschreven lege ruimte is plaats voor de naam van degene aan wie de penning uitgereikt wordt.' [...], zoals Esser opmerkt in zijn radiopraatje.

De commissie van advies voor de regeringsopdracht van deze penning, waarvan onder anderen de directeur van de Rijksacademie R.N. Roland Holst en de beeldhouwer L. Zijl deel uitmaakten, vond het ontwerp zeer geslaagd. A.O. van Kerkwijk (directeur van het Koninklijk Penningkabinet van 1911 tot 1934) schijnt kritiek te hebben gehad op de voorzijde van de penning.[6]

Van meer recente datum is de *Van Goghpenning*, gemaakt in opdracht van de Nederlandse regering ter gelegenheid van Van Goghs honderdste geboortedag in 1953. Deze figuurportretpenning toont op de voorzijde Van Gogh op weg naar zijn werk. Esser: [...] 'Een herinnering aan het bekende schilderij van Van Gogh speelt hier doorheen. De ritmische structuur is hier in al zijn vaste klaarheid nog verborgener en subtieler. De alleen maar voelbare horizontaal onder de voeten geeft rust aan het overigens zo beweeglijke geheel evenals de ver uit het midden gerukte verticaal die hoofd en achterkant van de voorste voet verbindt. Overheersend zijn verder alleen maar de muzikale diagonalen. De sobere massaliteit van de figuur is in weloverwogen en fijn evenwicht met de blanke restvormen van het fond. De contrastwerking van de lichte letters en het overige hoge reliëf is bijzonder expressief. De hoofdvormen stoten meer op de ronde vorm dan dat zij die volgen, waardoor de algehele conceptie veel vrijer aandoet dan bij de vorige penningen. Maar bij alle vrijheid is toch een meesterlijke beheersing van het ronde penningvlak bereikt. De keerzijde spreekt voor zichzelf. Symmetrisch van opbouw is deze toch rijk geschakeerd van vorm. Met het motief van de stralende zon en een krans van doornen is op ingetogen wijze symbolisch uitdrukking gegeven aan het leven van deze grandioze maar tevens zo tragische schilder.' [...] In het

[...] 'Als we de zes voor- en keerzijden bekijken, valt direct op dat het merendeel hiervan een nagenoeg symmetrische opbouw te zien geeft, waardoor de fascinerende vorm, die de cirkel nu eenmaal is, volledig zijn waarde behield. Slechts de voorzijden van de Universiteitspenning en de Van Goghpenning vertonen een vrijere vlakvulling.' [...] (Esser)

middelpunt, op de stralende zon de jaartallen 1853 en 1890, Van Goghs geboorte- en sterfjaar.

Er is van de *Van Goghpenning* een exemplaar met op de keerzijde het randschrift 1954 AAN JANPIETER OPZOOMER (afgebeeld bij Essers voordracht) en één zonder randschrift (afgebeeld onder andere in *De Geuzenpenning*).[7]

Op de afbeeldingen van de voorzijde van de *Universiteitspenning* bij de diverse publicaties vielen mij onderlinge verschillen op. Het koggeschip is op enige afbeeldingen naar rechts varend weergegeven (HAMMACHER, NEELISSEN en VAN SCHEEPEN) en op andere staat het schip naar links varend (ESSER, VAN EEKELEN en VAN WESSEM). De voor de hand liggende veronderstelling dat de foto's van de penning in sommige van deze publicaties in spiegelbeeld zijn geplaatst, is niet juist want het omschrift langs de onderkant 1632 ATHENEVMILLVSTRE 1932 (met de tekst aaneen) is op beide afbeeldingen duidelijk normaal te lezen. De conclusie moet dus zijn dat er (tenminste) twee uitvoeringen van de voorzijde van de *Universiteitspenning* bestaan. Er blijken meer verschillen te zijn, zoals bijvoorbeeld de weergave van de wimpel; die komt op de penning met het naar links varende schip scherper over. Op de wimpel zijn drie kruisjes zichtbaar; waarschijnlijk de drie andreaskruisen uit het Amsterdamse stadswapen. Op de afbeelding van de penning met het naar rechts varende schip zijn deze kruisen op de wimpel minder duidelijk te zien; daarnaast lijkt de kant van deze penning een smalle opstaande (giet)rand te hebben in het kwartier tussen mast en boeg(beeld). Dat de zes figuurtjes (die de zes faculteiten symboliseren) op de afbeelding van de ene variant wat groter lijken dan op de andere berust op gezichtsbedrog; zij zijn op beide uitvoeringen elf millimeter hoog. Het fond van de penning met het naar rechts varende schip lijkt op de afbeelding gladder dan dat van de andere uitvoering. Volgens de diverse beschrijvingen is deze penning in lood uitgevoerd.

Welke van de beide ontwerpen de definitieve keuze voor de penning is, blijft een vraag. Carolien Voigtmann, assistent conservator Penningen van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, heeft ook de verschillende afbeeldingen in de voorkomende literatuur naast elkaar

300-jarig bestaan Universiteit van Amsterdam (voorzijde), 1932, 60 mm; links: lood, met naar rechts varend koggeschip; rechts: klei (?), met naar links varend koggeschip

gelegd en komt desgevraagd tot een conclusie waarin ik mij kan vinden: 'De afbeelding van het naar links varende schip in het artikel van Van Eekelen in *De Beeldenaar* [die dezelfde is als die bij Essers radiovoordracht] is bijna zonder twijfel van een model in klei. De totale vormgeving, de ruwheid van het veld, de scherpte van de gesneden letters leiden tot deze conclusie. Dat het hier een andere penning betreft is gezien de talloze verschillen in de details ook wel duidelijk. Waarom Bronner is overgegaan op een naar rechts varend koggeschip blijft te raden. Bij het maken van een negatiefafdruk van het moedermodel in klei, heeft hij zich een beeld kunnen vormen van de negatieve afbeelding, dus een naar rechts varend koggeschip. Misschien beviel hem die gedachte veel beter, en heeft hij een nieuw model gemaakt. Een naar rechts varend schip betrekt de westerse beschouwer, die gewend is van links naar rechts te kijken mijns inziens ook veel beter bij de voorstelling.'

In het boek *Beeldhouwkunst van deze eeuw* staat vermeld dat de penningen zijn gereproduceerd met toestemming van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Dit wekt de suggestie dat de drie penningen tot de collectie van dit museum behoren. In deze collectie bevinden zich echter twee penningen door Bronner: de *Onderscheidingsmedaille*, met op de keerzijde de randtekst MINISTERIE VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN (zilver, 63 mm) en de *Van Goghpenning* (brons, 66 mm) zonder randtekst op de keerzijde. De *Universiteitspenning* ontbreekt in de collectie. Deze penning komt ook niet voor in de collectie van het Universiteitsmuseum De Agnietenkapel te Amsterdam. Waar de verschillende exemplaren met het naar rechts en met het naar links varende koggeschip zich bevinden is niet bekend. ■

Met dank aan Carolien Voigtmann, assistent conservator van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet.

NOTEN/LITERATUUR

1 JAN TEEUWISSE e.a. *Piet Esser, Beeldhouwer en medailleur* (Leiden 1996).

2 V.P.S. ESSER *Jan Bronner, Penningen* Publicatie bij de voordracht in de radioserie van Openbaar Kunstbezit 5 (1961) 27.

3 W.F. VAN EEKELEN Nederlandse makers van penningen 18, Jan Bronner *De Beeldenaar* 5 (1981) 231.

4 ERIK VAN SCHEEPEN *Universiteit op de penning* (Bussum/Amsterdam 1992).

5 A.M. HAMMACHER *Beeldhouwkunst van deze eeuw* (Amsterdam 1955); TON NEELISSEN e.a. *Een beeld van Bronner* (Haarlem 1971, catalogus bij de tentoonstelling in De Hallen, de dépendance van het Frans Halsmuseum; en catalogus bij de expositie in Atelier Biltstraat in Utrecht, 1988); J. VAN WESSEM Nederlandse Penningkunst ('s-Gravenhage 1988).

6 ALBERT A.J. SCHEFFERS en MARJA A.A. GEORGIADES *100 jaar vorstinnen op munten en penningen* (Utrecht 1990).

7 A.J. DE KONING Vincent van Gogh-penningen *De Geuzenpenning* 23 (1973) 61.

Munthandel
" Hekra "

L.H. Helderton

Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
Tel. 0344 - 651392

INKOOP - VERKOOP - TAXATIE

Onze prijslijst van Munten en Penningen wordt u op aanvraag gratis toegezonden.

Lid Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Penningen van Marit Hertzdahl-Hartman

ARNOLD NIEUWENDAM

Van de in Riemst (België) wonende Nederlandse edelsmid/medailleur Marit Hertzdahl-Hartman (1938) waren verscheidene keren penningen te zien op de internationale Fidem-tentoonstellingen, zowel op de Nederlandse als op de Belgische presentatie. De erepenning van de Nederlandse organisatie van makelaars, veilinghouders en beëdigde taxateurs maakte deel uit van de Nederlandse inzending voor de Fidem-expositie in Neuchâtel in 1996. In *De Beeldenaar* stond tot op heden slechts één keer (1985, nummer 9) een afbeelding van een door haar ontworpen penning: *Architectenbureau Swinkels-Salemans.*

Haar vader, de kunstschilder Wibbo Hartman, was jarenlang voorzitter van het Haagse Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio en ontving regelmatig medailleurs bij hem thuis. Zo kwam Marit al op jeugdige leeftijd in contact met de penningkunst. Zelf maakte zij haar eerste penning in 1978 tijdens haar opleiding aan de kunstacademie in Maastricht als academie-opdracht voor het Jongeren Advies Centrum. Bij Piet Killaars volgde zij de opleiding beeldhouwen en Pie Schreuder en Fons Paanakker gaven haar les in edelsmeden. Zij voelt zichzelf meer medailleur dan edelsmid, en penningen met een sculpturale uitstraling hebben haar voorkeur. Daarbij dient er een duidelijke relatie te zijn tussen de voor- en keerzijde, of beide zijden moeten in elkaar overlopen, zoals bij de *Rank Xerox-penning.*

In totaal creëerde Marit Hertzdahl-Hartman tot nu toe twintig penningen, veelal in opdracht. Haar voorliefde gaat eveneens uit naar de portretkunst. Zo maakte zij een *Huwelijkspenning* met een dubbelportret van haar ouders ter gelegenheid van hun zestigjarig huwelijk.

Hertzdahls penningen komen op traditionele wijze tot stand. Allereerst maakt zij potloodschetsen over het onderwerp, die daarna in klei worden overgezet. Over het gedroogde kleimodel worden twee negatiefkapjes gegoten. Hierin wordt weer een

Erepenning Nederlandse organisatie van makelaars, veilinghouders en beëdigde taxateurs (penningcatalogus nr 17)

positief model in gips gegoten dat na droging met vijlen en schuren wordt bijgewerkt. Het bijwerken (ciseleren) en patineren gebeurt na het bronsgieten door de ontwerpster zelf. ■

Penningcatalogus Marit Hertzdahl-Hartman

Alle penningen zijn, tenzij anders vermeld, gegoten brons. De nummers 5, 7, 8, 13, 16 en 19 zijn vrije penningen, de andere veertien zijn in opdracht gemaakt.

1 JAC (Jongeren Advies Centrum), 1978 (80 mm)
Vz.: twee menselijke figuren dezelfde kant op kijkend.
Kz.: JAC, in reliëfletters.

2 Huwelijkspenning zilveren bruiloft Pierre Verhagen en Yvonne Slenter, 1978 (75 mm)
Vz./kz.: tweeledige symmetrische vorm.

3 Sinterklaaspenning, 1978 (80 mm)
Vz.: een boom met maan; tekst: SINTERKLAAS '78.
Kz.: Sinterklaas die over de daken rijdt.

4 Wibbo Hartman 75 jaar, 1978 (60 mm)
Vz.: het portret van de kunstschilder.
Kz.: de kunstenaar die buiten zit te schilderen; tekst: Wibbo Hartman 75 jaar.

5 Zonder titel, 1978 (94 mm)
Abstracte penning met opening; uit aluminiumplaat gevormd en in brons gegoten.

6 Rank Xerox, 1978 (80 mm)
Vz./kz.: naam firma en een stapel papier die doorloopt naar de keerzijde.

7 Geboortepenning, 1983 (70 mm)
Eenzijdig: kinderkopje met handje.

8 Geboortepenning, 1983 (70 mm)
Eenzijdig: kinderkopje.

9 Swinkels-Salemans, architectenbureau te Maastricht, 1983 (95 mm)
Vz./kz.: geabstraheerde voorstelling.

10 Galerie De Kijkdoos, 1984 (65 mm)
Vz.: twee ogen en neus; tekst: GALERIE DE KIJKDOOS.
Kz.: één oog.

11 Wolf & Hertzdahl, 1985 (70 mm), brons en zilver
Vz.: portret van Karel Hertzdahl, stichter van de kledingmagazijnen Wolf & Hertzdahl.
Kz.: een schaar die stof doorknipt; tekst: 1885 WOLF & HERTZDAHL 1985.

12 Psyché Nikai, 1987 (95 mm)
Vz.: een zich openend perspectief, plus Griekse letters met de betekenis: de geest overwint.

Rank Xerox (penningcatalogus nr 6)

Huwelijkspenning (penningcatalogus nr 16) (alle foto's: K. Hertzdahl)

Kz.: logo van Psycho Medisch Centrum Vijverdal, Maastricht.

13 Jan Hanlo, 1988 (90 mm)
Vz.: portret van de dichter naar links gewend.
Kz.: een vogel en drie ogen, een vaak wederkerend thema in de poëzie van Hanlo; tekst: Jan Hanlo, net zoals in al zijn dichtbundels aanwezig in kinderhandschrift.

14 Limburgse Groene Kruis, 1989 (80 mm)
Vz.: staande balk met half kruis; tekst: LIMBURGSE GROENE KRUIS.
Kz.: andere helft van het kruis.

15 Monumentenprijs, 1991 (103 mm)
Vz.: structuur van vlakken en lijnen die de dakpartij van de Abdij van Herkenrode (Hasselt, België) oproept en tevens de rechtlijnigheid en soberheid die zo typerend is voor de daar residerende zusterorde.
Kz.: horizontale balken; tekst: MONUMENTENPRIJS BELGISCHE PROVINCIE LIMBURG 1991.

16 Huwelijkspenning, 1992 (88 mm)
Vz.: dubbelportret van het schildersechtpaar.
Kz.: palet met penselen; tekst: WIBBO HARTMAN+JOKE ELIAS 60 JAAR GETROUWD 31 MEI 1992.

17 Erepenning Nederlandse organisatie van makelaars, veilinghouders en beëdigde taxateurs, 1992 (95 mm)
Vz.: veilingmeester.
Kz.: makelaarsstaf met rondom de tekst: NEDERLANDSE ORGANISATIE MAKELAARS, VEILINGHOUDERS BEËDIGDE TAXATEURS ROERENDE GOEDEREN MACHINERIEËN EREPENNING.

18 Wittem, 1994 (85 mm)
Vz.: gemeentewapen in een overlopend waterbekken, de talrijke stroompjes en beken symboliserend die de gemeente Wittem rijk is.
Kz.: twee verhoogde balken, het heuvelachtig landschap verbeeldend; tekst: WITTEM.

19 Rustende Venus, 1994 (64 x 37 mm), marmer
Vz.: liggende vrouw.
Kz.: rugpartij (de voorzijde gaat via de zijvlakken over in de keerzijde).

20 Huwelijkspenning, 1996 (110 mm)
Vz.: dubbelportret.
Kz.: twee vogels op de onderrand; tekst: WIESJE.VAN.NISPEN.TOT.PANNERDEN.PIETER.GERADTS.3-9-1936.3-9-1996.

VPK-penning 1997 Uitdijend heelal

BARBARA KLETTER

Begin dit jaar kreeg ik van de Vereniging voor Penningkunst de opdracht de experimentele jaarpenning 1997 te ontwerpen. In Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden liet ik vele penningen door mijn hand gaan en formuleerde voor mezelf zo duidelijk mogelijk wat ik de aantrekkelijke kanten van een penning vind: hij past gemakkelijk in de palm van je hand. Hij voelt rond en intiem. Hij is – zoals de meeste penningen – van metaal. Dit materiaal neemt het snelste de temperatuur van je hand aan. Penningen en handen horen bij elkaar. Hij mag relatief zwaar wegen. Hij is asymmetrisch. Er is een tekst, die tot de verbeelding spreekt. Er is een logo, jaartal en naam.

Zonder dat ik klassieke opvattingen over de penning helemaal los kon – of wilde – laten, slopen er steeds meer van mijn geliefde thema's in, die de belangrijkste uitgangspunten zouden worden bij het uiteindelijke ontwerp.

Om te beginnen is er potentiële beweging. Eén van de thema's die steeds weer terugkeren in mijn werk, is de uitnodiging aan de toeschouwer het werk aan te raken, het uit positie te brengen, er doorheen te kijken, ermee te spelen. Daardoor zijn er vaak meer gedaantes. Ook besloot ik dat ik gebruik zou gaan maken van hightech productietechnieken.

Al vroeg stond ook het onderwerp vast: de penning zal gaan over het uitdijen van het heelal. Het heelal heeft eindige afmetingen en het dijt ook uit. Dit gegeven spreekt tot mijn verbeelding, maar gaat toch mijn voorstellingsvermogen verre te boven. Ik vind het al moeilijk om mij voor te stellen dat er 100.000.000.000 (10^{11}) sterren in ons melkwegstelsel zijn, nog moeilijker is het om het aantal nu bekende melkwegstelsels te bevatten: 1.000.000.000.000 (10^{12}). Het totale aantal geschatte sterren komt zo op 10^{23}. Maar het heelal bevat nog veel meer. Men spreekt van de vierde dimensie. Tijd en ruimte worden er vervormd. En dan is er de vraag of het heelal zal blijven uitdijen of ooit weer zal gaan inkrimpen.

Ik begin metaal te draaien. Metaal als boetseermateriaal. Ik probeer het verschil tussen massief en enkele dikte te voelen, tussen rond en scherp. Ik zoek naar een plastische en muzikale kwaliteit. Ik denk aan de begrenzing van een cirkel: een tekening in de tweede, een bol in de derde dimensie. Ik houd van cirkels en bollen. Het verschil tussen voor- en achterkant begint te verdwijnen. De meerdeligheid gaat op in één geheel. Alles past 'zuigend' precies. Ik vergeet de tijd. In gedachten ben ik astronaut. Ik tuimel door het heelal en probeer mij zijn uitdijing voor te stellen. Een cirkelbeweging wordt omgezet in een rechtlijnige beweging. De grenzen van het zichtbare voorbij.

Er ontstond een pen met gat – een kijkertje – waarop twee elementen 'zuigend' heen en weer bewogen kunnen worden: een bol en een ellipsvormig lichaam met de tekst UITDIJEND HEELAL. Als je deze twee elementen naar het dikke gedeelte van de pen – met de twee kleine bolletjes – schuift, vallen ze een beetje in elkaar. Afhankelijk van waar je de twee

Een van de metaaldraaiers stelt een conventionele draaibank in

elementen op de pen plaatst, kan de penning rollen in een cirkelvormig vlak of in een rechte lijn. In evenwicht gebracht – de pen balanceert boven het grondvlak – kan de penning op het ellipsvormige lichaam in de rondte tollen, als een voetzoeker.

Voor de uitvoering koos ik roestvaststaal. Na mijn academietijd werkte ik in een roestvaststaalverwerkingsbedrijf en leerde er onder andere draaien en plaatwerken. Roestvaststaal is een kwalitatief hoogwaardig en sterk materiaal. Het heeft een warme messingachtige gloed en verkleurt niet. Het geeft niet af zoals messing. Kleine voorwerpen zoals deze penning blijven daardoor mooi.

Alle onderdelen van de penning werden met behulp van zogenaamde verspanende technieken gemaakt. Verspaning is verwant aan het klassieke beeldhouwen; het te bewerken materiaal wordt kleiner. Veel verspanende technieken – met de hand en computergestuurd – worden in deze penning toegepast: zagen, draaien, afsteken, centeren, boren, verzinken (soevereinen), lasergraveren, lasersnijden, vijlen, afbramen, schuren, glasparelstralen, beitsen, trommelen, slijpen en polijsten.

Het hele ontstaansproces bleek zeer arbeidsintensief te zijn. In een uitgebreide schetsfase werden de volgorde en de wijze van produceren uitgedacht aan de hand van vele proeven. De meeste problemen waarvoor oplossingen gezocht moesten worden, hadden met de vorm, de idee en de kleine maat van de penning te maken. Het werd steeds duidelijker dat hier sprake was van innovatieve productontwikkeling, terwijl de oplage van de penning daar relatief veel te klein voor is. De meeste onderdelen werden gemaakt op een computergestuurde draaibank. Maar er zijn ook onderdelen die op een conventionele manier hun vorm kregen. De precisie waarmee gewerkt werd, was tot op de honderdste millimeter nauwkeurig. We stelden hogere eisen aan de afwerking dan gebruikelijk is in de fijnmetaalindustrie. Deze leverden aanvankelijk extra veel problemen op. Er waren uiteindelijk negen bedrijven bij de productie betrokken. Bij drie bedrijven heb ik meegewerkt aan de definitieve vorm van de penningonderdelen.

Zonder computergestuurde productie zou de penning onmogelijk uitvoerbaar zijn geweest, maar zonder de inzet en het geduld van de mensen erachter ook niet.

De penning is een wonderbaarlijke mengeling geworden van industriële hightech en oeroud ambacht. ■

XII Internationale Numismatische Congres

Een verslag op basis van persoonlijke indrukken

ALBERT A.J. SCHEFFERS

De Duitse stad Berlijn was de tweede week van september hèt numismatisch centrum van de wereld. Vanuit Rusland tot Australië en vanuit China tot Haïti waren in de numismatiek geïnteresseerden naar Berlijn gereisd voor het twaalfde congres van de Commission Internationale de Numismatique (CIN).

Dit congres dat eens in de zes jaar wordt gehouden – het vorige congres was in 1991 te Brussel – trok ditmaal een 700-tal directeuren van Muntkabinetten, conservatoren van numismatische collecties en particuliere verzamelaars om kennis te nemen van de laatste stand van onderzoek in de numismatiek. Deze werd aangeboden in bijna 400 lezingen, verspreid over vier dagen.

Het mag op voorhand duidelijk zijn dat geen enkele congresdeelnemer alle aangeboden lezingen heeft kunnen volgen. Zoals gebruikelijk werden de lezingen aangeboden in clusters, waarbij onderscheid werd gemaakt in zes gebieden verdeeld in tijd (antieken, middeleeuwen en moderne tijd), in gebied (oriëntaals) en in genre (numismatiek in zijn algemeenheid en de penningkunde).

Vertegenwoordiging vanuit Nederland

Vanuit Nederland waren naar dit congres afgevaardigd de stafleden van het Koninklijk Penningkabinet (Marjan Scharloo, Carolien Voigtmann, Hans Jacobi, Arent Pol en Jos van der Vin), de conservator van het numismatisch kabinet van Teylers Museum Paul Beliën, en Marcel van der Beek en schrijver dezes van Het Nederlands Muntmuseum. Daarnaast waren ook de voorzitter van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde Dick Purmer, Jan en Laura Lingen en Cees van Hengel met echtgenote voor deze gelegenheid naar Berlijn gekomen.

Lezingen

De medewerkers van het Penningkabinet hadden allen een voordracht voorbereid. De dames Scharloo en Voigtmann boden hun gewillige toehoorders natuurlijk een onderwerp binnen de sectie penningkunde aan. Marjan Scharloo sprak onder de titel *Engeneering history: the medals of the Dutch Revolt, 1568-1609* over de penningen met betrekking tot de (militaire) successen uit deze specifieke periode uit de Tachtigjarige Oorlog.[1] CarolienVoigtmann hield een voordracht onder de titel *The translationprocess from prints to medals.* Zij ging in op de relatie in afbeelding tussen de prent- en de penningkunst in een paar van de gegraveerde penningen uit de collectie van het Penningkabinet. Het onderzoek naar deze relatie maakt deel uit van het promotieonderzoek dat Voigtmann momenteel uitvoert aan de universiteit van Leiden.

Hans Jacobi deed de wereld kond van de problemen die het Penningkabinet heeft ondervonden bij de geautomatiseerde inventarisatie van de collectie onder de titel: *The perfect numismatic database: theory and practice.* Hij gaf informatie over het registratieproject dat door het KPK reeds enkele jaren uitgevoerd wordt met een behoorlijk aantal extra werkkrachten. Hij benadrukte dat de gehele actie wordt uitgevoerd volgens het principe

'Quick and dirty' en dat gebruikers van het bestand van data zich bewust moeten blijven van de beperktheid van de ingevoerde informatie. De registratie-werkzaamheden hebben in ieder geval opgeleverd dat de medewerkers van het KPK zich ter dege bewust zijn geworden van de diversiteit van het te beheren materiaal. Een van de eerste uitkomsten van de registrerende arbeid is een standaardformulier waarop – sinds de laatste revisie – 137 velden zijn opgenomen voor de informatie die gebruikt wordt bij de beschrijving van munten, penningen en bankbiljetten. Jacobi had zich voorbereid op vragen uit het publiek en had zelfs een vertaling in het Engels van het standaardformulier[2] en de bijbehorende toelichting voor verkoop aan zijn collega's meegebracht. Een volgend resultaat van dit project zal de uitgifte van een thesauruslijst zijn, die de voor geautomatiseerd zoeken in een database noodzakelijke eenheid in beschrijvingen zal moeten gaan opleveren. Jacobi besloot zijn voordracht met de opmerking dat het perfecte geautomatiseerde inventarisatiesysteem helaas nog ver weg is, maar dat er wel hard gewerkt wordt om het bestand perfect te krijgen.

Arent Pol lichtte een tipje van de sluier van zijn veelbelovende promotieonderzoek naar de Merovingische munten op onder de titel: *Merovingian coins: productions and use of money in the northern periphery of the Frankish empire and the adjecent Frisian territories, 6th and 7th century.* Hoewel ik deze voordracht niet heb kunnen bijwonen, dient hier gemeld te worden dat Pols optreden door vele congresgangers is ervaren als een van de beste presentaties van het gehele congres. Rijkhalzend wordt daarom ook uitgekeken naar het eindresultaat van zijn onderzoek. Laten we hopen dat Pol naast zijn drukke werkzaamheden voldoende tijd voor voltooiing van zijn onderzoek blijft krijgen.

Jos van der Vin tenslotte verzorgde een presentatie over zijn project betreffende de Romeinse muntvondsten en vondstmunten in de provincies Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel onder de titel: *Romische Fundmünzen in den Niederlanden.*

Lezingen die voor geïnteresseerden in de muntgeschiedenis van de Nederlanden zeker zo interessant waren werden gehouden door Raf van Laere, de conservator van het Muntkabinet van de Provincie Limburg te Tongeren (België) en John M. Kleeberg, de conservator moderne munten van de American Numismatic Society te New York. Van Laere meldde in zijn voordracht *15th Century coin forgeries from Rekem* dat hij een bijzondere vondst van munten en muntersgereedschappen afkomstig uit Reckem in onderzoek had. Zijn noodzakelijke bemoeienissen met een vondst die een hogere (politieke) prioriteit heeft gekregen, hebben enige vertraging in de voltooiing van de verwerking van de gegevens van de Reckemse vondst veroorzaakt.

John Kleeberg schotelde zijn gehoor op heel knappe wijze een beeld voor van de economische en politieke situatie in het vroeg negentiende-eeuwse Europa. Als bijzonder detail uit zijn *The international circulation of the Spanish American coinage and the financing of the Napoleonic wars* is mij bijgebleven de opmerking dat Napoleon wel de militaire en politieke macht mag hebben gehad over een groot deel van West-Europa, maar dat hij van de werking van de financiële markten niet veel begrepen moet hebben. Dit was ook de oorzaak van het feit dat de Britse bevelhebber Wellington de betaling van zijn troepen in Spanje heeft kunnen laten lopen via het trekken van wissels op Frankrijk.

De archivaris van de Franse Munt te Parijs, J.-M. Darnis, gaf uitleg over het

begin dit jaar verschenen eerste deel van de inventaris van het archief, waarin ook dossiers te vinden zijn die voor de Nederlandse muntgeschiedenis van belang zijn.[3]

Verder was natuurlijk ook de Britse historicus Peter Spufford van de partij. Zijn *Local coins, foreign coins in late medieval Europe* behoorde zeker ook tot een van de beste voordrachten van het hele congres. Deze topwetenschapper, die we kennen van zijn studies naar het middeleeuwse muntwezen in Europa,[4] is in staat zeer moeilijk begrijpbare onderwerpen begrijpbaar te maken in een voordracht die hij – zo het schijnt – voor de vuist weg houdt.

Nicholas J. Mayhew, conservator van het Ashmoleon Museum te Oxford, informeerde zijn toehoorders over de feodale munthuizen in West-Europa, terwijl de directeur van het Muntkabinet te Oslo Kolbjorn Skaare sprak over de beroemde goudschat van Hon.

Een verdere opsomming van de tientallen andere interessante lezingen zou te ver voeren.

Panel

Op de tweede dag van het congres werd 's avonds onder leiding van prof. dr Peter Berghaus en de voorzitter van de CIN, mevrouw prof. dr Cecile Morrisson, gediscussieerd over verschillende inzichten in de numismatiek vanuit de visie van musea, universiteiten, de munthandel en de verzamelaars. In het panel zat, naast bekende namen als Jean Paul Divo en Hubert Lanz namens de munthandel en Andrew Burnet en Michel Amandry namens de musea, onze Jan Lingen, die werd aangekondigd als oud-voorzitter van het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Bij het onderwerp *hoe te komen tot nieuwe geïnteresseerden in de numismatiek?* meldde Lingen dat het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde in 1991/1992 een enquête had gehouden onder jongeren en dat het resultaat was dat velen tussen de 7 en 12 jaar munten verzamelden om daarmee pas tegen hun dertigste weer op terug te komen. Hij meldde tevens dat het Koninklijk Penningkabinet tijdens een Nationaal Museumweekend in het verleden een keer een puzzeltocht had georganiseerd en dat de goede resultaten werden beloond met een exemplaar van het door het Genootschap beschikbaar gestelde boek *Geld* van Bert van Beek. Volgens Lingen kan dit boek, op deze manier dus in de kast bij vele jongeren, in de toekomst nog wel eens verzamelaars gaan opleveren. Hij roemde ook de activiteiten voor de jeugd van Het Nederlands Muntmuseum en De Nederlandse Munt tijdens de jaarlijkse *Dag van de Munt*. Dat medewerkers van Het Nederlands Muntmuseum en De Nederlandse Munt nv zich dagelijks inzetten voor de werving van vooral jeugdige geïnteresseerden, onder ander met een puzzeltocht door de vaste opstelling van het museum en gratis informatiemateriaal voor een spreekbeurt of scriptie, bleef helaas wat onderbelicht.

Literatuursignalering

Ter gelegenheid van het congres werd de *Survey of Numismatic Research 1990-1995* gepubliceerd. In de ruim 900 pagina's tellende bundel wordt een weergave van de meest belangrijke numismatische publicaties geboden.[5] De Nederlandse sectie van deze *Survey* is verzorgd door Arent Pol, terwijl Raf van Laere de sectie België en Luxemburg voor zijn rekening heeft genomen. In beide bijdragen valt te lezen waar het accent op de numismatische studie in de eerste helft van de jaren negentig van deze eeuw heeft gelegen. Door de uitgebreide bibliografische gegevens van iedere studie is de *Survey* wederom een belangrijk hulpmiddel geworden voor een ieder die eens verder wil kijken èn lezen dan de munten of penningen zelf.

Congrespenning (60 mm)

Penning

Zoals een groots numismatisch congres betaamt, werd ook hier een penning uitgegeven. Het ontwerp van de bronzen penning, geslagen in een oplage van 1.000 stuks bij B.H. Mayer Kunstprageanstalt te Pforzheim, is van de hand van de Berlijnse beeldhouwer en medailleur Wilfried Fitzenreiter. Op de voorzijde beeldt de penning een aanzicht op het gebouw van de Humboldt universiteit af met erboven de tekst XII INTERNATIONALER NVMISMATISCHER KONGRESS . BERLIN en eronder een afbeelding van het door de grafisch kunstenaar Axel Bertram ontworpen beeldmerk van het congres, verwerkt als beeldenaar van een oude munt met aan weerszijde de cijfers van het jaartal 1997, en omgeven door een parelrand. Het beeldmerkt van het congres was weer afgeleid van een zestiende-eeuwse Duitse pfennig met het wapenschild van Berlijn (de beer) en van Keulen (de adelaar). Voor de keerzijde heeft Fitzenreiter gekozen voor een combinatie van een geleerde en een munter, afgeleid van een afbeelding van een 'Erzgiesserschale' uit de verzameling van de Staatsliche Museen zu Berlin. Hoewel ik geen kritiek zou willen uiten op de organisatie van dit congres – ik ben er namelijk van overtuigd dat prof. dr Bernd Kluge met zijn team van medewerkers het uiterste heeft gedaan om het congres mogelijk te maken in een deel van de stad waar alle aandacht is gericht op constructie-, her- en verbouw van voornamelijk kantoorpanden – moet erkend worden dat deze penning al tijdens het congres door kenners is betiteld als niet het meest artistieke werk van Fitzenreiter.

Publicaties

Voor degene die na dit al het gevoel heeft iets bijzonders te hebben gemist is de boodschap goed overgekomen. Er is echter een lichte troost. Uittreksels van de 404 geplande lezingen zijn gepubliceerd in een bundel die de titel *Vortragszusammenfassungen / Abstracts of papers / Resumes des Communications* draagt.[6] Daarnaast zullen de door de voordrachthouders ingeleverde teksten ook nog worden gepubliceerd. Natuurlijk zult u via dit tijdschrift ook over het verschijnen van deze bundel nader worden geïnformeerd.

Commission Internationale de Numismatique.

Onder voorzitterschap van de Franse prof. dr Cecile Morrison hield de CIN haar allgemene ledenvergadering. Het belangrijkste doel tijdens deze niet al te zeer gestroomlijnde vergadering leek wel het kiezen van een nieuw bestuur. Van het zittende bestuur konden namelijk een groot aantal leden niet

worden herkozen. Na een eerste stemming bleken Andrew Burnett (GB), Michel Armandy (Fr), Giovanni Gorini (I), Kenneth Jonnson (Zweden), Stanislaw Suchodolski (Polen), Carmen Alforo-Asins (Spanje) en Günther Dembski (Oostenrijk) te zijn gekozen in het nieuwe bestuur. William Metcalf (VS), Bernhard Overbeck (D) en onze Marjan Scharloo eindigden in de stemming ex aequo. Na enige tumult en de nodige verwarring bleken na een tweede stemming Scharloo en Metcalf te zijn verkozen in het bestuur, respectievelijk op de achtste en negende plaats. Met de verkiezing van Marjan Scharloo in het bestuur van de CIN heeft Nederland de kans gekregen wederom mee te spreken op het hoogste niveau in de numismatische wetenschapsbeoefening.

ICOMON

De International Council of Monetary Museums heeft tijdens dit congres ook haar vergadering gehouden. Als meest belangrijk resultaat kan de verschijning tijdens dit congres van de *Proceedings* van de bijeenkomsten te Stavanger (1995) en Wenen (1996) worden genoemd.[7] De ICOMON, die zich meer richt op de educatieve aspecten binnen de numismatiek, heeft met haar *Proceedings* laten zien weldegelijk in staat te zijn werk af te leveren van een niveau dat aan wetenschappelijkheid niet onderdoet voor de arbeid van collega's van bijvoorbeeld de CIN. ■

NOTEN

1 In het programmaboekje stond als einddatum 1648 genoemd. Marjan Scharloo hield haar gehoor voor zich in deze lezing te beperken qua tijdperk, omdat zij genoeg informatie had gevonden over de penningen uit de Tachtigjarige Oorlog tot aan het Twaalfjarig Bestand.

2 HANS JACOBI *Master Form for the Description of Coins, Medals and Paper Money* (Leiden 1997).

3 J.-M. DARNIS *Les fonds d'archives de la Monnaie de Paris (1418-1992). Tome I* (Parijs 1996).

4 Bijvoorbeeld:The General Officiers of the Burgundian Mints in the Netherlands in the Fifteenth Century *JMP* 65-66 (1978-1979) 5-14. Mint organisation in the Burgundian Netherlands in the fiftheenth century, in C.N.L. BROOKE e.a. (eds) *Studies in Numismatic Method Presented to Philip Grierson* (Cambridge, 1983) 239-259. *Handbook of Medieval Exchange* (Londen 1986). *Money and its use in medieval Europe* (Cambridge, 1988).

5 C. MORRISSON/B. KLUGE (eds); in de reeks International Association of professional Numismatist Special Publication no 13 (Berlijn 1997).

6 Staatliche Museen zu Berlin (Berlijn 1997).

7 *Proceedings of the ICOMON Meetings held in Stavanger, Norway – 1995 & Vienna, Austria – 1996* (Madrid 1997).

GELD VAN DE KONING KOOPMAN. MUNTEN EN BANKBILJETTEN VAN KONING WILLEM I

Tentoonstelling over de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden ten tijde van koning Willem I (1814-1840), uitgebreid met een Brussels accent. Tot stand gekomen door een samenwerking tussen De Nederlandsche Bank NV, Museum Enschedé, de Koninklijke Munt van België, Société Générale de Belgique, het Nederlands Muntmuseum en het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België. Van 1 december 1997 t/m 29 maart 1998 in het Museum voor geld en geschiedenis van de Nationale Bank van België, Wildewoudstraat 9 te Brussel (02-2212206); geopend maandag t/m vrijdag 14.00-17.00 uur. Bij de tentoonstelling verschijnt een publicatie met bijdragen op numismatisch en economisch-historisch terrein.

Moneta exotica

P.C.J.F. VAN ERVE

Zowel uit de geschiedenis als uit de volkenkunde kennen we voorbeelden van allerhande ge- en verbruiksgoederen die als geld zijn gebruikt: vee, textiel, landbouwproducten, schelpen, ringen, wapens en werktuigen. Een verzamelnaam hiervoor is 'primitief geld'. Deze vlag dekt de lading echter niet. 'Primitief' suggereert namelijk dat het maar behelpen was met dat geld. De tentoonstelling Moneta exotica (zie pagina 575) in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet introduceert een ander begrip: *oorspronkelijk geld*. Dit geeft beter weer waar het om gaat, namelijk om voorwerpen die van nature geldkarakter hebben. Dit artikel is een verkorte weergave van de bij de expositie behorende catalogus.

Een definitie van geld

Alle geld is ruilmiddel, maar slechts weinig ruilmiddelen zijn geld. Een ruilmiddel wordt pas geld als: (1) je de waarde ervan kunt vaststellen door weging, meting of telling én (2) je er zeker van bent dat iedereen ermee zal betalen in plaats van het te gebruiken of verbruiken. Eis nummer 2 betekent dat het ruilmiddel dan 'gangbaar' is, we zeggen ook wel 'in omloop' (vergelijk met 'courant' en 'currency'). Eis nummer 1 betekent dat je de waarde van het ruilmiddel moet kunnen afmeten aan een *objectieve* maatstaf, ofwel 'standaard'. Geld heeft dus twee functies: die van *waardestandaard* en die van *gangbaar ruilmiddel*.

Een definitie van oorspronkelijk geld

Geld is per definitie voor 100% gangbaar. Dit betekent dat alle zaken (zoals goederen, diensten, kredieten, belastingen) voor 100% met geld kunnen worden betaald. Meer ruilmiddelen zijn niet nodig. Oorspronkelijk geld is niet voor 100% gangbaar, omdat het altijd omringd is door andere ruilmiddelen. Dat komt omdat de mens niet zonder 'ruil in natura' kan. Het gevolg is dat altijd een deel van de betalingen gebeurt met één – favoriet – ruilmiddel en de rest met allerlei ruilmiddelen. *Wanneer dat 'deel' minstens 50% is (en als er ook een waardestandaard is), kunnen we dat éne, favoriete, ruilmiddel zien als 'oorspronkelijk geld'*. Ook al is dit geen 100%, tóch noemen we dat ruilmiddel 'gangbaar', vanwege de karakteristieke *kenmerken* van oorspronkelijk geld:

(1) Het speelt een *dubbele* rol.
(2) Je kunt het *niet tegen* alles ruilen.
(3) Het is vaak 'geld *in twee*'.

Ad (1) Oorspronkelijk geld speelt de *dubbelrol* van ruilmiddel en ge- of verbruiksgoed. Zo was de Afrikaanse 'hak' een zeer gangbaar ruilmiddel. Maar de hak werd ook gebruikt als werktuig en kon daartoe elk moment uit de geldomloop worden gehaald. Het was nooit duidelijk *hoe* gangbaar de hak eigenlijk wel was.

Ad (2) Met oorspronkelijk geld kun je *niet alles* kopen. In een kleinschalige traditionele economie is geld nodig voor de ruil tegen onder meer de volgende 'zaken':
belangrijke goederen (grond, huis, kano),
gewone goederen,
diensten van een priester, zoals voorspraak bij de goden,
diensten van een overheid, zoals bescherming,
bruiden.

Met *geld* zouden we al deze zaken voor 100% kunnen doen. Met enkele soorten *oorspronkelijk geld* (zoals *diwara* en *kaurieschelpen*) kun je weliswaar óók al deze zaken doen, *maar nooit voor 100%, want er wordt altijd ook in natura geruild.* Met verreweg de meeste soorten oorspronkelijk geld kun je maar een of twee van zulke zaken doen. Zo was de cacaoboon (Mexico) gangbaar ruilmiddel per standaardzak van 24.000 stuks – en dus geld – voor gewone goederen. De cacaoboon was echter géén geld voor de aankoop van *belangrijke* goederen. Dát was goudpoeder, in genormeerde hoeveelheden, namelijk de met bijenwas afgesloten schacht van een ganzenveer.

Ad (3) Oorspronkelijk geld is vaak *in twee*. Al onze producten zijn geprijsd in 'gulden' en we betalen ook met guldens. Dus de gulden is ons gangbare ruilmiddel én onze standaard van waarde. Ons geld is zogezegd *in een*. Veel soorten oorspronkelijk geld waren óók 'in een'. Een kip die een achtste zak cacaobonen kostte, werd betaald met 3000 stuks cacaoboon. Simpel. Maar het kon ook moeilijk. Zo was de slaaf ooit 'geld'. Een werpmes kon je kopen met 1 slaaf. Maar kostte dat werpmes ½ slaaf, dan kon je betalen met *iets anders*, zoals kaurischelpen, ter waarde van ½ slaaf. Hier waren de twee geldfuncties dus verdeeld over twee *verschillende* voorwerpen. Het geld was hier *in twee*.

Geldeigenschappen

Er zijn maar enkele soorten oorspronkelijk geld die *alle* geldeigenschappen hebben, zoals het *diwara* uit Melanesië. Dit zijn schelpschijfjes, op bamboestengels geregen, die per vadem circuleren. Diwara is *duurzaam*, *gelijksoortig*, *deelbaar* (je kunt gewoon een stukje afbreken), *waardevast* (de vraag overtreft het aanbod), *onvervalsbaar* (de productie vereist hoge vakbekwaamheid) en *handzaam* (enkele vadems vertegenwoordigen al een hoge waarde). Vóór de komst van het moderne geld was het diwara dan ook in grote delen van het eilandenrijk het meest gangbare ruilmiddel. Je kon er alle mogelijke goederen voor kopen, er schulden mee aflossen, er vetes mee beslechten en er tovenaars mee betalen.

Bos 'diwara' (nassaschelpjes aan bamboe geregen) uit de Bismarck Archipel, lengte bos circa 45 cm

Aan de meeste soorten oorspronkelijk geld *ontbreken* een of meer geldeigenschappen. Dat komt omdat geld in wezen het product is van sociale, godsdienstige en politieke omstandigheden. Waar deze afwijken van de factoren die onze economie beheersen, speelt geld een andere rol en bezit het alleen die functies en eigenschappen die *nodig* zijn voor die rol. Dit verklaart de vaak uitzonderlijke vormen van oorspronkelijk geld. Het rund was vooral een waardenorm en daarnaast een gangbaar ruilmiddel voor bijzondere zaken, waaronder belangrijke goederen, boetes en offerandes. De waardevolle reuzenstenen van Yap dienden slechts voor de aankoop van grond, huizen en kano's en men vond het niet nodig om ze daartoe te verplaatsen.

Meten, wegen, tellen

Een voorwerp kan geld worden als we het kunnen meten, wegen of tellen. *Kaurieschelpen* en *ghizzypennies* zijn gelijk van soort, vorm en formaat en

daarom kon men ze tellen. Het *katangakruis*, dat in grootte uiteenloopt van 2 tot 30 cm, is een voorbeeld van een gangbaar ruilmiddel dat wel gelijk is van soort en vorm, maar niet van formaat. Toch is het kruis telbaar, omdat het te *herleiden* is tot één grondformaat. Om te kunnen herleiden moet je kunnen meten of wegen. Meten is ouder dan wegen. Ruwe maatstaven zoals 'handbreedte' en 'voetlengte' zijn zo oud als de mens. Vanouds werden alle goederen gemeten, ook metalen. Homerus' *Ilias* spreekt van een stuk ijzer met een 'levensduur van vijf jaar' en van een 'gemeten goudstaaf'.

Goud was het eerste goed dat ooit werd gewogen. De vroegste weegschalen dateren uit circa 3500 voor Christus en de eerste gewichten waren zaden. Een *talent* was een genormeerde hoeveelheid zaad. Een talent goud woog 135 grein, en een grein is het gewicht van een gerstekorrel. Ruwe, ongelijke goudklompen konden zodoende per standaardgewicht circuleren.

Hoe is geld ontstaan?

Alle geldsoorten zijn in wezen ontstaan uit ruil in natura. Maar ruil in natura is zelf ook weer het gevolg van velerlei oorzaken. In grote lijnen zijn dit de bronnen van het ruilen in natura, waaruit het geld zich heeft ontwikkeld:
(1) ruilhandel,
(2) geschenkenruil,
(3) huwelijk,
(4) politiek,
(5) godsdienst,
(6) kapitaalvorming,
(7) pronkzucht.

(1) Geld via ruilhandel

Heel wat volken zijn voor hun bestaan afhankelijk van de handel. Het is dus logisch dat in gebieden met handelsgeest geld is ontwikkeld uit de ruilhandel in natura. Wanneer twee mensen ruilen in natura, waardeert ieder zijn product op een andere manier. Er is geen norm om de waarde objectief te bepalen. Dit gaat goed zolang er maar een paar soorten ruilmiddel zijn. Maar de handel brengt nieuwe soorten product. Je moet dan vanzelf de waarde van elk ruilmiddel gaan afmeten aan die van een vertrouwd voorwerp. Zo ontstaat de waardestandaard. Als er tegelijkertijd ook een gangbaar ruilmiddel is, is er geld. Zo niet, dan spreken we van *ruilhandel op grond van een waardestandaard*. Zo dreef IJsland ooit handel in natura met Engeland, met de *stokvis* als waardestandaard. Uit een officiële veertiende-eeuwse prijslijst blijkt dat 48 el textiel 120 stuks stokvis kostte. Dit betekent dat men kon betalen met allerlei goederen ter waarde van 120 stokvissen. De stokvis was dus geen gangbaar ruilmiddel en dus geen geld. Toch floreerde de handel. Blijkbaar was 'ruilen in natura' toch niet zo'n 'ondraaglijk ongemak', zoals wel eens is beweerd.

(2) Geld via geschenkenruil

De met veel ritueel en feestgedruis omgeven 'geschenkenruil' speelt de rol van *motor van de economie* in gebieden zonder ontwikkelde handelsgeest. Hier komt de geschenkenruil in de plaats van de ruilhandel in natura. De ceremonie vindt plaats tussen twee of meer partijen (personen of groepen), op basis van wederkerigheid. Partij A schenkt goederen aan partij B. Partij B mag dat geschenk niet weigeren en moet minstens evenveel terugschenken. Op deze manier wordt een massa verschillende goederen geruild en om de waarde hiervan te bepalen is een waardestandaard nodig. Geld ontstaat zodra een bepaald geschenk de voorkeur krijgt. De omzet is vaak zo groot, dat krediet nodig is.

Op veel eilandengroepen in Oceanië is het *huwelijk* de motor van de

economie. Zo is het levensdoel van een bruidegom op de Bismarck archipel het record aan geschenken te breken. Daartoe werkt hij hard en steekt zich in de schuld. Zijn familie schenkt geld (hondentanden) en gebruiksgoederen. De familie van de bruid schenkt verbruiksgoederen terug.. Het record geschenk is 10.000 hondentanden.

Een tweede vorm van geschenkenruil is de *kettingruil.* Dit gebeurt onder het mom van een uitbundig feest, met als enige doel elkaar zoveel mogelijk geschenken te 'geven'. Deze moeten later minstens dubbel worden teruggegeven. Het komt erop neer dat partij A aan partij B een krediet geeft met een rente van 100 of meer procent. B probeert deze last weer af te wentelen op C, enzovoorts. Het lijkt op het systeem van de kettingbrief. Op het Indonesische eiland Alor was de *mokko*, een bronzen trommel, geld. Het ging erom elkaar zoveel mogelijk schulden in trommels op te dringen. Rijkdom werd gemeten in vorderingen. In 1914 heeft de regering de trommels massaal laten omsmelten.

Veel schenkfestijnen zijn georganiseerd door 'geheime genootschappen'. Deze hebben macht en leven van afpersing. Zonder steun van zo'n mannenclub begin je niets, dus moet je wel lid worden. Dat kost veel geld. Lid zijn kost nog meer. De club bepaalt ook waarmee je moet betalen. En zo zijn *varkens* en *varkenstanden* geld geworden in Melanesië.

(3) Geld via huwelijk

Een vader die zijn dochter uithuwelijkt verliest een arbeidskracht. In ruil hiervoor eist hij een vergoeding, een soort 'transfersom'. Deze bestaat aanvankelijk uit een bonte reeks dure goederen. Om de waarde hiervan te kunnen uitrekenen kiezen de vaders een standaard. Geld ontstaat zodra zij één bepaalde soort goed gaan vragen als transfersom. Dat ruilmiddel (dat zelf ook waardestandaard kán zijn) wordt dan namelijk gangbaar, zoals is gebeurd met allerlei werktuigen en wapens in Afrika. Veel voorwerpen zijn ongeschikt gemaakt voor dagelijks gebruik en hebben alleen nog maar een geldfunctie, zoals de *bangala*, waarvan de scherpe punten zijn omgebogen.

Mokko van het eiland Alor (Indonesië), 44 cm hoog

(4) Geld via godsdienst

De mens laat zich vaak sterker motiveren door zijn geloof in magie dan door materiële zaken. Godsdienst heeft invloed op wat we consumeren en produceren, kijk bijvoorbeeld naar de 'vleesloze vrijdag'. Godsdienst moet dus ook invloed hebben gehad op geldgebruik. Zo schiep de officiële offerdienst in klassiek Griekenland een constante vraag naar *offervee.* Dit werd genormeerd: het rund werd waardenorm.

Het brengen van *offerandes* aan de goden is een oerbehoefte van de mens. De offerande is dus in feite een ruil van geschenken tegen zegeningen. Voor zijn bemiddeling met de goden vroeg de priester een *beloning.* Dit bestond oorspronkelijk uit een bonte reeks goederen, zodat een waardestandaard nodig was.

Taboe betekent heilig. Het is het gebied van de goden. Er ligt een muur van mystiek omheen. Dingen die vanachter die muur komen zijn dan ook zeer in trek. Zoals goederen die in het geheim worden gemaakt of die van ver komen. Op Yap gebruikt men twee

geldsoorten die van Pelau komen: de 'rai' ofwel reuzensteen en de parelschelp ofwel 'yar', hetgeen betekent 'geld dat van verre komt'.

Het rapen van de kaurieschelp op de Malediven was een mystiek ritueel dat voorbehouden was aan ingewijden. In feite was dit een middel om de geldhoeveelheid te beheersen en inflatie te voorkomen. Ook offerandes hebben zo'n geldpolitieke functie, want abnormale oogstoverschotten die de economie zouden ontwrichten, kunnen zo worden vernietigd.

(5) Geld uit politiek

Politiek betekent letterlijk 'iets los krijgen van een ander' en gaat dan ook met strijd gepaard. Eigenlijk is het ruil in natura, namelijk: losgeld voor gijzelaars, schattingen voor protectie, heffingen voor gunsten, boetes voor vergevingen, bloedgeld voor rust en vrede.

Losgeld is een financieringsmiddel voor oorlogen. De oorlog tegen Troje werd betaald met losgeld dat bestond uit gouden en bronzen voorwerpen. De os was waardenorm.

Schattingen zijn het gevolg van oorlog. Strijden betekent 'strevend krijgen'. Krijgsbuit en losgelden zouden wel eens veel ouder kunnen zijn dan ruilhandel. Pas wanneer de partijen even sterk geworden zijn, gaan ze ruilhandel drijven. De winnaar van de oorlog bepaalt de aard van de te betalen schatting en daarmee ontstaat een waardestandaard.

Heffingen worden opgelegd door de overheid. De gebruikelijk vorm in landbouwgebieden was de afdracht van een deel van de oogst, zoals in het oude Egypte. De Staat betaalde zijn ambtenaren in graan en dit werd vanzelf als geld gebruikt.

Boetes moeten ook al heel vroeg genormeerd geweest zijn. Het Saksische woord 'beag' betekent oorspronkelijk 'boete' en later ook 'ring', het betaalmiddel voor boetes.

Bloedgeld is een compensatie voor het veroorzaakte verlies van leven of van ledematen. Bloedgeld is onmisbaar in een samenleving zonder regels want het vormt de enige rem op eigen rechter spelen. Lijfelijk geweld was er altijd en dus was er altijd vraag naar betaalmiddelen, die vanzelf gestandaardiseerd werden. Zo kon geld ontstaan.

(6) Geld via kapitaal

Wij sparen geld. Dat wordt ons kapitaal. En als we geld nodig hebben, spreken wij ons kapitaal aan. Mensen die ruilen in natura, vormen ook kapitaal. Niet met geld, maar met voor hen kostbare goederen. Pas *nadat* er voorraden, dus 'kapitaal', zijn gevormd, kan geld ontstaan.

De geïsoleerd levende stammen uit de oertijd moeten éérst voorraden hebben aangelegd alvorens zij met andere leefgroepen ruilden. Wie voorraad heeft wil ook kunnen tellen, meten of wegen *hoeveel* hij heeft. Een waardestandaard is dan nodig.

In veeteeltgebieden is het rund rijkdom. Vergelijk deze woorden maar: kapitaal – cattle – castle (omheining) – chattel – schat. Het rund is in Europa de oudst bekende waardestandaard. Zelfs de waarde van goud is gebaseerd op die van het rund. De 'kugildi' was de waardenorm in middeleeuws Scandinavië.

(7) Geld uit pronkzucht

Van nature is de mens ijdel en streeft hij naar weelde die hij vervolgens aan iedereen wil laten zien. De meest eenvoudige manier is die weelde op het lijf te dragen. Sieraden zijn daartoe zeer geschikt. Sommige goederen zijn sieraden van nature, zoals schelpen. Andere sieraden worden gemaakt, zoals de populaire ring, in feite een handzaam, genormeerd baartje en daardoor gangbaar als ruilmiddel. ■

Penningnieuws

GEURT BRINKGREVE
Portretpenning (eenzijdig)
Gegoten brons (93 mm)
Afgebeeld is het profielportret van Ton Sondaar-Dobbelman, naar rechts gewend. Een eerste exemplaar in brons werd de geportretteerde aangeboden ter gelegenheid van haar negentigste verjaardag. De foto werd genomen van het geciseleerde loodmodel door Maarten Brinkgreve.

JANNES LIMPERG

GEURT BRINKGREVE en BARBARA DE CLERCQ-BRINKGREVE
Jubileumpenning kardinaal Simonis, 1996
Slagpenning (60 mm)
Ontworpen ter viering van het feit dat kardinaal Simonis vijfentwintig jaar geleden tot bisschop werd gewijd.
Vz.: Ontwerp van Geurt Brinkgreve. Een naar rechts gewend profielportret met omschrift: Adrianus . Cardinalis . Simonis .
Kz.: Ontwerp Barbara de Clercq-Brinkgreve. Afgebeeld is het door kardinaal Simonis gevoerde wapenschild met de spreuk 'Ut cognoscant te' (: Opdat zij U kennen).
Randschrift: Archiepiscopus . Ultraiectensis (Aartsbisschop van Utrecht). (foto's Maarten Brinkgreve)

BARBARA DE CLERCQ-BRINKGREVE
Universiteitsmuseum, 1996
Bronzen gietpenning (90 mm)
Ter gelegenheid van de opening van het nieuwe museum aan de Lange Nieuwstraat te Utrecht op 11 oktober 1996.
Vz.: Een schaar knipt het feestelijk lint door ter opening van het museum (U M); datum en 'Universiteit Utrecht'.
Kz.: Hier is de 'Sol', het wapen van de Universiteit, afgebeeld met de randtekst 'Sol iustitiae illustra nos' (Zon der Gerechtigheid verlicht ons).

Penningnieuws

Nieuw werk van medailleurs. Goed reproduceerbare foto's met gegevens – bij voorkeur niet meer dan 100 woorden – zenden aan J. Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam (020-6863063, bgg. 020-6126565). Gelieve tevens te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag. Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de in deze rubriek besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten. Gaarne inzendingen voor plaatsing.

De Kampertoren, 1996
Gegoten brons (90 mm)
In opdracht van de eigenaar van het pand vervaardigd om het heuglijk feit te memoreren dat de restauratie voltooid was.
Vz.: Het huis 'De Kampertoren', anno 1714 te Maarssen, idyllisch gelegen aan de Vecht.
Kz.: Plattegrond in vogelvlucht van omgeving Maarssen, gelegen in de bocht van de zich slingerende rivier de Vecht. Rechtsboven enkele percelen land met de initialen van de opdrachtgever. Verder de naam van het dorp, jaar van ontwerp en een kompas wijzend in noordelijke richting. Daaronder de heer en vrouw des huizes op hun wandeling met hond en poes langs het Amsterdam-Rijnkanaal. (De zeer oplettende kijker zal wellicht aan de oever van de Vecht een minuscuul blokje vinden, voorstellende het huis van de ontwerpster, met schuin daartegenover en vier percelen verder dat van haar buurman en opdrachtgever.)

Leenherenpenning, 1994
Bronzen gietpenning (80 mm)
Ontworpen in opdracht van de Provinciale VVV Utrecht.
Vz.: Het logo van deze VVV, met de randtekst 'Provincie Utrecht historisch hart van Nederland'.
Kz.: Cultuur en natuur in de provincie Utrecht, en de leenherenspreuk 'Fidelis sum' (: Ik ben trouw).

Walvis, 1996
Bronzen gietpenning (55 mm)
Vz.: Een walvis.
Kz.: Een school wegvluchtende visjes.

Varken in kot (eenzijdig), 1992
Brons (50 x 70 mm)
'Wel of geen penning?', aldus Barbara.
(alle foto's: Maarten Brinkgreve)

Boekbesprekingen

L.M.J. BOEGHEIM

J.R. VOÛTE en H.J. VAN DER WIEL *Les Monnaies de la Principauté d'Orange sous la Maison de Nassau.* Laurens Schulman b.v., Bussum 1997. ISBN 90-74162-04-S/CIP, 104 blz., geb., 17 x 25 cm, *f* 49,50.

In zijn in 1862 te Parijs verschenen boek heeft F. Poey d'Avant de feodale munten van Frankrijk behandeld, waaronder uiteraard ook die van het prinsdom Orange. Aan deze laatste munten was echter slechts een klein gedeelte gewijd. Nadien werden nog wel enkele – vaak moeilijk toegankelijke – deelstudies gepubliceerd, vooral na de Tweede Wereldoorlog, maar een fundamenteel werk ontbrak.

Voor geavanceerde verzamelaars die zich bezighouden met de muntgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden en daardoor ook in contact komen met het prinsdom Orange, vormde dit ontbreken een gemis. Het was wijlen dr H.J. van der Wiel die met zijn publicatie in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 1973/1974*, waarop in 1984 een supplement verscheen, in deze leemte heeft trachten te voorzien. Nieuwe vondsten en onderzoekingen waren voor hem aanleiding te overwegen een compleet herziene catalogus van Orange-munten uit te geven. Nauwelijks hieraan begonnen werd dr Van der Wiel op 10 augustus 1994 door de dood achterhaald.

Gemeenschappelijke hobby's vormen vaak de basis voor hechte vriendschappen. Een goed voorbeeld hiervan vormt de relatie tussen dr Van der Wiel en mr J.R. Voûte, die een groot aantal jaren nauw met elkaar bevriend zijn geweest. Voûte zegt zelf hierover in Van der Wiel een vriend te hebben gevonden die hem de liefde voor Orange-munten heeft bijgebracht.

Hij besloot dan ook zijn overleden vriend te eren door te trachten diens nauwelijks begonnen werk voort te zetten en zo mogelijk in diens geest te voltooien. Het onderzoek van een deskundig numismatisch auteur zou hierdoor alsnog toegankelijk kunnen worden gemaakt voor de vele verzamelaars van Orange-munten. Voûte is in die opzet voortreffelijk geslaagd.

Het eerste deel van het boek volgt hoofdzakelijk de tekst die dr Van der Wiel in het eerder genoemde *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* heeft gepubliceerd. Voûte heeft in deze tekst enkele toevoegingen en verbeteringen aangebracht, deels op basis van recente publicaties, deels op basis van de nagelaten notities van dr Van der Wiel, waardoor de oorspronkelijke tekst werd gecompleteerd en geperfectioneerd.

Aan de hand van de levensgeschiedenissen van de zeven prinsen van Orange, die van 1530 tot 1702 hun prinsdom hebben bestuurd, wordt hun betekenis als voorvechters in de onafhankelijkheidsstrijd van de Lage Landen gedurende de 80-jarige oorlog geschetst. Daarbij wordt het feit naar voren gebracht dat de Franse koningen als de natuurlijke vijanden van ons land moesten worden beschouwd. Ze hebben steeds getracht het prinsdom Orange in handen te krijgen, omdat een sterk protestants bolwerk in het zuiden van Frankrijk door hen werd gezien als deel van een omsingelingspolitiek. De prinsen van Orange werden zodoende

door hen als natuurlijke vijanden beschouwd.

De muntgeschiedenis van Orange vormt in het hele betoog de leidraad. Als eerste munt werd in 1560 in het prinsdom een zilveren daalder geslagen met het borstbeeld van Willem de Zwijger. Een exemplaar is in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet aanwezig en werd tot voor kort als uniek beschouwd. Uit het onderzoek van Voûte is inmiddels gebleken dat nog twee exemplaren in het Musée des Beaux-Arts in Lyon aanwezig zijn.

Toevoegingen en bijlagen van het eerste gedeelte van het oorspronkelijke artikel van dr Van der Wiel werden gewijzigd. De stamboom van het Huis Nassau werd verbeterd en aangepast. Geheel nieuw is het door Voûte opgezette catalogusgedeelte. Aan elk der zeven prinsen van Orange uit het Huis Nassau die het prinsdom hebben bestuurd, is een korte paragraaf gewijd. Hierna volgt een opsomming van de tijdens het bewind van elke prins vervaardigde munten. Ook een lijst van munten in Orange geslagen tijdens het bewind van de waarnemend prins van Orange, Frédéric-Maurice de la Tour d'Auvergne (1673-1678) is toegevoegd.

Het aantal opgenomen munten is van 95 tot 142 uitgebreid, hetgeen een hernummering noodzakelijk maakte. Het merendeel van de munten is op duidelijke wijze in de tekst afgebeeld, waardoor veel geblader kan worden voorkomen.

Minutieus stempelonderzoek, verricht door dr T. Goddeeris uit Kortrijk, maakte chronologische rangschikking van de niet van een jaartal voorziene testons van Frederik Hendrik mogelijk. Men was er tot dusverre nooit in geslaagd de juiste volgorde van uitgifte van deze testons vast te stellen. De in dit verband op pagina 61 opgenomen overzichtstabel is nieuw en zal zeker ook bij ander stempelonderzoek navolging vinden. Concordantielijsten tussen de catalogus van dr Van der Wiel en de nieuwe van Voûte en omgekeerd voltooien het catalogusgedeelte. Een handige woordenlijst Frans-Nederlands met hoofdzakelijk numismatische vaktermen is toegevoegd. De catalogus werd geheel volgens de huidige stand van wetenschap bewerkt.

Aan de totstandkoming van het boek hebben velen in één of andere vorm bijdragen geleverd. De nagelaten notities van wijlen dr H.J. van der Wiel werden door diens zoon, de heer A.H.N. van der Wiel, op eerste verzoek spontaan beschikbaar gesteld. Veel steun werd geboden door Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en door prof. dr H. Enno van Gelder, die zich in het werk bijzonder geïnteresseerd toonde. Uit het buitenland waren het vooral een aantal Franse musea alsmede het Cabinet des Médailles en het Musée de la Monnaie in Parijs, terwijl uit België veel hulp werd verkregen van dr Goddeeris. De uitgave kwam tot stand met financiële steun van het Prins Bernhard Fonds, de Voûte Vereniging, NOG Verzekeringen en de Numismatische Kring Rotterdam.

Het boek is uitgegeven door Laurens Schulman b.v. te Bussum, hetgeen op zichzelf reeds een garantie betekent voor een fraaie, goed verzorgde publicatie. Het omslagontwerp werd vervaardigd door mevrouw C. Schulman, naar de dubbele pistool uit de verzameling van het Nationaal Museum Paleis Het Loo.

Door het voortreffelijke werk van Voûte en de spontane medewerking van velen is een boek voltooid dat niet alleen van belang is voor muntverzamelaars, maar evenzeer voor hen die geïnteresseerd zijn in de historische banden tussen Orange en Nederland.

Voûte heeft de verdiensten van wijlen dr H.J. van der Wiel op waardige wijze erkend en diens werk gecompleteerd en voltooid op een wijze die ons aller lof verdient. ■

Verenigingsnieuws

P.F. DRENTH

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Voorjaarsvergadering in Schoonhoven

Op 31 mei vond de voorjaarsvergadering van het Genootschap plaats in restaurant Belvédère in Schoonhoven.

Het Nederlands Goud- Zilver- en Klokkenmuseum herbergt de penningen van de firma Begeer. Honderd jaar geleden ontvingen de leden van het Genootschap bij de voorjaarsvergadering van de firma Begeer een presentatiepenning. Die penning werd tijdens de vergadering tentoongesteld en was de aanleiding om de voorjaarsvergadering in Schoonhoven te houden.

In de huishoudelijke vergadering werd het verslag van de secretaris besproken en goedgekeurd. Vervolgens werden de financiële jaarstukken van de penningmeester behandeld; nadat de kascommissie haar bevindingen had gemeld werden de jaarstukken goedgekeurd. De begroting werd door de ledenvergadering aanvaard. De heer Flothuis trad af als penningmeester. De kascommissie onderging een wijziging door de benoeming van de heer L. Boezelijn tot penningmeester en bestaat thans uit de heren B. Van Dijk en H. van der Valk.

De voorzitter deelde mede dat de najaarsvergadering op 13 en 14 september zal worden gehouden te Groningen en Bourtange.

Vervolgens werd het woord gegeven aan de heer dr P. Arnold. Het onderwerp van zijn voordracht was: Die Geschichte und die Bestände des Münzkabinett Dresden.

De heer Arnold, directeur van het Münzkabinett Dresden, begon met de mededeling dat het Münzkabinett een van de oudste musea van Dresden is. Het gaat zelfs terug tot Herzog Georg (1500-1539). Deze liet talrijke medailles met zijn beeltenis en wapen vervaardigen. Zijn portret op een zeldzame goudmedaille van 1537 is vermoedelijk door de goudsmid en stempelsnijder Hieronymus Magdeburger vervaardigd. Het randschrift 'semper laus eius in ore meo' is zijn bekentenis tot het christelijk geloof, 'Gottes Lob wird in meinem Munde sein'.

Vervolgens werd een groot aantal personen en data genoemd met betrekking tot de uitbreiding van de collectie van het Münzkabinett. Het Münzkabinett heeft verschillende schenkingen gekregen en de aankopen tot de negentiende eeuw hadden voornamelijk betrekking op middeleeuwse en Saksische munten. In de negentiende eeuw ontwikkelde het Münzkabinett zich tot een van de belangrijkste muntenverzamelingen (naast Berlijn en München) van Duitsland.

Rond 1870 schonk Benno von Römer zijn circa 29000 middeleeuwse munten en zijn uit 1400 boeken bestaande bibliotheek aan het Münzkabinett. In 1916 werd de Kleinmünzensammlung Geinitz met 39500 munten aan de collectie toegevoegd. Vele schenkingen volgden.

Nauw verbonden met de ontwikkeling van het Münzkabinett is de geschiedenis van de Numismatischen Verein te Dresden. In 1872 werd door Albert en Richard Julius Erbstein, beiden directeur van het Münzkabinett,

het Numismatische Gesellschaft opgericht.

Op 13 februari 1945 werd het Münzkabinett getroffen door een bombardement. De verzameling en de bibliotheek, bomvrij opgeborgen, bleven ongedeerd. Echter aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd door de Russen veel vernield, veel gegevens zijn verloren gegaan. Met name de 'Tablettschränke' (vitrines). Werk en kennis van generaties van uitstekende wetenschappers gingen verloren. Zo zijn bijvoorbeeld de papiertjes die zich onder de munten bevonden met daarop veel wetenschappelijke informatie, zoals de beschrijving en de herkomst, verloren gegaan.

In 1958 werd de door de Russen meegenomen inventaris teruggegeven.

Het werk van het Münzkabinett is veelzijdig. De munten en medailles moesten na de teruggave opnieuw wetenschappelijk beschreven en overzichtelijk opgeborgen worden. Deze klus is tot op heden niet beëindigd. Verder moet de collectie vanuit verschillende gezichtspunten uitgebreid worden en op een verantwoorde wijze geconserveerd worden. Daarvoor zijn hulpmiddelen nodig zoals een bibliotheek en een herstelplaats. De bibliotheek bevat inmiddels meer dan 25000 titels. Het Münzkabinett heeft circa 290.000 numismatische voorwerpen. De boeiende lezing werd vergezeld van dia's. Tot slot werd een vijftal munten getoond, met de mededeling dat dit moest worden gezien als een uitnodiging om het Münzkabinett te bezoeken!

Na de voordracht van de heer Arnold volgde een welkomstwoord door mevrouw drs D.M. Wassenberg-Welp, burgemeester van Schoonhoven.

Schoonhoven is bekend geworden door haar goud- en zilversmeden. Munten werden als grondstof gebruikt voor het vervaardigen van sieraden. Tijdens de, nog niet afgeronde, restauratie van de kademuren zijn uit het slijk veel munten en penningen te voorschijn gekomen. In 1575 zijn tinnen noodmunten vervaardigd. In Schoonhoven is een zilvervakschool gevestigd, de afdeling graveren bestaat dit jaar 100 jaar! Voorts heeft Schoonhoven vele bezienswaardigheden die wij tijdens de rondwandeling kunnen bewonderen.

Na aperitief en lunch werd een inleiding gehouden door de heer G. Boonstra over het Nederlands Goud-Zilver- en Klokkenmuseum.

Het museum is sinds 1978 gevestigd in de voormalige havenkazerne. Het idee om stukken te bewaren is ontstaan doordat de Franse collega's van de horlogemakers interessante stukken gingen bewaren. Voor die tijd gingen de stukken vaak teloor. Via vele locaties, zoals Amsterdam en Utrecht, is uiteindelijk het museum in Schoonhoven gevestigd.

In het museum zijn veel penningen te zien. Voorts veel ontwerpen die door de studenten van de Vakschool zijn vervaardigd. Er zijn veel items. Dit als studie voor de collectie.

Verder is er een sfeervol juweliersinterieur uit 1920 te bewonderen. Het museum bevat tevens een exclusieve collectie Nederlands goud en zilver vanaf de zeventiende eeuw. Daarnaast is er een historisch overzicht van de tijdmeetkunde. Dit bestrijkt de periode vanaf de vroegste torenuurwerken tot de moderne kwartsklokken.

Voor de liefhebbers zullen veel noodmunten van Schoonhoven te bewonderen zijn, tezamen met een brandspuitpenning.

Na de inleiding vond een rondwandeling door Schoonhoven plaats onder leiding van een hostess van de VVV. In een zonovergoten Schoonhoven konden de deelnemers genieten van het vele schoons dat Schoonhoven te bieden heeft. Na het bewonderen van

vele bouwwerken, waaronder het Stadhuis, de Waag, enkele zeer oude woonhuizen en de Bartholomeuskerk, werd op eigen gelegenheid het Nederlands Goud- Zilver- en Klokkenmuseum bezocht. Daar werd tevens de theepauze gehouden.

De geslaagde dag werd traditiegetrouw besloten met een aperitief en diner.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 0546 561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Tentoonstellingen

DE NEDERLANDSE MUNTSLAG
Vaste opstelling Nederlandse munten vanaf de eerste muntslag in de Nederlanden tot heden, penningen, muntgereedschappen en gewichten. Het Nederlandse Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend op werkdagen 10.00-16.00 uur.

EUROMUNTONTWERPEN
De elf Nederlandse ontwerpseries gemaakt voor de Europese Euromunt-ontwerpwedstrijd, waarvan drie daadwerkelijk ter competitie werden ingezonden (die van Hans van Houwelingen, Gerrit Dumbar/Bob van Dijk van Studio Dumbar en Gerrit Noordzij; de andere ontwerpen waren van: Eric Claus, Bruno Ninaber van Eyben, Paul Pleijs, Roberto Ruggiu, Eja Siepman van der Berg/Piet Gerards, Berend Strik, Gerard Unger, Martijn Wegman/Jacob de Baan van D4 Industrial Design), vormen tot en met 31 december het onderwerp van een expositie in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). Tevens zijn daar de negen Europees geselecteerde ontwerpseries (gekozen uit 36 inzendingen) te zien waaruit 16 juni j.l. de inzending van Luc Luycx uit België als winnend ontwerp voor de Europese zijde van de euro werd gekozen.

DE MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONING WILLEM II
Het tweede deel van het project *Een nieuwe vorst, een nieuwe munt* is vanaf 15 december te zien in Het Nederlands Muntmuseum (zie hiervoor). De tentoonstelling geeft inzicht in de nieuwe muntgeschiedenis van het Koninkrijk der Nederlanden in de periode van de regering van Koning Willem II (1840-1849). Tot en met 30 oktober 1998. De bij deze tentoonstelling behorende publicatie verschijnt in het eerste kwartaal van 1998.

MONETA EXOTICA
Tentoonstelling over het 'oorspronkelijke geld', in alle soorten en maten, dat overal ter wereld gebruikt is voordat er munten en bankbiljetten waren; afkomstig uit verschillende collecties in binnen- en buitenland. Zie bladzijde 548 en volgende. 7 november 1997-1 augustus 1998 (onder voorbehoud) in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden (071-5120748); geopend dinsdag tot en met vrijdag 10.00-17.00 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur. *T/m 18 december is het museum donderdags geopend tot 21.00 uur.*

PENNING EN BEELD
Expositie met als thema penningen en beelden die door elkaar zijn beïnvloed. Deelnemers: Henk van Bommel, Ruth Brouwer, Eric Claus, Monica van Dael, Guus Hellegers, Marit Hertzdahl-Hartman, Lina Hodoroaba, Joop Hollanders, Taeke de Jong, Carla Klein, Frank Letterie, Miep Maarse, Hanneke Mols-van Gool, Adri van Rooijen, Nynke Schepers, Jet Schepp, Jan Spiering, Geer Steyn en Theo van de Vathorst. Van 2 november tot en met 3 december in Galerie Imago, Nieuwezijds Voorburgwal 371 te Amsterdam (020-6277046); geopend dinsdag tot en met zaterdag 12.00-17.30 uur.

Zie ook pagina 543 en 559.

Colofon

De Beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en België van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

UITGAVE STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat: Postbus 11028, 2301 EA Leiden,

Bankrelaties:
Postbank 5761252
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar, Amsterdam),
Spaar- en Voorschotbank, Surhuisterveen
2767.73.632
(t.n.v. Stichting De Beeldenaar).

REDACTIE
N.L.M. Arkesteijn (015-2571630)
M.L.F. van der Beek (0348-692110)
J. van Geelen (hoofdredacteur, 0118-502220)
H.A. Groenendijk (071-5224532)
J. Limperg (020-6863063)
K.A. Soudijn (0162-431806)
B.J. van der Veen (070-3548031)

Redactiesecretariaat:
J. van Geelen, Kaai 89, 4351 AC Veere
(tel./fax 0118-502220)

ABONNEMENTEN
Abonnement inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar voor Nederland *f* 45 (overige landen *f* 70); losse nummers *f* 10 (inclusief verzendkosten).
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie begrepen. Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar omvatten alle in de desbetreffende jaargang verschenen en te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen. Abonnementsopgaven zenden naar de uitgever.

ADVERTENTIES
Tarieven worden op aanvraag toegezonden. Reserveringen en materiaal zenden naar de uitgever.

ADRESWIJZIGINGEN
(Bij voorkeur met gebruikmaking van de adressticker of vermelding van de daarop voorkomende gegevens)
Leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en/of van de Vereniging voor Penningkunst wordt verzocht hun adreswijziging op te geven aan het secretariaat van hun vereniging (zie hieronder). De overige abonnees wordt verzocht hun adreswijziging te zenden naar de uitgever.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Orientaliste, B - 3020 Winksele, België.

Meningen en feiten, zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Secretaris: H.A. Groenendijk, 071-5224532
Secretariaat (opgave adreswijzigingen):
p/a De Nederlandsche Bank N.V., Postbus 98, 1000 AB Amsterdam,
(tel 020-5242274).

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (Informatie over lidmaatschap, opgave adreswijzigingen en penningbestellingen): Mw. M. Kemper-Koel, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk, tel. 0183-307236, fax 0183-307356. Postbank giro 96820 t.n v. Vereniging voor Penningkunst.

NUMISMATISCHE KRINGEN NIEUWSBRIEF VOOR DE KRINGEN:
Redactie (opgave adreswijzigingen):
Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis,
(tel. 010-5914709).

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië
Wereldmunten

Middelburg, Timmerlieden 1671. St. Jozef.
Kz. Gereedschap met in gegraveerd nummer 7.
WK. 6.3; Dirks 70.45. Brons 50 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: 078 674 17 19 - FAX: 078 674 44 24

http://www.verschoor.com

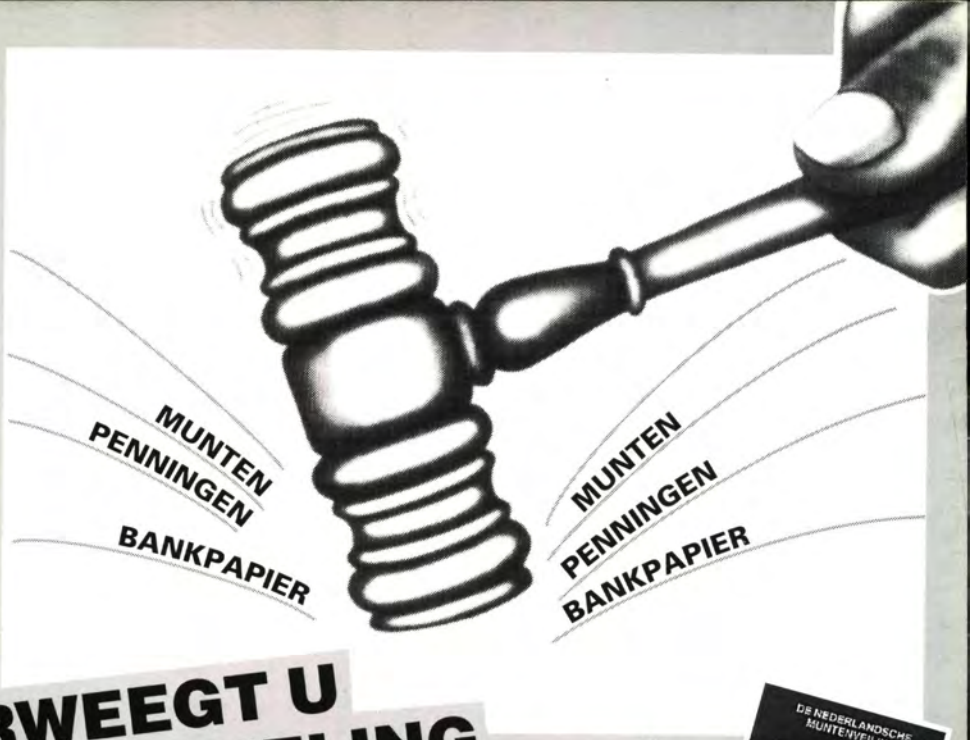

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Onze veiling catalogus op aanvraag

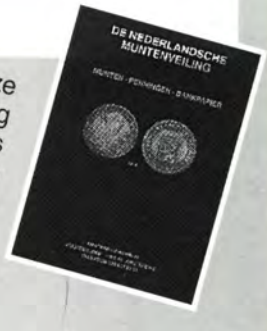

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies
Tel. 020 - 623 02 61
Fax 020 - 624 23 80

"voor klinkende munt"

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-6230261 - Fax 6242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam Beëdigd Makelaars en Taxateurs